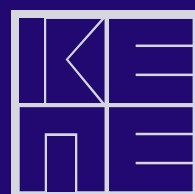

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

- Τρέχουσες οικονομικές εξελίξεις
- Δημοσιονομικές εξελίξεις
- Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές
- Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη
- Ειδικά Θέματα

Οικονομικές

εξελίξεις

Εκδότης:

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Υπεύθυνος Σύνταξης:

Παναγιώτης Ε. Πετράκης

Αναπληρωτής Υπεύθυνος Σύνταξης:

Νικόλαος Ροδουσάκης

Μέλη της Επιτροπής Σύνταξης:

Αλεξάνδρα Κοντόλαιμου
Κωνσταντίνος Λοΐζος
Βλάσης Μισσός
Φωτεινή Οικονόμου

Γλωσσική και Τυπογραφική

Επιμέλεια:

Ελένη Σουλτανάκη

Τμήμα Εκδόσεων

Πληροφορίες:

Εύα Τουλίτση
Τηλ.: 210 3676347

Μορφοποίηση-σελιδοποίηση:

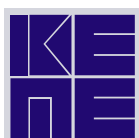
Μαρία Ιωάννα Πατεράκη

Copyright 2026

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Αμερικής 11, Αθήνα, 106 72,
Τηλ.: +30-210-3676.300, 210-3676.350
Fax: +30-210-3630.122, 210-3611.136
Δικτυακός τόπος: www.kepe.gr

Το περιοδικό **ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ** αναρτάται στον δικτυακό τόπο www.kepe.gr
στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα.

Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στα άρθρα είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία
γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Editorial	3
1. Τρέχουσες οικονομικές εξελίξεις	5
1.1. Διακυβέρνηση και αναπτυξιακή στρατηγική στην ελληνική οικονομία: Παγκόσμιες τάσεις, υποκειμενικές προσδοκίες και παραγωγικό υπόδειγμα, Παναγιώτης Ε. Πετράκης, Παντελής Χ. Κωστής	5
1.2. Η εξέλιξη των συνιστωσών της ζήτησης το πρώτο εννεάμηνο του 2025, Γιάννης Παναγόπουλος, Κωνσταντίνος Λοίζος	20
1.3. Εξελίξεις στον πληθωρισμό σε Ελλάδα και Ευρωζώνη: Οι μεγαλύτερες αυξήσεις σε Ξενοδοχεία-καφέ-εστιατόρια, Τρόφιμα και Στέγαση, Αιμιλία Μαρσέλλου	31
1.4. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ, Μονάδα Μακροοικονομικών Προβλέψεων ΚΕΠΕ, Έρση Αθανασίου, Αριστοτέλης Κουτρούλης, Αιμιλία Μαρσέλλου, Θεόδωρος Τσέκερης	36
1.5. Το 2025 χρονιά ορόσημο για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά, Φωτεινή Οικονόμου	39
1.6. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας: Σταθεροποίηση του ρυθμού αύξησης του παγκόσμιου ΑΕΠ στα επίπεδα του 2025 εν μέσω αυξημένης αβεβαιότητας, Αριστοτέλης Κουτρούλης	46
2. Δημοσιονομικές εξελίξεις	53
2.1. Κρατικός Προϋπολογισμός, δημόσιο χρέος και προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών, Γιώργος Ιωαννίδης, Ελισάβετ Ι. Νίτση	53
2.2. Δημοσιονομική πολιτική, χρέος και οικονομικός κύκλος στην Ελλάδα, Γεώργιος Μπερτσάτος, Χρήστος Χρυσανθακόπουλος	61

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές	65
3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας, <i>Ιωάννης Χολέζας</i>	65
3.2. Εξέλιξη βασικών δεικτών φτώχειας, κοινωνικού αποκλεισμού και αποστέρησης στην Ελλάδα (2010-2023), <i>Βλάσης Μισσός</i>	75
4. Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη	78
4.1. Εξελίξεις στην αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης της ελληνικής οικονομίας, <i>Αθανάσιος Χύμης</i>	78
4.2. Η απασχόληση στον αγροτικό τομέα στην Ελλάδα: Διαρθρωτικές μεταβολές και πολιτικές προκλήσεις, <i>Ιωάννα Ρεζίτη</i>	82
Ειδικά Θέματα	91
Αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα: Αιτιώδης τεκμηρίωση από την έρευνα αγοράς εργασίας του 1977, <i>Χαράλαμπος Πατρινός</i>	91
Πρόσφατες εξελίξεις στις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα, <i>Νικόλαος Κ. Κανελλόπουλος, Ιωάννης Χολέζας</i>	100
Οι κενές θέσεις στα πανεπιστήμια και η ελάχιστη βάση εισαγωγής: Τι δείχνουν τα δεδομένα για τις προτιμήσεις των υποψήφιων φοιτητών, <i>Δάφνη Νικολίτσα</i>	114

Το παρόν τεύχος δίνεται στη δημοσιότητα σε μια ιδιαίτερη ιστορική στιγμή. Έχει γραφεί υπό συνθήκες κανονικότητας, οπότε δεν είχε ξεσπάσει η τρέχουσα πολεμική κρίση, οι επιπτώσεις της οποίας θα αποτυπωθούν στο επόμενο τεύχος.

Παρ' όλα αυτά, η παγκόσμια οικονομία βρίσκεται ήδη σε μια περίοδο κατά την οποία οι προοπτικές της ανάπτυξης διαμορφώνονται μέσα σε ένα εκ νέου εντεινόμενο περιβάλλον αβεβαιότητας. Μετά από μια μακρά φάση τριών κρίσεων που συνδέθηκαν με τη μνημονιακή περίοδο, με την πανδημία, τις αναταράξεις στις αγορές ενέργειας και τις ευρύτερες γεωπολιτικές εντάσεις, οι πρόσφατες εξελίξεις στο διεθνές γεωπολιτικό πεδίο υπενθυμίζουν τη συνεχιζόμενη ευθραυστότητα της παγκόσμιας οικονομικής συγκυρίας. Παράλληλα, οι εξελίξεις στη νομισματική πολιτική, η σχετική επιμονή πληθωριστικών πιέσεων σε επιμέρους τομείς της οικονομίας και η επιβράδυνση της δραστηριότητας σε ορισμένες μεγάλες οικονομίες συνθέτουν ένα περιβάλλον στο οποίο οι προοπτικές της ανάπτυξης παραμένουν ανοιχτές, αλλά συνοδεύονται από αυξημένους κινδύνους και σημαντικές προκλήσεις.

Σε αυτό το διεθνές πλαίσιο, η ελληνική οικονομία συνεχίζει να καταγράφει θετικές επιδόσεις, διατηρώντας ρυθμούς ανάπτυξης που υπερβαίνουν τον μέσο όρο της Ευρωζώνης. Ταυτόχρονα, ωστόσο, αναδεικνύονται ζητήματα που σχετίζονται με τη δομή της παραγωγής, τη δυναμική της ζήτησης, τις πληθωριστικές πιέσεις σε βασικούς τομείς της οικονομίας και τις μακροπρόθεσμες προκλήσεις που αφορούν την παραγωγικότητα, τη διακυβέρνηση και τη λειτουργία των θεσμών. Η κατανόηση αυτών των εξελίξεων είναι κρίσιμη για τη διαμόρφωση αποτελεσματικών δημόσιων πολιτικών και για την αξιολόγηση των προοπτικών της ελληνικής οικονομίας σε ένα περιβάλλον που μεταβάλλεται ταχύτατα.

Το παρόν τεύχος του περιοδικού επιχειρεί να συμβάλει σε αυτή τη συζήτηση, παρουσιάζοντας μια ολοκληρωμένη αποτύπωση των βασικών οικονομικών εξελίξεων και των διαρθρωτικών μεταβολών που διαμορφώνουν την πορεία της ελληνικής οικονομίας.

Η πρώτη ενότητα του τεύχους εξετάζει τις τρέχουσες οικονομικές εξελίξεις και τις μεταβολές που καταγράφονται στο οικονομικό περιβάλλον τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις διαστάσεις της διακυβέρνη-

σης και στον τρόπο με τον οποίο οι θεσμικές δομές και οι κοινωνικές προσδοκίες επηρεάζουν το παραγωγικό υπόδειγμα της ελληνικής οικονομίας. Παράλληλα, εξετάζεται η εξέλιξη των βασικών συνιστωσών της ζήτησης κατά το πρώτο εννεάμηνο του 2025, προσφέροντας μια εικόνα για τις πηγές της οικονομικής μεγέθυνσης και τη μεταβολή της συμβολής της ιδιωτικής κατανάλωσης, των επενδύσεων και του εξωτερικού τομέα στην ανάπτυξη της οικονομίας. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται επίσης στις εξελίξεις του πληθωρισμού στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη. Στην ίδια ενότητα παρουσιάζονται επίσης εκτιμήσεις για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις του ΑΕΠ, με βάση σύγχρονες ποσοτικές μεθόδους πρόβλεψης που αξιοποιούν μεγάλο αριθμό οικονομικών δεικτών. Παράλληλα, εξετάζονται οι εξελίξεις στην ελληνική χρηματιστηριακή αγορά, η οποία κατά το 2025 φαίνεται να εισέρχεται σε μια περίοδο αυξημένης δυναμικής, αντανακλώντας τόσο τις βελτιωμένες προοπτικές της οικονομίας όσο και το αυξημένο ενδιαφέρον των επενδυτών. Η ενότητα ολοκληρώνεται με μια επισκόπηση των εξελίξεων στην παγκόσμια οικονομία πριν την παρούσα κρίση. Παρά την αυξημένη αβεβαιότητα που εξακολουθεί να χαρακτηρίζει το διεθνές περιβάλλον, οι εκτιμήσεις συγκλίνουν προς μια σχετική σταθεροποίηση του ρυθμού αύξησης του παγκόσμιου ΑΕΠ. Ωστόσο, η επιμονή γεωπολιτικών εντάσεων, οι μεταβολές στις διεθνείς αλυσίδες παραγωγής και οι διαφορετικές ταχύτητες ανάπτυξης μεταξύ μεγάλων οικονομιών καθιστούν το διεθνές οικονομικό περιβάλλον ιδιαίτερα σύνθετο.

Η δεύτερη ενότητα του τεύχους επικεντρώνεται στις δημοσιονομικές εξελίξεις, οι οποίες εξακολουθούν να αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες μακροοικονομικής σταθερότητας. Εξετάζεται η πορεία του Κρατικού Προϋπολογισμού, η εξέλιξη του δημόσιου χρέους και οι προοπτικές των βασικών δημοσιονομικών μεγεθών, σε μια περίοδο κατά την οποία η δημοσιονομική πολιτική καλείται να ισορροπήσει μεταξύ της ανάγκης για σταθερότητα και της ανάγκης στήριξης της οικονομικής δραστηριότητας. Παράλληλα, αναλύεται η σχέση μεταξύ δημοσιονομικής πολιτικής, δημόσιου χρέους και οικονομικού κύκλου στην ελληνική οικονομία, αναδεικνύοντας τις αλληλεπιδράσεις που διαμορφώνουν τη δημοσιονομική δυναμική της χώρας.

Η τρίτη ενότητα του τεύχους εξετάζει ζητήματα

που σχετίζονται με τους ανθρώπινους πόρους και τις κοινωνικές πολιτικές. Οι εξελίξεις στην αγορά εργασίας αποτελούν βασικό δείκτη της οικονομικής δραστηριότητας και της κοινωνικής ευημερίας. Στο πλαίσιο αυτό παρουσιάζονται οι πρόσφατες μεταβολές σε βασικούς δείκτες της αγοράς εργασίας, όπως η απασχόληση και η ανεργία, καθώς και οι τάσεις που διαμορφώνονται στη δομή της εργασίας. Ταυτόχρονα, εξετάζεται η εξέλιξη των δεικτών φτώχειας, κοινωνικού αποκλεισμού και υλικής αποστέρησης κατά την περίοδο 2010–2023, προσφέροντας μια ολοκληρωμένη εικόνα των κοινωνικών επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης και της μεταγενέστερης περιόδου ανάκαμψης.

Η τέταρτη ενότητα εστιάζει σε ζητήματα που σχετίζονται με τις μεταρρυθμίσεις και τη δυναμική της ανάπτυξης. Εξετάζονται οι εξελίξεις στην αποτελεσματικότητα της διακυβέρνησης της ελληνικής οικονομίας, καθώς και ο ρόλος των θεσμικών μεταβολών στη βελτίωση της λειτουργίας των δημόσιων πολιτικών και των οικονομικών θεσμών. Πα-

ράλληλα, αναλύονται οι διαρθρωτικές μεταβολές στην απασχόληση στον αγροτικό τομέα, ο οποίος εξακολουθεί να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην περιφερειακή ανάπτυξη και στη διαμόρφωση της παραγωγικής δομής της χώρας.

Το τεύχος ολοκληρώνεται με μια ενότητα ειδικών θεμάτων που εξετάζουν τη σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας στην Ελλάδα. Οι αναλύσεις αυτές διερευνούν τόσο τις αποδόσεις της εκπαίδευσης όσο και τις μεταβολές που έχουν καταγραφεί κατά τις τελευταίες δεκαετίες, προσφέροντας εμπειρική τεκμηρίωση για τη σημασία του ανθρώπινου κεφαλαίου στη διαμόρφωση των εισοδημάτων και των επαγγελματικών προοπτικών. Παράλληλα, εξετάζεται το ζήτημα των κενών θέσεων στα ελληνικά πανεπιστήμια και ο ρόλος της ελάχιστης βάσης εισαγωγής, μέσα από την ανάλυση των προτιμήσεων των υποψήφιων φοιτητών και των επιλογών που διαμορφώνουν τη δομή της ανώτατης εκπαίδευσης.

1. Τρέχουσες οικονομικές εξελίξεις

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τεύχος 59, 2026, σσ. 5-19

1.1. Διακυβέρνηση και αναπτυξιακή στρατηγική στην ελληνική οικονομία: Παγκόσμιες τάσεις, υποκειμενικές προσδοκίες και παραγωγικό υπόδειγμα¹

Παναγιώτης Ε. Πετράκης*,
Παντελής Χ. Κωστής**

Στο άρθρο αυτό αναλύονται τρεις βασικές διαστάσεις της διακυβέρνησης της ελληνικής οικονομίας:

1. η σχέση μεταξύ διακυβέρνησης και παγκόσμιας οικονομικής, τεχνολογικής και κοινωνικής εξέλιξης,
2. η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην υποκειμενική αντίληψη του μέλλοντος και την αντικειμενική οικονομική προοπτική, και
3. ο ρόλος της διακυβέρνησης στη μεταβολή του παραγωγικού μοντέλου.

Στόχος δεν είναι απλώς να περιγραφούν πτυχές της διακυβέρνησης σε μια οικονομία που επιχειρεί να επιστρέψει σε μια «δύσκολη κανονικότητα», αλλά να αναδειχθεί με ποιον τρόπο οι παγκόσμιες τεκτονικές μεταβολές, το συλλογικό «τραύμα» της κρίσης και οι ιδιοσυγκρασιακές θεσμικές και παραγωγικές δομές διαμορφώνουν σήμερα τα περιθώρια και τα όρια της οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα.

Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο θέτει τρία ερωτήματα:

- Πώς η τρέχουσα φάση των μακρών κυμάτων ανάπτυξης και της γεωπολιτικής αναδιάρθρωσης μεταφράζεται σε προκλήσεις και ευκαιρίες για την οικονομία;
- Πώς οι υποκειμενικές προσδοκίες και οι μνήμες της κρίσης επηρεάζουν την αποδοχή και την αποτελεσματικότητα των πολιτικών; και
- Πώς λειτουργεί το Υπόδειγμα Περιορισμένης Μεγέθυνσης (Growth Constraint Model) στην ελληνική οικονομία και ποιες είναι οι βασικές διαδρομές υπέρβασής του προς μια πιο δυναμική και διατηρήσιμη μεγέθυνση;

Το Υπόδειγμα Περιορισμένης Μεγέθυνσης (Growth Constraint Model) επιχειρεί να εξηγήσει γιατί ορισμένες οικονομίες, ειδικότερα η ελληνική, καταφέρνουν μεν να έχουν θετικούς ρυθμούς μεγέθυνσης, αλλά αδυνατούν να διαμορφώσουν σταθερά υψηλή και μακροχρόνια μεγέθυνση. Το συγκεκριμένο υπόδειγμα, αντί να αποδίδει αυτή την αδυναμία σε μεμονωμένα λάθη πολιτικής, εστιάζει την ερμηνευτική του προσέγγιση σε ένα αυτοενισχυόμενο ομοιοστατικό σύστημα, μέσα στο οποίο θεσμοί, δομές αγοράς και κοινωνικοί κανόνες συνεξελίσσονται και αναπαράγουν μια χαμηλή, αλλά σταθερή, αναπτυξιακή ισορροπία. Η συμβολή του έγκειται στο ότι μεταφέρει το βάρος της συζήτησης από την τεχνική βελτίωση επιμέρους πολιτικών στη συστημική κατανόηση των περιορισμών που δεν επιτρέπουν στις μεταρρυθμίσεις να αποδώσουν. Στο πλαίσιο αυτό, η ελληνική οικονομία χρησιμοποιείται ως χαρακτηριστικό παράδειγμα χώρας με πραγματικές δυνατότητες υπέρβασης, οι οποίες όμως μπορούν να ενεργοποιηθούν μόνο αν αντιμετωπιστούν οι βαθύτερες δομικές αλληλεπιδράσεις που συντηρούν την παρούσα ισορροπία.

* Ομότιμος Καθηγητής, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, ΕΚΠΑ. Πρόεδρος του ΔΣ και Επιστημονικός Διευθυντής του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

** Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, ΕΚΠΑ.

1. Οι συγγραφείς θα ήθελαν να ευχαριστήσουν θερμά την Καθηγήτρια Αντιγόνη Λυμπεράκη από το Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου και τον Καθηγητή Ηλία Καραγιάννη από το George Washington University, για τα εποικοδομητικά σχόλια που έκαναν στο κείμενο.

1.1.1. Διακυβέρνηση και παγκόσμια οικονομική, τεχνολογική και κοινωνική εξέλιξη

Η διακυβέρνηση πάντοτε ήταν δύσκολη, αλλά στο παρόν έχει γίνει δυσκολότερη. Αυτό αντικατοπτρίζεται στον πολυκερματισμό της πολιτικής εκπροσώπησης και τη δυσκολία διαμόρφωσης συλλογικών κοινωνικών συμφωνιών, αλλά και στις δομικές αντισταθμίσεις (trade offs) που περιλαμβάνονται σε όλες σχεδόν τις αποφάσεις πολιτικής.

Η αυξημένη δυσκολία σχετίζεται με τρεις παράγοντες: α) με το στάδιο στο οποίο βρίσκεται η οικονομική και τεχνολογική μακροχρόνια εξέλιξη, β) με τις γεωστρατηγικές μεταβολές και γ) με τον ρόλο της προσωπικότητας στην πολιτική. Αφήνοντας εκτός αυτόν τον τελευταίο σημαντικό παράγοντα, εστιάζουμε στην οικονομική και τεχνολογική μακροχρόνια πορεία της παγκόσμιας εξέλιξης των κοινωνικών και πολιτικών συστημάτων.

Ο κόσμος έζησε και ζει τη χαμηλότερη, στα 250 χρόνια ανεπτυγμένου καπιταλισμού, φάση του λεγόμενου πέμπτου μεγάλου αναπτυξιακού κύματος (1980s–2020s) της παγκόσμιας οικονομίας και βιώνει, ενδεχομένως, την αυγή του έκτου μεγάλου κύματος (Petrakis, forthcoming [c]). Το γεγονός αυτό, όπως φυσιολογικά αναμένεται, έχει τεχνολογικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις και έντονα αρνητικό αντίκτυπο στη θέση της μεσαίας τάξης (Rodrik, 2025).

Η φύση της τεχνολογίας η οποία αναπτύχθηκε στο πέμπτο αναπτυξιακό κύμα (Brynjolfsson & McAfee, 2014· Castells, 1996· Petrakis, forthcoming [c]) χαρακτηρίστηκε από μια σειρά από τεχνολογικές αλλαγές που έφεραν σημαντικές και βαθιές αλλαγές στα παραγωγικά πρότυπα των οικονομιών διεθνώς και στις κοινωνικές ισορροπίες.

Κατ' αρχάς, οι τεχνολογικές αλλαγές του πέμπτου κύματος –μικροηλεκτρονική, ψηφιοποίηση, διαδίκτυο, ICT και οικονομία της γνώσης– δημιούργησαν ένα παραγωγικό περιβάλλον, όπου η αυτοματοποίηση, η δικτύωση και η ταχεία διάχυση της πληροφορίας αναδιαμορφώνουν τις μορφές οργάνωσης της παραγωγής. Παράλληλα, η άνοδος των τεχνολογιών του έκτου κύματος –AI, βιοτεχνολογία, πράσινη ενέργεια, προσωποποιημένη φαρμακευτική– (βλ. ενδεικτικά Aghion et al., 2016· Ashley, 2016· Petrakis, forthcoming [d], forthcoming [c]· Schwab, 2017· Tylecote, 2018· Uctu et al., 2024· Carayannis and Zota, 2025a) επιταχύνει ακόμη περισσότερο τις διαρθρωτικές μεταβολές.

Την ίδια στιγμή, δημογραφικές εξελίξεις, όπως η

γήρανση των κοινωνιών (Petrakis, forthcoming [h]· United Nations, 2019), σε συνδυασμό με την αυξημένη διεθνή κινητικότητα πληθυσμών (United Nations, 2025), μεταβάλλουν τον τρόπο με τον οποίο κατανέμονται οι παραγωγικοί πόροι, η εργασία και η ζήτηση για δημόσιες πολιτικές. Η παγκοσμιοποίηση του εμπορίου και των τεχνολογικών δικτύων έχει ενισχύσει τις αλληλεξαρτήσεις και έχει επιταχύνει τις μετατοπίσεις κεφαλαίου, παραγωγής και δεξιοτήτων.

Οι εξελίξεις αυτές έχουν τέσσερις κεντρικές συνέπειες:

1. την απομείωση της παραδοσιακής βιομηχανικής βάσης (Berger & Frey, 2016), που στήριζε και τις παραδοσιακές εργασιακές σχέσεις και την οργάνωση των τάξεων,
2. την ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών, άρα την επικράτηση υψηλότερης κοινωνικής ρευστότητας (Petrakis, forthcoming [e]),
3. τη συγκεντροποίηση της κατοχής της τεχνολογίας –Big Tech που φτάνουν στο σημείο να ανταγωνίζονται την εθνική κυριαρχία κρατών και state capitalism (Bollerman, 2025· Chatzistavrou & Chardas, forthcoming· García, 2024· Petrakis, forthcoming [a])– και
4. την αλλαγή των προτύπων και μέσων ενημέρωσης (Kotsakas, forthcoming· Papathanasopoulos, forthcoming).

Κατά συνέπεια, η μεγαλύτερη κοινωνική ρευστότητα δημιουργεί την ανάγκη διαμόρφωσης νέων ταυτοτικών υπάρξεων, με αποτέλεσμα να αναδιαμορφώνεται συνεχώς το πολιτικό σκηνικό (Petrakis, forthcoming [e]· Πετράκης κ.ά., 2024).

Επιπροσθέτως, η μετάπτωση από την προηγούμενη φάση ανάπτυξης και η άνοδος στη νέα χαρακτηρίζονται από εντατικοποίηση της δημιουργικής καταστροφής (Acemoglu, 2024· Kurz et al., 2018· Petrakis, forthcoming [d], forthcoming [i]) και ανάδειξη νέων ισορροπιών σε όλα τα επίπεδα της ανθρωπίνης δραστηριότητας.

Παράλληλα διαμορφώνεται ένα νέο γεωστρατηγικό σκηνικό που έχει πολυπολικό χαρακτήρα σύγκρουσης ισχύος, με τους παγκόσμιους θεσμούς, οι οποίοι έχουν δημιουργηθεί στη μεταπολεμική περίοδο, να υφίστανται πιέσεις απαξίωσης (Cohn, 2016· Leonard, 2023). Όταν, όμως, οι παγκόσμιοι θεσμοί αντικαθίστανται από τις πολιτικές ισχύος και μέχρι να δημιουργηθούν, εάν και σε ποια χρονική στιγμή, νέοι, το διεθνές περιβάλλον βρίσκεται σε φάση μεταβολών, και είναι ζητούμενο εάν η αλλαγή παίρνει θετική ή

αρνητική κατεύθυνση αναφορικά με την ευημερία. Πρόκειται για μία παγκόσμια κατάσταση που περισσότερο παραπέμπει στην προ του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου περίοδο και βεβαίως δεν έχει σχέση με την περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η αποδυνάμωση των διεθνών διαύλων επικοινωνίας και η ενδυνάμωση νέων πρωταγωνιστών, που επιδιώκουν επανατοποθέτηση στο υπό διαμόρφωση διεθνές στερέωμα, καθορίζουν τις διεθνείς σχέσεις στον κατακερματισμένο νέο κόσμο. Παράλληλα, η εντατικοποίηση της δημιουργικής καταστροφής, ο κορεσμός των υπάρχουσών τεχνολογιών, η υπερσυσσώρευση κεφαλαίων, η μείωση της απόδοσης των επενδύσεων –ερημώσεις βιομηχανικών περιοχών στις ΗΠΑ, αναπροσαρμογή του επιχειρηματικού μοντέλου στη Γερμανία (φτηνή ενέργεια, εξαγωγές) και την Κίνα (υπερβολικές επενδύσεις)– μαζί με την ένταση από τα μεταναστευτικά ρεύματα από τον παγκόσμιο Νότο στον Βορρά, δημιουργούν στη Δύση το «σύνδρομο της πολιτισμικής οπισθοδρόμησης» (cultural backlash, βλ. Norris & Inglehart, 2019) που υποθάλλει τον εσωτερικό, κοινωνικό και πολιτικό λαϊκισμό. Στη συνέχεια τροφοδοτείται η δημοσιονομική ανισορροπία μέσω της διόγκωσης των χρεών, αλλά και ο οικονομικός εθνικισμός (Guriev & Papaioannou, 2022) με αποτέλεσμα την επαναφορά και σκλήρυνση των συνόρων διεθνώς, άρα και την ενίσχυση του ενδεχομένου η βία να επανεμφανίζεται ως μέσο προώθησης των επιμέρους συμφερόντων.

Ταυτόχρονα, αποδεικνύεται η σημασία των εννοιών της «οικονομικής ασφάλειας» (economic security, βλ. Yuzue & Sekiyama, 2025) αλλά και της «εργαλειοποίησης της οικονομικής αλληλεξάρτησης» (weaponization of interdependence, βλ. Farrell & Newman, 2019), καθώς λειτουργούν ως μηχανισμοί διαμόρφωσης των όρων οικονομικής ανταλλαγής στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις.

Ένα από τα σημεία που έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον είναι σε ποιο σημείο της εξέλιξης βρισκόμαστε σήμερα: βρισκόμαστε στην κάθοδο του πέμπτου κύματος ή στην άνοδο του έκτου κύματος; Το θέμα έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί στην άνοδο, συνθήως, όπως γνωρίζουμε από τα πέντε προηγούμενα κύματα, σημειώνονται οι περισσότερες και εντονότερες πολεμικές συγκρούσεις και εμφανίζονται σημαντικά πληθωριστικά επεισόδια, αφού οι παλιοί και οι νέοι πρωταγωνιστές χρησιμοποιούν κάθε πρόσφορο μέσο για να τοποθετηθούν στο νέο παγκόσμιο *status quo*. Το ζήτημα απαιτεί αρκετή ανάλυση, αιτιολόγηση και αξιόπιστη παρατήρηση, αλλά, σύμφωνα με αρκετές ενδείξεις που σχετίζονται κυρίως με την ταχύτερη αφομοίωση

της τεχνολογίας AI (McKinsey & Company, 2025), βρισκόμαστε στη φάση ανόδου του επόμενου κύκλου με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει.

Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, η πιθανότητα να κινούμαστε ήδη προς την άνοδο του έκτου αναπτυξιακού κύματος έχει ιδιαίτερη σημασία για την Ελλάδα. Η άνοδος ενός νέου τεχνολογικού παραδείγματος ιστορικά δημιουργεί παράθυρα ευκαιρίας για οικονομίες που δεν πρωταγωνίστησαν στο προηγούμενο κύμα, επιτρέποντας αναδιάρθρωση θέσεων στην παγκόσμια παραγωγική ιεραρχία. Όλα τα παραπάνω στοιχεία, τόσο στο διεθνές πεδίο, όσο και στο επίπεδο εσωτερικών ισορροπιών, αποτυπώνονται και στην περίπτωση της Ελλάδας κάνοντας τις εθνικές επιλογές πιο περίπλοκες και δημιουργώντας ταυτόχρονα θετικές και αρνητικές ευκαιρίες.

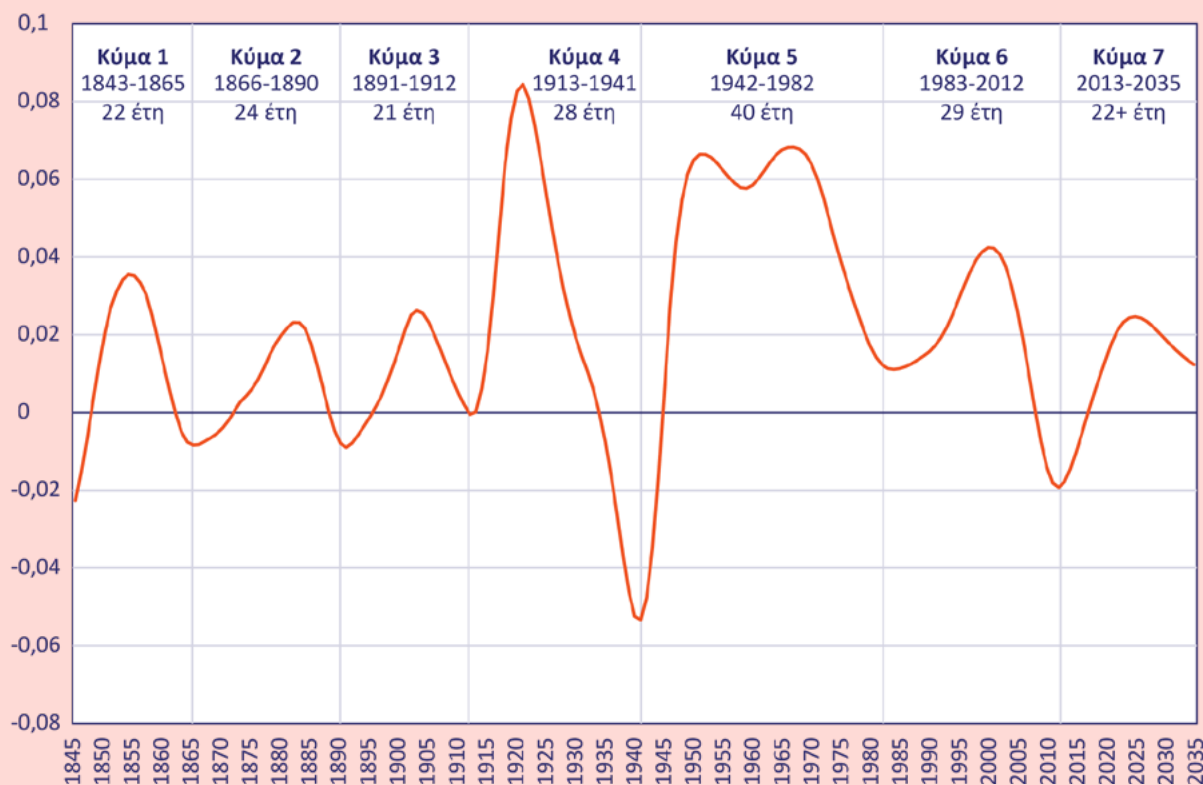
Η Ελλάδα έχει ένα παραγωγικό πρότυπο περιορισμένης τεχνολογικής και κεφαλαιακής έντασης (Petrakis, forthcoming [i]) που δεν πλήττεται ιδιαίτερα από τις αναταράξεις των μεταβατικών φάσεων της παγκόσμιας εξέλιξης. Έτσι, η Ελλάδα δεν συμμετείχε σε σημαντικό βαθμό στο προηγούμενο μεγάλο κύμα ανάπτυξης (Petrakis, forthcoming [f]), κυρίως λόγω της χαμηλής τεχνολογικής και κεφαλαιακής έντασης του παραγωγικού της προτύπου. Το ίδιο χαρακτηριστικό, ωστόσο, λειτούργησε και ως ασπίδα απέναντι στο υψηλό κόστος δημιουργικής καταστροφής που υπέστησαν οικονομίες με πιο σύνθετη βιομηχανική δομή. Στην άνοδο του νέου κύματος, το γεγονός αυτό μπορεί να μετατραπεί σε αφετηρία άλματος, υπό τον όρο η Ελλάδα να αξιοποιήσει τα πλεονεκτήματα που αναδύονται στη σημερινή συγκυρία.

Έχει όμως μια σοβαρή, λόγω της φύσης των οικονομικών εξελίξεων, ευκαιρία να συμμετάσχει από εδώ και πέρα στην παγκόσμια οικονομική εξέλιξη με πυρήνα: (α) την αξιοποίηση της ενεργειακής μετάβασης και του ρόλου της χώρας ως παραγωγού και διαμετακομιστή πράσινης ενέργειας (Petrakis, forthcoming [h]), (β) τη δυνατότητα τεχνολογικού άλματος μέσω του οικοσυστήματος νεοφυών επιχειρήσεων, και (γ) τις στρατηγικές επενδύσεις σε ψηφιακές και δικτυακές υποδομές, που μειώνουν τους δομικούς περιορισμούς του παραγωγικού προτύπου. Με άλλα λόγια, η φάση ανόδου δημιουργεί ένα παράθυρο ευκαιρίας που, υπό συνθήκες αποτελεσματικής διακυβέρνησης, μπορεί να μετατρέψει τις αδυναμίες σε πλεονεκτήματα ταχείας προσαρμογής.

Βρισκόμαστε στο ίδιο δομικά σημείο το οποίο ιστορικά παρήγαγε μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές αναδιατάξεις, οι οποίες έχουν, όμως, αυτή τη φορά, και τον χαρακτήρα της αναπτυξιακής ευκαιρίας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.1

Οι μακροχρόνιες πραγματικές κυμάνσεις με βάση την εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στη νεότερη ιστορία της ελληνικής οικονομίας και προβλέψεις για το μέλλον

Πηγή: Πετράκης (2023).

Σημείωση: Το διάγραμμα είναι αποτέλεσμα της εξέλιξης των μεταβολών του κατά κεφαλήν ΑΕΠ για την ελληνική οικονομία, όπως αυτό προκύπτει από την Maddison Database, έως και το 2018 και από το Global Economic Model της Oxford Economics, για την περίοδο από το 2019 έως το 2050. Στα στοιχεία αυτά εφαρμόζεται το φίλτρο Hodrick-Prescott ($\lambda=100$) για να εξαχθεί και να ομαλοποιηθεί η τάση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

1.1.2. Διακυβέρνηση, υποκειμενική αντίληψη του μέλλοντος και αντικειμενική προοπτική

Την περίοδο 2009–2013, με χαμηλότερο σημείο ύφεσης το 2013, το πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδας μειώθηκε κατά 23,9% (Πίνακας 1.1.1). Μέχρι σήμερα έχει ανακτηθεί το 14,1% και, κατά συνέπεια, υπολείπεται ένα 9,8% το οποίο αναμένεται να έχει ανακτηθεί προ του 2031.

Από πλευράς οικονομικής ανάλυσης, η σύγκριση με το 2009 δεν είναι η καλύτερη ιδέα. Το 2009 ήταν το έτος αποκορύφωμα της «δανειακής αμεριμνησίας». Μα και σήμερα, εάν βρίσκονταν κά-

ποιοι να μας δανείσουν, θα μπορούσαμε, μέσα σε δύο με τρία χρόνια με ένα «μέρισμα δανεισμού», να φτάσουμε στα επίπεδα ευημερίας του 2009. Προφανώς δεν ήταν και δεν είναι αυτό το ζητούμενο. Σημασία έχει να προσεγγίσουμε τα παλαιότερα επίπεδα ευημερίας και να κατακτήσουμε νέα επίπεδα ευημερίας με «υγιή οικονομικά» τρόπο, με επενδύσεις και, το μέγα ζητούμενο, με αύξηση της παραγωγικότητας και συνακολούθως βελτίωση της κατανάλωσης.

Οι πολίτες, όμως, την περίοδο 2010–2017 βίωσαν ένα οιονεί τραύμα, που ισοδυναμεί με μια συλλογική απώλεια, με αρκετά συγγενή στοιχεία με τα πέντε στάδια επεξεργασίας της απώλειας (άρνη-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.1 Βασικά μεγέθη εισοδήματος στην Ελλάδα: 2009–2030

Ελλάδα	2009	2013	2014	2015	2016	2017	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2009-2025	2013-2025	2017-2025	2025-2030
1) Ονομαστικό ΑΕΠ (δισ. ευρώ)	234,49	178,16	176,18	175,29	174,62	177,25	207,08	224,39	236,85	250,83	264,67	274,69	284,57	294,44	304,27	7,0%	40,8%	41,5%	21,3%
2) Πραγματικό ΑΕΠ (δισ. ευρώ)	227,57	173,23	174,75	174,32	174,24	176,72	192,15	196,62	201,10	205,21	209,55	212,56	215,53	218,59	221,52	-9,8%	18,5%	16,1%	7,9%
3) Διαθέσιμο εισόδημα (ευρώ)	-	15.032	16.321	16.617	16.778	17.564	21.230	23.552	-	-	-	-	-	-	-	-	56,7% (2013-2023)	34,1% (2017-2023)	-
4) Διαθέσιμο μηνιαίο εισόδημα (ευρώ)	-	1.253	1.360	1.385	1.398	1.464	1.769	1.963	-	-	-	-	-	-	-	-	56,7% (2013-2023)	34,1% (2017-2023)	-
5) Κατώτατος μισθός (ευρώ)	881,5	740	771	773	780	787	919	1.016	1.093	1.161	-	-	-	-	-	31,7% (2018-2022)	56,9%	47,5% (2018-2022)	-
6) Πραγματικός μισθός (ευρώ), Oxford Economics	14.291	13.844	14.026	13.619	13.622	13.109	12.667	14.066	14.937	15.775	16.430	17.013	17.707	18.387	19.094	10,4%	13,9%	20,3%	21,0%
7) Δείκτης Gini	-	-	-	34,5	34,2	34,3	33,4	31,4	31,8	31,8	-	-	-	-	-	-	-7,8% (2014-2024)	-4,8%	-
8) Λόγος μεριδίου εισοδήματος του ανώτερου προς το κατώτερο πεμπτημόριο (S80/S20)	5,76	6,6	6,6	6,5	6,5	6,6	6,1	5,2	5,3	5,3	-	-	-	-	-	-8,0% (2009-2024)	-19,7% (2013-2024)	-13,1%	-
9) Διαθέσιμο κατά κεφαλήν εισόδημα ανά νοικοκυριό	105,6	67,6	71,1	71,4	71,5	72,8	82,7	85,9	86,9 (εκτίμηση)	84,9	-	-	-	-	-	-19,6%	25,6%	16,6%	-
10) Υποκειμενική φτώχεια	-	78,3	78,1	77,7	76,8	77,2	68,4	67,0	66,8	-	-	-	-	-	-	-	-14,7% (2013-2024)	-13,5% (2017-2024)	-

Σημειώσεις:

1, 2) Oxford Economics – Global Economic Model.

3) Κατά κεφαλήν προσαρμοσμένο ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα (μετατροπή από PPS σε ευρώ) με βάση τις Ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης (Purchasing Power Parities – PPPs), τους δείκτες επιπέδου τιμών και τις πραγματικές δαπάνες για τα συγκεντρωτικά μεγέθη ESA2010 [prc_ppp_ind] της Eurostat.

4) Μηνιαίο προσαρμοσμένο ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριών ανά κατοικο [Eurostat - tec00113].

5) Μηνιαίο κατώτατο μισθό – εξεργησιαία στοιχεία [Eurostat - earn_mw_cur].

6) Oxford Economics – Global Economic Model.

7) Eurostat - Ο συντελεστής Gini ορίζεται ως η σχέση μεταξύ των σωρευτικών μεριδίων του πληθυσμού, ταξινομημένων ανάλογα με το επίπεδο του ισοδυναμοποιημένου διαθέσιμου εισοδήματος, και του σωρευτικού μεριδίου του συνολικού ισοδυναμοποιημένου διαθέσιμου εισοδήματος που λαμβάνουν. Τιμές 100 υποδηλώνουν απόλυτη ανισότητα, ενώ τιμές 0 υποδηλώνουν απόλυτη ισότητα.

8) Eurostat - Η αναλογία του συνολικού εισοδήματος που λαμβάνει το 20% του πληθυσμού με το υψηλότερο εισόδημα (top quintile) προς το εισόδημα που λαμβάνει το 20% του πληθυσμού με το χαμηλότερο εισόδημα (lowest quintile). Το εισόδημα πρέπει να θεωρείται ως ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα (equivalised disposable income). Ο δείκτης βασίζεται στο EU-SILC (στατιστικά στοιχεία για το εισόδημα, την κοινωνική ένταξη και τις συνθήκες διαβίωσης).

9) OECD - Πραγματικό (διορθωμένο για πληθωρισμό) διαθέσιμο εισόδημα ανά άτομο ανά νοικοκυριό, δείκτης, 2007-T1 = 100, προσαρμοσμένο για εποχικές διακυμάνσεις. Τα νοικοκυριά περιλαμβάνουν μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς που εξυπηρετούν νοικοκυριά, όπως μη κερδοσκοπικά αθλητικά σωματεία μελών, καθώς αυτοί δεν μπορούν να ταυτοποιηθούν ξεχωριστά σε όλες τις χώρες.

10) Eurostat - Αντίθετα με το μέτρο της σχετικής φτώχειας, ο δείκτης του ποσοστού κινδύνου φτώχειας (που υπολογίζεται με βάση την κατάταξη του εισοδήματος των νοικοκυριών σε εθνικό επίπεδο), ο στόχος του υπολογισμού της υποκειμενικής φτώχειας είναι η εκτίμηση της αντίληψης των ερωτώμενων σχετικά με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει το νοικοκυριό για να τα βγάλει πέρα. Η εκτίμηση λαμβάνει υπόψη την κατάσταση υλικής ευημερίας των νοικοκυριών, συμπεριλαμβανομένων του εισοδήματος, των δαπανών, του χρόνου και του πλούτου.

11) Οι σχετικές εκτιμήσεις της Oxford Economics είναι περίπου σταθερές τα τελευταία χρόνια με υψηλή ακρίβεια και το βασικό μέρος έχει δημοσιευτεί.

12) Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανοδική τροχιά του πραγματικού μισθού έως το 2025 είχε ήδη αποτυπωθεί σε ανάλυσή μας στον *Οικονομικό Ταχυδρόμο* από τις 08/02/2023 στο άρθρο με τίτλο «Μισθοί και πληθωρισμός: Το τριπλό ελληνικό, πολιτικό και οικονομικό πρόβλημα». Η σύγκλιση των τότε εκτιμήσεων με τα σημερινά δεδομένα αναδεικνύει τη σταθερότητα του παραγωγικού υποδείγματος που εξετάζουμε.

ση, θυμός, διαπραγμάτευση, κατάθλιψη και αποδοχή), τα οποία δεν έχουν ολοκληρωθεί ακόμη για όλους. Από τα στάδια αυτά οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες διέρχονται με ασύγχρονο τρόπο².

Σε γενικές γραμμές, οι πλέον ευνοημένοι οικονομικά και ενημερωμένοι γνωσιακά βρίσκονται στα πιο προχωρημένα στάδια ή έχουν ολοκληρώσει την επεξεργασία της απώλειας, ενώ οι λιγότερο σε πιο πρώιμα στάδια. Έτσι, εκείνοι οι οποίοι το 2010 βρίσκονταν στις παραγωγικές ηλικίες (30, 40 και 50 ετών) γνώρισαν μια έντονη βύθιση στα οικονομικά τους και, το σπουδαιότερο, συσκοτίστηκε η προοπτική εξέλιξης της ζωής τους. Επίσης, ομάδες πληθυσμού, όπως συνταξιούχοι, μισθωτοί του δημόσιου τομέα, αλλά και οι απόφοιτοι πανεπιστημίων με προσόντα, βίωσαν μία μακροχρόνια περίοδο συνεχών (τριών) μνημονίων λιτότητας. Προφανώς, η συζήτηση παραπέμπει και στη «μηχανική της διάσωσης», αλλά αυτό δεν είναι αντικείμενο του παρόντος άρθρου, παρόλο που θα μπορούσε να συνεισφέρει ιδιαίτερα στην οικονομική βιβλιογραφία.

Την έννοια του τραύματος οι αναλυτές την αντιλαμβάνομαστε κυρίως μέσω του δείκτη «υποκειμενικής αντίληψης της φτώχειας» που καταρτίζει η Eurostat, ως δείκτη απεικόνισης της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης στην Ευρώπη³. Ο δείκτης αυτός για το 2024 στην Ελλάδα βρίσκεται στο 66,8% (βλ. Eurostat, 2025d), με άλλα λόγια το 66,8% των ερωτηθέντων πιστεύουν ότι βρίσκονται σήμερα σε κίνδυνο να φτωχοποιηθούν, όταν ο μέσος όρος όλης της ΕΕ-27 βρίσκεται στο 17,4%! Να σημειώσουμε ότι το 2013 ο δείκτης αυτός για την Ελλάδα ήταν 78,3% και για την ΕΕ-27, όπου και εκεί υπήρχε κρίση, ήταν 30%.

Η τάση πάντως στην υποκειμενική αντίληψη της φτώχειας είναι ελαφρώς πτωτική. Από 76,8%, που ήταν το 2013, σήμερα βρίσκεται στο 66,8%. Μάλιστα, η μεγαλύτερη βελτίωσή της τοποθετείται στα τελευταία χρόνια. Έτσι ερμηνεύεται και το γεγονός ότι υπάρχουν πλέον και υποκειμενικές

ενδείξεις αισιοδοξίας για το μέλλον, αν και σε περιορισμένο επίπεδο (βλ. Βαρόμετρο GPO 2025-Παπαργύρης, 2025).

Στην πραγματικότητα, με βάση στοιχεία από την ΕΛΣΤΑΤ και την Eurostat, φαίνεται ότι αυτοί που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας –με εισόδημα κάτω από το 60% του διάμεσου εισοδήματος–, που υποφέρουν από σοβαρή υλική και κοινωνική στέρηση και ζουν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή εργασιακή ένταση, αποτελούν το 26,9% του πληθυσμού στην Ελλάδα, ενώ στην ΕΕ-27 το 21% (Eurostat, 2025c). Αποδεικνύεται, λοιπόν, ότι το πρόβλημα είναι μεν υπαρκτό, αλλά δεν αντιστοιχεί στην έκταση της υποκειμενικής αντίληψης της φτώχειας. Μάλιστα, ούτε το θέμα διανομής του εισοδήματος δικαιολογεί τα ποσοστά της υποκειμενικής αντίληψης της φτώχειας. Ο δείκτης GINI (κατανομής του εισοδήματος) στην Ελλάδα για το 2024 είναι 31,8% και στην ΕΕ-27 είναι 29,4% (Eurostat, 2025b). Η εικόνα αυτή υποδηλώνει υψηλότερο επίπεδο εισοδηματικής ανισότητας στην Ελλάδα, χωρίς ωστόσο να δικαιολογεί την έκταση της υποκειμενικής αντίληψης της φτώχειας. Ενδεχομένως το ζήτημα της κοινωνικής κινητικότητας (Petrakis, forthcoming [b]) που αφορά τους νέους, και έχει διεθνή διάσταση, αξίζει μεγαλύτερης προσοχής. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο μέσος ετήσιος πραγματικός μισθός (pps τιμές, στοιχεία από Oxford Economics) το 2009 ήταν 14.291 ευρώ, το 2013 ήταν 13.844 ευρώ, το 2021 ήταν 13.707 ευρώ, το 2022 έπεσε στα 12.667 ευρώ, αλλά το 2025 ήταν 15.775 ευρώ και το 2030 θα είναι 19.094 ευρώ, δηλαδή 33,6% παραπάνω από τα επίπεδα του 2009.

Η απόσταση μεταξύ υποκειμενικής και αντικειμενικής φτώχειας δεν αποτελεί, βεβαίως, νέο φαινόμενο για την Ελλάδα. Προγενέστερες έρευνες (π.χ. EU-SILC) δείχνουν ότι οι Έλληνες διαχρονικά υπερεκτιμούσαν ορισμένες πτυχές της υλικής στέρησης ή των συνθηκών διαβίωσης σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, κάτι που συνδέεται με το χαμηλό

2. Για την κατανόηση των κοινωνικών αντιδράσεων στην περίοδο 2010–2017 είναι χρήσιμο το κλασικό σχήμα της Kübler-Ross (1969): άρνηση, θυμός, διαπραγμάτευση, κατάθλιψη, αποδοχή. Η ελληνική κοινωνία δεν κινήθηκε ομοιόμορφα μέσα στα στάδια αυτά. Οι οικονομικά ισχυρότερες και γνωσιακά πιο προσαρμοστικές ομάδες μετακινήθηκαν ταχύτερα προς την «αποδοχή», ενώ πιο ευάλωτες ομάδες –μισθωτοί του δημόσιου τομέα, συνταξιούχοι και παραγωγικές ηλικίες που είδαν την επαγγελματική σταδιοδρομία τους να διακόπτεται– παραμένουν σε ενδιάμεσες φάσεις. Αυτή η μη σύγχρονη εξέλιξη εξήγησε μέρος της σημερινής θεσμικής και πολιτικής ρευστότητας.

3. Η υποκειμενική φτώχεια είναι ένας δείκτης που αναπτύχθηκε για να συμπληρώνει τους πιο παραδοσιακούς δείκτες φτώχειας (π.χ. at-risk-of-poverty), και βασίζεται στην υποκειμενική αξιολόγηση των νοικοκυριών για την οικονομική τους κατάσταση (Eurostat). Η μέτρησή της γίνεται μέσα από έρευνες, όπου τα νοικοκυριά απαντούν στην ερώτηση για την ικανότητά τους να τα βγάλουν πέρα οικονομικά με βάση τις δικές τους εμπειρίες. Συγκεκριμένα, τα νοικοκυριά απαντούν στο πλαίσιο της έρευνας για το πόσο εύκολα ή δύσκολα μπορούν να «τα βγάλουν πέρα» οικονομικά (ability to make ends meet). Υπάρχουν 6 επιλογές απάντησης: 1) με πολύ μεγάλη δυσκολία, 2) με δυσκολία, 3) με λίγη δυσκολία, 4) αρκετά εύκολα, 5) εύκολα και 6) πολύ εύκολα. Το νοικοκυριό θεωρείται ότι βρίσκεται σε υποκειμενική φτώχεια όταν απαντήσει ότι τα βγάζει πέρα «με πολύ μεγάλη δυσκολία» ή «με δυσκολία».

επίπεδο οικονομικού εγγραμματισμού. Η κρίση της προηγούμενης δεκαετίας, ωστόσο, προσέθεσε σε αυτή τη διαχρονική τάση ένα ισχυρό στοιχείο τραύματος, το οποίο αναδιαμόρφωσε τις προσδοκίες για το μέλλον και ενίσχυσε τη σημερινή ασυμμετρία μεταξύ πραγματικών μεγεθών και υποκειμενικής αξιολόγησης της οικονομικής κατάστασης.

Ένα μέρος της υποκειμενικής φτώχειας στην Ελλάδα φαίνεται, όμως, να συνδέεται με τη μεταβολή των τιμών των βασικών αγαθών, ιδίως στους τομείς της διατροφής και της στέγασης. Αυτό οφείλεται σε δύο βασικούς λόγους: πρώτον, οι συγκεκριμένες δαπάνες επιβαρύνουν δυσανάλογα τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα και, δεύτερον, τα τελευταία χρόνια οι τιμές σε αυτούς τους τομείς έχουν αυξηθεί σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με την προ πανδημίας περίοδο (ECB Economic Bulletin, Issue 8/2025).

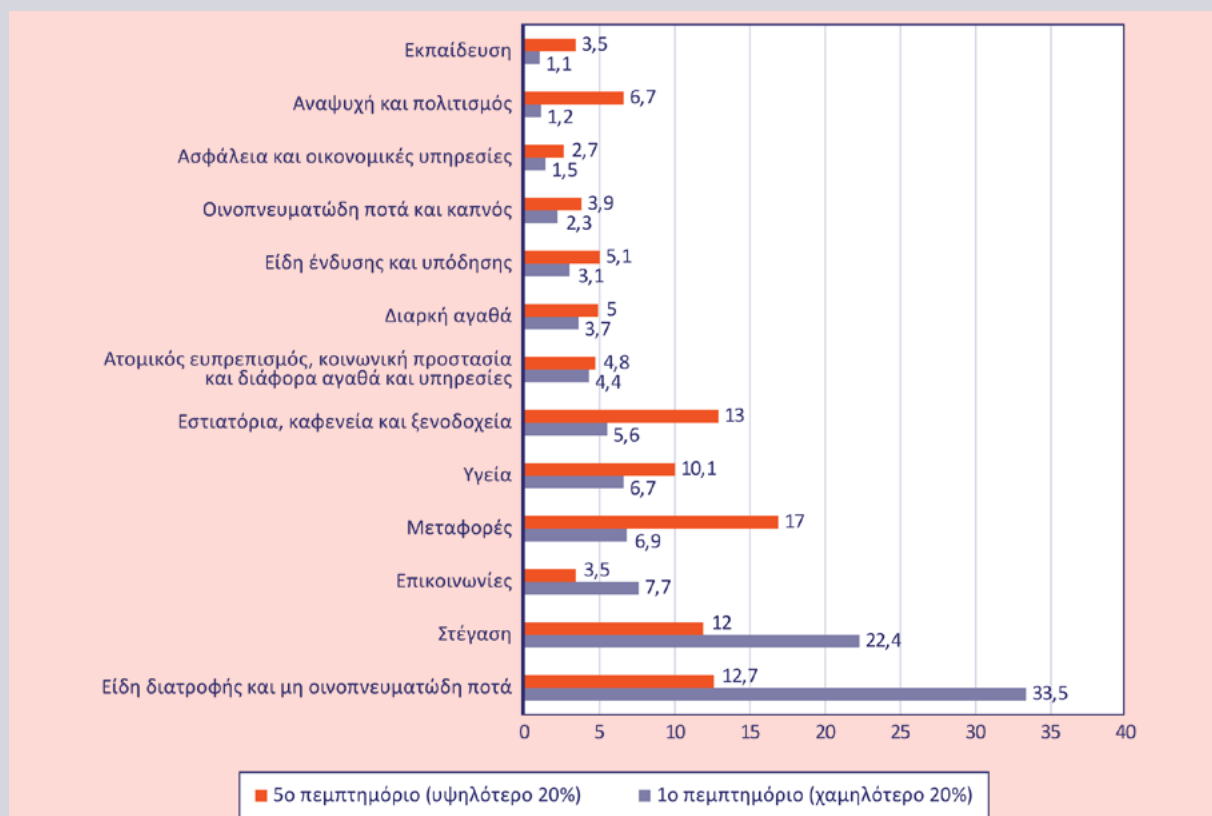
Τα στοιχεία της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) 2024 δείχνουν ότι, για το μέσο νοικοκυριό, οι μεγαλύτερες κατηγορίες δαπανών

είναι η διατροφή (20,7%) και η στέγαση (14,4%). Για το φτωχότερο 20% του πληθυσμού, το συνδυασμένο μερίδιο διατροφής και στέγασης φτάνει στο 55,9% (33,5% για είδη διατροφής και μη οινοπνευματώδη ποτά και 22,4% για στέγαση), όταν για το πλουσιότερο 20% είναι μόλις 24,7% (12,7% για είδη διατροφής και μη οινοπνευματώδη ποτά και 12% για στέγαση) (βλ. Διάγραμμα 1.1.2). Αυτό σημαίνει ότι ακόμη και σχετικά περιορισμένες αυξήσεις στις τιμές τροφίμων ή στη στέγαση μεταφράζονται άμεσα σε αίσθηση σημαντικής οικονομικής πίεσης.

Έτσι, η υποκειμενική φτώχεια μπορεί να ενισχύεται, ακόμη και όταν η σχετική εισοδηματική φτώχεια ή άλλοι μακροοικονομικοί δείκτες φαίνεται να βελτιώνονται. Αυτό συμβαίνει διότι τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα εκτίθενται πολύ περισσότερο στο κόστος των βασικών αγαθών, ενώ ο γενικός ΔΤΚ δεν αντιστακτά με ακρίβεια το καλάθι των φτωχότερων νοικοκυριών, και οι αυξήσεις στο κόστος στέγασης πλήττουν δυσανάλογα εκείνους που έχουν μικρό διαθέσιμο εισόδημα. Συνεπώς,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.2

Ποσοστιαία (%) κατανομή δαπανών ανά πεμπτημόριο ισοδύναμης δαπάνης κατά κατηγορία αγαθών και υπηρεσιών

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών 2024 (25/9/2025).

η αίσθηση ακρίβειας μπορεί να είναι μεγαλύτερη από ό,τι δείχνει ο συνολικός πληθωρισμός.

Το τραύμα, το οποίο αναφέραμε παραπάνω επηρεάζεται και από «καταθλιπτικές οικονομικές αναμνήσεις» (depression memories) (Petrakis, forthcoming [f]) αλλά και από «πληθωριστικές αναμνήσεις» (inflation memories) (Ehrmann & Tzamourani 2009) της τελευταίας τριετίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όταν ρώτησαν τους Έλληνες τι πληθωρισμό περιμένουν το 2026, σύμφωνα με τα τελευταία δεδομένα του Νοεμβρίου του 2025, αυτοί απάντησαν 7,2%! (ECB, 2025). Αντιθέτως, οι Ευρωπαίοι απάντησαν ότι αναμένουν έναν πληθωρισμό γύρω στο 2,8%. Σε κάποιο βαθμό, ένας αυξημένος προσδοκώμενος πληθωρισμός στην Ελλάδα θα μπορούσε να δικαιολογηθεί λόγω χαμηλότερου εισοδήματος, το οποίο, στο μεγαλύτερο ποσοστό δαπανάται σε τρόφιμα (Eurostat, 2023), αλλά όχι και ο τριπλάσιος.

Ας σημειωθεί, εδώ, ότι οι έννοιες υφεσιακών και πληθωριστικών αναμνήσεων (depression και inflation memories) έχουν μελετηθεί στη διεθνή βιβλιογραφία, αλλά όχι επαρκώς για την περίπτωση της Ελλάδος, που παραμένει μοναδική περίπτωση αναφορικά με το μοντέλο διάσωσης και τις μακροχρόνιες επιπτώσεις του⁴.

Ουσιαστικά στο διάγραμμα φαίνεται ότι, μετά το πληθωριστικό σοκ του 2022, το πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα άρχισε να αυξάνεται αρκετά σημαντικά, αλλά μετά το 2025 θα αυξάνεται περισσότερο.

Το τραύμα, λοιπόν, είναι παρόν και συντηρείται από μια σειρά παράγοντες, οι οποίοι είναι: α) η ευρωπαϊκή και διεθνής εξέλιξη των τιμών σε τρόφιμα και στέγαση, β) ο τρόπος που σκέπτονται οι άνθρωποι, οι οποίοι τείνουν προς τις αρνητικές ειδήσεις (εξελεγκτικά διαμορφωμένη ψυχολογική προδιάθεση, βλ. Vaish et al., 2008), κάτι που έχει προεκτάσεις και στις οικονομικές συμπεριφορές (De Neve et al., 2018), γ) η συνεχιζόμενη και εντει-

νόμενη παγκόσμια αβεβαιότητα (Davis, 2016), δ) η «μνημονιακή» παρουσία της ύφεσης και του πληθωρισμού, ε) ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, και, τέλος, στ) το επίπεδο του οικονομικού εγγραμματος των πολιτών.

Επιπροσθέτως, το όφελος από τη βελτίωση των μισθών καθυστερεί να διαχυθεί στο οικογενειακό εισόδημα, ενδεχομένως διότι υπήρχαν το 2024, κατ'εκτίμηση, περίπου 400 χιλιάδες άτομα ικανά προς εργασία, αλλά βρίσκονται εκτός εργατικού δυναμικού και εκτός εκπαίδευσης. Αυτό αντανακλάται στον χαμηλό βαθμό απασχόλησης στην οικονομία (69,3% έναντι 75,8% στην Ευρωπαϊκή Ένωση, βλ. Eurostat, 2025a).

Όσον αφορά τους λόγους για τους οποίους επίκειται σημαντική αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος, η προσοχή μας θα πρέπει να στραφεί στην αγορά εργασίας. Η μέχρι τώρα συνεχιζόμενη βελτίωση της οικονομίας έχει εξαντλήσει τις δυνατότητες της αγοράς εργασίας, μειώνοντας σημαντικά το επίπεδο ανεργίας στο 8,1%, το χαμηλότερο εδώ και 17 χρόνια. Έτσι, θα πρέπει να αναμένεται ότι οι επιχειρήσεις θα αναγκαστούν να προσφέρουν αυξημένες αμοιβές, για να συντηρούν το εργασιακό τους δυναμικό. Επίσης, το ποσοστό ανεργίας μάλλον υπερεκτιμά τη διαθεσιμότητα του εργατικού δυναμικού, δεδομένου ότι α) οι πραγματικά δυνάμενοι και ενδιαφερόμενοι να εργαστούν είναι λιγότεροι, και β) υπάρχουν προβλήματα χάσματος δεξιοτήτων. Με λίγα λόγια το «φυσικό επίπεδο» ανεργίας είναι υψηλότερο⁵.

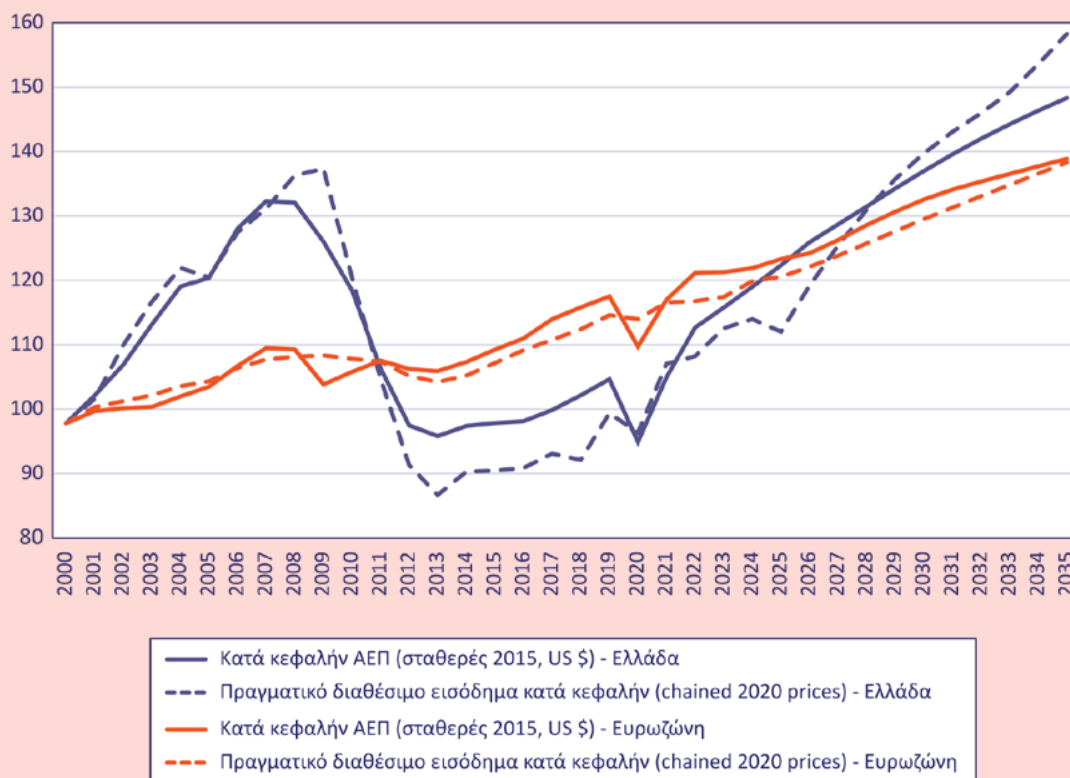
Το τραύμα, πάντως, δεν παραπέμπει σε μία δυστυχισμένη κοινωνία, ούτε βεβαίως σε μία ευτυχισμένη κοινωνία, ενώ είναι συμβατό με μία λειτουργική κοινωνία. Έχει όμως την ιδιότητα να δημιουργεί «υποδοχείς» αρνητικού επηρεασμού της θεώρησης του μέλλοντος και να οδηγεί σε μία προτίμηση επιβίωσης στο παρόν. Επιπροσθέτως, η συντήρησή του, σε συνδυασμό με τη βαθιά δημογραφική κρίση και τις μεταβολές στην ηλικιακή σύνθεση, δημιουργεί χαμηλές μελλοντικές επενδυτικές

4. Στο σημείο αυτό θα πρέπει πάντως να προσέξουμε ότι σήμερα το φαινόμενο του κοινωνικού αρνητικού σκεπτικισμού για το μέλλον και των απαισιόδοξων οικονομικών προοπτικών είναι σχεδόν παγκόσμιο φαινόμενο. Μάλλον θα πρέπει να αποδίδεται στην ευρύτερη φάση της παγκόσμιας εξέλιξης (πόλεμοι, απειλές κτλ.) αλλά και στο τελευταίο, ιδιόμορφο από πλευράς οξύτητας, παγκόσμιο πληθωριστικό κύμα. Στην Gallup "The World's Most Important Problem" διαπιστώνεται ότι η οικονομική κατάσταση είναι το σπουδαιότερο παγκόσμιο πρόβλημα. Επίσης στις ΗΠΑ "America is losing its (Economic) Optimism", Bloomberg 15/2/2026. Στο Munich Security Index 2026 (Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, ΗΒ), εκτιμάται ότι η οικονομική κρίση είναι στην κορυφή των κινδύνων που αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες τους. Όμως, ίσως η ανάλυση θα πρέπει να εμβαθύνει περισσότερο και στη σχέση Δημοκρατίας – Καπιταλισμού όπως εξελίσσεται σε παγκόσμια βάση στο τέλος της δεκαετίας του 2020, η οποία διαμορφώνει νέα πολιτικά κυρίως δεδομένα.

5. Η προσέγγιση αυτή τεκμηριώνεται από τη θεωρία της «αποτελεσματικής ανεργίας» (efficient unemployment). Σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες (Agiomirgianakis et al., 2023· Liargóvas et al., 2024· Liargóvas et al. 2025), εάν ληφθούν υπόψη οι κενές θέσεις εργασίας στην Ελλάδα, η αποτελεσματική ανεργία βρίσκεται σταθερά κάτω του 10%, εδώ και τουλάχιστον 15 έτη. Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι η ελληνική αγορά εργασίας παραμένει ιστορικά χαλαρή, καταγράφεται μια έντονη τάση στενότητας από το 2021 και μετά, με τον δείκτη κενών θέσεων ανά άνεργο να φτάνει σε ιστορικά υψηλά επίπεδα το 2024, ξεπερνώντας ακόμα και τα επίπεδα του 2009.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.3

Εξέλιξη του κατά κεφαλήν πραγματικού ΑΕΠ και του κατά κεφαλήν πραγματικού διαθέσιμου εισοδήματος (2000=100): 2000–2035

Πηγή: Oxford Economics – Global Economic Model.

Σημειώσεις: 1) Οι σχετικές εκτιμήσεις είναι περίπου σταθερές τα τελευταία χρόνια με υψηλή ακρίβεια.

2) Τα μεγέθη παρουσιάζονται σε μορφή δεικτών (2000=100), ώστε να διασφαλίζεται η συγκρισιμότητα των χρονοσειρών παρά τις διαφορετικές βάσεις τιμών και αποπληθωριστών. Προσοχή: Η ανάλυση εστιάζει στη σχετική δυναμική των μεγεθών και όχι στη σύγκριση απόλυτων επιπέδων.

3) Η προβλεπόμενη ανοδική τροχιά του διαθέσιμου εισοδήματος επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για το 3ο τρίμηνο του 2025 (ανακοίνωση ΕΛΣΤΑΤ 26.1.2026 - Τριμηνιαίοι μη χρηματοοικονομικοί λογαριασμοί θεσμικών τομέων – 3ο τρίμηνο 2025), που καταγράφουν αύξηση 1,9% σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος.

προσδοκίες λόγω χαμηλότερων προσδοκιών μεγέθους αγοράς. Όταν, όμως, σημαντική μερίδα του πληθυσμού σκέπτεται με τον τρόπο αυτό, η έλλειψη θεσμικής εμπιστοσύνης διατηρείται σε υψηλά ποσοστά, με αποτέλεσμα αυξημένες δυσκολίες διακυβέρνησης και κοινωνική ρευστότητα.

Συνεπώς, απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή στον σχεδιασμό της οικονομικής πολιτικής, δεδομένου ότι, αφενός εξακολουθεί να υφίσταται η σύγκριση με τους Ευρωπαίους εταίρους και, αφετέρου, είναι σημαντική η ανάγκη να αντιλαμβάνονται οι πολίτες τη βελτίωση των οικονομικών μεγεθών (ΥΠ.ΟΙΚ.). Η αύξηση του διαθέσιμου ιδιωτικού εισοδήματος προφανώς συνδέεται με την αύξηση της αμοιβής

εργασίας και συνεπώς οδηγεί σε ζητήματα ανταγωνιστικότητας δημιουργώντας νέα δεδομένα, συμπεριλαμβανομένων των πιέσεων στο ισοζύγιο πληρωμών. Αυτή η προοπτική θα πρέπει να οδηγεί σε οικονομική πολιτική που αποσκοπεί στη μείωση του μη μισθολογικού βάρους των επιχειρήσεων, η οποία θα γίνει εφικτή με τη διατήρηση της δημοσιοοικονομικής ισορροπίας, έτσι ώστε να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας.

Όμως ο σοβαρότερος μοχλός αντιμετώπισης του ζητήματος της αύξησης του κόστους εργασίας είναι η βελτίωση της παραγωγικότητας. Αυτό μάς φέρνει κοντύτερα στην αναβάθμιση των εργασιακών δυνατοτήτων και βέβαια στην επενδυτική δρα-

στηριοποίηση. Το τελευταίο συνδέεται, όχι μόνο με τις επενδύσεις στις υποδομές, αλλά κυρίως με τις επενδύσεις στην τεχνολογία με βασική αιχμή την ενεργοποίηση του χώρου των νεοφυών επιχειρήσεων, όπου παρατηρείται έντονη αφύπνιση.

Κατά συνέπεια, στα επόμενα πέντε χρόνια, *ceteris paribus*, επιβάλλεται η μετατόπιση του βάρους της προσοχής της οικονομικής πολιτικής προς την κατεύθυνση της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας και της παραγωγικότητας του παραγωγικού συστήματος.

Από τα παραπάνω συνάγεται ένα χρήσιμο κοινωνικοπολιτικό συμπέρασμα: εφόσον η παρούσα πορεία της οικονομικής εξέλιξης διατηρηθεί στην επόμενη τετραετία (μετά το 2026), θα δημιουργηθεί ένα ευνοϊκότερο πλαίσιο διακυβέρνησης με όρους αύξησης των επιπέδων ευημερίας, υπό την προϋπόθεση ότι οι υπόλοιπες συνθήκες παραμένουν σταθερές (Διάγραμμα 1.1.3 πιο πάνω). Αυτό δεν θα οφείλεται μόνο στη σταδιακή βελτίωση των αμοιβών αλλά και στο γεγονός ότι η σταδιακή βελτίωση των αμοιβών απομειώνει την επίδραση παραγόντων, όπως η μεταβολή των τιμών στα τρόφιμα και στη στέγαση. Πάντως, η νέα διακυβέρνηση θα έχει ιδιαιτέρως δύσκολα καθήκοντα βελτίωσης της αποτελεσματικότητας της οικονομίας (βλέπε επόμενο μέρος).

1.1.3. Διακυβέρνηση και μεταβολή του παραγωγικού μοντέλου

Ορισμένα συμβατικά οικονομικά και πολιτικά συστήματα (αναφερόμαστε και στο ελληνικό πρότυπο) δυσκολεύονται να παράγουν βιώσιμη δυναμική μεγέθυνση. Η έμφαση βρίσκεται στη δυναμική των συστημάτων με την έννοια της παραγωγής για μακρύ χρονικό διάστημα υψηλών ρυθμών μεγέθυνσης. Χρησιμοποιώντας την Ελλάδα ως ενδεικτική μελέτη περίπτωσης, εισάγουμε την έννοια του Υποδείγματος Περιορισμένης Μεγέθυνσης (Growth Constraint Model) (Petrakis, forthcoming, [a]), το οποίο αντιλαμβάνεται την αδυναμία δυναμικής οικονομικής μεγέθυνσης όχι ως άθροισμα μεμονωμένων λαθών πολιτικής, αλλά ως ένα αυτοενισχυόμενο, ομοιοστατικό σύστημα⁶. Εντός αυτού του συστήματος, οι πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές δομές συνεξελίσσονται με τρόπο που μπορεί να αναπαράγεται η απουσία δυναμισμού μεγέθυνσης και έτσι να οδηγείται σε ένα χαμηλότερο επίπεδο μεγέθυνσης.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι αντιδιαστέλλουμε το «μοντέλο που έχει περιορισμούς μεγέθυνσης» από ένα «στάσιμο μοντέλο (stagnated)» ή ένα «παγιδευμένο μοντέλο (trapped)» μεγέθυνσης με την έννοια ότι τα τελευταία αναφέρονται σε οικονομικά συστήματα που αδυνατούν να εξελιχθούν, ενώ εδώ αναφερόμαστε σε οικονομικό σύστημα το οποίο μπορεί να παράγει θετικούς ρυθμούς μεγέθυνσης, αλλά όχι για μακρύ διάστημα τόσο υψηλούς, ώστε να αλλάξουν ριζικά τα επίπεδα ευημερίας κατά τρόπο διατηρήσιμο στο μέλλον και συμβατό με τις μεγάλες τεχνολογικές μεταβολές και τις νέες γεωστρατηγικές συθήκες (Petrakis, forthcoming [a]).

Ουσιαστικά, το Υπόδειγμα Περιορισμένης Μεγέθυνσης προσεγγίζει την έλλειψη δυναμικής ως ένα σταθερό σημείο ισορροπίας, στο οποίο οι πολιτικοί θεσμοί, οι δομές της αγοράς και οι κοινωνικοί κανόνες αλληλοενισχύονται, αποτρέποντας την καινοτομία και τη μεταρρύθμιση. Τα τυπικά πλαίσια αξιολόγησης πολιτικών –όπως η ατζέντα «Better Regulation» της Ευρωπαϊκής Ένωσης (European Commission, 2022)– προϋποθέτουν τη λειτουργία θεσμών ικανών να βελτιστοποιηθούν. Ωστόσο, σε οικονομικά περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από θεσμική αδυναμία, τα εργαλεία αυτά αποδεικνύονται περιορισμένης δυναμικότητας. Βελτιώνουν επιμέρους πολιτικές εντός δυσλειτουργικών συστημάτων, χωρίς να αντιμετωπίζουν τα βαθύτερα αίτια της στασιμότητας. Επομένως, εντοπίζεται αφενός ένα ιδιοσυγκρασιακό οικονομικό σύστημα και αφετέρου ένα μοντέλο αξιολόγησης αδύναμο να εξαγάγει έγκυρη διάγνωση ή να το μετασχηματίσει. Η διαπίστωση αυτή καθιστά αναγκαία μια θεμελιώδη επιστημολογική μετατόπιση. Η αξιολόγηση οφείλει να εξελιχθεί από τεχνοκρατική άσκηση μέτρησης αποδοτικότητας σε δυναμικό μηχανισμό πλοήγησης σε σύνθετα, εξαρτώμενα από τη διαδρομή τους (path-dependent) εργαλεία (Mahoney & Schensul, 2006· Petrakis, forthcoming [e], forthcoming [f]· Petrakis et al., 2024a).

Με άλλα λόγια, η κεντρική θέση είναι ότι η κατάσταση που περιγράφεται από το Υπόδειγμα Περιορισμένης Μεγέθυνσης συνιστά μια αναδυόμενη κατάσταση, η οποία προκύπτει από τη συνύπαρξη και τη συνέργεια τεσσάρων διακριτών αλλά βαθιά αλληλοσυνδεδεμένων πυλώνων. Υπό αυτή την οπτική, ο περιορισμός της μεγέθυνσης δεν αποτελεί το αποτέλεσμα μιας μεμονωμένης θεσμικής ή πολιτικής αποτυχίας, αλλά την έκβαση ενός σύνθε-

6. Ο όρος ομοιοστατικό δεν περιγράφει απλώς μια στατική αλληλοενίσχυση θεσμών, αγορών και κοινωνικών κανόνων, αλλά μια δυναμική διαδικασία αυτοσταθεροποίησης, κατά την οποία οποιαδήποτε εξωτερική ή εσωτερική πίεση για μεταρρύθμιση τείνει να απορροφάται και να εξουδετερώνεται. Με άλλα λόγια, το σύστημα διαθέτει μηχανισμούς που το επαναφέρουν στο ίδιο χαμηλό, αλλά σταθερό επίπεδο μεγέθυνσης, ακόμη και όταν οι παρεμβάσεις πολιτικής στοχεύουν ρητά στη βελτίωσή του.

του συστήματος αρνητικών βρόχων ανάδρασης. Οι τέσσερις πυλώνες που συγκροτούν και διευρύνουν το Υπόδειγμα Περιορισμένης Μεγέθυνσης (Petrakis, forthcoming [a]) είναι οι εξής:

- 1. Υψηλός συστημικός κίνδυνος:** Ένα μακροοικονομικό και πολιτικό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από έντονη αβεβαιότητα, μεταβλητότητα και θεσμική ευθραυστότητα. Ο κίνδυνος αυτός δεν αποτελεί μόνο μια εξωγενή συνθήκη, αλλά παράγεται ενδογενώς από τις ίδιες τις θεσμικές αδυναμίες του συστήματος. Πρόκειται για μακροχρόνιο ιστορικό χαρακτηριστικό (Petrakis, 2011, 2020, 2024· Petrakis & Kostis, 2020a).
- 2. Η παγίδα της μεσαίας τεχνολογίας:** Μια οικονομική δομή που έχει κατακτήσει την υιοθέτηση και εφαρμογή υφιστάμενων τεχνολογιών, αλλά αδυνατεί να αναπτύξει ικανότητες εγχώριας καινοτομίας και τεχνολογικής δημιουργίας, με αποτέλεσμα να συμπιέζεται μεταξύ χαμηλού κόστους ανταγωνιστών και καινοτόμων προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας (Petrakis, 2012· Petrakis & Kostis, 2020b). Έχει προκύψει ως αποτέλεσμα της μακροχρόνιας δασμοπροστασίας και του βαπτίσματος στις συνθήκες του παγκόσμιου ανταγωνισμού.
- 3. Ένα ιδιοσυγκρασιακό πολιτισμικό υπόβαθρο:** Ένας κοινωνικός ιστός που χαρακτηρίζεται από χαμηλά επίπεδα γενικευμένης εμπιστοσύνης, ισχυρή προτίμηση προς τη συλλογικότητα (οικογενειοκρατία) και μια αντίληψη του κράτους ως πόρου προς ιδιοποίηση και όχι ως αμερόληπτου θεσμικού εγγυητή του δημοσίου συμφέροντος (Algan & Cahuc, 2013· Petrakis, 2012· Petrakis & Kostis, 2020b). Είναι αποτέλεσμα των δύο παραπάνω συνθηκών, αλλά ο πυλώνας αυτός διαθέτει πλέον αυτοτελές δυναμικό αντίδρασης.
- 4. Ρυθμιστικός καπιταλισμός:** Μια μορφή καπιταλισμού στην οποία η πολιτική ρύθμιση υπερισχύει του ανταγωνισμού της αγοράς και η κατανομή των πόρων αντανakλά πολιτικές προτιμήσεις αντί της οικονομικής αποδοτικότητας, στοιχείο που στο ελληνικό υπόδειγμα εκδηλώνεται χαρακτηριστικά μέσω της ρυθμιστικής κυριαρχίας. Και αυτός ο πυλώνας είναι βασικό αποτέλεσμα των δύο πρώτων αλλά και του τρίτου πυλώνα του παρόντος παραγωγικού προτύπου, ενώ διαθέτει πλέον και αυτός δική του δυναμική, η οποία πολλές φορές συγχέεται με τον αναγκαίο ρυθμιστικό ρόλο του κράτους (Levi-Faur, 2005· Petrakis, forthcoming [f]).

Ας σημειωθεί ότι υπάρχουν οικονομικο-ιστορικές ενδείξεις ότι η παρουσία των χαρακτηριστικών αυτών επιβεβαιώνεται σε όλον τον ιστορικό χρόνο της ελληνικής οικονομίας (Alogoskoufis, 2019· Pavlou, forthcoming· Petrakis, 2011, 2012, 2020, 2024· Petrakis & Kostis, 2020a, 2020b· Pontis & Valsamis, forthcoming [b]· Ιωαννίδης & Τσακανίκας, 2008).

Οι τέσσερις πυλώνες έχουν αναμφίβολα τις ιστορικές τους ρίζες και δεν αποτελούν παροδικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας. Ωστόσο, η καθηλωτική τους επίδραση δεν εκδηλωνόταν σταθερή στον χρόνο. Η έντασή της μεταβάλλεται, ανάλογα με τη φάση της τεχνολογικής και παραγωγικής εξέλιξης. Στη σημερινή συγκυρία, η άνοδος νέων τεχνολογιών, οι οποίες δεν εξελίσσονται πλέον γραμμικά ή σωρευτικά, δημιουργεί τη δυνατότητα τεχνολογικών αλμάτων (leap-frogging), μεταβάλλοντας το πλαίσιο μέσα στο οποίο δρουν οι πυλώνες. Έτσι, τα ίδια δομικά χαρακτηριστικά μπορούν είτε να λειτουργήσουν ως μόνιμος φραγμός είτε, με κατάλληλες επιλογές διακυβέρνησης, να αποτελέσουν εφαλτήριο για την υπέρβαση του Υποδείγματος Περιορισμένης Μεγέθυνσης.

Η υπέρβαση αυτού του μοντέλου προϋποθέτει μια συνολική στροφή της κοινωνίας, της πολιτικής και έναν αντίστοιχο επαναπροσδιορισμό της ίδιας της αξιολόγησης των εφαρμοζόμενων πολιτικών. Η αξιολόγηση δεν μπορεί πλέον να λειτουργεί ως εκ των υστέρων έλεγχος, αλλά ως θεμέλιο της εθνικής στρατηγικής, ως εργαλείο που επικυρώνει τον συστημικό μετασχηματισμό, προβλέπει τις προκλήσεις και μετρά την πρόοδο προς μια οικονομία βασισμένη στην καινοτομία και την εμπιστοσύνη (OECD, 2025a· Petrakis et al., 2024b· Carayannis and Zota 2025b).

Το βασικό θεωρητικό αλλά και πραγματικό ερώτημα της οικονομικής πολιτικής αφορά το πώς είναι δυνατόν μία παρόμοια οικονομία να μεταπηδήσει από το Υπόδειγμα Περιορισμένης Μεγέθυνσης σε ένα Υπόδειγμα Δυναμικής Μεγέθυνσης. Υπάρχουν δύο δρόμοι για την υπέρβαση του Υποδείγματος Περιορισμένης Μεγέθυνσης: Ο πρώτος προϋποθέτει μια ευρεία κοινωνική και πολιτική συναίνεση, ικανή να στηρίξει μια συνολική, μεγάλης κλίμακας μεταρρυθμιστική στρατηγική. Ο δεύτερος δίνει έμφαση σε στοχευμένες επιμέρους μεταρρυθμίσεις, οι οποίες, εφόσον αθροιστούν, μπορούν να βελτιώσουν σταδιακά την αποδοτικότητα του συστήματος και να μεταβάλλουν τα δομικά του χαρακτηριστικά.

Ο ένας δρόμος, λοιπόν, περνά από μία ουσιαστική μεγάλης κλίμακας κοινωνική και πολιτική συναίνεση.

ση συνοδευόμενη από ένα πρόγραμμα γενικών μεταρρυθμίσεων. Αυτό δεν είναι αδύνατον να συμβεί. Όσο και εάν υπάρχει διάχυτη εντύπωση για το αντίθετο, να θυμίσουμε ότι η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού Κοινοβουλίου συμφωνεί πλέον στον βασικό πολιτικό και κοινωνικό προσανατολισμό της χώρας και στα καθήκοντα που αυτός προϋποθέτει. Πάντως, έτσι και αλλιώς, πρόκειται για μια δύσκολη πορεία, αλλά αξίζει να ανοίξει η σχετική συζήτηση.

Ο δεύτερος δρόμος έχει χαμηλότερες φιλοδοξίες, αφού στοχεύει σε επιμέρους πολιτικές που βελτιώνουν όμως την αποτελεσματικότητα του μοντέλου. Εδώ πολύ μεγαλύτερο ρόλο έχουν οι επιμέρους μεταρρυθμιστικές παρεμβάσεις. Στοχεύει πάντως να αξιοποιήσει τα θετικά πλεονεκτήματα που έχουν κατακτηθεί μέχρι σήμερα και να αντιμετωπιστούν τα επιμέρους εμπόδια που υπάρχουν για τη βελτίωση της αποδοτικότητας της οικονομίας.

Και οι δύο διαδρομές έχουν κοινό σημείο εκκίνησης το οποίο συντίθεται από ένα μείγμα θετικών και αρνητικών στοιχείων της τρέχουσας συγκυρίας, που περιορίζουν αλλά και ταυτόχρονα δημιουργούν νέες δυνατότητες μετασχηματισμού.

Στη συνέχεια συνοψίζονται τα βασικά θετικά και αρνητικά στοιχεία της σημερινής συγκυρίας, τα οποία συνιστούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο καλείται να κινηθεί καθεμία από τις δύο διαδρομές υπέρβασης.

Στα θεμελιώδη θετικά θα πρέπει να τοποθετήσουμε δύο συνθήκες που αφορούν κυρίως τον πρώτο κρίσιμο πυλώνα της διαμόρφωσης του παραγωγικού μοντέλου. Πρόκειται για:

1. Την πολιτική σταθερότητα που συνδέεται και με την παραγωγή των ρυθμίσεων λειτουργίας της κοινωνίας και της οικονομίας.
2. Τη δημοσιονομική ισορροπία και σταθερότητα.

Και οι δύο παράγοντες μειώνουν το συστημικό κίνδυνο της οικονομίας (αύξηση της επενδυτικής ελκυστικότητας). Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της πρόωρης αποπληρωμής δημόσιων χρεών, η οποία ευθέως μειώνει τον συστημικό κίνδυνο της οικονομίας. Επιπρόσθετα, απαιτούνται:

3. Συνέχιση της επενδυτικής δραστηριότητας (υποδομές, ιδιωτικές επενδύσεις και δραστηριοποίηση του τραπεζικού τομέα).
4. Γεωστρατηγικός προσανατολισμός, ο οποίος να ευνοεί τη μείωση του συστημικού κινδύνου.

Να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα η άποψη περί απομείωσης της επενδυτικής δραστηριότητας λόγω

της ολοκλήρωσης του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας δεν έχει λάβει επαρκώς υπόψη της το νέο πλαίσιο που διαμορφώνεται τόσο στην ελληνική όσο και την ευρωπαϊκή οικονομία, καθώς και την ενεργοποίηση του τραπεζικού τομέα (Bank of Greece, 2025). Οι συνθήκες αυτές δημιουργούν τις προϋποθέσεις για νέα επενδυτική δραστηριότητα προσανατολισμένη σε ένα παραγωγοκεντρικό πρότυπο (productivism) που ενισχύει την αποδοτικότητα της οικονομίας (Rodrik, 2025). Η επενδυτική αυτή δραστηριότητα έχει αξία στον βαθμό που στηρίζεται σε στέρεες βάσεις και ταυτόχρονα έχει θετική επίδραση στον δεύτερο πυλώνα του παραγωγικού μοντέλου, δηλαδή στην ενδιάμεση τεχνολογία. Όμως εδώ προκύπτει το πρόβλημα του εξωτερικού ισοζυγίου πληρωμών. Για να μεταβληθεί το παραγωγικό πρότυπο χρειάζεται τις εισαγωγές, ωστόσο η μεγέθυνση του ελλείμματος εμποδίζει τον ρυθμό μεγέθυνσης. Υπάρχει, δηλαδή, μία αντιφατική σχέση, αφού η μεγέθυνση επιδεινώνει το ισοζύγιο πληρωμών και το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών μειώνει τον ρυθμό μεγέθυνσης. Η διέξοδος θα συνδεθεί κυρίως με την ενεργειακή ενεργοποίηση του ελληνικού χώρου (Hellenic Association for Energy Economics, 2025· Hellenic Republic Ministry of Environment and Energy, 2025) που θα αυξήσουν τις θετικές εισροές στο ισοζύγιο πληρωμών. Όμως, η συγκεκριμένη προοπτική, στην καλύτερη περίπτωση, θα απαιτήσει 5 με 7 χρόνια για να υλοποιηθεί, συμπεριλαμβανομένων των πράσινων εξαγωγών ενέργειας. Συνεπώς, αναφύονται μεσοπρόθεσμα θέματα πολιτικής με τον γεωστρατηγικό προσανατολισμό της χώρας να αποκτά ιδιαίτερη αξία, ιδίως ως προς την οργάνωση εξωτερικής πολιτικής και τις καλές σχέσεις γειτονίας.

Στα αρνητικά θα πρέπει επίσης να συμπεριλάβουμε τη μειωμένη εμπιστοσύνη στους θεσμούς (Petrakis, 2012), τις αρνητικές αναμνήσεις της εισοδηματικής μνημονιακής κατάρρευσης και του πληθωρισμού του 2022 (βλ. 1.1.2) αλλά και την εισοδηματική απόσταση που μας χωρίζει από τους Ευρωπαίους (Pontis & Valsamis, forthcoming [a]). Πρόκειται για μία κοινωνική κατάσταση που συμβάλλει στη συντήρηση του ρυθμιστικού καπιταλισμού, που αποτελεί τον τέταρτο πυλώνα συντήρησης του Υποδείγματος Περιορισμένης Μεγέθυνσης. Σε αυτό το πεδίο, πολιτικές, όπως η αποκατάσταση της εύρυθμης λειτουργίας του νομοθετικού και δικαστικού συστήματος, έχουν καθοριστική σημασία, αφού συμβάλλουν στη μείωση του συστημικού κινδύνου και βελτιώνουν την ελκυστικότητα της οικονομίας (Petrakis, 2024). Σημειώνεται ότι πολιτικές, όπως η ανάπτυξη μιας νέας ευέλικτης μορφής κρατικής οργάνωσης

(αποτελεσματικότερο κράτος) (Petrakis, 2024), η πρόωρη απομείωση του χρέους, και η ενεργοποίηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων των εργαζομένων⁷ (Koutroukis, 2025), συμβάλλουν στη μείωση του συστημικού κινδύνου, στη βελτίωση των κοινωνικών συμπεριφορών συμμετοχής των εργαζομένων, αλλά και στη δομική βελτίωση των όρων λειτουργίας του τρίτου και τέταρτου πυλώνα του παραγωγικού μοντέλου. Να σημειώσουμε ότι η Συνταγματική Αναθεώρηση είναι μια ευκαιρία για να γίνουν οι απαραίτητες τομές (Πετράκης, 2025).

Τέλος, ένα σημαντικό ερώτημα που αναφύεται είναι εάν και ο δεύτερος δρόμος, αυτός των επιμέρους πολιτικών, απαιτεί ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές συναινέσεις. Προφανώς κάτι τέτοιο θα ήταν περισσότερο αποτελεσματικό, όμως η πραγματική αναγκαία προϋπόθεση για αυτό είναι η διατήρηση των θετικών στοιχείων της οικονομικής πραγματικότητας και η επίμονη απομείωση των αρνητικών στοιχείων της.

Οι τρεις διαστάσεις που εξετάστηκαν παραπάνω συγκλίνουν σε ένα κοινό συμπέρασμα: η διακυβέρνηση της ελληνικής οικονομίας καθίσταται ταυτόχρονα δυσκολότερη και πιο κρίσιμη. Η διακυβέρνηση διαμορφώνει και διαμορφώνεται από τη δυναμική ενός συστήματος περιορισμένης μεγέθυνσης.

Οι διαπιστώσεις αυτές έχουν άμεσες επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζονται και υλοποιούνται οι δημόσιες πολιτικές. Απαιτείται μια στρατηγική αξιολόγηση πολιτικών που θα ενσωματώνει διαγνωστικά εργαλεία για τα εμπόδια εφαρμογής, τις κοινωνικές προσδοκίες και τη δυναμική του ίδιου του συστήματος. Παράλληλα, η ενίσχυση του διαλόγου –μέσω ανεξάρτητων αρχών και επιστημονικών φορέων– είναι κρίσιμη για τον σχεδιασμό πολιτικών με βάθος χρόνου. Σε αυτό το πλαίσιο, η Συνταγματική Αναθεώρηση μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο πλαίσιο σταθερότητας και θεσμικού συντονισμού, χωρίς όμως να θεωρείται πανάκεια σε ένα περιβάλλον όπου τα προβλήματα είναι συστημικά και όχι μόνο θεσμικά.

Τα ευρήματα του άρθρου δεν κλείνουν τη συζήτηση, αλλά την ανοίγουν. Τρία κρίσιμα ερωτήματα παραμένουν: Πώς μπορεί να σχεδιαστεί διακυβέρνηση σε συνθήκες τεχνολογικής επιτάχυνσης, πολυπολικότητας και δημογραφικής συρρίκνωσης; Ποιοι θεσμοί και ποια μέσα είναι ικανά να οικοδο-

μήσουν εμπιστοσύνη σε μια κοινωνία με διαχρονικά χαμηλό κοινωνικό κεφάλαιο; Και, τέλος, πώς μπορούμε να μετρήσουμε αν η Ελλάδα πράγματι μεταβαίνει από ένα Υπόδειγμα Περιορισμένης σε ένα Υπόδειγμα Δυναμικής Μεγέθυνσης; Η συστηματική έρευνα, ο δημόσιος διάλογος και η εμπλοκή των θεσμών παραγωγής γνώσης αποτελούν προϋποθέσεις για να δοθούν πειστικές απαντήσεις.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Ιωαννίδης, Σ., & Τσακανίκας, Α. (2008). *Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2007–2008*. Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών.

Λιαργκόβας, Π., Μπερτσάτος, Γ., Αγιομυργιανάκης, Γ., & Σφακιανάκης, Γ. (2024). *Είναι η ανεργία κάτω από 10%*; Αναλύσεις Επικαιρότητας ΚΕΠΕ, 8/2024.

Παπαργύρης, Α. (2025, Δεκέμβριος 15). *Βαρόμετρο GPO 2025 για τα Παραπολιτικά 90,1: Πτώση της ΝΔ, άνοδος της Πλεύσης Ελευθερίας–Αγρότες και ΟΠΕΚΕΠΕ διχάζουν την κοινωνία–Πρόσωπα της χρονιάς Μητσοτάκης & Πιερρακάκης*. Parapolitika. <https://www.parapolitika.gr/politiki/article/1652836/varometro-gpo-2025-gia-ta-parapolitika-901-ptosi-tis-nd-anodos-tis-pleusis-eleutherias-agrotes-kai-opekepe-dihazoun-tin-koinonia-prosopa-tis-hronias-mitsotakis-pierrakakis/>

Πετράκης, Π. Ε. (2023). *Μακροπρόθεσμη στρατηγική ανάλυση (foresight) για την ελληνική οικονομία και κοινωνία ως το 2035*. Εκδόσεις Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πετράκης, Π. Ε. (2025). *Καλή νομοθέτηση και ανάπτυξη*. Εκδόσεις Παπαζήση.

Πετράκης, Π. Ε., Βασίλης, Γ., & Κανζόλα, Α.-Μ. (2024). *Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συμπεριφορές των Ελλήνων: Άνοδος, ευμάρεια, κρίσεις και κανονικότητα 1980–2023*. Εκδόσεις Παπαζήση.

Ξενόγλωσση

Acemoglu, D. (2024, April 9). *Are we ready for AI creative destruction?* Project Syndicate. <https://www.project-syndicate.org/commentary/ai-age-needs-more-nuanced-view-of-creative-destruction-disruptive-innovation-by-daron-acemoglu-2024-04>

Aghion, P., Dechezleprêtre, A., Hémous, D., Martin, R., & Van Reenen, J. (2016). Carbon taxes, path dependency, and directed technical change: Evidence from the auto industry. *Journal of Political Economy*, 124(1), 1–51. <https://doi.org/10.1086/684581>

Agiomirgianakis, G., Bertatsos, G., & Sfakianakis, G. (2023). On the Efficient Unemployment Rates in Europe. *Theoretical Economics Letters*, 13, 1719–1736.

Algan, Y., & Cahuc, P. (2013). Trust and growth. *Annual Review of Economics*, 5(1), 521–549.

7. Το κατά πόσο η επανενεργοποίηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων μπορεί πράγματι να ενισχύσει την εμπιστοσύνη παραμένει ανοιχτό ερώτημα, ιδίως δεδομένου του διαχρονικά χαμηλού κοινωνικού κεφαλαίου στην Ελλάδα, το οποίο συστηματικά αποτυπώνεται στη διεθνή βιβλιογραφία. Ωστόσο, σε περιβάλλον όπου η θεσμική εμπιστοσύνη είναι χαμηλή, οι παρεμβάσεις που ενισχύουν τη συμμετοχή και την προβλεψιμότητα των κανόνων λειτουργίας της αγοράς εργασίας μπορούν, υπό προϋποθέσεις, να συμβάλουν στη σταδιακή απομείωση του συστημικού κινδύνου.

- Alogoskoufis, G. (2019). *Greece's sovereign debt crisis: Retrospect and prospect*. GreeSE Paper, No. 133. <https://eprints.lse.ac.uk/42848/>
- Ashley, E. A. (2016). Towards precision medicine. *Nature Reviews Genetics*, 17(9), 507–522. <https://doi.org/10.1038/nrg.2016.86>
- Bank of Greece. (2025). *Financial stability review*. May 2025. <https://www.bankofgreece.gr/en/publications-and-research/publications/financial-stability-review>
- Berger, T., & Frey, C. (2016). *Structural transformation in the OECD: Digitalisation, deindustrialisation and the future of work*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 193. <https://doi.org/10.1787/5jlR0688027-en>
- Bollerman, M. (2025). Digital sovereigns big tech and nation-state influence. *arXiv*, No. 2507.21066. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2507.21066>
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton.
- Carayannis, E.G., Zota, N.R. (2025a). *Governance Efficacy as a Hybrid Good: Integrating AI, Foresight, and Digital Nudging for Smart Growth*. IEDL Working Paper, No. 7, November.
- Carayannis, E.G., Zota, N.R. (2025b). *Greece (Hellas) 3.0: Governance Efficacy, Innovation Intelligence, and the Strategic Reconfiguration of National Development*. JKEC Editor's Corner.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Blackwell.
- Chatzistavrou, F., & Chardas, A. (forthcoming). Big tech, εθνικοί πρωταθλητές και πολιτικός καπιταλισμός στην Ελλάδα. Στο P. E. Petrakis (Ed.), *The Structure of social decisions in Greek society* (Ch. 11).
- Cohn, T. H. (2016). *Global political economy: Theory and practice*. Routledge.
- Davis, S. J. (2016). *An index of global economic policy uncertainty*. NBER Working Paper, No. 22740. <https://doi.org/10.3386/w22740>
- De Neve, J., Ward, G., De Keulenaer, F., Van Landeghem, B., Kavetsos, G., & Norton, M. I. (2018). The asymmetric experience of positive and negative economic growth: Global evidence using subjective well-being data. *Review of Economics and Statistics*, 100(2), 362–375.
- Ehrmann M., Tzaourani P. (2009). *Memories of High Inflation*. ECB Working Paper Series, No. 1095, September.
- European Central Bank. (2025). *Consumer expectations survey*. https://www.ecb.europa.eu/stats/ecb_surveys/consumer_exp_survey/html/index.en.html
- European Commission. (2022). *Better Regulation: Joining forces to make better laws*.
- Eurostat. (2023, February 1). *How much do households spend on food and alcohol?* <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230201-1>
- Eurostat. (2025a, April). *Employment – annual statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Employment_-_annual_statistics
- Eurostat. (2025b, November). *Living conditions in Europe – income distribution and income inequality*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_income_distribution_and_income_inequality
- Eurostat. (2025c, April 30). *People at risk of poverty or social exclusion in 2024*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250430-2>
- Eurostat. (2025d). *Subjective poverty (ilc_sbip01)* [Data set]. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_sbip01/default/table?lang=en&category=livcon.ilc.ilc_lvilc_sbip
- Eurostat. (n.d.). *Glossary: Subjective poverty*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Subjective_poverty
- Farrell, H., & Newman, A. L. (2019). Weaponized interdependence: How global economic networks shape state coercion. *International Security*, 44(1), 42–79. https://doi.org/10.1162/isec_a_00351
- García, C. S. (2024). Datafeudalism: the domination of modern societies by big tech companies. *Philosophy & Technology*, 37(3), 90. <https://doi.org/10.1007/s13347-024-00777-1>
- Guriev, S., & Papaioannou, E. (2022). The political economy of populism. *Journal of Economic Literature*, 60(3), 753–832. <https://doi.org/10.1257/jel.20201595>
- Hellenic Association for Energy Economics. (2025). *Greek energy market report 2025*. <https://www.haee.gr/publications/haee-publications/greek-energy-market-report/greek-energy-market-report-2025/>
- Hellenic Republic Ministry of Environment and Energy. (2025). *Greece: Final updated national energy and climate plan 2021–2030*. European Commission.
- Hellenic Statistical Authority. (2024). *Survey on income and living conditions (SILC) 2023: Income inequality indicators*. <https://www.statistics.gr/en/statistics/-publication/SFA10/>
- Kotsakas, C. (forthcoming). Digital communication in the age of artificial intelligence. Στο P. E. Petrakis (Ed.), *The structure of social decisions in Greek society* (Ch. 13).
- Kübler-Ross, E. (1969). *On death and dying*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203010495>
- Koutroukis, T. (2025). Collective bargaining in post-memoranda Greece: Could it guarantee decent work by Greek employees? *Social Sciences*, 14(8), 496. <https://doi.org/10.3390/socsci14080496>
- Kurz, H. D., Strohmaier, R., & Schütz, M. (2018). Riding a new wave of innovations: A long-term view at the current process of creative destruction. *Wirtschaft und Gesellschaft*, 44(4), 545–583.
- Leonard, M. (2023). *Governing a post-Western world*. Project Syndicate. <https://www.project-syndicate.org/commentary/post-western-multipolar-international-order-engagement-competition-by-mark-leonard-2023-07?barrier=accesspaylog>
- Levi-Faur, D. (2005). The global diffusion of regulatory capitalism. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 598(1), 12–32.
- Liargovas, P., Bertsatos, G., Agiomirgianakis, G., & Sfakianakis, G. (2025). Greece's Convergence to EU Standards: Is It Feasible for Greece to Attain an Unemployment Rate Below 10%? *Journal of Economic Integration*.
- Mahoney, J., & Schensul, D. (2006). Historical context and path dependence. Στο R. E. Goodin & C. Tilly (Eds.), *The Oxford handbook of contextual political analysis* (pp. 454–471). Oxford University

- Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199270439.003.0024>
- McKinsey & Company. (2025, November 5). *The state of AI: Agents, innovation, and transformation*. McKinsey & Company. <https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/the-state-of-ai>
- Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108595841>
- OECD. (2025a). *Government at a Glance 2025: Public policy evaluation*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/0efdbcd-en>
- OECD. (2025b). *Taxing wages 2025: Decomposition of personal income taxes and the role of tax reliefs*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b3a95829-en>
- Papathanasopoulos, S. (forthcoming). Media and the future: Traditional and digital influences: Events, impacts and social dynamics. Στο P. E. Petrakis (Ed.), *The structure of social decisions in Greek society* (Ch. 12).
- Pavlou, G. (forthcoming). Competitiveness. Στο P. E. Petrakis (Ed.), *Rethinking growth in the Greek economy: The aims of the Greek society* (Ch. 22).
- Petrakis (Ed.). (forthcoming [a]). *Alternative Greek futures, aims of the society and production prototype: Groundbreaking policies and reforms*.
- Petrakis (Ed.). (forthcoming [b]). *Alternative Greek futures, aims of the society and production prototype: Piecemeal policies and reforms*.
- Petrakis (Ed.). (forthcoming [c]). *Beyond the long-term cycle*.
- Petrakis (Ed.). (forthcoming [d]). *Disruption and geostrategical shifts*.
- Petrakis (Ed.). (forthcoming [e]). *Foresight and long-term vision*.
- Petrakis (Ed.). (forthcoming [f]). *Rethinking growth in the Greek economy: The aims of Greek society*.
- Petrakis (Ed.). (forthcoming [g]). *The Structure of social decisions in Greek society*.
- Petrakis (Ed.). (forthcoming [h]). *Trends and facts in the Greek economy: Resources, infrastructures and defence*.
- Petrakis (Ed.). (forthcoming [i]). *Trends and facts in the Greek economy: The production system and the human capital*.
- Petrakis, P. E. (2011). *The Greek economy and the crisis: Challenges and responses*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-21175-1>
- Petrakis, P. E. (2012). *The Greek economy and the crisis*. Springer.
- Petrakis, P. E. (2020). *The new political economy of Greece up to 2030*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-47075-3>
- Petrakis, P. E. (2024). The legislative process and regulatory interventions in the Greek democracy: Deep-rooted weaknesses and recommendations for improvement. *Statute Law Review*, 45 (1), hmae001. <https://doi.org/10.1093/slr/hmae001>
- Petrakis, P. E., & Kostis, P. C. (2020a). *The evolution of the Greek economy: Past challenges and future approaches*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-47210-8>
- Petrakis, P. E., & Kostis, P. C. (2020b). A brief economic history of repeated defaults. Στο P. E. Petrakis (Ed.), *The evolution of the Greek economy: Past challenges and future approaches* (pp. 3–17). Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-47210-8_1
- Petrakis, P. E., Boufounou, P. V., & Kostis, P. C. (2024a). Navigating the new era: Interdisciplinary insights into Greece's political economy of evaluation. Στο Petrakis, P. E., Boufounou, P. V., Kostis, P. C. (Eds.), *The political economy of evaluation in Greece: Interdisciplinary perspectives for an inclusive and forward-looking evaluation* (pp. 1–12). Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-60721-9_1
- Petrakis, P. E., Boufounou, P. V., & Kostis, P. C. (Eds.). (2024b). *The political economy of evaluation in Greece: Interdisciplinary perspectives for an inclusive and forward-looking evaluation*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-60721-9>
- Pontis, N., & Valsamis, D. (forthcoming [a]). Income distribution. Στο P. E. Petrakis (Ed.), *The structure of social decisions in Greek society* (Ch. 3).
- Pontis, N., & Valsamis, D. (forthcoming [b]). Social centers of power. Στο Petrakis, P. E. (Ed.), *The structure of social decisions in Greek society* (Ch. 2).
- Rodrik, D. (2025). On productivism. Στο T. Besley, I. Bucelli, & A. Velasco (Eds.), *The London Consensus: Economic Principles for the 21st Century* (pp. 77–113). LSE Press. <https://doi.org/10.31389/lsepress.tlc.c>
- Schwab, K. (2017). *The fourth Industrial Revolution*. Currency.
- Tylecote, A. (2018). Biotechnology as a new techno-economic paradigm that will help drive the world economy and mitigate climate change. *Research Policy*, 48(4), 858–868. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2018.10.001>
- Uctu, R., Tuluze, N. S. H., & Aykac, M. (2024). Creative destruction and artificial intelligence: The transformation of industries during the sixth wave. *Journal of Economy and Technology*, 2, 296–309. <https://doi.org/10.1016/j.ject.2024.09.004>
- United Nations. (2019). *World population ageing 2019: Highlights* (Report No. ST/ESA/SER.A/430).
- United Nations. (2025). *International migrant stock 2024: Key facts and figures* (Report No. UN DESA/POP/2024/DC/NO. 13).
- Vaish, A., Grossmann, T., & Woodward, A. (2008). Not all emotions are created equal: The negativity bias in social-emotional development. *Psychological Bulletin*, 134(3), 383–403. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.3.383>
- Yuzue, N., & Sekiyama, T. (2025). Defining economic security through literature review. *Frontiers in Political Science*, 7. <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1501986>

1.2. Η εξέλιξη των συνιστωσών της ζήτησης το πρώτο εννεάμηνο του 2025

1.2.1. Εισαγωγή - Εγχώρια και εξωτερική ζήτηση

Γιάννης Παναγόπουλος

Στη συγκεκριμένη ενότητα, αξιοποιώντας τα υπάρχοντα καταγεγραμμένα μακροοικονομικά στοιχεία, προχωρούμε στην ανάλυση των τρεχουσών εξελίξεων του πρώτου εννεάμηνου του 2025. Συγκεκριμένα, με βάση τα αποτελέσματα του Πίνακα 1.2.1, κατά το πρώτο εννεάμηνο του 2025, παρατηρούμε την ύπαρξη θετικών ποσοστών μεταβολής στα επιμέρους μακροοικονομικά μεγέθη, εξαιρουμένων των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών και των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Διαπιστώνεται επίσης μια σταθερότητα στη μεγέθυνση της οικονομίας σε σχέση με το αντίστοιχο εννεάμηνο του 2024 (2,0%).

Πιο αναλυτικά, για το πρώτο εννεάμηνο του 2025 θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, από τους επιμέρους μακροοικονομικούς συντελεστές, το μεγαλύτερο θετικό ποσοστό μεταβολής παρουσίασαν η ιδιωτική κατανάλωση (2,46%), η δημόσια κατανάλωση (1,82%) και οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (1,55%). Οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (-6,58%) και δευτερευόντως οι εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (-1,87) είχαν αρνητικό ποσοστό μεταβολής (Πίνακας 1.2.1.).

Σε όρους τριμήνου —τρίτο τρίμηνο του 2025— έχουμε μια λίγο διαφορετική πορεία σε ό,τι αφορά τη σειρά σημαντικότητας των επιμέρους συντελεστών στην καταγεγραμμένη πορεία της μεγέθυνσης του ΑΕΠ. Συγκεκριμένα, και κατά σειρά μεγέθους, η ιδιωτική κατανάλωση (2,4%), οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (1,7%) και η δημόσια κατανάλωση (1,0%), είχαν το μεγαλύτερο ποσοστό θετικής συνεισφοράς, ενώ οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (-9,0%) και οι εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (-4,0%) είχαν αρνητικό πρόσημο συνεισφοράς.

Από την άλλη πλευρά, η εγχώρια ζήτηση συνεχίζει να έχει μια μικρή θετική πορεία (Διάγραμμα 1.2.2). Μάλιστα, για το τρίτο τρίμηνο του 2025, με βάση τις υπάρχουσες συνιστώσες (χρησιμοποιώντας

εποχικά διορθωμένα στοιχεία), η συνιστώσα των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου έχει τη μεγαλύτερη συνεισφορά (2,13) και ακολουθεί η ιδιωτική κατανάλωση (1,73) και η δημόσια κατανάλωση (0,20).

Σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή του εγχώριου και του εξωτερικού τομέα ζήτησης (δηλαδή του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών) στο ΑΕΠ, για το τρίτο τρίμηνο του 2025, τα πράγματα παρουσιάζουν ένα θετικό ισοζύγιο λόγω της σημαντικής θετικής συνεισφοράς όλων των επιμέρους παραγόντων (Διάγραμμα 1.2.3). Συγκεκριμένα, με βάση τη σειρά σημαντικότητας των επιμέρους συντελεστών, τη μεγαλύτερη συνεισφορά είχαν τα αποθέματα (6,79) και ακολούθησαν η εγχώρια ζήτηση (3,96) και η μεταβολή του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών (2,36).

Η πορεία του Δείκτη Οικονομικού Κλίματος (ΔΟΚ), ως μελλοντικού «πληρεξούσιου» της ζήτησης, για την περίοδο 1/2025-11/2025, καταγράφεται στις προσδοκίες νοικοκυριών και επιχειρήσεων. Ο συγκεκριμένος δείκτης συνεχίζει να καταδεικνύει μια μεταβλητότητα, η οποία ξεκινά με τις 108,3 μονάδες τον Ιανουάριο του 2025, για να καταλήξει πίσω στις 106 μονάδες τον Νοέμβριο του 2025 (Διάγραμμα 1.2.4). Εν κατακλείδι, οι προσδοκίες των νοικοκυριών και επιχειρήσεων για το 2025 ήταν κάπως ευμετάβλητες και γενικά συγκρατημένες.

Παρακάτω ακολουθεί μια πιο αναλυτική συζήτηση σχετικά με τη συνεισφορά του ισοζυγίου των αγαθών και υπηρεσιών της χώρας στο ΑΕΠ.

Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

Η συνεισφορά του εξωτερικού τομέα (ποσοστιαία μεταβολή εξαγωγών μείον εισαγωγές), για το εννεάμηνο του 2025, όπως έχει ήδη παρουσιαστεί στο Διάγραμμα 1.2.3, κρίνεται σε γενικές γραμμές αρκετά θετική (2,36). Παρακάτω θα αναφερθούμε ξεχωριστά για τον ρυθμό μεταβολής των αγαθών και ξεχωριστά για τον ρυθμό μεταβολής των υπηρεσιών. Ξεκινώντας από τις εξαγωγές, να υπογραμμίσουμε ότι σε ό,τι αφορά τις υπηρεσίες, οι οποίες αποτελούν και το σχετικά μικρότερο τμήμα των εξαγωγών, παρουσίασαν αύξηση εννεάμηνου της τάξης του 1,1%, ενώ αντίθετα τα αγαθά, που ήταν και το μεγαλύτερο τμήμα των εξαγωγών, παρουσίασαν αύξηση της τάξης του 1,7%. Από την άλλη πλευρά, για το ίδιο εννεάμηνο, οι εισαγόμενες υπηρεσίες είχαν μείωση της τάξης του 0,8%, ενώ τα εισαγόμενα αγαθά είχαν μια μείωση της τάξης του 5,0% (Πίνακας 1.2.1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.1 Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη
(% ρυθμοί μεταβολής με εποχικά διορθωμένα στοιχεία, σε σταθερές τιμές)

	2023Q1	2023Q2	2023Q3	2023Q4	2024Q1	2024Q2	2024Q3	2024Q4	2025Q1	2025Q2	2025Q3	2024 (q1+q2+q3)	2025 (q1+q2+q3)
Ιδιωτική κατανάλωση	4,3	1,7	0,8	2,5	1,2	3,1	3,7	1,4	2,6	2,4	2,4	2,65	2,46
Δημόσια κατανάλωση	3,8	2,0	-0,9	5,7	-6,0	-2,9	0,8	-2,0	3,5	0,9	1,0	-2,68	1,82
Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου	-9,6	-4,7	-2,1	-6,0	20,3	16,2	17,1	16,7	-0,5	-10,3	-9,0	17,87	-6,58
Ζήτηση*	5,6	2,5	1,5	2,5	0,2	2,4	2,9	1,5	2,1	3,0	3,8	1,83	2,96
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	4,4	0,1	2,8	1,5	-0,4	2,0	1,0	1,3	1,7	1,3	1,7	0,85	1,55
Εξαγωγές αγαθών	7,2	-2,4	0,1	-2,5	-7,1	2,5	-0,5	0,6	3,1	-0,7	1,7	-1,72	1,37
Εξαγωγές υπηρεσιών	5,9	0,9	4,1	5,4	3,8	2,0	3,5	3,6	-0,4	2,7	1,1	3,09	1,15
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	3,6	-2,0	2,2	-2,9	2,6	7,5	3,5	1,6	1,7	-3,3	-4,0	4,52	-1,87
Εισαγωγές αγαθών	0,9	-5,3	1,5	-2,6	2,6	9,6	2,5	2,4	1,5	-4,5	-5,0	4,91	-2,66
Εισαγωγές υπηρεσιών	13,2	8,2	2,6	-2,2	4,2	5,0	12,4	4,3	3,7	1,1	-0,8	7,20	1,32
Δ ΑΕΠ	2,2	3,1	1,8	1,6	1,8	1,8	2,4	2,3	2,4	1,6	2,0	2,00	2,00

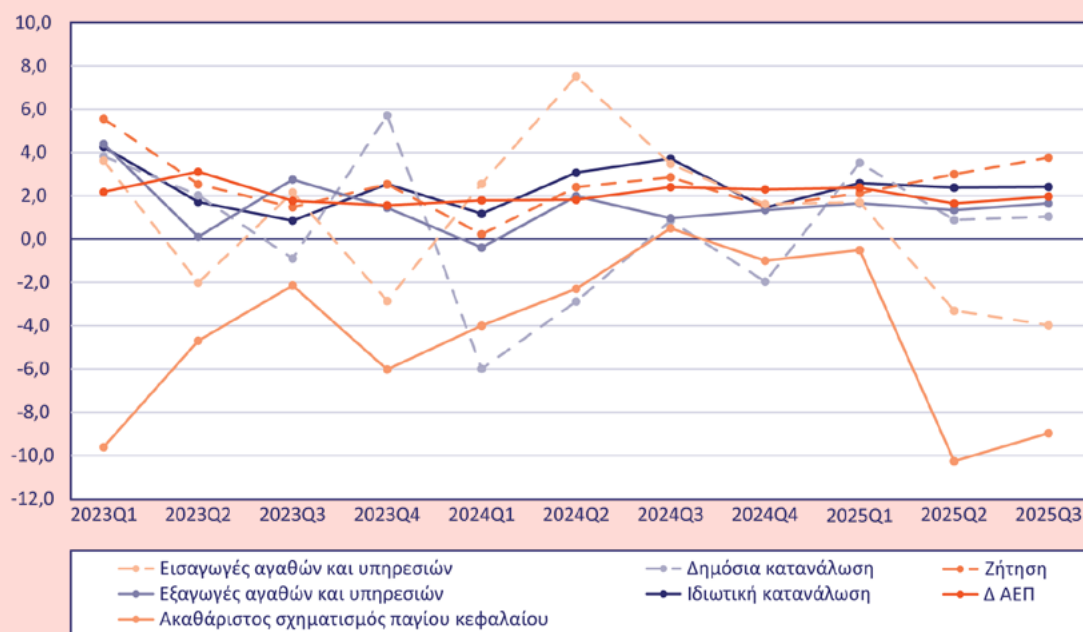
Πηγή: Τριμηνιαίο Εθνικό Λογαριασμό.

*Χωρίς τη μεταβολή των αποθεμάτων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.1

Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη

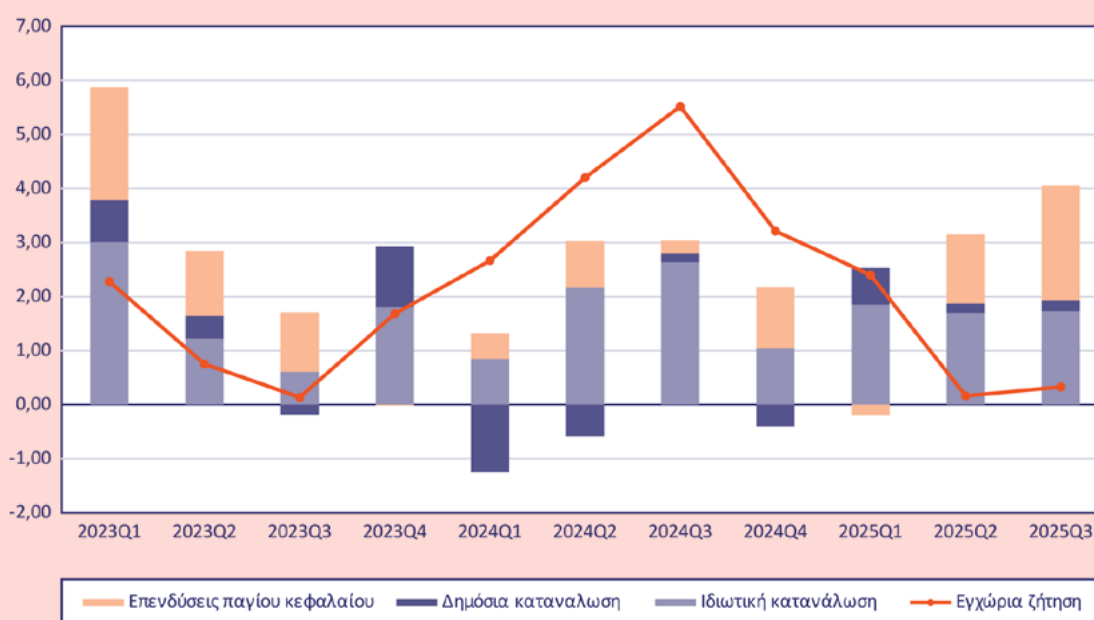
(% ρυθμοί μεταβολής με εποχικά διορθωμένα στοιχεία, σε σταθερές τιμές)

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.2

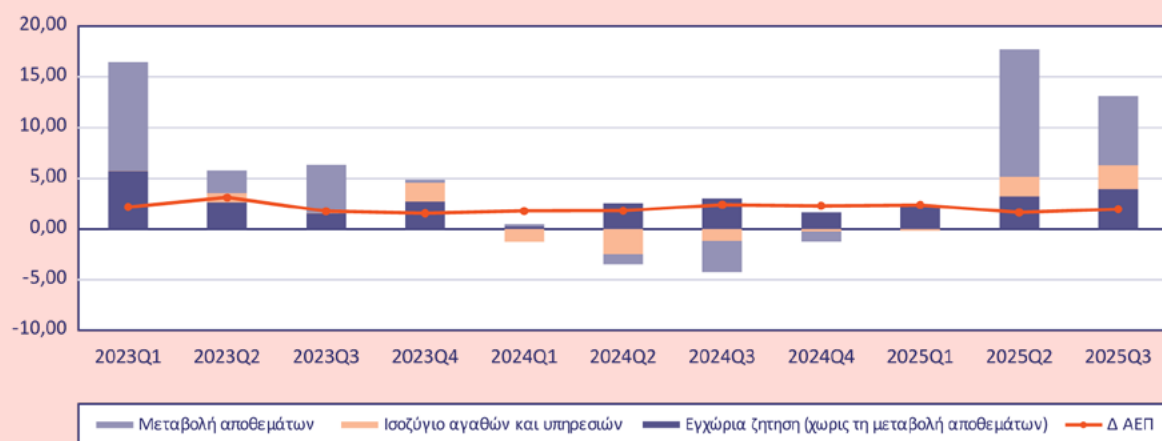
Επιμέρους συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.3

Εγχώρια και καθαρή εξωτερική ζήτηση*

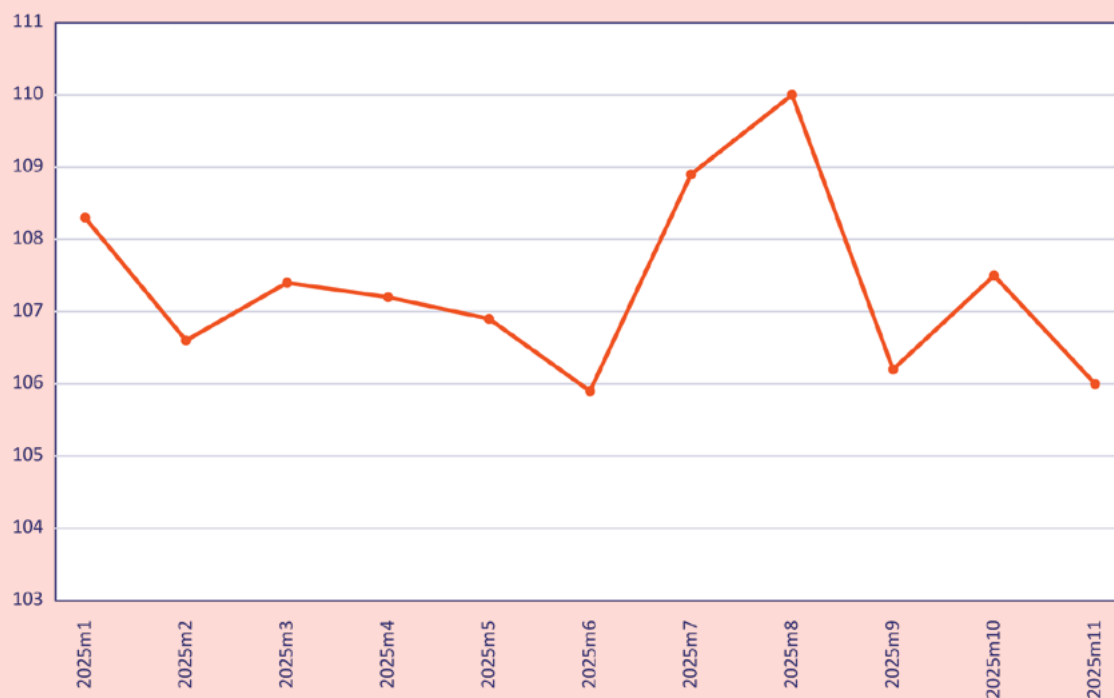

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

*Η μεταβολή αποθεμάτων το 2024Q4 είναι υπολογισμός του συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.4

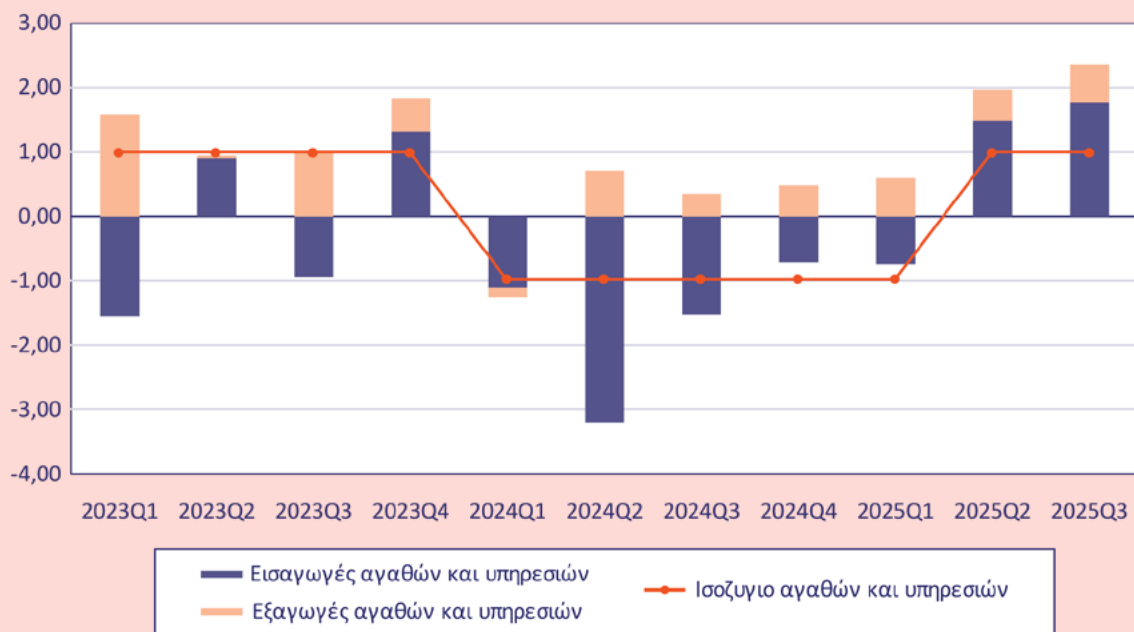
Δείκτης Οικονομικού Κλίματος (01/2025-11/2025)

Πηγή: Eurostat.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.5

Επιμέρους συνιστώσες της εξωτερικής ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

Αναφορικά τώρα με τη συνεισφορά του ισοζυγίου των αγαθών και υπηρεσιών στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ για το τρίτο τρίμηνο του 2025, να αναφέρουμε ότι διαμορφώθηκε στις 2,36 μονάδες εν αντιθέσει με τις -1,18 μονάδες για το αντίστοιχο τρίτο τρίμηνο του 2024 (Διάγραμμα 1.2.5). Αναλυτικότερα, είχαμε μεν τη θετική συνεισφορά των συνολικών εξαγωγών στο ΑΕΠ, που εκτιμάται στις 0,59 μονάδες, αλλά σημαντικότερη εδώ ήταν η απροσδόκητα θετική συνεισφορά των συνολικών εισαγωγών στο ΑΕΠ, που ήταν της τάξης των 1,77 μονάδων. Η γενικότερη διαχρονική εικόνα, με τα αντίστοιχα ιστογράμματα των εξαγωγών και των εισαγωγών παρουσιάζεται αναλυτικά στο Διάγραμμα 1.2.5.

1.2.2. Ιδιωτική κατανάλωση και επενδύσεις

Κωνσταντίνος Λοΐζος

1.2.2.1. Ιδιωτική κατανάλωση

Αύξηση της ιδιωτικής καταναλωτικής δαπάνης το πρώτο εννεάμηνο του 2025

Σύμφωνα με τα τριμηνιαία εποχικά διορθωμένα στοιχεία των *Εθνικών Λογαριασμών*¹, η ιδιωτική κατανάλωση των νοικοκυριών και των ΜΚΙΕΝ² αυξήθηκε από 42.394 εκατ. ευρώ, σε τρέχουσες τιμές, στο πρώτο τρίμηνο του 2025 σε 42.585 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο και 43.100 εκατ. ευρώ στο τρίτο τρίμηνο του 2025. Παρομοίως, σε όρους αλυσωτών δεικτών όγκου, σε σταθερές τιμές 2020, η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε από 36.351 εκατ. ευρώ στο πρώτο τρίμηνο του 2025 σε 36.620 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο και σε 36.863 εκατ. ευρώ στο τρίτο τρίμηνο του έτους αυτού. Αντίθετα, σε όρους ποσοστιαίων μεταβολών³ σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, βάσει των εποχικά διορθωμένων στοιχείων αλυσωτών δεικτών όγκου, η ιδιωτική κατανάλωση παρουσίασε θετικούς μεν ρυθμούς μεταβολής αλλά φθίνοντες, δηλαδή

1. Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί, Δελτίο τύπου ΕΛΣΤΑΤ, 5 Δεκεμβρίου 2025.

2. Μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που εξυπηρετούν νοικοκυριά.

3. Οι ποσοστιαίες μεταβολές υπολογίζονται με τον τύπο $\frac{X_t - X_{t-1}}{X_{t-1}}$.

1,1% στο πρώτο τρίμηνο του 2025 και 0,7% στο δεύτερο και τρίτο τρίμηνο του 2025. Σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους, οι αντίστοιχοι ρυθμοί ήταν ίσοι με 2,6%, 2,4% και 2,4%, παρουσιάζοντας το ίδιο μοτίβο.

Η ιδιωτική κατανάλωση, ως ποσοστό του ΑΕΠ, ήταν 68,82% κατά μέσο όρο κατά το έτος 2024, αλλά αυξήθηκε σε 69,20% κατά μέσο όρο στο πρώτο εννεάμηνο του 2025. Αντίθετα, η δημόσια κατανάλωση, ως ποσοστό του ΑΕΠ, μειώθηκε κατά μέσο όρο από 18,62% το 2024 σε 18,39% της συνολικής δαπάνης το 2025. Αντίστοιχα, ποσοστιαία μείωση παρατηρείται και στον ακαθάριστο σχηματισμό κεφαλαίου (παγίου κεφαλαίου και μεταβολής αποθεμάτων), όπου κατά μέσο όρο το 2024 ήταν το 17,99% του ΑΕΠ, ενώ στο πρώτο εννεάμηνο του 2025 έφτασε το 16,99% του ΑΕΠ. Ωστόσο, αντίστοιχα, έχουμε μείωση του ελλείμματος στο εμπορικό ισοζύγιο ως

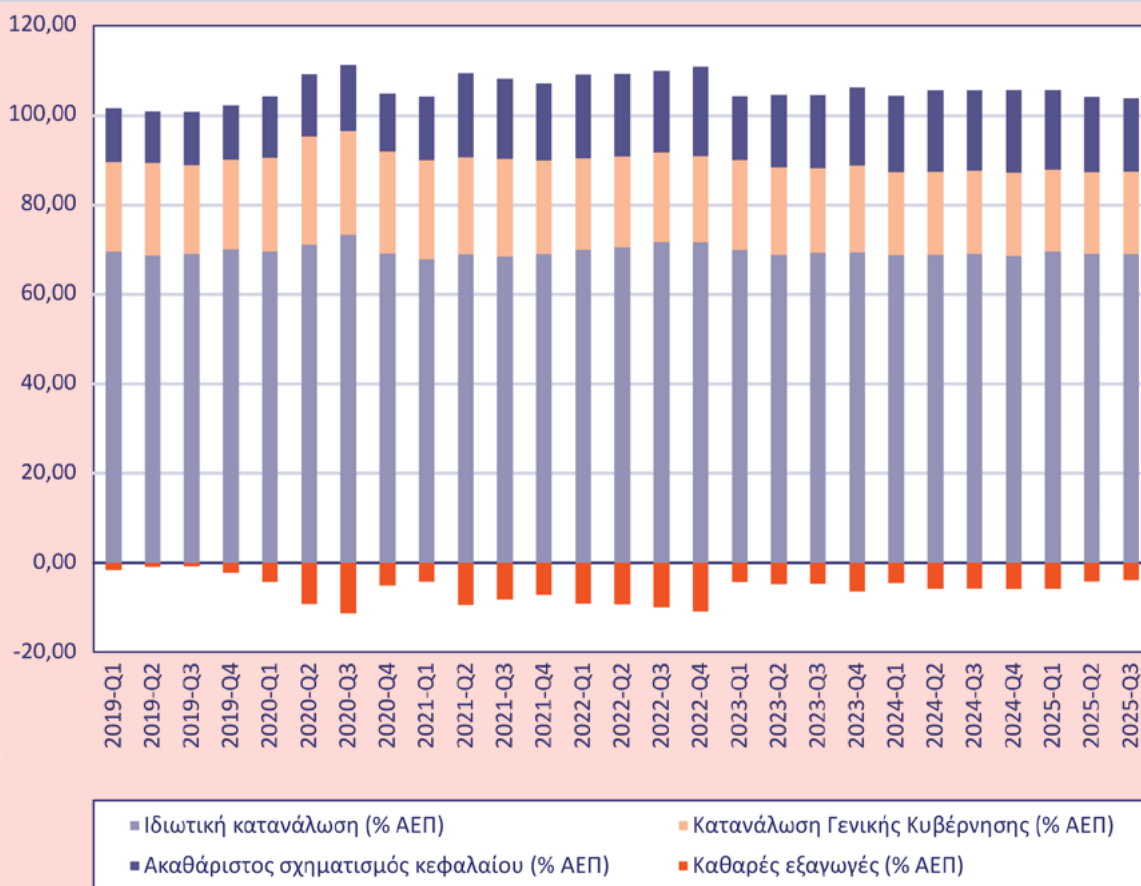
ποσοστό του ΑΕΠ, το οποίο μειώθηκε κατά μέσο όρο από -5,43% του ΑΕΠ το 2024 σε -4,58% το πρώτο εννεάμηνο του 2025 (Διάγραμμα 1.2.6). Συμπερασματικά, ενώ η ιδιωτική κατανάλωση το πρώτο εννεάμηνο του 2025 αυξήθηκε τόσο σε τρέχουσες τιμές όσο και σε αλυστωούς δείκτες όγκου, παρουσίασε μία φθίνουσα πορεία σε ποσοστιαίους όρους μεταβολών, ενώ κέρδισε έδαφος σε όρους ποσοστιαίας συμμετοχής στη συνολική δαπάνη.

Θετικές προοπτικές στο λιανικό εμπόριο το πρώτο εννεάμηνο του 2025, εκτός των καυσίμων

Η εξέλιξη του λιανικού εμπορίου σε όρους ποσοστιαίων μεταβολών του γενικού δείκτη όγκου παρέμεινε κατά μέσο όρο θετική το πρώτο εννεάμηνο του 2025 (2,03%), σε αντίθεση με τον μέσο αρνητικό ρυθμό του προηγούμενου έτους (-1,46%)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.6

Εξέλιξη της ιδιωτικής κατανάλωσης και των άλλων συνιστωσών ζήτησης ως ποσοστού του ΑΕΠ (προσέγγιση δαπάνης) (εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε τρέχουσες τιμές)

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

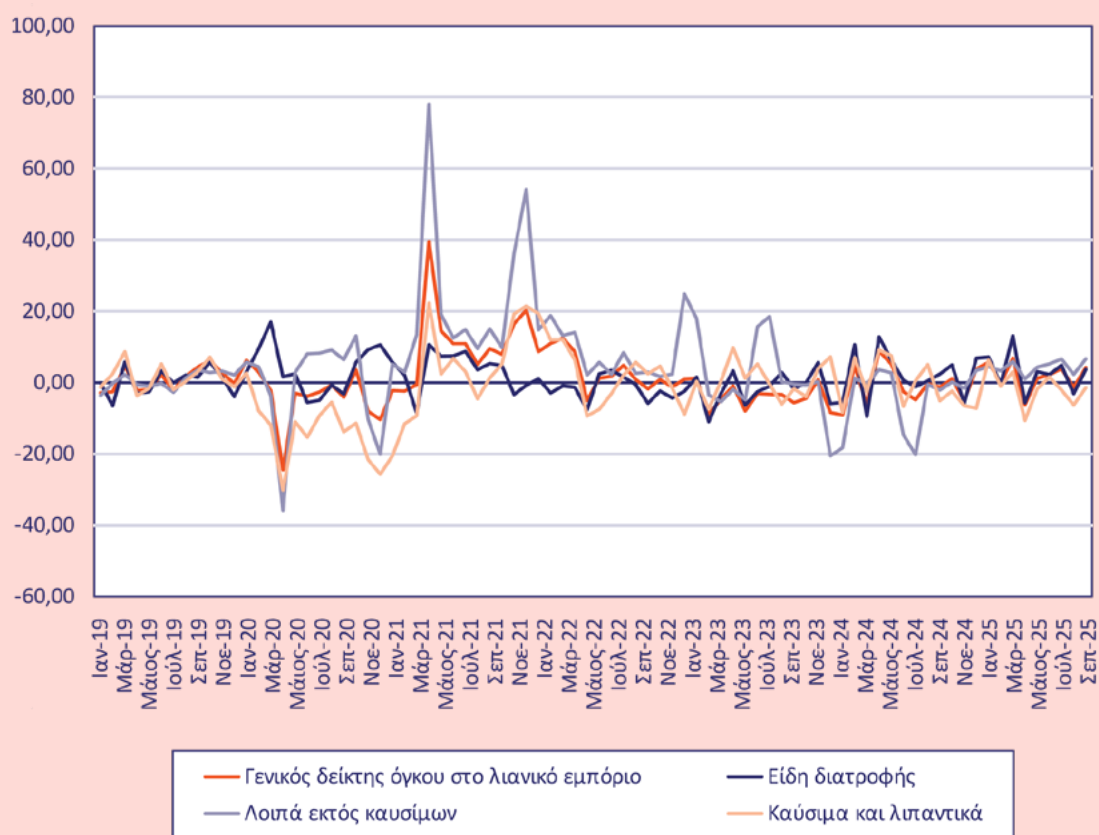
βάσει των μηνιαίων στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ (Διάγραμμα 1.2.7). Στα είδη διατροφής η μικρή θετική μέση ποσοστιαία μεταβολή το 2024 (0,90%) εξελίχθηκε σε ισχυρή θετική μέση ποσοστιαία μεταβολή το πρώτο εννεάμηνο του 2025 (3,20%). Στα άλλα είδη εκτός καυσίμων η αρνητική μέση μεταβολή -5,83% το 2024 μετατράπηκε σε θετική μεταβολή 4,35% το πρώτο εννεάμηνο του 2025. Αντίθετα, στα καύσιμα και λιπαντικά η μικρή θετική μέση μεταβολή για το 2024 0,44% μετατράπηκε σε αρνητική -1,91% το πρώτο εννεάμηνο του 2025. Επομένως, παραμένουν οι θετικές προοπτικές του λιανικού εμπορίου για το τρέχον έτος όσον αφορά τον γενικό δείκτη και τις περισσότερες συνιστώσες του.

Παραμένει η αβεβαιότητα των προσδοκιών στο λιανικό εμπόριο

Παρά τις παραπάνω θετικές εξελίξεις, από τους δημοσιευμένους από την Eurostat δείκτες εμπιστοσύνης (Διάγραμμα 1.2.8) παρατηρούμε ότι η αβεβαιότητα των προσδοκιών στο λιανικό εμπόριο διατηρείται. Συγκεκριμένα, παρατηρούμε τις διακυμάνσεις και των δύο δεικτών το πρώτο εννεάμηνο του 2025, με τον δείκτη εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο να παρουσιάζει μεγαλύτερο εύρος αυξομειώσεων και να διατηρείται σε πολύ υψηλότερα επίπεδα από τον δείκτη εμπιστοσύνης καταναλωτή. Σε όρους μέσων τιμών έχουμε σχετική σταθερότητα όσον αφορά τον δείκτη εμπιστοσύνης καταναλωτή, αλλά χειροτέρευση σε σημαντικό βαθμό στον δείκτη εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο. Συγκεκριμένα, ο δείκτης εμπιστοσύνης καταναλωτή μειώθηκε από -45,98 το

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.7

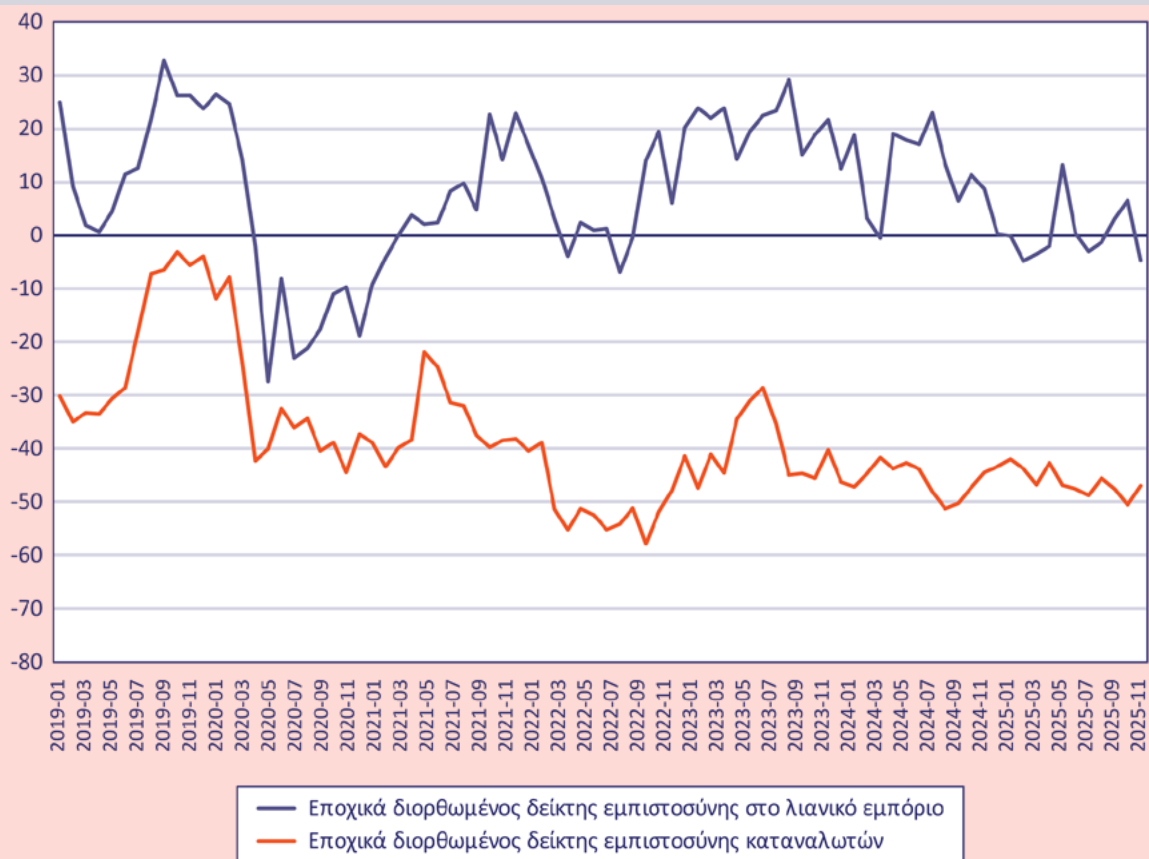
Ποσοστιαίες μεταβολές γενικού δείκτη όγκου και δεικτών στις κύριες κατηγορίες καταστημάτων στο λιανικό εμπόριο

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.8

Δείκτες εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

2024 σε -46,07 το 2025, ενώ οι αντίστοιχες τιμές για τον δείκτη εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο ήταν 12,59 για το 2024 και 0,35 για το 2025.

1.2.2.2. Επενδύσεις

Αύξηση στις ακαθάριστες επενδύσεις για το πρώτο εννεάμηνο του 2025

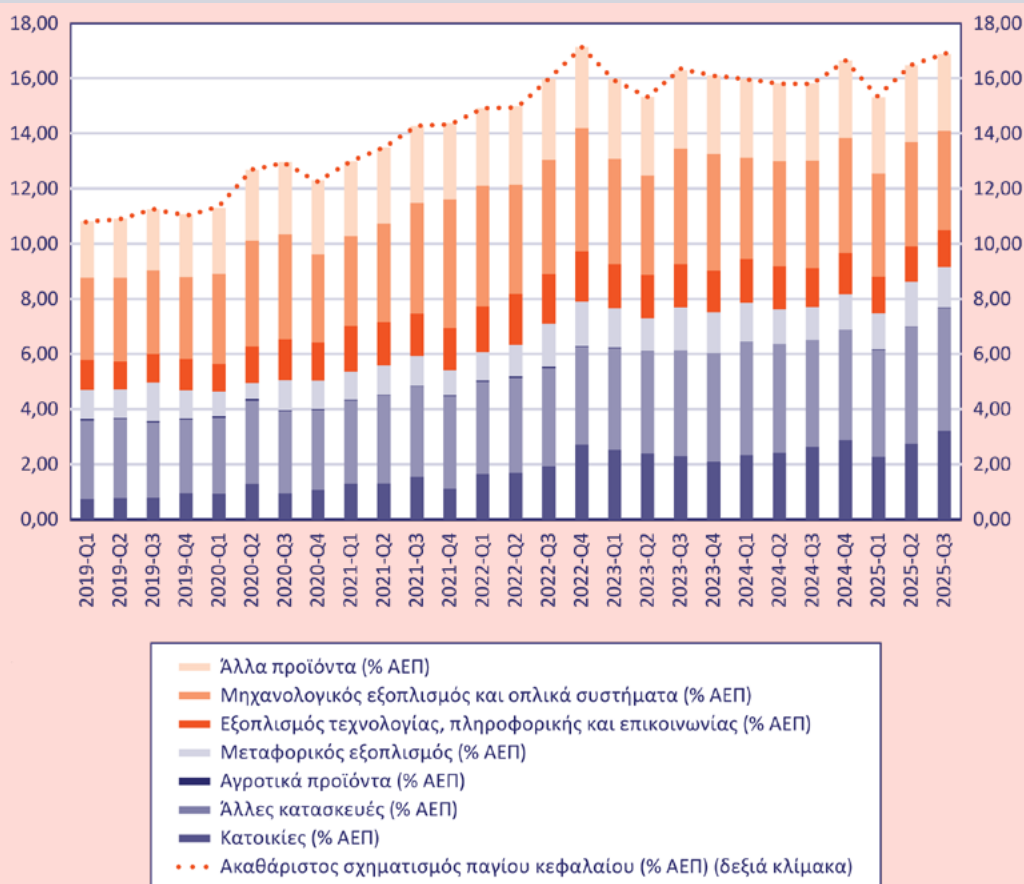
Ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου αυξήθηκε από 9.330 εκατ. στο πρώτο τρίμηνο του 2025 σε 10.161 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο, σε τρέχουσες τιμές, και σε 10.544 εκατ. ευρώ στο τρίτο τρίμηνο του ίδιου έτους. Παρομοίως, σε όρους αλυσωτών δεικτών όγκου, σε σταθερές τιμές 2020, ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου αυξήθηκε από 8.352 εκατ. ευρώ στο πρώτο τρίμηνο του 2025 σε 9.081 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο και σε 9.400 εκατ. ευρώ στο

τρίτο τρίμηνο του 2025. Η ίδια αυξητική τάση παρατηρείται σε όρους ρυθμού μεταβολής ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους, καταγράφοντας ρυθμούς μεταβολής των ακαθάριστων επενδύσεων αρχικά -1,1% στο πρώτο τρίμηνο του 2025, αλλά έπειτα 7,6% στο δεύτερο τρίμηνο και 12,8% στο τρίτο τρίμηνο του έτους. Αντίθετα, διαφορετική είναι η τάση στους ρυθμούς μεταβολής σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, με τιμές -3,9% στο πρώτο τρίμηνο του 2025, 8,7% στο δεύτερο τρίμηνο και 3,5% στο τρίτο τρίμηνο του έτους, σύμφωνα με τα εποχικά διορθωμένα στοιχεία αλυσωτών δεικτών όγκου.

Σε τρέχουσες τιμές ως ποσοστό του ΑΕΠ (Διάγραμμα 1.2.9) ο μέσος ρυθμός μεταβολής του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου, σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, ήταν θετικός και ίσος με 0,87%, κατά μέσο όρο, το 2024 και με 0,70% στο πρώτο εννεάμηνο του 2025. Στον μηχανολογικό

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.9

Εξέλιξη των επενδύσεων και της σύνθεσής τους ως ποσοστού του ΑΕΠ
(εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε τρέχουσες τιμές)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

και μεταφορικό εξοπλισμό, ως ποσοστό του ΑΕΠ, η αρνητική μέση ετήσια ποσοστιαία μεταβολή -0,83% για το 2024 γίνεται -2,51% στο πρώτο εννεάμηνο του 2025. Αντίθετα, στις κατασκευές (κατοικίες και άλλες κατασκευές), ως ποσοστό του ΑΕΠ, παρατηρείται θετικός μέσος ρυθμός μεταβολής 3,41% το 2024 και 4,18% το πρώτο εννεάμηνο του 2025. Τα παραπάνω δείχνουν θετικές εξελίξεις για τις επενδύσεις στο πρώτο εννεάμηνο του 2025, αν και με διαφοροποίηση μεταξύ των κύριων συνιστωσών τους.

Αύξηση του μεριδίου των κατασκευών στις ακαθάριστες επενδύσεις έναντι του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού

Από το Διάγραμμα 1.2.10 προκύπτει ότι το μερίδιο των κατασκευών στο σύνολο του ακαθάριστου

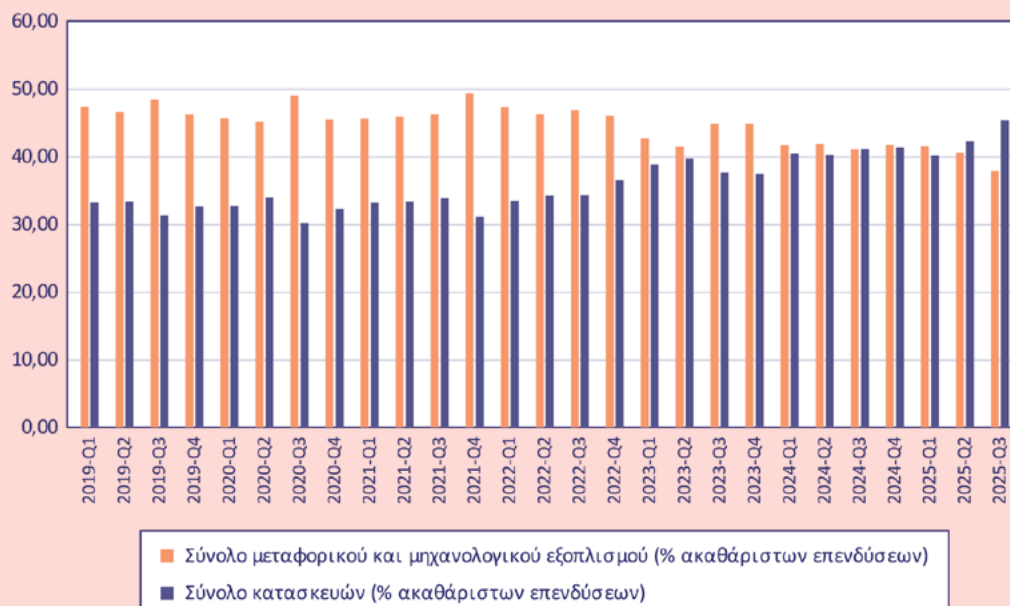
σχηματισμού παγίου κεφαλαίου αυξήθηκε κατά μέσο όρο από 40,86% το 2024 σε 42,67%, το πρώτο εννεάμηνο του 2025. Στον μηχανολογικό και μεταφορικό εξοπλισμό παρατηρούμε την αντίθετη τάση, με μείωση του σχετικού μεριδίου από 41,67% κατά μέσο όρο το 2024 σε 40,09% του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου στο πρώτο εννεάμηνο του 2025. Επομένως, με βάση αυτά τα δεδομένα, φαίνεται να επιβεβαιώνεται η παραδοσιακή έμφαση της ελληνικής οικονομίας στις κατασκευές όσον αφορά την επενδυτική δαπάνη.

Οι προσδοκίες στον τομέα των κατασκευών συνεχίζουν να βελτιώνονται

Η εικόνα που δίνει το Διάγραμμα 1.2.11 είναι ότι οι επιχειρηματικές προσδοκίες στον τομέα των

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.10

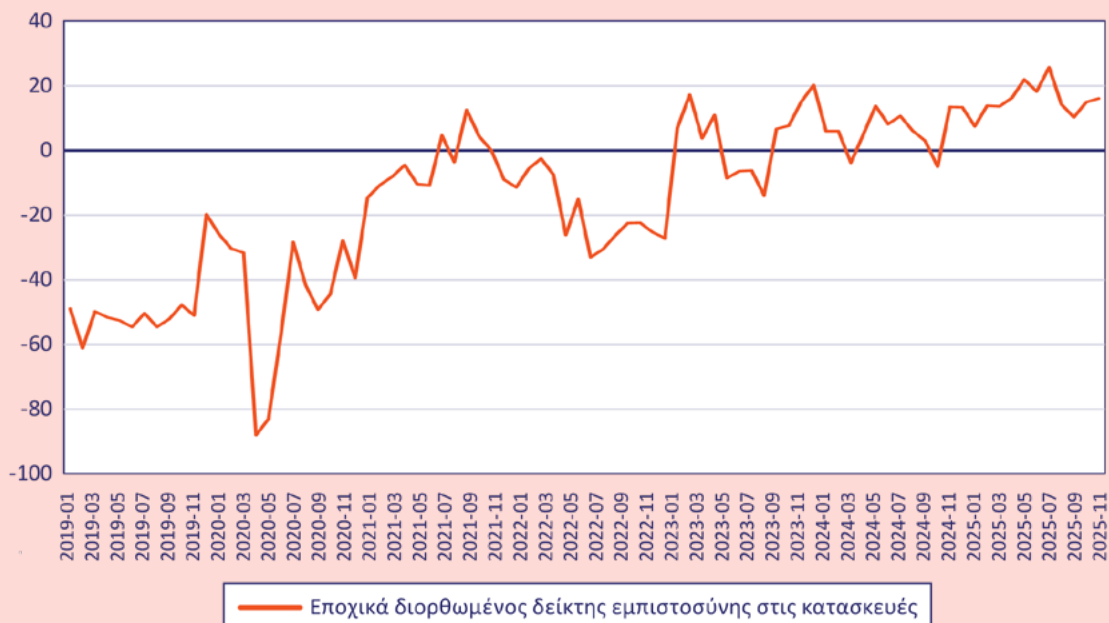
Μηχανολογικός και μεταφορικός εξοπλισμός και κατασκευές ως ποσοστό του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.11

Δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

κατασκευών ακολουθούν σαφή ανοδική τάση με μειούμενο εύρος διακυμάνσεων. Σε όρους μέσης τιμής ο δείκτης παρουσιάζει σαφή βελτίωση, αφού τη μέση τιμή 6,98 για το έτος 2024 διαδέχεται μέση τιμή 15,55 για το 2025. Άρα παρατηρείται η διατήρηση της αισιοδοξίας στις κατασκευές.

1.2.2.3. Συμπεράσματα

Η παραπάνω ανάλυση καταδεικνύει τις θετικές εξελίξεις σε όλες τις παραμέτρους της δαπάνης, τόσο της καταναλωτικής όσο και της επενδυτικής, όπως και στο λιανικό εμπόριο. Δύο ζητήματα μόνο μπορούν να προβληματίσουν. Πρώτον, η συνεχής αβεβαιότητα στο λιανικό εμπόριο, όπως καταγράφε-

ται από τους αντίστοιχους δείκτες εμπιστοσύνης. Δεύτερον, το μείγμα των ακαθάριστων επενδύσεων στο οποίο συνεχίζουν να κερδίζουν έδαφος οι κατασκευές σε βάρος του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού. Η μεν αβεβαιότητα στο λιανικό εμπόριο έχει τη σημασία της όσον αφορά την πιθανή ευαισθησία της οικονομίας σε μελλοντικές διαταραχές, στον βαθμό που θα στηρίζεται στην κατανάλωση. Παράλληλα, η αύξηση της συμμετοχής των κατασκευών στο μείγμα των ακαθάριστων επενδύσεων εξαρτά περισσότερο την πορεία της οικονομίας από την αγορά ακινήτων που παραδοσιακά είναι ευπαθής σε κρίσεις, ενώ δεν υποδεικνύει τη μετάβαση σε ένα πιο ανθεκτικό και παραγωγικό μοντέλο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας.

1.3. Εξελίξεις στον πληθωρισμό σε Ελλάδα και Ευρωζώνη: Οι μεγαλύτερες αυξήσεις σε Ξενοδοχεία-καφέ-εστιατόρια, Τρόφιμα και Στέγαση

Αιμιλία Μαρσέλλου

Εισαγωγή

Ο πληθωρισμός στην Ελλάδα διαμορφώθηκε στο 2,6% τον Δεκέμβριο του 2025, ενώ ο δομικός πληθωρισμός διαμορφώθηκε στο 3,1%, υποδεικνύοντας ότι οι πληθωριστικές πιέσεις στο εγχώριο σκέλος των τιμών παραμένουν.

Η ποσοστιαία μεταβολή του μέσου δείκτη για το δωδεκάμηνο του 2025, σε σύγκριση με το αντίστοιχο δωδεκάμηνο του 2024, ανήλθε σε 2,5%, ελαφρώς χαμηλότερα από το 2,7% της αντίστοιχης μεταβολής που είχε σημειωθεί μεταξύ του δωδεκάμηνου 2024 και 2023.

Ο πληθωρισμός βάσει του Εναρμονισμένου Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (Εν. ΔΤΚ) διαμορφώθηκε σε υψηλότερο επίπεδο, στο 2,9%, ενώ ο αντίστοιχος δομικός δείκτης στο 3,2%.

Οι επιμέρους κατηγορίες του ΔΤΚ με τις μεγαλύτερες ετήσιες αυξήσεις είναι τα Ξενοδοχεία, καφέ, εστιατόρια (+6,9%), η Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά (+3,6%), και η Εκπαίδευση και η Στέγαση (+2,8%). Δεν σημειώθηκε μείωση σε καμία από τις κατηγορίες.

Το χάσμα μεταξύ του πληθωρισμού στα αγαθά και στις υπηρεσίες παραμένει σημαντικό, με τις τιμές των υπηρεσιών να αυξάνονται σταθερά και να διαμορφώνονται στο 4,6% τον Δεκέμβριο του 2025, έναντι 4,4% τον Νοέμβριο. Οι τιμές των αγαθών ακολούθησαν πιο ήπια πορεία, αυξανόμενες κατά 1,0% από 0,9% τον προηγούμενο μήνα.

Ο πληθωρισμός στην Ευρωζώνη υποχώρησε οριακά στο 2,0% τον Δεκέμβριο του 2025, από 2,1% τον Νοέμβριο, με αντίστοιχη αποκλιμάκωση και στον δομικό πληθωρισμό στο 2,3% από 2,4%.

Οι Υπηρεσίες καταγράφουν την υψηλότερη ποσοστιαία αύξηση στις τιμές (3,4%), ακολουθούμενες από τα Τρόφιμα, αλκοόλ και καπνό (2,6%), ενώ χα-

μηλότερα κινούνται τα Μη ενεργειακά βιομηχανικά αγαθά (0,4%), και η Ενέργεια εμφανίζει αρνητικό πρόσημο (-1,9%).

Τα υψηλότερα ποσοστά πληθωρισμού σημειώνονται στην Εσθονία και τη Σλοβακία (4,1%), καθώς και στην Αυστρία (3,9%) και την Κροατία (3,8%), ενώ τα χαμηλότερα καταγράφονται στην Κύπρο (0,1%), τη Γαλλία (0,7%) και την Ιταλία (1,2%).

1.3.1. Ελλάδα

Βάσει των στοιχείων μηνιαίας εξέλιξης της ΕΛΣΤΑΤ, ο Εθνικός Δείκτης Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) κατέγραψε ετήσιο ρυθμό αύξησης 2,6% τον Δεκέμβριο του 2025, σημειώνοντας ελαφρά άνοδο σε σχέση με το 2,4% του προηγούμενου μήνα (Πίνακας 1.3.1). Παράλληλα, ο δομικός ΔΤΚ –δηλαδή, ο δείκτης που εξαιρεί τις ευμετάβλητες συνιστώσες όπως η Ενέργεια και τα Τρόφιμα– παρουσίασε ετήσια αύξηση 3,1%, υψηλότερη από το 2,8% που είχε καταγραφεί τον Νοέμβριο του 2025, υποδεικνύοντας ότι οι πληθωριστικές πιέσεις στο εγχώριο σκέλος των τιμών παραμένουν.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Eurostat, τον Δεκέμβριο του 2025, ο πληθωρισμός βάσει του Εν. ΔΤΚ διαμορφώθηκε στο 2,9%, ελαφρώς υψηλότερα από το 2,8% τον Νοέμβριο, ενώ ο αντίστοιχος δομικός δείκτης παρέμεινε σταθερός στο 3,2%.

Οι υποδείκτες ΔΤΚ των ομάδων αγαθών και υπηρεσιών με τη μεγαλύτερη ετήσια αύξηση τον Δεκέμβριο του 2025 (Πίνακας 1.3.2) είναι τα Ξενοδοχεία-καφέ-εστιατόρια (+6,9% έναντι 7,4% τον Νοέμβριο), η Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά (+3,6% έναντι 2,7% τον Νοέμβριο), και η Εκπαίδευση και η Στέγαση (+2,8% έναντι 3,7% τον Νοέμβριο η Στέγαση, ενώ η Εκπαίδευση αυξήθηκε με τον ίδιο ρυθμό). Καμία κατηγορία δεν κατέγραψε μείωση.

Τη μεγαλύτερη επίπτωση στη διαμόρφωση του πληθωρισμού τον Δεκέμβριο του 2025 είχε η ομάδα Ξενοδοχεία-καφέ-εστιατόρια με 0,81 ποσοστιαίες μονάδες, η Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά με 0,76 π.μ. και η Στέγαση με 0,38 π.μ., ενώ τη μικρότερη επίπτωση είχε η ομάδα των Επικοινωνιών με 0,01 π.μ.

Ο πληθωρισμός βάσει του Εθνικού Γενικού ΔΤΚ τον Δεκέμβριο του 2025 (2,6%) αποτελεί συνδυαστικό αποτέλεσμα των μεταβολών των υποδεικτών στις παρακάτω ομάδες αγαθών και υπηρεσιών. Συγκεκριμένα, καταγράφηκαν οι εξής αυξήσεις:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3.1 Η πορεία του πληθωρισμού στην Ελλάδα (%)

	Εθνικός ΔΤΚ	Μηνιαία μεταβολή (%) ΔΤΚ	Ετήσια μεταβολή (%) ΔΤΚ Πληθωρισμός	Πυρήνας Εθνικού ΔΤΚ	Ετήσια μεταβολή (%) Εν. ΔΤΚ	Ετήσια μεταβολή (%) Πυρήνας Εν. ΔΤΚ
2025M01	118,7	-0,7	2,7	3,8	3,1	4,4
2025M02	118,6	-0,1	2,5	3,6	3,0	4,2
2025M03	120,2	1,4	2,4	3,2	3,1	3,8
2025M04	120,3	0,0	2,0	3,5	2,6	3,8
2025M05	120,6	0,2	2,5	3,6	3,3	4,0
2025M06	121,5	0,8	2,8	3,5	3,6	4,2
2025M07	121,0	-0,4	3,1	3,9	3,7	4,3
2025M08	121,1	0,1	2,9	4,2	3,1	3,9
2025M09	122,1	0,8	1,9	3,2	1,8	2,6
2025M10	122,2	0,1	2,0	2,8	1,6	2,0
2025M11	122,2	0,1	2,4	2,8	2,8	3,2
2025M12	122,6	0,3	2,6	3,1	2,9	3,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat.

Σημείωση: ΔΤΚ: Δείκτης Τιμών Καταναλωτή, Εν. ΔΤΚ: Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή.

- 3,6% στην ομάδα Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά. Η αύξηση αυτή, που οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στο ψωμί (2,5%), τα άλλα προϊόντα αρτοποιίας και ζαχαροπλαστικής (3,4%), τα κρέατα (13,1%), τα νωπά ψάρια (4,0%), τα γαλακτοκομικά και αυγά (4,4%), τα φρούτα (10,6%), τις σοκολάτες-προϊόντα σοκολάτας (20,0%), τα προϊόντα ζαχαροπλαστικής (6,9%), τον καφέ (20,9%) και τους χυμούς φρούτων (5,5%), εν μέρει αντισταθμίστηκε από τη μείωση κυρίως των τιμών στα δημητριακά για πρωινό (-5,3%), το ελαιόλαδο (-34,1%) και τα λαχανικά (-2,6%).
- 1,4% στην ομάδα Αλκοολούχα ποτά και καπνός. Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα μη σερβιριζόμενα αλκοολούχα ποτά (1,5%) και τα τσιγάρα (1,7%).
- 1,8% στην ομάδα Ένδυση και υπόδηση, λόγω αύξησης των τιμών στα είδη ένδυσης και υπόδησης.
- 2,8% στην ομάδα Στέγαση. Η αύξηση αυτή, που οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα ενοίκια κατοικιών (8,4%), την επισκευή και συντήρηση κατοικίας (6,6%), τις υπηρεσίες που σχετίζονται με το σπίτι (2,2%), και τον ηλεκτρισμό (4,1%), εν μέρει αντισταθμίστηκε από τη μείωση κυρίως των τιμών στο φυσικό αέριο (-20,1%) και το πετρέλαιο θέρμανσης (-4,7%).
- 0,5% στην ομάδα Διαρκή αγαθά - Είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες. Η αύξηση αυτή, που οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στις οικιακές υπηρεσίες (4,8%), εν μέρει αντισταθμίστηκε από τη μείωση κυρίως των τιμών στις οικιακές συσκευές και επισκευές (-2,9%).
- 0,4% στην ομάδα Υγεία. Η αύξηση αυτή, που οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στις ιατρικές-οδοντιατρικές και παραϊατρικές υπηρεσίες (2,2%) και τη νοσοκομειακή περίθαλψη (0,7%), εν μέρει αντισταθμίστηκε από τη μείωση κυρίως των τιμών στα φαρμακευτικά προϊόντα (-1,3%).
- 1,7% στην ομάδα Μεταφορές. Η αύξηση αυτή, που οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα καινούργια αυτοκίνητα (2,6%), τα ανταλλακτικά και αξεσουάρ αυτοκινήτου (4,0%), τη συντήρηση και επισκευή εξοπλισμού προσωπικής μεταφοράς (6,0%), τις άλλες υπηρεσίες σχετικές με την προσωπική μεταφορά (4,6%) και τα εισιτήρια μεταφοράς επιβατών με αεροπλάνο (11,9%), εν μέρει αντισταθμίστηκε από τη μείωση κυρίως των τιμών στα μεταχειρισμένα αυτοκίνητα (-3,5%) και τα καύσιμα και λιπαντικά (-1,9%).
- 0,3% στην ομάδα Επικοινωνίες, λόγω αύξησης κυρίως των τιμών στις τηλεφωνικές υπηρεσίες (0,4%).

- 1,0% στην ομάδα Αναψυχή-Πολιτιστικές δραστηριότητες. Η αύξηση αυτή, που οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα διαρκή αγαθά αναψυχής και πολιτισμού (2,9%), τα μικρά είδη αναψυχής-άνθη-κατοικίδια ζώα (1,1%), τις πολιτιστικές δραστηριότητες (5,7%) και τα πακέτα διακοπών (7,2%), εν μέρει αντισταθμίστηκε από τη μείωση κυρίως των τιμών σε οπτικοακουστικό εξοπλισμό-υπολογιστές-επισκευές (-6,0%).
- 2,8% στην ομάδα Εκπαίδευση. Η αύξηση αυτή κυρίως οφείλεται στην άνοδο των τιμών στα διδάκτρα προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (3,2%) και τα διδάκτρα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (3,3%).
- 6,9% στην ομάδα Ξενοδοχεία-Καφέ-Εστιατόρια. Η αύξηση αυτή, που οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα εστιατόρια-ζαχαροπλαστεία-καφενεία-κυλικεία (7,4%), εν μέρει αντισταθμίστηκε από τη μείωση κυρίως των τιμών σε ξενοδοχεία-μοτέλ-πανδοχεία (-1,7%).
- 0,6% στην ομάδα Άλλα αγαθά και υπηρεσίες. Η αύξηση αυτή, που οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα κομμωτήρια και καταστήματα προσωπικής φροντίδας (3,9%), τα

ασφάλιστρα υγείας (7,0%) και τις άλλες υπηρεσίες (3,1%), εν μέρει αντισταθμίστηκε από τη μείωση κυρίως των τιμών στα άλλα είδη ατομικής φροντίδας (-2,2%) και τα ασφάλιστρα οχημάτων (-1,0%).

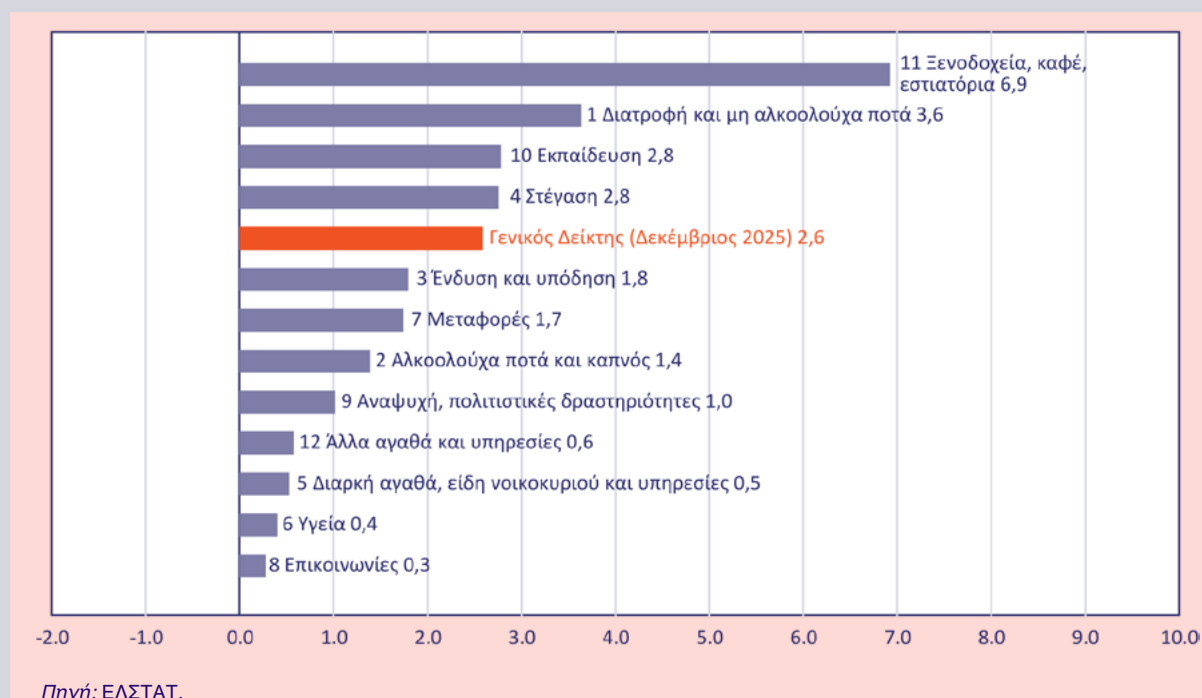
Το χάσμα μεταξύ του πληθωρισμού στα αγαθά και στις υπηρεσίες παραμένει σημαντικό (Διάγραμμα 1.3.2), με τον πληθωρισμό των υπηρεσιών να κινείται σε σαφώς υψηλότερα επίπεδα. Συγκεκριμένα, οι τιμές των υπηρεσιών κατέγραψαν έντονη ανοδική πορεία, φθάνοντας το 4,6% τον Δεκέμβριο του 2025, υψηλότερα από το 4,4% που σημειώθηκε τον Νοέμβριο. Αντίθετα, οι τιμές των αγαθών εμφάνισαν πιο μετριοπαθή εξέλιξη, αυξανόμενες κατά 1,0% τον Δεκέμβριο, έναντι 0,9% κατά τον προηγούμενο μήνα Νοέμβριο.

1.3.2. Ευρωζώνη

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Eurostat, ο πληθωρισμός στην Ευρωζώνη διαμορφώθηκε στο 2,0% τον Δεκέμβριο του 2025, καταγράφοντας οριακή υποχώρηση σε σχέση με τον Νοέμβριο (2,1%). Αντίστοιχη ήταν η τάση στον δομικό πληθωρισμό,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.3.1

Ετήσιες % μεταβολές Γενικού ΔΤΚ ανά ομάδα αγαθών και υπηρεσιών-Δεκέμβριος 2025

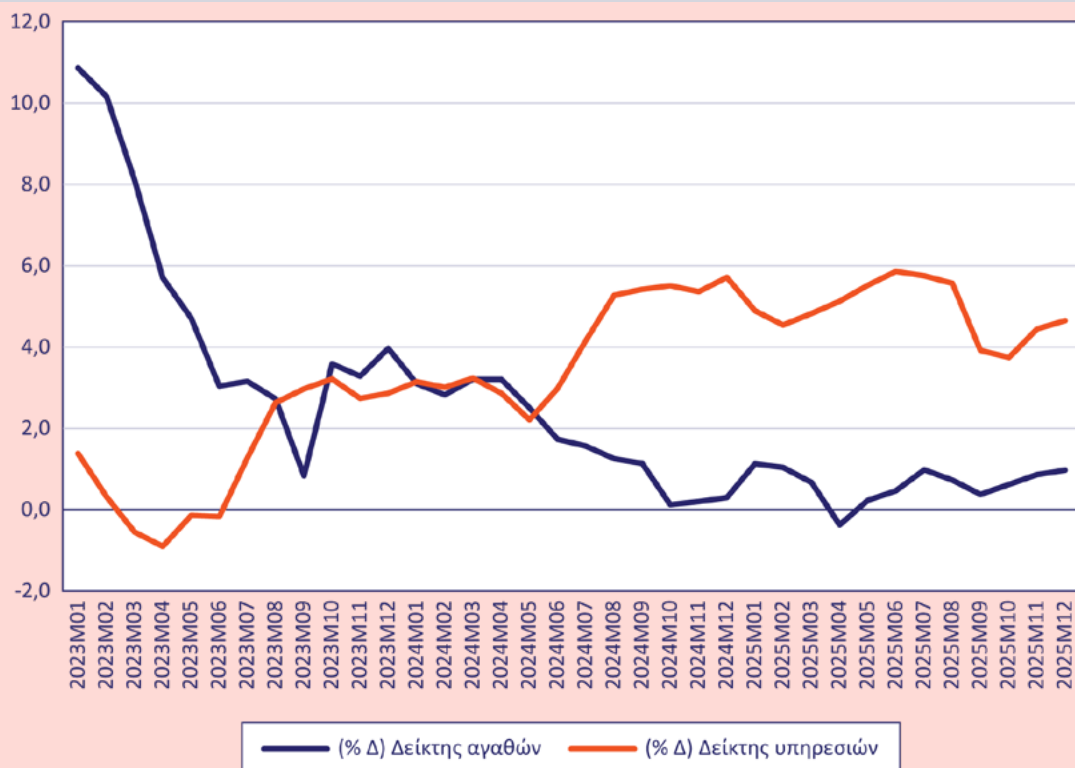
ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3.2 Ετήσιες % μεταβολές υποδεικτών ομάδων αγαθών και υπηρεσιών του ΔΤΚ, Ιανουάριος 2025-Δεκέμβριος 2025

Ομάδες αγαθών και υπηρεσιών	Ιαν.	Φεβ.	Μάρ.	Απρ.	Μάι.	Ιούν.	Ιούλ.	Αύγ.	Σεπ.	Οκτ.	Νοέ.	Δεκ.
1 Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά	0,1	0,2	2,2	2,0	2,6	2,3	2,8	2,2	1,4	2,3	2,7	3,6
2 Αλκοολούχα ποτά και καπνός	0,8	2,0	1,2	0,0	1,7	1,4	1,8	1,2	1,0	1,8	1,7	1,4
3 Ένδυση και υπόδηση	5,4	6,4	3,6	4,6	6,6	4,9	8,4	7,7	5,2	1,9	1,3	1,8
4 Στέγαση	4,6	5,1	5,9	3,4	6,0	7,2	6,6	3,7	0,2	1,4	3,7	2,8
5 Διαρκή αγαθά, είδη νοικοκυριού κ.ά.	-0,2	-0,7	0,2	-0,6	0,1	0,5	0,0	0,6	0,4	0,7	0,5	0,5
6 Υγεία	3,5	3,4	1,6	1,7	1,8	2,0	2,0	0,6	0,1	0,6	0,6	0,4
7 Μεταφορές	3,3	0,3	-1,6	-0,8	-2,8	-1,4	-1,1	1,6	2,7	0,7	0,7	1,7
8 Επικοινωνίες	1,2	1,7	2,1	1,6	2,0	2,2	2,1	1,7	1,6	0,8	0,5	0,3
9 Αναψυχή, πολιτιστικές δραστηριότητες	1,3	0,9	0,9	0,8	1,2	1,2	0,8	1,2	1,0	1,0	0,7	1,0
10 Εκπαίδευση	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,7	2,8	2,8	2,8
11 Ξενοδοχεία-καφέ-εστιατόρια	5,1	5,5	6,0	6,4	6,8	7,1	6,2	6,2	5,9	6,5	7,4	6,9
12 Άλλα αγαθά και υπηρεσίες	2,3	2,3	2,2	-0,4	0,9	1,0	0,6	0,2	-0,4	0,5	0,6	0,6
Γενικός Δείκτης	2,7	2,5	2,4	2,0	2,5	2,8	3,1	2,9	1,9	2,0	2,4	2,6

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.3.2

Μηνιαίοι δείκτες αγαθών, υπηρεσιών, ετήσια % μεταβολή

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

ο οποίος –εξαιρώντας τις ευμετάβλητες τιμές της ενέργειας και των τροφίμων– διαμορφώθηκε στο 2,3%, από 2,4% τον προηγούμενο μήνα.

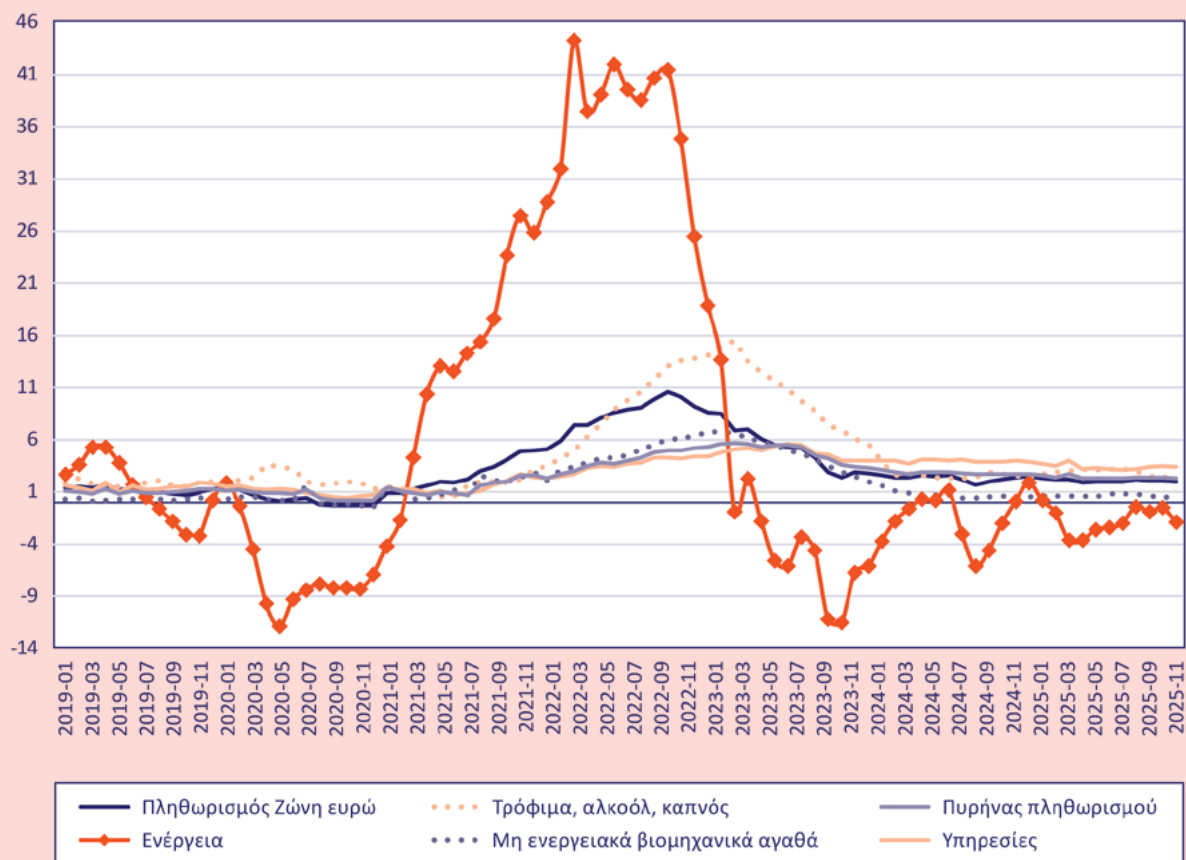
Σε ό,τι αφορά τις επιμέρους συνιστώσες του πληθωρισμού στην Ευρωζώνη, το υψηλότερο ποσοστό εκτιμάται ότι καταγράφεται στις Υπηρεσίες (3,4% έναντι 3,5% τον Νοέμβριο), ακολουθούμενο από την κατηγορία Τρόφιμα, αλκοόλ και καπνός (2,6% έναντι 2,4% τον Νοέμβριο). Σε χαμηλότερα επίπεδα εξακολουθεί να κινείται ο πληθωρισμός στα Μη ενεργειακά βιομηχανικά αγαθά (0,4% έναντι 0,5%

τον Νοέμβριο), ενώ η κατηγορία της Ενέργειας παραμένει σε αρνητικό πρόσημο για δέκατο συνεχή μήνα (-1,9% έναντι -0,5% τον Νοέμβριο).

Σε διακρατικό επίπεδο, τα υψηλότερα ποσοστά πληθωρισμού τον Δεκέμβριο του 2025 καταγράφονται στην Εσθονία και τη Σλοβακία (4,1%), ακολουθούμενες από την Αυστρία (3,9%) και την Κροατία (3,8%). Στον αντίποδα, τα χαμηλότερα ποσοστά πληθωρισμού εμφανίζουν η Κύπρος (0,1%), η Γαλλία (0,7%) και η Ιταλία (1,2%).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.3.3

Εναρμονισμένος ΔΤΚ στην Ευρωζώνη, ετήσια % μεταβολή

Πηγή: Eurostat.

1.4. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ

Μονάδα Μακροοικονομικών

Προβλέψεων ΚΕΠΕ

Έρση Αθανασίου,

Αριστοτέλης Κουτρούλης,

Αιμιλία Μαρσέλλου,

Θεόδωρος Τσέκερης

Η παρούσα ενότητα παρουσιάζει τις προβλέψεις του ΚΕΠΕ για την εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας από το τέταρτο τρίμηνο του έτους 2025 έως και το τέταρτο τρίμηνο του έτους 2026¹. Οι προβλέψεις διενεργούνται με χρήση του δομικού υποδείγματος παραγόντων (structural factor model) του ΚΕΠΕ². Η βάση δεδομένων που χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του υποδείγματος και τη διεξαγωγή των προβλέψεων περιλαμβάνει 126 μεταβλητές,³ οι οποίες καλύπτουν τις κύριες παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα, σε τριμηνιαία συχνότητα, κατά τη χρονική περίοδο από το πρώτο τρίμηνο του 2000 μέχρι και το τρίτο τρίμηνο του 2025.

Σύμφωνα με τα αναθεωρημένα προσωρινά στοιχεία των *Τριμηνιαίων Εθνικών Λογαριασμών* της ΕΛΣΤΑΤ, η ελληνική οικονομία παραμένει σταθερή σε τροχιά ικανοποιητικών ρυθμών ανάπτυξης, με τα δεδομένα για την περίοδο Ιανουαρίου-Σεπτεμβρίου 2025 να αποτυπώνουν στήριξη της ζήτησης εκ μέρους όλων των βασικών της συνιστωσών. Στο πρώτο, δεύτερο και τρίτο τρίμηνο του έτους 2025 ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ της Ελλάδας ανήλθε στο 2,4%, 1,6% και 2,0%, αντίστοιχα, σε ετήσια βάση⁴, επίδοση στηριζόμενη στη συνεχιζό-

μενη σημαντική άνοδο της ιδιωτικής κατανάλωσης, την ανάκαμψη της δημόσιας κατανάλωσης, τη σημαντική ενίσχυση της δυναμικής των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου από το δεύτερο τρίμηνο του έτους και μετά, και τη θετική συνεισφορά των εξελίξεων στο εξωτερικό ισοζύγιο. Στους παράγοντες που τροφοδότησαν τις εξελίξεις αυτές συγκαταλέγονται η αύξηση της απασχόλησης και των μισθών, η σημαντική ώθηση από την εισροή χρηματοδοτικών πόρων στην οικονομία μέσω του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (ΤΑΑ) και των λοιπών ευρωπαϊκών προγραμμάτων, και η ευνοϊκή πορεία της ζήτησης για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες βασικών κλάδων της οικονομίας (βιομηχανία, τουρισμός, κατασκευές). Σε σχέση με τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι εξελίξεις στο διεθνές περιβάλλον, παρά τις σημαντικές προκλήσεις που χαρακτήρισαν το έτος 2025, ευνοϊκό παράγοντα για την πορεία της ελληνικής οικονομίας αποτέλεσε η αισθητή βελτίωση των οικονομικών επιδόσεων σε επίπεδο ΕΕ, σε συνάρτηση με το σταθερότερο κλίμα που διαμορφώνεται από τη συμφωνία μεταξύ ΕΕ και ΗΠΑ για τους δασμούς.

Η θετική εικόνα από τα πρόσφατα οικονομικά δεδομένα για την Ελλάδα, οι ευνοϊκές επιδράσεις στην εγχώρια ζήτηση από βασικές παραμέτρους της οικονομικής πολιτικής, και το βελτιωμένο κλίμα που διαμορφώνεται στην ΕΕ με την αναμενόμενη ανάκαμψη της γερμανικής οικονομίας, διαμορφώνουν συνθήκες που συντείνουν στη διατήρηση της ελληνικής οικονομίας σε σταθερή πορεία ανάπτυξης το έτος 2026. Ειδικότερα, θετικές προοπτικές διαφαίνονται βραχυπρόθεσμα για όλες τις κύριες συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης, συμπεριλαμβανομένης της δημόσιας κατανάλωσης, για την οποία προβλέπεται ήπια ενίσχυση, στη βάση της επίτευξης των δημοσιονομικών στόχων. Οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου αναμένεται να αυξηθούν, υποστηριζόμενες κυρίως από το ενισχυμένο πρόγραμμα δημόσιων επενδύσεων και την επιτάχυνση της

1. Η ημερομηνία διεξαγωγής της παρούσας πρόβλεψης είναι η 12η Ιανουαρίου 2026. Συνεπώς, δεν έχουν ληφθεί υπόψη τα νέα δεδομένα και οι προκλήσεις που έχουν προκύψει κατά τον χρόνο δημοσίευσης, ιδίως όσον αφορά τον πόλεμο στη Μέση Ανατολή.

2. Αναλυτική περιγραφή του υποδείγματος παρουσιάζεται στο Τεύχος 15 (Ιούνιος 2011, σσ. 20-22) του περιοδικού του ΚΕΠΕ *Οικονομικές Εξελίξεις*. Βλέπε https://www.kepe.gr/images/oikonomikes_ekselikseis/TEYXOS_15gr.pdf

3. Το δείγμα περιλαμβάνει μεταβλητές από τις κατηγορίες των πραγματικών και ονομαστικών μεγεθών, καθώς και σημαντικό αριθμό μεταβλητών που αντανακλούν προσδοκίες και εκτιμήσεις. Η απαραίτητη για τις εκτιμήσεις εποχική διόρθωση των χρονολογικών σειρών πραγματοποιείται με τη χρήση του προγράμματος Demetra+, στη βάση του φίλτρου TRAMO/SEATS.

4. Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη ανακοίνωση της ΕΛΣΤΑΤ για τους *Τριμηνιαίους Εθνικούς Λογαριασμούς*, με ημερομηνία 5 Δεκεμβρίου 2025.

υλοποίησης δημόσιων παρεμβάσεων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που χρηματοδοτούνται από το ΤΑΑ. Παράλληλα, ευνοϊκές είναι οι συνθήκες και για τις ιδιωτικές επενδύσεις, λόγω του χαμηλότερου κόστους δανεισμού, αλλά και εξαιτίας παραγόντων που αφορούν επιμέρους τομείς (ενέργεια, κατασκευές, κ.ά.). Όσον αφορά την ιδιωτική κατανάλωση, τα μέτρα πολιτικής για τη στήριξη των μισθών και των εισοδημάτων και τη μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης των νοικοκυριών, σε συνδυασμό με τις θετικές εξελίξεις στην απασχόληση, συμβάλλουν στην αντιστάθμιση των επίμονων πληθωριστικών πιέσεων, οδηγώντας σε προσδοκίες για συνεχιζόμενη άνοδο της ιδιωτικής καταναλωτικής δαπάνης.

Στο παραπάνω πλαίσιο, ο Πίνακας 1.4.1. παρουσιάζει τις οικονομετρικές εκτιμήσεις του ΚΕΠΕ για τον ρυθμό μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ της Ελλάδας έως και το τέταρτο τρίμηνο του έτους 2026. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις, ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας αναμένεται να

διαμορφωθεί στο 2,3% για το έτος 2025 και στο 2,2% για το έτος 2026, μία προοπτική που απορρέει από την ευνοϊκή εξέλιξη της πλειονότητας των οικονομικών μεγεθών που ενσωματώνονται στην πρόβλεψη.

Πιο αναλυτικά, για το τρίτο τρίμηνο του 2025 τα τριμηνιαία δεδομένα των *Εθνικών Λογαριασμών*, σε σταθερές τιμές, έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του 2024 απεικονίζουν συνεχιζόμενη σημαντική άνοδο της ιδιωτικής κατανάλωσης, ενίσχυση της δημόσιας κατανάλωσης, καθώς και μεγάλη αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, με μοχλό κυρίως την άνοδο της επενδυτικής δαπάνης για κατασκευές και μεταφορικό εξοπλισμό. Στον εξωτερικό τομέα, σημειώθηκε άνοδος των εξαγωγών υπηρεσιών, λόγω της αύξησης των εισπράξεων από τον τουρισμό, ενώ σε θετικό πρόσημο διαμορφώθηκε και ο ρυθμός μεταβολής των εξαγωγών αγαθών. Παράλληλα, παρατηρήθηκε για δεύτερο συνεχόμενο τρίμηνο σημαντική υποχώρηση των εισαγωγών, κυρίως λόγω της κάμψης της δαπάνης για εισαγωγές καυσίμων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.1 Ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ: 2025 και 2026

(% ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους)

Τρίμηνα	2025		2026		
	Δ' τρίμηνο	Α' τρίμηνο	Β' τρίμηνο	Γ' τρίμηνο	Δ' τρίμηνο
Τριμηνιαίος ρυθμός μεταβολής	3,34 [3,23 , 3,46]	3,00 [2,77 , 3,23]	2,70 [2,36 , 3,03]	2,33 [1,89 , 2,78]	0,62 [0,20 , 1,04]
Μέσος ρυθμός μεταβολής α' εξαμήνου*	-	2,85 [2,57 , 3,13]			-
Μέσος ρυθμός μεταβολής β' εξαμήνου**	2,66 [2,60 , 2,71]		-	1,48 [1,05 , 1,91]	
Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής***	2,33 [2,30 , 2,36]		2,16 [1,81 , 2,52]		

Σημειώσεις:

*Δεν αναφέρεται για το 2025 εφόσον δεν ενσωματώνει πρόβλεψη.

**Ο μέσος ρυθμός μεταβολής β' εξαμήνου για το 2025 ενσωματώνει το επίσημα διαθέσιμο (προσωρινό) στοιχείο για το τρίτο τρίμηνο του 2025, σε εποχικά διορθωμένη βάση.

***Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής για το 2025 ενσωματώνει τα επίσημα διαθέσιμα (προσωρινά) στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για τα τρία πρώτα τρίμηνα του 2025, σε εποχικά διορθωμένη βάση.

Σε ό,τι αφορά την πορεία των δεικτών που αντανακλούν τη δραστηριότητα βασικών τομέων της οικονομίας, οι εξελίξεις που καταγράφηκαν στο τρίτο τρίμηνο του 2025, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους, ήταν ως επί το πλείστον θετικές. Αρχικά, στον τομέα της βιομηχανίας, καταγράφηκε άνοδος του γενικού δείκτη βιομηχανικής παραγωγής και του δείκτη κύκλου εργασιών στη βιομηχανία, με τις τιμές των δεικτών να εμφανίζονται ενισχυμένες σε όλες τις βασικές επιμέρους κατηγορίες πλην της ενέργειας. Στον τομέα του εμπορίου, ο δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο σημείωσε αύξηση στο σύνολο και σε έξι από τις οκτώ σχετικές υποκατηγορίες, με τις περιπτώσεις που παρουσίασαν κάμψη να αφορούν τα καύσιμα & λιπαντικά αυτοκινήτων και την ένδυση, υπόδηση. Στους τομείς του τουρισμού και των κατασκευών, καταγράφηκε άνοδος στις ταξιδιωτικές εισπράξεις, ενώ ευνοϊκές ήταν οι εξελίξεις και σε ό,τι αφορά την ιδιωτική οικοδομική δραστηριότητα και τον δείκτη παραγωγής στις κατασκευές. Αναφορικά με την πορεία της εγχώριας αγοράς εργασίας, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, στο τρίτο τρίμηνο του 2025 παρατηρήθηκε περαιτέρω βελτίωση των συνθηκών, με αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων της τάξεως του 1,8%, σε σχέση με το τρίτο τρίμηνο του προηγούμενου έτους, και αντίστοιχη μείωση του αριθμού των ανέργων κατά 8,2%.

Ως προς τα δεδομένα του τρίτου τριμήνου του 2025 για τις τιμές, οι εξελίξεις σε σχέση με το αμέσως προηγούμενο τρίμηνο υποδηλώνουν αύξηση του ενεργειακού κόστους, μικρή υποχώρηση του μέσου πληθωρισμού, και διατήρηση σημαντικών πληθωριστικών πιέσεων σε βασικές κατηγορίες όπως η στέγαση, η ένδυση, υπόδηση και τα ξενοδοχεία, καφέ, εστιατόρια. Σε ό,τι αφορά την απόδοση του δεκαετούς ελληνικού ομολόγου, η οποία συναρτά-

ται με τα επίπεδα αβεβαιότητας στην οικονομία, παρατηρήθηκε σταθερότητα σε σχέση με το δεύτερο τρίμηνο του 2025, παράλληλα με μικρή υποχώρηση του σχετικού περιθωρίου (spread) έναντι του αντίστοιχου γερμανικού ομολόγου. Αναφορικά με τους δείκτες που αντανακλούν τις προσδοκίες και εκτιμήσεις των συμμετεχόντων στην οικονομική δραστηριότητα για την πορεία της οικονομίας, οι εξελίξεις κατά το τρίτο τρίμηνο του 2025, σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του έτους, ήταν ενδεικτικές μίας βελτίωσης του οικονομικού κλίματος τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη.

Η σταθερά θετική προοπτική ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας για το έτος 2026, με βάση τις προβλέψεις που απορρέουν από τα παραπάνω δεδομένα, ενισχύεται από τους παράγοντες που προαναφέρθηκαν σε σχέση το βελτιωμένο οικονομικό κλίμα στην ΕΕ και τις αναμενόμενες θετικές επιδράσεις των βασικών κατευθύνσεων της εγχώριας οικονομικής πολιτικής. Ωστόσο, παραμένουν σε σχέση με τις εκτιμήσεις αυτές οι σημαντικοί κίνδυνοι και οι αβεβαιότητες που επηρεάζουν τις προοπτικές του συνόλου της ευρωπαϊκής οικονομίας, αναφορικά κυρίως με ζητήματα που αφορούν την αστάθεια της διεθνούς εμπορικής πολιτικής και τις γεωπολιτικές εξελίξεις. Οι συνθήκες αυτές υπογραμμίζουν την ανάγκη ενίσχυσης της ανθεκτικότητας της ελληνικής οικονομίας, μέσω παρεμβάσεων για την αποτελεσματική υλοποίηση του σχεδιασμού για την ενδυνάμωση των επενδύσεων, την προώθηση δράσεων για την αναβάθμιση των δεξιοτήτων και την εφαρμογή στοχευμένων πολιτικών για τη βιομηχανία και την καινοτομία, οι οποίες θα συμβάλλουν στην ενίσχυση της παραγωγικής βάσης και την ανάπτυξη τομέων υψηλής προστιθέμενης αξίας.

1.5. Το 2025 χρονιά ορόσημο για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά

Φωτεινή Οικονόμου

1.5.1. Εισαγωγή

Το 2025 υπήρξε χρονιά ορόσημο για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά με σημαντικές θετικές εξελίξεις, οι οποίες αποτυπώθηκαν στις αποδόσεις των χρηματιστηριακών δεικτών. Η χρονιά ολοκληρώθηκε με εντυπωσιακά υψηλές αποδόσεις για τη χρηματιστηριακή αγορά με τους κλάδους πρώτων υλών, τραπεζών και χρηματοοικονομικών υπηρεσιών να ξεχωρίζουν. Παράλληλα, σημειώθηκε σημαντική αύξηση στην κεφαλαιοποίηση και την αξία συναλλαγών ως αποτέλεσμα μιας σειράς θετικών εξελίξεων που προσέλκυσαν το επενδυτικό ενδιαφέρον.

Η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά εισέρχεται σε μία νέα εποχή, καθώς, κατά το β' εξάμηνο του 2025, επετεύχθη ο στόχος επιστροφής στις ανεπτυγμένες αγορές, ενώ παράλληλα ολοκληρώθηκε με επιτυχία η εξαγορά του Χρηματιστηρίου Αθηνών (Χ.Α.) από την Euronext. Πιο συγκεκριμένα, από τον Ιούλιο του 2025, ο οίκος αξιολόγησης S&P Dow Jones Indices (S&P DJI) πρότεινε την αναταξινόμηση της ελληνικής κεφαλαιαγοράς σε «Ανεπτυγμένη Αγορά» από «Αναδυόμενη Αγορά», στο πλαίσιο της αναπροσαρμογής των δεικτών του Σεπτεμβρίου 2026¹ και, στη συνέχεια, τον Οκτώβριο του 2025, ο διεθνής οίκος δεικτών FTSE Russell αποφάσισε την αναβάθμιση της ελληνικής κεφαλαιαγοράς από το καθεστώς «Προηγμένης Αναδυόμενης Αγοράς» (Advanced Emerging Market) στο καθεστώς «Ανεπτυγμένης Αγοράς» (Developed Market), με την αλλαγή αυτή να τίθεται σε ισχύ από τη Δευτέρα 21 Σεπτεμβρίου 2026². Επιπλέον, τον Νοέμβριο του 2025 ολοκληρώθηκε με επιτυχία η προαιρετική δημόσια πρόταση της Euronext με ανταλλαγή μετοχών για την απόκτηση των κοινών ονομαστικών μετοχών της Ε.Χ.Α.Ε. (Ελληνικά Χρηματιστήρια – Χρηματιστήριο Αθηνών Α.Ε. Συμμετοχών)³.

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι η ελληνική οικονομία έχει πλέον λάβει αξιολόγηση εντός της επενδυτικής βαθμίδας από όλους τους οίκους πιστοληπτικής αξιολόγησης που είναι αποδεκτοί με βάση το πλαίσιο του Ευρωσυστήματος (Fitch, Moody's, Morningstar DBRS, Scope Ratings και S&P) (ΤτΕ, 2025). Οι αναβαθμίσεις συνεχίστηκαν το 2025, με τον οίκο Morningstar DBRS να αναβαθμίζει την ελληνική οικονομία στις αρχές Μαρτίου του 2025 σε BBB από BBB (low). Σημαντική εξέλιξη και ορόσημο για την ελληνική αγορά ήταν η ανάκτηση της επενδυτικής βαθμίδας και από τον οίκο Moody's (τον μόνο που δεν είχε δώσει την επενδυτική βαθμίδα στην Ελλάδα) στα μέσα Μαρτίου του 2025, σε Baa3 από Ba1. Στη συνέχεια, τον Απρίλιο του 2025 ο οίκος S&P αναβάθμισε περαιτέρω την ελληνική οικονομία σε BBB από BBB-. Τον Οκτώβριο του 2025, ο οίκος Rating and Investment Information (R&I) αναβάθμισε την πιστοληπτική ικανότητα της ελληνικής οικονομίας σε BBB από BBB-. Πιο πρόσφατα, τον Νοέμβριο του 2025, ο οίκος Fitch αναβάθμισε την ελληνική οικονομία σε BBB από BBB- και ο οίκος Scope Ratings αναθεώρησε την προοπτική της ελληνικής οικονομίας σε θετική από σταθερή. Οι διαδοχικές αναβαθμίσεις της ελληνικής οικονομίας λειτουργούν ως καταλύτης για το σύνολο της οικονομίας. Οι θετικές αυτές εξελίξεις οδήγησαν σε μια σειρά διαδοχικών αναβαθμίσεων για εγχώριες τράπεζες και επιχειρήσεις, καθώς και σε μειωμένο κόστος χρηματοδότησης. Παράλληλα, ενισχύθηκε η ελκυστικότητα των ελληνικών τίτλων, προσελκύοντας σημαντικές εισροές ξένων κεφαλαίων σε ομόλογα και μετοχές (ΤτΕ, 2025).

Η αποκλιμάκωση των επιτοκίων από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) συνεχίστηκε μέχρι τον Ιούνιο του 2025, με τα βασικά επιτόκια να παραμένουν αμετάβλητα έκτοτε. Ως αποτέλεσμα των αναβαθμίσεων της ελληνικής οικονομίας και της χαλάρωσης της νομισματικής πολιτικής, η αγορά των ελληνικών ομολόγων κινήθηκε θετικά, με επιτυχημένες εκδόσεις και μειωμένο μεσοσταθμικό κόστος νέου δανεισμού. Θετική ήταν και η πορεία της αγοράς εταιρικών ομολόγων, με σημαντική εκδοτική δραστηριότητα και χαμηλότερο κόστος χρηματοδότησης σε σχέση με τις προηγούμενες εκδόσεις (ΤτΕ, 2025). Αξίζει να σημειωθεί ότι ανάμεσα στις σημαντικό-

1. Βλ. Δελτίο τύπου Χ.Α. της 25ης Ιουλίου 2025.

2. Βλ. Δελτίο τύπου Χ.Α. της 7ης Οκτωβρίου 2025.

3. Βλ. Ανακοίνωση Χ.Α. της 19ης Νοεμβρίου 2025.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5.1 Πιστοληπτική ικανότητα της Ελλάδας

Εταιρείες αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας	Πιστοληπτική ικανότητα	Προοπτική	Τελευταία αξιολόγηση
Standard & Poor's	BBB	Σταθερή	17/10/2025
Moody's	Baa3	Σταθερή	19/9/2025
Fitch	BBB	Σταθερή	14/11/2025
DBRS Morningstar	BBB	Σταθερή	5/9/2025
Rating and Investment (R&I)	BBB	Σταθερή	6/10/2025
Scope Ratings GmbH	BBB	Θετική	7/11/2025

Πηγή: Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους (Ο.Δ.ΔΗ.Χ.)-Ιανουάριος 2026.

τερες εξελίξεις της εξεταζόμενης περιόδου είναι και η ψήφιση του νόμου 5193/2025 «Ενίσχυση της κεφαλαιαγοράς και άλλες διατάξεις» τον Απρίλιο του 2025, ο οποίος εισήγαγε μια σειρά μεταρρυθμίσεων για τον εκσυγχρονισμό της εγχώριας κεφαλαιαγοράς, θεσπίζοντας, μεταξύ άλλων, τη μείωση του συντελεστή φορολογίας σε τόκους εισηγμένων εταιρικών ομολόγων που αποκτούν φυσικά πρόσωπα – φορολογικοί κάτοικοι Ελλάδος⁴.

Σε αυτό το πλαίσιο, στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται μια σύντομη ανασκόπηση της πορείας της ελληνικής χρηματιστηριακής αγοράς για το έτος 2025 εν μέσω σημαντικών θετικών εξελίξεων, με έμφαση σε βασικούς χρηματιστηριακούς δείκτες και μεγέθη. Επιπλέον, παρουσιάζεται η πορεία της αγοράς ομολόγων για την ίδια περίοδο. Η τελευταία ενότητα του άρθρου συνοψίζει και ολοκληρώνει το άρθρο.

1.5.2. Η πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς κατά το 2025

Η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά κινήθηκε με εντυπωσιακή δυναμική κατά τη διάρκεια του 2025, ξεπερνώντας τις αποδόσεις των ανεπτυγμένων αγορών, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο (Χ.Α., 2026). Παρά την παροδική αποσταθεροποίηση των διεθνών κεφαλαιαγορών στις αρχές Απριλίου 2025, η οποία πυροδοτήθηκε από την αβεβαιότητα σχετικά με την αμερικανική δασμολογική πολιτική, η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά

σύντομα ανέκαμψε και επέστρεψε σε θετικές αποδόσεις. Η χρηματιστηριακή δραστηριότητα το 2025 χαρακτηρίστηκε από αυξημένο όγκο συναλλαγών, ιστορικό υψηλό συμμετοχής διεθνών επενδυτών, σημαντικές τοποθετήσεις σε μετοχές και αυξήσεις κεφαλαίου, καθώς και από ιστορικό υψηλό διανομής μερισμάτων (Χ.Α., 2026).

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (Πίνακας 1.5.2.), ο Γενικός Δείκτης (Γ.Δ.) του Χ.Α. σημείωσε θετική απόδοση για πέμπτη συνεχόμενη χρονιά, καταγράφοντας άνοδο της τάξης του 44,30% (2024: 13,65%, 2023: 39,08%, 2022: 4,08%, 2021: 10,43%), φτάνοντας τις 2.120,71 μονάδες στις 31/12/2025, από 1.469,67 μονάδες στις 31/12/2024. Η απόδοση αυτή κατατάσσει την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά μεταξύ των κορυφαίων σε απόδοση χρηματιστηριακών αγορών παγκοσμίως, με την άνοδο να τροφοδοτείται όχι μόνο από τις ισχυρές τραπεζικές μετοχές, αλλά και από σημαντικές αποδόσεις σε κλάδους της πραγματικής οικονομίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η εικόνα που καταγράφεται για την πενταετία 2021–2025, με τον Γ.Δ. του Χ.Α. να καταγράφει σωρευτική απόδοση 162% και τον τραπεζικό δείκτη να σημειώνει σωρευτική απόδοση 342% (Χ.Α., 2026).

Σε ακόμη υψηλότερα επίπεδα κινήθηκαν οι δείκτες FTSE/X.A. Large Cap και Δείκτης ATHEX ESG το 2025, καταγράφοντας αποδόσεις της τάξης του 49,87% και 49,11%, αντίστοιχα. Σε θετικά, αλλά χαμηλότερα επίπεδα κινήθηκαν οι δείκτες μεσαι-

4. Βλ. το σχετικό ενημερωτικό σημείωμα του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών για το περιεχόμενο του Νόμου. Διαθέσιμο στον σύνδεσμο <https://minfin.gov.gr/enimerotiko-simeioma-gia-to-nomoschedio-enischysi-tis-kefalaiagoras-kai-alles-diataxeis/>

ας και μικρής κεφαλαιοποίησης, με τους δείκτες Ελληνικός Δείκτης Mid & Small Cap και FTSE/X.A. Mid Cap να καταγράφουν αποδόσεις της τάξης του 36,78% και 21,04%, αντίστοιχα.

Με θετικές αποδόσεις ολοκληρώθηκε το 2025 και για το σύνολο των κλαδικών δεικτών, με τους δείκτες FTSE/ATHEX ΠΡΩΤΕΣ ΥΛΕΣ, FTSE/X.A. Τράπεζες και FTSE/ATHEX ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ να καταγράφουν εντυπωσιακά υψηλές αποδόσεις (89,86%, 78,37% και 77,76%, αντίστοιχα). Σημειώνεται ότι ο τραπεζικός κλάδος συνεχίζει να καταγράφει υψηλές αποδόσεις που ξεπερνούν κατά πολύ αυτές του Γ.Δ. του Χ.Α., αποτελώντας οδηγό και καταλύτη για τη συνολική άνοδο της αγοράς το 2025. Τις χαμηλότερες επιδόσεις σε όρους απόδοσης κατέγραψαν οι δείκτες FTSE/ATHEX ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ & ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ, FTSE/ATHEX ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ και FTSE/ATHEX ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ (19,49%, 16,00% και 15,10%, αντίστοιχα).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (2025), η κεφαλαιοποίηση του Χ.Α. (Αξία Χαρτοφυλακίου Δικαιούχων Μεριδών, σύνολο εισηγμένων) έφτασε τα €121,08 δισ. στα τέλη Δεκεμβρίου 2025, σημαντικά αυξημένη κατά 29,89% σε σχέση με τα τέλη Δεκεμβρίου 2024 (€93,22 δισ.). Η συμμετοχή των αλλοδαπών δικαιούχων μεριδών παρέμεινε υψηλή στο 68,15% στα τέλη Δεκεμβρίου 2025, πραγματοποιώντας εκροές €24,19 εκατ. και το 69% των συνολικών συναλλαγών τον Δεκέμβριο του 2025. Η αξία συναλλαγών του Δεκεμβρίου 2025 έφτασε τα €4.409,73 εκατ., καταγράφοντας αξιοσημείωτη αύξηση της τάξης του 62,89% σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2024 που ήταν €2.707,23 εκατ. Ταυτόχρονα, η χρηματική αξία των διακανονισμένων συναλλαγών σε μετοχές καταγράφεται σημαντικά αυξημένη τον Δεκέμβριο του 2025 στα €4.357,78 εκατ., σημειώνοντας άνοδο της τάξης του 63,95% σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2024 που ήταν στα €2.657,97 εκατ. Για το σύνολο του 2025, σημειώνεται αύξηση 58,07% στη χρηματική αξία των διακανονισμένων συναλλαγών

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5.2 Μονάδες και αποδόσεις για επιλεγμένους δείκτες του Χ.Α. (31/12/2025)

	31/12/2025	Κατ. έτους	Ανώτ. έτους	Δ (%) έτους
FTSE/X.A. Large Cap	5.351,12	3.550,72	5.393,69	49,87%
Δείκτης ATHEX ESG	2.502,24	1.676,07	2.521,37	49,11%
Γενικός Δείκτης Τιμών Χ.Α.	2.120,71	1.455,08	2.135,29	44,30%
Δείκτης Όλων των Μετοχών Χ.Α.	484,28	340,27	485,25	42,66%
Ελληνικός Δείκτης Mid & Small Cap	2.895,30	2.005,36	2.910,16	36,78%
FTSE/X.A. Mid Cap	2.825,02	2.262,76	3.029,36	21,04%
FTSE/ATHEX ΠΡΩΤΕΣ ΥΛΕΣ	9.526,07	4.549,74	9.779,91	89,86%
FTSE/X.A. Τράπεζες	2.293,85	1.278,63	2.474,67	78,37%
FTSE/ATHEX ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	10.727,19	6.002,57	11.567,10	77,76%
FTSE/ATHEX ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ	10.051,45	6.534,30	10.116,32	40,43%
FTSE/ATHEX ΕΝΕΡΓΕΙΑ & ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΚΟΙΝΗΣ ΩΦΕΛΕΙΑΣ	6.877,47	4.945,68	6.917,59	38,13%
FTSE/ATHEX ΒΑΣΙΚΑ ΑΓΑΘΑ	8.812,55	6.653,46	9.184,21	31,75%
FTSE/ATHEX ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ & ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	6.774,60	5.244,36	6.774,86	19,49%
FTSE/ATHEX ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ	5.840,77	4.770,42	6.429,79	16,00%
FTSE/ATHEX ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ	5.616,36	4.359,91	5.733,12	15,10%

Πηγή: Ημερήσιο δελτίο τιμών Χ.Α. 31/12/2025.

σε μετοχές στα €53.600,93 εκατ., από €33.908,72 εκατ. το σύνολο του 2024.

Εξετάζοντας την αβεβαιότητα για τη βραχυπρόθεσμη πορεία της ελληνικής αγοράς με τη βοήθεια του δείκτη τεκμαρτής μεταβλητότητας ΚΕΠΕ GRIV, του λεγόμενου δείκτη «φόβου», παρατηρούνται διακυμάνσεις εντός του έτους, με τον δείκτη να φτάνει σε υψηλά έτους τον Απρίλιο του 2025 και να αποκλιμακώνεται κατά τους μήνες που ακολούθησαν. Η σημαντική αύξηση της αβεβαιότητας στις διεθνείς αγορές τον Απρίλιο του 2025 οφείλεται στις διεθνείς πιέσεις που προέκυψαν από τις αλλαγές στην εμπορική πολιτική των ΗΠΑ και τις ανησυχίες για τις παγκόσμιες επιπτώσεις τους. Πιο συγκεκριμένα, ο δείκτης ΚΕΠΕ GRIV εκφράζει την αβεβαιότητα των συμμετεχόντων στην αγορά παραγώγων για την αναμενόμενη βραχυπρόθεσμη πορεία της ελληνικής αγοράς και υπολογίζεται στη βάση των τιμών των δικαιωμάτων προαίρεσης του δείκτη FTSE/X.A. Large Cap. Η τιμή του δείκτη ΚΕΠΕ GRIV μειώθηκε τον Δεκέμβριο του 2025, φτάνοντας το 21,37% στις 31/12/2025 από 24,73% στις 28/11/2025. Επιπλέον, η μέση ημερήσια τιμή του δείκτη μειώθηκε σε σχέση με τον προηγούμενο μήνα, φτάνοντας το 22,91% τον Δεκέμβριο του 2025 από 24,79% τον Νοέμβριο του 2025. Ο δείκτης παρέμεινε σε επίπε-

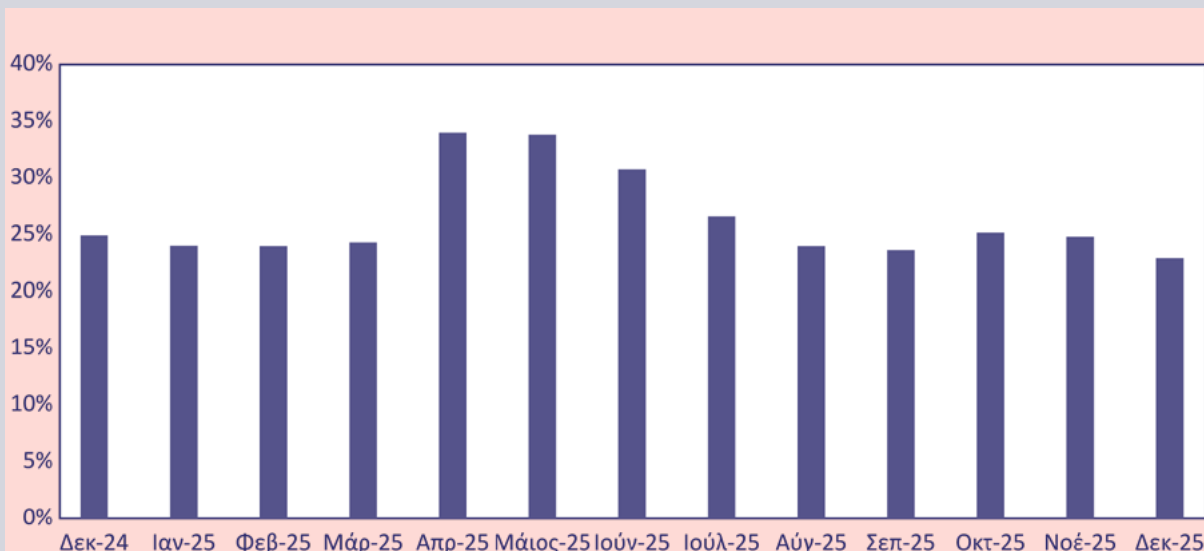
δο χαμηλότερο του ιστορικού μέσου όρου του (από τον Ιανουάριο του 2004) για την ελληνική αγορά, ο οποίος είναι στο 31,78%. Η εξέλιξη του δείκτη αποτυπώνει μείωση της αβεβαιότητας για την αναμενόμενη βραχυπρόθεσμη πορεία της ελληνικής αγοράς σε σχέση με τα τέλη του προηγούμενου μήνα, με διακυμάνσεις εντός του έτους. Στο Διάγραμμα 1.5.1. αποτυπώνεται η μέση ημερήσια τιμή του δείκτη ΚΕΠΕ GRIV ανά μήνα για την περίοδο Δεκ. 2024 – Δεκ. 2025. Η αυξημένη αβεβαιότητα κατά τον Απρίλιο – Μάιο του 2025 αποκλιμακώθηκε σταδιακά, με τη μέση ημερήσια τιμή του δείκτη να βρίσκεται τον Δεκέμβριο του 2025 σε επίπεδο χαμηλότερο σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2024.

1.5.3. Έντοκα γραμμάτια, ομόλογα του Ελληνικού Δημοσίου και εταιρικά ομόλογα κατά το 2025

Κατά τη διάρκεια του 2025, η ΕΚΤ προχώρησε σε διαδοχικές μειώσεις των βασικών επιτοκίων μέχρι και τον Ιούνιο του 2025, με τα επιτόκια να παραμένουν αμετάβλητα έκτοτε (επιτόκια διευκόλυνσης αποδοχής καταθέσεων, πράξεων κύριας αναχρηματοδότησης και διευκόλυνσης οριακής χρηματοδότη-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.1

Μέση ημερήσια τιμή του δείκτη ΚΕΠΕ GRIV ανά μήνα (Δεκ. 2024 – Δεκ. 2025)

Πηγή: ΚΕΠΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5.3 Επιτόκια εντόκων γραμματίων του Ελληνικού Δημοσίου (εκδόσεις από τα τέλη του 2024 έως και τα τέλη του 2025)

Ημ/νία	13 εβδ.	Ημ/νία	26 εβδ.	Ημ/νία	52 εβδ.
29/10/2025	1,72%	23/12/2025	2,01%	3/12/2025	2,03%
1/10/2025	1,78%	26/11/2025	1,78%	3/9/2025	1,97%
30/7/2025	1,76%	22/10/2025	1,76%	4/6/2025	1,84%
2/7/2025	1,70%	24/9/2025	1,79%	5/3/2025	2,15%
29/4/2025	1,85%	20/8/2025	1,74%	4/12/2024	2,27%
2/4/2025	2,03%	23/7/2025	1,71%		
29/1/2025	2,37%	25/6/2025	1,75%		
31/12/2024	2,82%	28/5/2025	1,74%		
		23/4/2025	1,90%		
		26/3/2025	2,10%		
		19/2/2025	2,19%		
		22/1/2025	2,45%		
		23/12/2024	2,61%		

Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών.

σης στο 2,00%, 2,15% και 2,40%, αντίστοιχα)⁵. Στην πιο πρόσφατη συνεδρίασή του τον Δεκέμβριο του 2025, το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΚΤ αποφάσισε να διατηρήσει αμετάβλητα τα τρία βασικά επιτόκια της ΕΚΤ, επισημαίνοντας ότι «η επικαιροποιημένη αξιολόγησή του επιβεβαιώνει ξανά ότι ο πληθωρισμός αναμένεται να σταθεροποιηθεί στον στόχο του 2% μεσοπρόθεσμα»⁶. Συνολικά, η χαλάρωση της πολιτικής της ΕΚΤ μεταφέρθηκε και στην πραγματική οικονομία, με τα επιτόκια των τραπεζικών δανείων προς τις μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις να υποχωρούν σημαντικά κατά τη διάρκεια του 2025 σε όλες τις κατηγορίες δανείων και συγκριτικά μικρότερες μειώσεις επιτοκίων να καταγράφονται και στα τραπεζικά δάνεια προς τα νοικοκυριά (ΤΤΕ, 2025).

Οι επιτυχημένες εκδόσεις του Ελληνικού Δημοσίου συνεχίστηκαν, με αυξημένη ζήτηση και επενδυτικό ενδιαφέρον και με το μεσοσταθμικό κόστος νέου δανεισμού να μειώνεται περαιτέρω στα τέλη Σεπτεμβρίου 2025 σε σχέση με τα τέλη Ιουνίου 2025, Μαρτίου 2025, αλλά και σε σχέση με τα τέλη

του 2024⁷.

Στον Πίνακα 1.5.3. αποτυπώνεται η αποκλιμάκωση του κόστους βραχυπρόθεσμου δανεισμού της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του 2025 σε όλο το φάσμα των βραχυπρόθεσμων τίτλων (13, 26 και 52 εβδομάδων). Οι αποδόσεις των εκδόσεων εντόκων γραμματίων του Δημοσίου (ΕΓΔ) που πραγματοποιήθηκαν κατά το 2025 ήταν σε χαμηλότερα επίπεδα σε σχέση με τα τέλη του 2024 καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Η μεγαλύτερη πώση καταγράφεται για τα ΕΓΔ 13 εβδομάδων από το 2,82% στο 1,72%. Παράλληλα, η σταδιακή υποχώρηση των επιτοκίων στα ΕΓΔ 26 εβδομάδων (από 2,61% σε περίπου 1,75% πριν την τελική προσαρμογή του Δεκεμβρίου) και η αντίστοιχη σταθεροποίηση των ΕΓΔ 52 εβδομάδων γύρω στο 2% επιβεβαιώνουν ότι το Ελληνικό Δημόσιο ανέκτησε τη δυνατότητα να αντλεί ρευστότητα με χαμηλό κόστος, επωφελούμενο τόσο από το ευνοϊκό περιβάλλον της ΕΚΤ όσο και από την εμπιστοσύνη των θεσμικών επενδυτών στις προοπτικές της χώρας.

Παράλληλα, εξετάζοντας τα επιτόκια των τίτλων

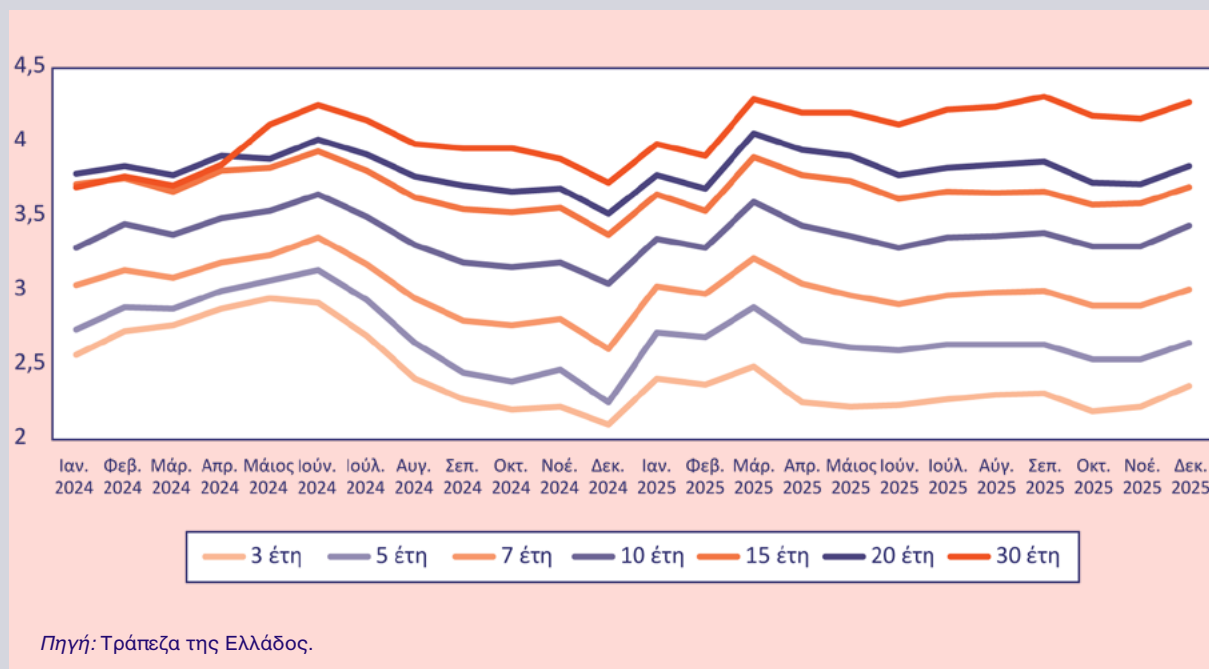
5. Βλ. Πληροφορίες σχετικά με τα βασικά επιτόκια της ΕΚΤ, Τράπεζα της Ελλάδος.

6. Βλ. Δελτίο Τύπου της ΕΚΤ της 18ης Δεκεμβρίου 2025.

7. Βλ. τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα κατά τη συγγραφή του άρθρου Τριμηνιαία Δελτία Δημοσίου Χρέους του Ο.Δ.ΔΗ.Χ. Νο116, Νο117, Νο118 και Νο119.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.2

Μέση μηνιαία απόδοση (%) τίτλων αναφοράς του Ελληνικού Δημοσίου (Ιαν. 2024 – Δεκ. 2025) για διάρκειες 3, 5, 7, 10, 15, 20 και 30 ετών

αναφοράς του Ελληνικού Δημοσίου σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος για το 2025 (Διάγραμμα 1.5.2.), παρατηρείται μια συνολική μετατόπιση της καμπύλης αποδόσεων προς υψηλότερα επίπεδα κατά το 2025, με τη μέση μηνιαία απόδοση των ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου τον Δεκέμβριο του 2025 να είναι υψηλότερη σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2024 για όλες τις διάρκειες. Η μεγαλύτερη άνοδος καταγράφεται για τα ομόλογα με διάρκεια 30 ετών και η μικρότερη για τα ομόλογα με διάρκεια 3 ετών.

Τέλος, εστιάζοντας στα εταιρικά ομόλογα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α., ο Ελληνικός Δείκτης Τιμών Εταιρικών Ομολόγων⁸ σημείωσε οριακές απώλειες -0,06% και ο Ελληνικός Δείκτης Εταιρικών Ομολόγων⁹ σημείωσε απόδοση 3,73% για το 2025¹⁰. Επιπλέον, η χρηματική αξία των διακανονισμένων συναλλαγών σε εταιρικά ομόλογα καταγράφεται αυξημένη τον Δεκέμβριο του 2025 κατά 30,93% σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2024, φτάνοντας τα

€33,10 εκατ. από €25,28 εκατ., αντίστοιχα. Εξετάζοντας το σύνολο του 2025, καταγράφεται αύξηση 27,18% σε σχέση με το σύνολο του 2024, στα €409,29 εκατ. από €321,81 εκατ., αντίστοιχα. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2025 καταγράφηκαν τέσσερις εκδόσεις εταιρικών ομολόγων, συνολικού ύψους €1,39 δισ. (από €330 εκατ. το 2024), οι οποίες χαρακτηρίστηκαν από μαζικές υπερκαλύψεις (κατά μέσο όρο 2,4 φορές) και μειωμένα περιθώρια απόδοσης (yield spreads) (ATHEX, 2026).

1.5.4. Σύνοψη

Το 2025 αποτελεί έτος σταθμό για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά, καθώς ολοκληρώθηκε με εντυπωσιακά υψηλές αποδόσεις, αυξημένη κεφαλαιοποίηση και αξία συναλλαγών ως αποτέλεσμα μιας σειράς θετικών εξελίξεων που προσέλκυσαν το επενδυτικό ενδιαφέρον. Η απόφαση για την επιστροφή του Χ.Α. στις ανεπτυγμένες αγορές από

8. Για τον υπολογισμό του χρησιμοποιείται η καθαρή τιμή του κάθε ομολόγου.

9. Για τον υπολογισμό του χρησιμοποιείται η καθαρή τιμή, οι δεδουλευμένοι τόκοι και η αξία των καταβολών κάθε ομολόγου.

10. Αποδόσεις στις 29/12/2025 σύμφωνα με το Ημερήσιο Δελτίο Τιμών του Χ.Α. στις 31/12/2025.

τον Σεπτέμβριο του 2026 συνιστά ιστορική επιτυχία που διευρύνει την επενδυτική του βάση, προσελκύοντας κεφάλαια από ένα ευρύτερο φάσμα θεσμικών επενδυτών. Παράλληλα, η εξαγορά του Χ.Α. από την Euronext εξασφαλίζει τη συμμετοχή σε ένα ενιαίο ευρωπαϊκό οικοσύστημα, ενισχύοντας την εξωστρέφεια της ελληνικής κεφαλαιαγοράς και δημιουργώντας συνθήκες αυξημένης διαφάνειας και ρευστότητας που προσφέρουν νέες προοπτικές χρηματοδότησης και ανάπτυξης στις ελληνικές επιχειρήσεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι μέσω της χρηματιστηριακής αγοράς αντλήθηκαν κεφάλαια ύψους €2,5 δισ. ευρώ εντός του 2025 από €2,2 δισ. ευρώ το 2024, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι επιχειρήσεις πλέον στρέφονται σε εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης, μειώνοντας την αποκλειστική τους εξάρτηση από τις τράπεζες (Χ.Α., 2026). Παράλληλα, οι διαδοχικές αναβαθμίσεις της ελληνικής οικονομίας λειτουργούν ως καταλύτης για το σύνολο της οικονομίας, έχοντας πλέον λάβει αξιολόγηση εντός της επενδυτικής βαθμίδας από όλους τους οίκους πιστοληπτικής αξιολόγησης. Επιπλέον, η

αγορά των ελληνικών ομολόγων προσέλκυσε το επενδυτικό ενδιαφέρον με επιτυχημένες εκδόσεις και μειωμένο μεσοσταθμικό κόστος νέου δανεισμού, ενώ παράλληλα παρατηρήθηκε σημαντική εκδοτική δραστηριότητα και επενδυτικό ενδιαφέρον και στην αγορά εταιρικών ομολόγων. Σε αυτό το πλαίσιο η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά εισέρχεται σε μια νέα εποχή με σημαντικές προοπτικές ανάπτυξης για τις ελληνικές επιχειρήσεις και την κεφαλαιαγορά.

Βιβλιογραφία

Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ), 2025. *Ενδιάμεση Έκθεση Νομισματικής Πολιτικής 2025*, Δεκέμβριος 2025.

Χρηματιστήριο Αθηνών (Χ.Α.), *Athens Stock Exchange Market Insights 2025*, January 2026.

Χρηματιστήριο Αθηνών (Χ.Α.), *AxiaNumbers, Αγορά Χρεογράφων, Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο* Δεκεμβρίου 2025.

Χρηματιστήριο Αθηνών (Χ.Α.), *AxiaNumbers, Αγορά Χρεογράφων, Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο* Δεκεμβρίου 2024.

1.6. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας: Σταθεροποίηση του ρυθμού αύξησης του παγκόσμιου ΑΕΠ στα επίπεδα του 2025 εν μέσω αυξημένης αβεβαιότητας

Αριστοτέλης Κουτρούλης

Παρά τις ανησυχίες για απότομη μείωση του ρυθμού αύξησης του παγκόσμιου ΑΕΠ, το 2025 η παγκόσμια οικονομία επέδειξε εξαιρετική ανθεκτικότητα έναντι της ανόδου του προστατευτισμού και της μεγάλης αβεβαιότητας. Για το τρέχον έτος εκτιμάται ότι η παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα θα διατηρήσει το μεγαλύτερο μέρος της δυναμικής που είχε αναπτύξει το 2025. Ωστόσο, η παγκόσμια οικονομία παραμένει ευάλωτη σε πιθανές νέες διαταραχές.

1.6.1. Γενική αξιολόγηση των εξελίξεων στην παγκόσμια οικονομία

Η αύξηση του προστατευτισμού, οι συνεχιζόμενες γεωπολιτικές εντάσεις, και η μεγάλη αβεβαιότητα, που συνόδευσε τις μακροοικονομικές εξελίξεις σε όλη τη διάρκεια του περασμένου έτους, δημιούργησαν ένα εκρηκτικό μείγμα οικονομικών αντιξοοτήτων. Παρ' όλα αυτά, η παγκόσμια οικονομία το 2025 επέδειξε αξιοσημείωτη ανθεκτικότητα, με τον ετήσιο ρυθμό αύξησης του παγκόσμιου ΑΕΠ να ξεπερνά τις αρχικές προσδοκίες και να διαμορφώνεται γύρω από το 3,2% (βλ. Πίνακα 1.6.1). Η παγκόσμια δραστηριότητα ενισχύθηκε από: (α) τον προκαταβολικά (front-loaded) αυξημένο εφοδιασμό και τη μεγάλη συσσώρευση αποθεμάτων των επιχειρήσεων κατά το α' τρίμηνο του έτους, προκειμένου να αποφευχθεί η πληρωμή των υψηλότερων δασμών, (β) τις ευνοϊκές συνθήκες που επικράτησαν στις αγορές χρήματος και κεφαλαίου, (γ) τη χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής, (δ) την ενισχυμένη κατανάλωση των νοικοκυριών εν μέσω μιας γενικευμένης σταθερότητας στις αγορές εργασίας, και (ε) την αλματώδη αύξηση των επενδύ-

σεων σε υλικοτεχνική υποδομή που σχετίζεται με την εφαρμογή της τεχνητής νοημοσύνης (OECD, 2025· IMF, 2026· UN, 2026· και WB, 2026). Παράλληλα, σημαντική ήταν και η συμβολή του υψηλού βαθμού προσαρμοστικότητας των διεθνών αλυσίδων παραγωγής στο νέο δασμολογικό καθεστώς, καθώς και η απορρόφηση τμήματος των αυξημένων δασμών από τις επιχειρήσεις (WB, 2026).

Κατά τη διάρκεια του τρέχοντος έτους, η παγκόσμια οικονομία αναμένεται να βρεθεί αντιμέτωπη με πολλαπλές και αλληλένδετες προκλήσεις. Συγκεκριμένα, η εξασθένηση του διεθνούς εμπορίου λόγω πλήρους εφαρμογής των νέων δασμών, η εκτόνωση των θετικών επιδράσεων από τις προκαταβολικά (front-loaded) αυξημένες προμήθειες των επιχειρήσεων του περασμένου έτους, η αναιμική αύξηση της εγχώριας ζήτησης σε χώρες που επηρεάζονται άμεσα από την κλιμάκωση των γεωπολιτικών εντάσεων, οι ασθενικές δημόσιες επενδύσεις σε χώρες με στενά δημοσιονομικά περιθώρια, και η αύξηση της αβεβαιότητας σχετικά με την κατεύθυνση των μακροοικονομικών πολιτικών ανά τον κόσμο εκτιμάται ότι θα ασκήσουν καθοδικές πιέσεις στην παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα (OECD, 2025· UN, 2026· και WB, 2026). Στον αντίποδα, οι πολύ καλές επιδόσεις των επενδύσεων σε νέες τεχνολογίες στις προηγμένες οικονομίες, τα δημοσιονομικά μέτρα στήριξης σε χώρες που διαθέτουν τα δημοσιονομικά περιθώρια, η χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής και οι ευνοϊκότεροι όροι χρηματοδότησης, καθώς και η ενίσχυση της ιδιωτικής κατανάλωσης σε χώρες με σταθερές αγορές εργασίας, αναμένεται ότι θα τονώσουν την παγκόσμια οικονομία. Υπό αυτές τις συνθήκες, αν ο ρυθμός αύξησης του παγκόσμιου ΑΕΠ επιβραδυνθεί σε σχέση με πέρυσι, η επιβράδυνση αυτή θα είναι οριακή (βλ. Πίνακα 1.6.1).

Βασική προϋπόθεση για τη διατήρηση της παγκόσμιας οικονομίας στην προβλεπόμενη τροχιά ανάπτυξης το 2026 είναι η μη υλοποίηση μιας σειράς κινδύνων. Οι κίνδυνοι αυτοί εστιάζονται κυρίως στα ενδεχόμενα: (α) κλιμάκωσης των γεωπολιτικών εντάσεων, (β) περαιτέρω αύξησης του προστατευτισμού, (γ) αντιστροφής του θετικού κλίματος στις διεθνείς αγορές χρήματος και κεφαλαίου λόγω μιας γενικευμένης επανεκτίμησης της αξίας των χρηματιστηριακών χρεογράφων, και (δ) απότομης ανόδου του πληθωρισμού λόγω των (α) και (β) (OECD, 2025· IMF, 2026· UN, 2026· και WB, 2026).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.6.1 Πραγματικό Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν^{1,2}
(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

	2025*					2026**					2027**				
	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΠΤ	ΗΕ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΠΤ	ΗΕ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΠΤ	ΗΕ
Παγκόσμια οικονομία	3,3	3,1	3,2	3,4	3,2	3,3	3,1	2,9	3,1	3,1	3,2	3,2	3,1	3,2	3,3
Προηγμένες οικονομίες	1,7	1,7	:	1,7	1,6	1,8	1,7	:	1,6	1,6	1,7	1,9	:	1,6	1,8
ΗΠΑ	2,1	1,8	2	2,1	1,9	2,4	1,9	1,7	2,2	2	2	2,1	1,9	1,9	2,2
Ευρωζώνη	1,4	1,3	1,3	1,4	1,4	1,3	1,2	1,2	0,9	1,1	1,4	1,4	1,4	1,2	1,4
Ιαπωνία	1,1	1,1	1,3	1,3	1,2	0,7	0,7	0,9	0,8	0,9	0,6	0,7	0,9	0,8	1
Ηνωμένο Βασίλειο	1,4	1,4	1,4	:	1,4	1,3	1,2	1,2	:	1,1	1,5	1,4	1,3	:	1,3
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	4,4	4,2	:	4,2	4,4	4,2	4,2	:	4	4,2	4,1	4,2	:	4,1	4,3
Βραζιλία	2,5	2,2	2,4	2,3	2,5	1,6	1,8	1,7	2	2	2,3	2	2,2	2,3	2,3
Ρωσία	0,6	0,8	:	0,9	0,8	0,8	1,1	:	0,8	1	1	1,2	:	1	1,5
Ινδία	7,3	6,8	6,7	7,2	7,4	6,4	6,5	6,2	6,5	6,6	6,4	6,4	6,4	6,6	6,7
Κίνα	5	4,8	5	4,9	4,9	4,5	4,6	4,4	4,4	4,6	4	4,4	4,3	4,2	4,5

Πηγές: IMF (2026), European Commission (2025), OECD (2025), United Nations (2026), και World Bank (2026).

* Εκτιμήσεις, **Προβλέψεις.

Σημειώσεις:

¹ Οι αποκλίσεις που υπάρχουν στις εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών οφείλονται, μεταξύ άλλων, στη χρησιμοποίηση διαφορετικών οικονομικών υποδειγμάτων, την υιοθέτηση εναλλακτικών υποθέσεων, καθώς και στη διαφορετική χρονική στιγμή που πραγματοποιούνται οι προβλέψεις από την κάθε ερευνητική ομάδα.

² Στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

1.6.2. Πληθωρισμός, απασχόληση και επενδύσεις

Το 2025 ο παγκόσμιος πληθωρισμός παρέμεινε σε πτωτική πορεία, με τον ετήσιο μέσο δείκτη να υποχωρεί κατά μισή ποσοστιαία μονάδα σε σχέση με το 2024. Το ίδιο χρονικό διάστημα, στο 40% του συνόλου των χωρών του κόσμου, ο πληθωρισμός (σε εθνικό επίπεδο) επέστρεψε στο μακροχρόνιο μέσο της περιόδου 2010-2019 (UN, 2026). Ωστόσο, σε αρκετές προηγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες ο ρυθμός υποχώρησης του πληθωρισμού στα επίπεδα-στόχους των κεντρικών τραπεζών παραμένει εξαιρετικά χαμηλός σε σχέση με ό,τι αναμενόταν (OECD, 2025· UN, 2026). Γενικά, παρατηρούνται μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ των χωρών τόσο ως προς τους ρυθμούς αποκλιμάκωσης όσο και ως προς τα επίπεδα του πληθωρισμού. Ως έναν βαθμό, οι αποκλίσεις αυτές αντανakλούν διαφοροποιήσεις των εθνικών οικονομιών ως προς την ασκούμενη οικονομική πολιτική, τα διαρθρωτικά τους χαρακτηριστικά και, προφανώς, τον βαθμό εμπλοκής τους στις πρόσφατες διενέξεις της διεθνούς οικονομικής διπλωματίας.

Οι διαγραφόμενες τάσεις για περαιτέρω μειώσεις στις διεθνείς τιμές των ενεργειακών προϊόντων και εξασθένηση της ζήτησης για διεθνώς εμπο-

ρεύσιμα αγαθά (WB, 2026), σε συνδυασμό με την υποχώρηση του ρυθμού αύξησης των ονομαστικών μισθών στις προηγμένες οικονομίες και τις μικρότερες πιέσεις που δέχονται τα εθνικά νομίσματα των αναπτυσσόμενων οικονομιών στις αγορές συναλλάγματος (UN, 2026), έχουν οδηγήσει στην εκτίμηση ότι ο παγκόσμιος πληθωρισμός θα συνεχίσει την καθοδική του πορεία το 2026, υποχωρώντας στο 3,1% (βλ. Πίνακα 1.6.2). Στις προηγμένες οικονομίες, ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός θα προσεγγίσει το μέσο της περιόδου 2010-2019, φτάνοντας το 2,4%. Ίδιας τάξης μεγέθους μείωση (περίπου 0,3%) θα καταγράψει και ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός στον αναπτυσσόμενο κόσμο το 2026, με τον αντίστοιχο δείκτη να υποχωρεί στο 3,9% (βλ. Πίνακα 1.6.2).

Οι παραπάνω προβλέψεις υπόκεινται σε μεγάλη αβεβαιότητα, καθώς τυχόν αρνητικές εξελίξεις σχετικά με: (α) τις διεθνείς τιμές ενεργειακών προϊόντων (λόγω κλιμάκωσης των γεωπολιτικών εντάσεων και συγκρούσεων), (β) τις τιμές των διατροφικών προϊόντων (λόγω δυσμενών καιρικών συνθηκών), και (γ) τις τιμές άλλων βασικών εμπορευμάτων (λόγω περαιτέρω αύξησης των δασμών ή περιορισμών στις εξαγωγές) θα μπορούσαν να επιβραδύνουν την αποκλιμάκωση του πληθωρισμού ή ακόμα και να τον εκτρέψουν από την καθοδική του πορεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.6.2 Πληθωρισμός¹ (ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

	2025*			2026**			2027**		
	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΗΕ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΗΕ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΗΕ
Παγκόσμια οικονομία	:	:	3,4	:	:	3,1	:	:	:
Προηγμένες οικονομίες	:	:	2,7	:	:	2,4	:	:	2,2
ΗΠΑ	2,8	2,7	2,9	3	3	2,7	2,3	2,3	2,3
Ευρωζώνη	2,1	2,1	2,1	1,9	1,9	1,9	2	2	2
Ιαπωνία	3,2	3,2	3,2	2,2	2,2	2,9	2	2,1	2,6
Ηνωμένο Βασίλειο	3,7	3,5	3,5	2,6	2,5	2,8	2	2,1	2,5
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	:	:	4,2	:	:	3,9	:	:	3,7
Βραζιλία	:	5,1	5	:	4,2	4,3	:	3,8	4
Ρωσία	8,9	:	8,9	5,4	:	5,1	4,6	:	4,4
Ινδία	2,3	1,9	2,7	3,5	3,4	4,1	4	4	4,3
Κίνα	:	-0,2	0	:	0,3	0,8	:	0,8	1

Πηγές: European Commission (2025), OECD (2025), και United Nations (2026).

*Εκτιμήσεις, **Προβλέψεις.

Σημείωση: Ή στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.6.3 Ανεργία

(προηγμένες οικονομίες, ποσοστά επί του συνολικού εργατικού δυναμικού)

	2025*		2026**		2027**	
	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΕΕ	ΟΟΣΑ
ΗΠΑ	4,2	4,2	4,4	4,4	4,3	4,4
Ευρωζώνη	6,3	6,4	6,2	6,3	6,1	6,1
Ιαπωνία	2,5	2,5	2,5	2,4	2,5	2,4
Ηνωμένο Βασίλειο	4,6	4,7	4,7	4,9	4,6	5

Πηγές: European Commission (2025) και OECD (2025).

* Εκτιμήσεις, ** Προβλέψεις.

Υπό το πρίσμα των δηλώσεων της πολιτικής ηγεσίας των ΗΠΑ στις αρχές του 2025 περί αύξησης των δασμών, δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι το νέο δασμολογικό καθεστώς και η συνακόλουθη αβεβαιότητα γύρω από την εμπορική πολιτική θα είχαν ένα ισχυρό αρνητικό αντίκτυπο στις αγορές εργασίας παγκοσμίως. Εντούτοις, η προκαταβολική (front-loaded) αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας ενόψει των υψηλότερων δασμών, σε συνδυασμό με τη μερική υπαναχώρηση της πολιτικής ηγεσίας των ΗΠΑ από τις αρχικές της θέσεις, απέτρεψε τη δημιουργία ισχυρών πιέσεων στις αγορές εργασίας. Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται και από τη σχετική σταθερότητα που επέδειξαν οι αγορές εργασίας, με το ετήσιο ποσοστό ανεργίας σε παγκόσμιο επίπεδο να παραμένει αμετάβλητο (σε σχέση με το 2024) στο 5% (UN, 2026).

Ανάλογη σταθερότητα αναμένεται να δείξουν οι αγορές εργασίας και το 2026, με τα ποσοστά ανεργίας σε παγκόσμιο και εθνικό επίπεδο να εκτιμάται ότι θα καταγράψουν οριακές αυξομειώσεις (βλ. Πίνακα 1.6.3). Ωστόσο, η σταθερότητα αυτή δεν αφήνει πολλά περιθώρια εφησυχασμού, καθώς σε πολλές οικονομίες του προηγμένου κόσμου υπάρχουν σημάδια εξασθένησης της ζήτησης εργασίας. Για παράδειγμα, σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, το Ην. Βασίλειο, η Γερμανία και η Ιαπωνία ο λόγος του συνόλου των νέων θέσεων εργασίας προς το σύνολο των ανέργων ακολουθεί πτωτική πορεία, με αποτέλεσμα να βρίσκεται σήμερα κάτω από τα επίπεδα που επικρατούσαν το 2019 (OECD, 2025). Πρόκειται για μια εξέλιξη που προμηνύει για το άμεσο μέλλον τόσο την εξασθένηση του ρυθμού αύξησης της απασχόλησης όσο και τον περιορισμό

στον ρυθμό αύξησης των ονομαστικών μισθών.

Χωρίς αμφιβολία, οι κίνδυνοι που απειλούν την εύρυθμη λειτουργία της παγκόσμιας οικονομίας (περαιτέρω αύξηση του προστατευτισμού, κλιμάκωση των γεωπολιτικών εντάσεων, κ.λπ.) αποτελούν και τους εν δυνάμει αποσταθεροποιητικούς παράγοντες των αγορών εργασίας ανά τον κόσμο. Ωστόσο, το κορυφαίο ζήτημα που φαίνεται να απασχολεί σήμερα τους αναλυτές σχετίζεται με τον αντίκτυπο επί της απασχόλησης από την εφαρμογή της τεχνητής νοημοσύνης (TN) σε ένα ευρύ φάσμα παραγωγικών διαδικασιών. Από τη μια, θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι από την εφαρμογή τεχνολογιών TN θα προκύψουν σημαντικά οφέλη σε όρους αποδοτικότητας, με κυριότερο την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Από την άλλη, γίνεται λόγος για σημαντικές ανακατατάξεις στη διάρθρωση της απασχόλησης. Αν και μέχρι αυτή τη στιγμή δεν έχουν διαπιστωθεί σημαντικές αλλαγές στις αγορές εργασίας από την εφαρμογή της TN, σχετικές μελέτες δείχνουν ότι οι όποιες επιδράσεις στη διάρθρωση και το επίπεδο της απασχόλησης θα γίνουν ιδιαίτερα αισθητές μέσα στην επόμενη πενταετία. Από τα πορίσματα αυτών των μελετών είναι ενδιαφέρον ότι μεγάλης κλίμακας μειώσεις των θέσεων εργασίας θα προκύψουν όχι μόνο για χαμηλής και μέσης εξειδίκευσης επαγγέλματα (π.χ., υπάλληλοι διοικητικών καθηκόντων, χειριστές μηχανών εισαγωγής δεδομένων και συναφή επαγγέλματα) αλλά και για υψηλής εξειδίκευσης καλά αμειβόμενα ειδικότητες (π.χ., προγραμματιστές Η/Υ και μηχανικοί λογισμικού). Αντίθετα, αύξηση της ζήτησης θα υπάρξει για ειδικότητες που σχετίζονται με την

ανάλυση μαζικών δεδομένων και τις τεχνολογίες χρηματοοικονομικών υπηρεσιών (UN, 2026).

Αναφορικά με τις επενδύσεις, παρά τη χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής και τις ευνοϊκότερες συνθήκες χρηματοδότησης, ο ρυθμός αύξησης της παγκόσμιας επενδυτικής δραστηριότητας το 2025 ήταν υποτονικός. Η εξέλιξη αυτή αποδίδεται κατά κύριο λόγο στη μεγάλη αβεβαιότητα που κυριάρχησε στις τάξεις των επιχειρήσεων λόγω αύξησης του προστατευτισμού και κλιμάκωσης των γεωπολιτικών εντάσεων (UN, 2026).

Σε σχέση με το σύνολο του κόσμου, οι επενδύσεις του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα κινήθηκαν πολύ ταχύτερα στις προηγμένες οικονομίες. Ειδικότερα, οι δημόσιες επενδύσεις σε αρκετές χώρες του προηγμένου κόσμου επικεντρώθηκαν σε έργα που σχετίζονται με: (α) τον ψηφιακό μετασχηματισμό των οικονομιών, (β) τις υποδομές που ευνοούν την ενεργειακή μετάβαση, και (γ) την εθνική ασφάλεια. Στον ιδιωτικό τομέα οι επενδυτικές δαπάνες αφορούσαν κυρίως την αντικατάσταση του υφιστάμενου μηχανολογικού εξοπλισμού, την απόκτηση υλικού και λογισμικού για την αξιοποίηση της ΤΝ (ΗΠΑ), την ενίσχυση της έρευνας και ανάπτυξης (R&D) (Ευρώπη) και την τεχνολογική αναβάθμιση επιχειρήσεων με εξαγωγικό προσανατολισμό (Ιαπωνία) (UN, 2026).

Με εξαίρεση την Ινδία και κάποιες οικονομίες της Νοτιοανατολικής Ασίας και της Αραβικής χερσονήσου, οι επιδόσεις της επενδυτικής δραστηριότητας το 2025 στον αναπτυσσόμενο κόσμο δεν ήταν ανάλογες με αυτές των προηγμένων οικονομιών. Εν μέρει, η υστέρηση αυτή συνδέεται με τα στενά δημοσιονομικά περιθώρια και άρα με τις περιορισμένες δυνατότητες συμμετοχής του κράτους στον σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου.

Για το 2026 αναμένεται ότι οι επενδύσεις που σχετίζονται με την ανάπτυξη και εφαρμογή νέων τεχνολογιών θα συνεχίσουν να συγκεντρώνουν το επενδυτικό ενδιαφέρον των επιχειρήσεων στις περισσότερες οικονομίες του κόσμου. Ωστόσο, όσο η αβεβαιότητα παραμένει υψηλή και οι προσδοκίες των επιχειρήσεων παρουσιάζουν μεγάλες διακυμάνσεις, η παγκόσμια επενδυτική δραστηριότητα πολύ δύσκολα θα ξεφύγει από τις χαμηλές ταχύτητες του προηγούμενου έτους (UN, 2026).

1.6.3. Οικονομικές εξελίξεις ανά τον κόσμο

Προηγμένες οικονομίες

Το 2025, παρά το δυσμενές διεθνές περιβάλλον,

οι προηγμένες οικονομίες συνέχισαν να μεγεθύνονται με ικανοποιητικούς ρυθμούς, καθώς οι μεταβολές στην εμπορική πολιτική είχαν μικρότερο αντίκτυπο από όσο αρχικά αναμενόταν. Σημαντικό ρόλο στην ανθεκτικότητα των προηγμένων οικονομιών έναντι του υψηλότερου προστατευτισμού διαδραμάτισαν: (α) η προκαταβολική αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας ενόψει των υψηλότερων δασμών, (β) οι καθυστερήσεις στην επιβολή του νέου δασμολογικού καθεστώτος, (γ) η υπαναχώρηση των κυβερνήσεων από τις ακραίες αρχικές τους θέσεις, (δ) η επιτυχής προσπάθεια των επιχειρήσεων να παρακάμψουν με διάφορες τεχνικές τους υψηλότερους δασμούς, και (ε) η καθυστερημένη ενσωμάτωση των υψηλότερων δασμών στις τιμές του καταναλωτή (WB, 2026). Αν και οι επιδράσεις από τους υψηλότερους δασμούς θα γίνουν περισσότερο εμφανείς κατά τους επόμενους μήνες, εκτιμάται ότι αυτές θα αντισταθμιστούν από τις ευνοϊκότερες συνθήκες χρηματοδότησης και τη σταθερότητα των αγορών εργασίας. Ως εκ τούτου, ο μέσος ετήσιος ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης στον προηγμένο κόσμο δεν αναμένεται να παρουσιάσει αξιόλογη μεταβολή το 2026 (βλ. Πίνακα 1.6.1) (IMF, 2026 και WB, 2026).

Αναλυτικότερα, ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ στις ΗΠΑ το 2026 θα κυμανθεί γύρω από το 2%, ενισχυόμενος από την επεκτατική δημοσιονομική πολιτική, τα χαμηλότερα επιτόκια και τη διατήρηση της δυναμικής των επενδύσεων σε νέες τεχνολογίες (IMF, 2026). Στην Ευρωζώνη, η συνεχιζόμενη εκταμίευση κονδυλίων του Next Generation EU, η δυναμική των επενδύσεων, και η άνοδος της ιδιωτικής κατανάλωσης εν μέσω αύξησης της απασχόλησης και της αγοραστικής δύναμης των νοικοκυριών αποτελούν τα βασικά στοιχεία που θα συμβάλουν στην επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας το 2026. Ωστόσο, οι ενδεχόμενες απώλειες μεριδίων στις αγορές εκτός Ευρώπης (λόγω ανατίμησης του ευρώ και χαμηλής ανταγωνιστικότητας) αναμένεται να καθηλώσουν την οικονομία σε ήπιους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης (βλ. Πίνακα 1.6.1) (ECB, 2025). Σε ηπιότερους ρυθμούς ανόδου του ΑΕΠ θα μεταβεί το 2026 και η Ιαπωνία, καθώς οι εξαγωγικές επιχειρήσεις –κυρίως η αυτοκινητοβιομηχανία– αναμένεται να αντιμετωπίσουν χαμηλότερη εξωτερική ζήτηση λόγω της αύξησης των δασμών (UN, 2026). Τέλος, ανάλογη επιβράδυνση του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης αναμένεται να καταγραφεί στο Ην. Βασίλειο κατά το τρέχον έτος λόγω των μέτρων δημοσιονομικής εξυγίανσης και της μεγάλης μακροοικονομικής αβεβαιότητας που επικρατεί (OECD, 2025).

Αναδυόμενες και αναπτυσσόμενες οικονομίες

Στις αναδυόμενες και αναπτυσσόμενες οικονομίες η οικονομική δραστηριότητα το 2025 ευνοήθηκε από την αλματώδη αύξηση των εξαγωγών (ειδικά το Α' εξάμηνο του έτους) και την ενίσχυση της εγχώριας ζήτησης λόγω ευνοϊκότερων συνθηκών χρηματοδότησης. Αν και το 2026 οι εξαγωγές θα χάσουν σημαντικό μέρος της δυναμικής που είχαν αναπτύξει πέρυσι, η σταδιακή βελτίωση της εμπιστοσύνης των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων, σε συνδυασμό με τις αυξανόμενες εισροές κεφαλαίων από το εξωτερικό, αναμένεται να ενισχύσει την ιδιωτική κατανάλωση και τις επενδύσεις, διατηρώντας τον ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης κοντά στα επίπεδα του 2025 (βλ. Πίνακα 1.6.1) (WB, 2026).

Παρά την πρόσφατη συμφωνία μεταξύ Κίνας και ΗΠΑ για τη συγκράτηση της επιθετικής τους δασμολογικής πολιτικής και παρά τη δρομολογούμενη ενισχυτική οικονομική πολιτική, ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης στην Κίνα το 2026 θα καταγράψει μικρή επιβράδυνση λόγω της εξασθένησης της εξωτερικής ζήτησης και της παρατεταμένης κρίσης στην κινεζική αγορά ακινήτων (EC, 2025 και UN, 2026). Στην Ινδία εκτιμάται ότι η ιδιωτική κατανάλωση, οι δημόσιες επενδύσεις και η ευνοϊκή δημοσιονομική πολιτική θα είναι οι βασικοί παράγοντες ενίσχυσης της οικονομικής δραστηριότητας το 2026. Ωστόσο, οι υψηλότεροι δασμοί επί των εξαγωγών θα περιορίσουν τις εξαγωγές, μειώνοντας τον ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης σε σχέση με το 2025 κατά μισή ποσοστιαία

μονάδα περίπου (OECD, 2025 και UN, 2026). Όσον αφορά τη Ρωσία, οι οικονομικές επιδόσεις της χώρας θα επιδεινωθούν, ως συνδυαστικό αποτέλεσμα των περιορισμών σε επίπεδο παραγωγικής ικανότητας, των υψηλών επιτοκίων, αλλά και των διεθνών οικονομικών κυρώσεων που έχουν επιβληθεί λόγω του πολέμου με την Ουκρανία (EC, 2025). Στη Βραζιλία, τέλος, η διατήρηση της σφικτής νομισματικής πολιτικής, οι δημοσιονομικές προκλήσεις και οι αυξημένοι δασμοί επί των εξαγωγών της χώρας αναμένεται να συγκρατήσουν τον ρυθμό ανόδου του ΑΕΠ το 2026 λίγο πιο κάτω από το 2% (EC, 2025).

1.6.4. Διεθνές εμπόριο και διεθνείς τιμές βασικών εμπορευμάτων

Ο ρυθμός επέκτασης του διεθνούς εμπορίου (αγαθά και υπηρεσίες) αναμένεται να επιβραδυνθεί σημαντικά κατά τη διάρκεια του 2026, υποχωρώντας από 0,7 έως 1,9 ποσοστιαίες μονάδες (βλ. Πίνακα 1.6.4). Σημαντικό ρόλο στην προβλεπόμενη επιβράδυνση παίζει η εκτόνωση των θετικών επιδράσεων από την αλματώδη αύξηση του προ-εφοδιασμού των επιχειρήσεων το προηγούμενο διάστημα και η εξασθένηση της ζήτησης για διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά λόγω της πλήρους εφαρμογής των υψηλότερων δασμών (OECD, 2025· IMF, 2026· και UN, 2026).

Παράλληλα με τη σημαντική διακύμανση στον όγκο των διεθνών εμπορευματικών συναλλαγών, το διεθνές εμπόριο τελευταία δείχνει να περνά

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.6.4 Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές στον όγκο του διεθνούς εμπορίου (αγαθά και υπηρεσίες)

	2024*	2025*	2026**	2027**
ΔΝΤ	3,6	4,1	2,6	3,1
ΕΕ	3,4	2,8	2,1	2,7
ΟΟΣΑ	3,9	4,2	2,3	2,8
ΠΤ	3,4	3,4	2,2	2,7
ΗΕ	3,5	3,8	2,2	3,2

Πηγές: IMF (2026), European Commission (2025), OECD (2025), United Nations (2026), και World Bank (2026).

*Εκτιμήσεις, **Προβλέψεις.

μία φάση σημαντικών δομικών αλλαγών. Από τη μία, οι επιχειρήσεις δείχνουν μια μεγαλύτερη διάθεση για γεωγραφική επέκταση των αλυσίδων παραγωγής, με στόχο τη δημιουργία περισσότερων επιλογών ως προς την κατανομή της παραγωγής στις επιμέρους μονάδες. Από την άλλη, η εφαρμογή νέων τεχνολογιών έχει επιτρέψει την αλματώδη άνοδο στο εμπόριο υπηρεσιών μέσω της ψηφιακής τεχνολογίας. Σύμφωνα με τους αναλυτές, οι αλλαγές αυτές ανοίγουν νέους ορίζοντες επέκτασης του διεθνούς εμπορίου, δίνοντας ταυτόχρονα ευκαιρίες μεγαλύτερες συμμετοχής σε χώρες που παραμένουν στο περιθώριο των διεθνών εμπορευματικών ροών (UN, 2026).

Όσον αφορά τις διεθνείς τιμές των βασικών εμπορευμάτων, εκτιμάται ότι το 2026 θα υποχωρήσουν κατά 7% λόγω της βαθμιαίας εξασθένησης της παγκόσμιας ζήτησης για βιομηχανικά και ενεργειακά προϊόντα. Πιο αναλυτικά, η μέση διεθνής τιμή του πετρελαίου τύπου Brent αναμένεται να διαμορφωθεί στα 60 δολ. ΗΠΑ ανά βαρέλι (έναντι 69 δολ. το 2025), καθώς η αυξημένη παγκόσμια προσφορά από τις χώρες του ΟΠΕΚ αναμένεται να ξεπεράσει την αδύναμη παγκόσμια ζήτηση. Οι τιμές του φυσικού αερίου σε ΗΠΑ και Ευρώπη θα ακολουθήσουν εκ διαμέτρου αντίθετες πορείες (αύξηση κατά 11% στις ΗΠΑ και ανάλογη μείωση στην Ευρώπη), καθώς οι αυξημένες εξαγωγές

υγροποιημένου φυσικού αερίου από τις ΗΠΑ στην ευρωπαϊκή ήπειρο από τη μία ασκούν ανοδικές πιέσεις στη ζήτηση και τις τιμές στο εσωτερικό της αμερικανικής οικονομίας και από την άλλη αυξάνουν τη διαθεσιμότητα στην Ευρώπη και ασκούν καθοδικές πιέσεις στις ευρωπαϊκές τιμές. Τέλος, οι τιμές των βασικών μετάλλων αναμένεται να διατηρηθούν σχετικά σταθερές, ενώ οι τιμές των βασικών διατροφικών προϊόντων εκτιμάται ότι θα υποχωρήσουν οριακά (WB, 2026).

Βιβλιογραφία

European Central Bank (2025), *Eurosystem Staff Macroeconomic Projections for the Euro Area*, December 2025.

European Commission (2025), *European Economic Forecast, Autumn 2025*, European Economy, Institutional Paper 327, November 2025.

International Monetary Fund (2026), *World Economic Outlook (Update): Global Economy: Steady amid Divergent Forces*, IMF, Washington, DC.

OECD (2025), *OECD Economic Outlook*, Volume 2025, Issue 2, No. 118, OECD Publishing, Paris.

United Nations (2026), *World Economic Situation and Prospects 2025*, New York: United Nations.

World Bank (2026), *Global Economic Prospects, January 2026*, Washington, DC: World Bank.

2. Δημοσιονομικές εξελίξεις

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 59, 2026, σσ. 53-60

2.1. Κρατικός Προϋπολογισμός, δημόσιο χρέος και προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών

**Γιώργος Ιωαννίδης,
Ελισάβετ Ι. Νίτση**

2.1.1. Εκτέλεση του Κρατικού Προϋπολογισμού 2025

Ο Κρατικός Προϋπολογισμός (ΚΠ) του 2025, εκτιμάται ότι θα κλείσει με έλλειμμα 4,459 δις ευρώ (-1,8% του ΑΕΠ), έναντι ελλείμματος 5,930 δις ευρώ (ή -2,4% του ΑΕΠ) που ήταν η αρχική πρόβλεψη (Πίνακας 2.1.1). Δηλαδή το ισοζύγιο του Κρατικού Προϋπολογισμού παρουσιάζεται βελτιωμένο κατά 1,471 δις ευρώ, κάτι που επιτρέπει τη μείωση του ελλείμματος ως ποσοστού του ΑΕΠ παρά το γεγονός ότι και το ΑΕΠ, εκτιμάται ότι θα αυξηθεί έναντι της αρχικής πρόβλεψης (+1,183 δις ευρώ). Αντίστοιχα, το πρωτογενές αποτέλεσμα εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί σε 5,275 δις ευρώ (2,1% του ΑΕΠ) έναντι αρχικής εκτίμησης για πλεόνασμα της τάξης των 3,470 δις ευρώ (1,4% του ΑΕΠ).

Το βελτιωμένο σε σχέση με τις αρχικές εκτιμήσεις αποτέλεσμα του Κρατικού Προϋπολογισμού οφείλεται κατά κύριο λόγο στο σκέλος των εσόδων, τα οποία εκτιμάται ότι θα είναι αυξημένα έναντι της πρόβλεψης σε όλες τις επιμέρους κατηγορίες. Σε ό,τι αφορά τις δαπάνες και αυτές θα είναι αυξημένες σε όλες τις επιμέρους κατηγορίες πλην της κατηγορίας «πιστώσεις υπό κατανομή» που αντιστοιχεί στις δαπάνες του ΠΔΕ. Σε κάθε περίπτωση, η αύξηση των δαπανών υπολείπεται της αύξησης των εσόδων, ως εκ τούτου το τελικό αποτέλεσμα είναι βελτιωμένο σε σχέση με τις αρχικές εκτιμήσεις.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά τα έσοδα, κατά την περίοδο Ιανουαρίου-Δεκεμβρίου 2025, εκτιμάται ότι θα διαμορφωθούν σε 77.034 εκατ. ευρώ, δηλαδή αυξημένα κατά 2.461 εκατ. ευρώ έναντι του στόχου του Προϋπολογισμού 2025. Η υπέρβαση ένα-

ντι των αρχικών προβλέψεων οφείλεται κατά 79% στο σκέλος των εσόδων από φόρους, το σύνολο των οποίων εμφανίζεται ενισχυμένο έναντι της αρχικής πρόβλεψης. Ειδικότερα, έναντι της πρόβλεψης, τα έσοδα από ΦΠΑ εκτιμάται ότι θα είναι ενισχυμένα κατά 952 εκατ. ευρώ και τα έσοδα από τον φόρο εισοδήματος θα είναι ενισχυμένα κατά 855 εκατ. ευρώ. Επομένως, από τη συνολική υπεραπόδοση των 2.461 εκατ. ευρώ, τα 1.807 δις προέρχονται από τις δύο παραπάνω κατηγορίες.

Αντίστοιχα, σε ό,τι αφορά τις δαπάνες, αυτές εκτιμάται ότι θα διαμορφωθούν σε 81.493 εκατ. ευρώ έναντι πρόβλεψης 80.502 εκατ. ευρώ. Το σύνολο των δαπανών πλην της κατηγορίας «πιστώσεις υπό κατανομή» εκτιμάται ότι θα είναι σημαντικά αυξημένο, κατά 2.228 εκατ. ευρώ έναντι των αρχικών προβλέψεων. Αντιθέτως, σημαντική μείωση έναντι των προβλέψεων εκτιμάται ότι θα παρουσιάσει η κατηγορία «πιστώσεις υπό κατανομή». Συγκεκριμένα, οι δαπάνες της εν λόγω κατηγορίας εκτιμάται ότι θα διαμορφωθούν σε 16.365 εκατ. ευρώ έναντι αρχικής εκτίμησης 17.602 εκατ. ευρώ, δηλαδή, μείωση 7%, η οποία συνεισφέρει 1.237 εκατ. ευρώ στο πρωτογενές αποτέλεσμα του Κρατικού Προϋπολογισμού. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι ακόμα και στην περίπτωση που η συγκεκριμένη κατηγορία δαπανών δεν εμφάνιζε υποεκτέλεση, δηλαδή παρέμενε στο ύψος της αρχικής πρόβλεψης, το πρωτογενές αποτέλεσμα του Κρατικού Προϋπολογισμού θα συνέχιζε να είναι βελτιωμένο σε σχέση με τις αρχικές προβλέψεις.

Συνολικά, τα αυξημένα έσοδα βελτίωσαν το δημοσιονομικό αποτέλεσμα και το ισοζύγιο του Κρατικού Προϋπολογισμού. Στο Διάγραμμα 2.1.1 παρουσιάζεται η εξέλιξη του πρωτογενούς αποτελέσματος του Κρατικού Προϋπολογισμού την περίοδο 2008-2026, καθώς και η εξέλιξη του ονομαστικού ΑΕΠ. Όπως βλέπουμε, σε ονομαστικούς όρους οι απώλειες του ΑΕΠ από την οικονομική κρίση της περιόδου 2008-2017 είχαν καλυφθεί έως το 2024. Επίσης, από το 2024 και μετά το ισοζύγιο του Κρατικού Προϋπολογισμού είναι σταθερά θετικό και άνω το 1% του ΑΕΠ. Κατά το 2025 εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί σε 3,1% του ΑΕΠ και κατά το 2026 προβλέπεται ότι θα υποχωρήσει, αλλά θα παραμείνει θετικό (2,1% του ΑΕΠ).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 Στοιχεία Κρατικών Προϋπολογισμών σύμφωνα με τη μεθοδολογία European System of Accounts (ESA), εκατ. €

	2024	2025		2026
	ΔΥΕ Οκτ. 2025 ¹	Πρόβλεψη Προϋπολογι- σμού 2025 ²	Εκτίμηση Προϋπολογι- σμού 2026 ³	Πρόβλεψη
Κρατικός Προϋπολογισμός				
Καθαρά έσοδα	72.180	74.573	77.034	79.983
Φόροι				
εκ των οποίων:	68.309	69.203	71.146	73.645
ΦΠΑ	25.683	26.673	27.625	29.229
ΕΦΚ	7.258	7.276	7.407	7.460
Τακτικοί φόροι ακίνητης περιουσίας	2.430	2.394	2.411	2.328
Φόρος εισοδήματος	24.723	25.212	26.067	26.757
Κοινωνικές εισφορές	61	60	61	61
Μεταβιβάσεις	7.282	8.794	9.307	10.930
Πωλήσεις αγαθών και υπηρεσιών	894	965	1.211	1.061
Λοιπά τρέχοντα έσοδα	3.793	3.043	2.962	2.274
Πωλήσεις παγίων περιουσιακών στοιχείων	29	37	36	51
Επιστροφές εσόδων	8.188	7.529	7.689	8.038
Δαπάνες⁴	74.921	80.502	81.493	86.793
Παροχές σε εργαζόμενους	14.870	14.790	15.395	15.589
Κοινωνικές παροχές	340	425	568	628
Μεταβιβάσεις	32.299	34.436	34.863	35.567
Αγορές αγαθών και υπηρεσιών	2.201	1.910	2.351	2.258
Επιδότησεις	73	81	138	80
Τόκοι (σε ακαθάριστη βάση)	10.203	9.400	9.828	9.815
Λοιπές δαπάνες	117	102	118	101
Πιστώσεις υπό κατανομή	13.438	17.602	16.365	20.299
Αποκτήσεις παγίων περιουσιακών στοιχείων	1.380	1.757	1.868	2.456
ΠΔΕ⁵				
Έσοδα	3.547	4.300	4.300	4.350
Δαπάνες	9.914	9.200	9.700	9.500
Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας⁶				
Έσοδα	3.145	4.237	4.293	5.950
Δαπάνες	3.401	4.900	4.900	7.192
Πρωτογενές Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού⁷	7.418	3.470	5.275	3.005
% ΑΕΠ	3,1%	1,4%	2,1%	1,2%
Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού⁷	-2.741	-5.930	-4.459	-6.810
% ΑΕΠ	-1.2%	-2,4%	-1,8%	-2,6%
ΑΕΠ⁸	236.736	247.514	248.697	260.035

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 (συνέχεια)

Πηγή: Εισηγητική Έκθεση Κρατικού Προϋπολογισμού 2025 και 2026, Υπουργείο Οικονομικών.

Σημειώσεις: 1. Τα στοιχεία των εσόδων και των δαπανών του Κρατικού Προϋπολογισμού για τα έτη 2024 και 2025 είναι προσωρινά και θα οριστικοποιηθούν με την κύρωση του Απολογισμού Εσόδων και Εξόδων του Κράτους οικονομικών ετών 2024 και 2025.

2. Στόχοι του Προϋπολογισμού 2025, προσαρμοσμένοι στα συνολικά μεγέθη, όπως αποτυπώνονται στις εκτιμήσεις της Εισηγητικής Έκθεσης του Προϋπολογισμού 2025.

3. Στόχοι του Προϋπολογισμού 2025, προσαρμοσμένοι στα συνολικά μεγέθη όπως αποτυπώνονται στις εκτιμήσεις της Εισηγητικής Έκθεσης του Προϋπολογισμού 2026.

4. Οι δαπάνες της Κεντρικής Διοίκησης αναλύονται σύμφωνα με τις μείζονες κατηγορίες του π.δ. 54/2018 (Α' 103).

5. Τα έσοδα του ΠΔΕ εκτός ΤΑΑ περιέχονται στις μεταβιβάσεις και στα λοιπά τρέχοντα έσοδα, ενώ οι δαπάνες του ΠΔΕ περιέχονται στις πιστώσεις υπό κατανομή.

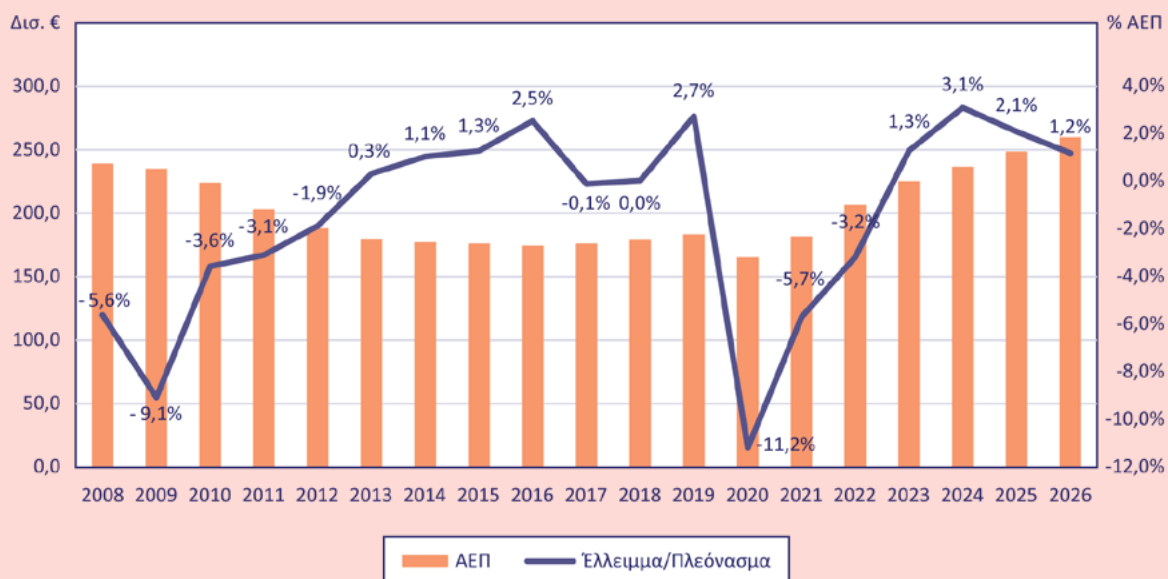
6. Τα έσοδα του ΤΑΑ περιέχονται στις μεταβιβάσεις, ενώ οι αντίστοιχες δαπάνες περιέχονται στις πιστώσεις υπό κατανομή.

7. Έλλειμμα (-)/Πλεόνασμα (+).

8. Η εκτίμηση του ΑΕΠ για το 2025 και οι προβλέψεις για το 2026 όπως αποτυπώνονται στις εκτιμήσεις και προβλέψεις της Εισηγητικής Έκθεσης του Προϋπολογισμού 2026.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.1

Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) και Πρωτογενές Έλλειμμα/Πλεόνασμα του Κρατικού Προϋπολογισμού 2008-2026 (σε % του ΑΕΠ και σε δις. €)

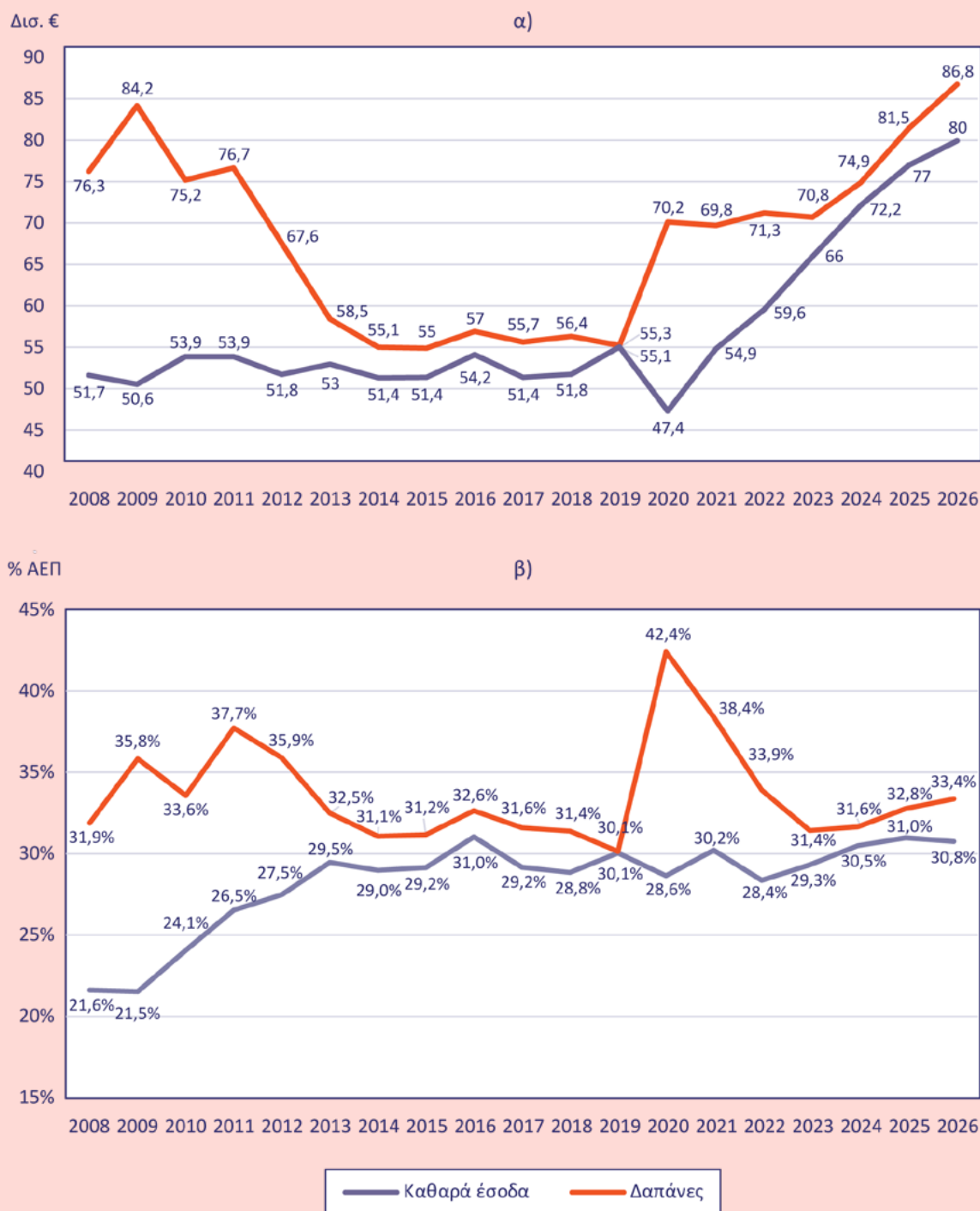

Πηγή: Εισηγητική Έκθεση Κρατικού Προϋπολογισμού, διάφορα τεύχη.

Σημείωση: Το 2025 αποτελεί εκτίμηση και το 2026 πρόβλεψη του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2026.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.2

Καθαρά έσοδα και δαπάνες 2008-2026 (σε δισ. € και σε % του ΑΕΠ)

Πηγή: Εισηγητική Έκθεση Κρατικού Προϋπολογισμού, διάφορα τεύχη. Γενικό Λογιστήριο του Κράτους.

Σημείωση: Το 2025 αποτελεί εκτίμηση και το 2026 πρόβλεψη του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2026.

Στο Διάγραμμα 2.1.2 αποτυπώνεται η πορεία των εσόδων και των δαπανών του Κρατικού Προϋπολογισμού την ίδια περίοδο. Κατά την περίοδο 2008-2019 τα έσοδα κινούνταν, με μικρές ετήσιες αυξομειώσεις, στα 50-55 δισ. ευρώ. Αντίστοιχα, οι δαπάνες μετά από μια σημαντική αρχική μείωση την περίοδο 2008-2014 (από τα 76,3 στα 55,1 δισ. ευρώ) λόγω του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής, σταθεροποιήθηκαν περίξ των 55 δισ. ευρώ ετησίως. Η πανδημία της Covid-19, η ύφεση που προκάλεσε αλλά και τα μέτρα στήριξης που ενεργοποιήθηκαν έσπρωξαν έσοδα και δαπάνες προς αντίθετη κατεύθυνση. Οι δαπάνες αυξήθηκαν από 55 σε 70 δισ. ευρώ, ενώ τα έσοδα μειώθηκαν από 55 σε 47 δισ. ευρώ. Έκτοτε, και έως το 2023, οι δαπάνες συνέχισαν να κινούνται περίξ των 70 δισ. ευρώ, αλλά η αύξηση των εσόδων έκλινε σταδιακά την ψαλίδα. Από το 2024 και μετά η απόλυτη διαφορά παραμένει στα ίδια περίπου επίπεδα.

Η εξέταση των εσόδων και των δαπανών ως ποσοστού του ΑΕΠ αναδεικνύει και ορισμένα πρόσθετα στοιχεία. Κατά την πρώτη φάση της οικονομικής κρίσης (2008-2011) οι δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ συνέχισαν να ενισχύονται, παρότι το απόλυτο ύψος τους μειωνόταν (λόγω της ισχυρής ύφεσης, το ΑΕΠ συρρικνώθηκε αναλογικά περισσότερο). Μετά το 2011, το συνδυαστικό αποτέλεσμα των δημοσιονομικών περικοπών με την επιβράδυνση της ύφεσης σταθεροποίησε τις δαπάνες περίξ του 30% με 31% του ΑΕΠ. Την ίδια στιγμή, εν μέσω βαθιάς ύφεσης, τα έσοδα αυξήθηκαν και σταθεροποιήθηκαν και αυτά κοντά στο 31%. Η κρίση της COVID-19 (2021) αύξησε εκθετικά τις δημόσιες δαπάνες, εν συνεχεία όμως η σταδιακή απόσυρση των μέτρων και η επανεκκίνηση της οικονομίας αποκλιμάκωσε εξίσου γρήγορα το ποσοστό, με αποτέλεσμα το 2023 και το 2024 έσοδα και δαπάνες να είναι σχεδόν ισοσκελισμένα.

2.1.2. Η εξέλιξη του δημοσίου χρέους το γ' τρίμηνο του 2025

Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του Οργανισμού Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους¹, την 30/9/2025 το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης ανήλθε στα 368 δισ. ευρώ, μειωμένο κατά 0,6 δισ. ευρώ (0,2%) συγκριτικά με το προηγούμενο τρίμηνο και 3 δισ. ευρώ (0,8%) συγκριτικά με το τέλος του 2024. Το σύνολο του χρέους αυτού είναι σταθερού επιτοκίου και η μέση σταθμική διάρκεια ανέρχεται στα 18,48 έτη. Η μέση διάρκεια ανατιμολόγησης

είναι στα 17,88 έτη, ενώ το κόστος εξυπηρέτησης σε ταμειακή βάση, συμπεριλαμβανομένων των Swaps, είναι 1,33%. Το καθαρό αποτέλεσμα χρέους της Γενικής Κυβέρνησης, αφαιρουμένων των ταμειακών διαθεσίμων, που ανήλθαν στα 45,8 δισ. ευρώ, έφθασε στα 322,2 δισ. ευρώ την υπό εξέταση περίοδο. Το καθαρό χρέος της Γενικής Κυβέρνησης παρουσιάζεται μειωμένο κατά 4,5 δισ. ευρώ (1,4%) συγκριτικά με το προηγούμενο τρίμηνο και 6,4 δισ. ευρώ συγκριτικά με το τέλος του 2025.

Αναφορικά με την Κεντρική Κυβέρνηση, το τρίτο τρίμηνο του 2025 το χρέος της Κεντρικής Κυβέρνησης ανήλθε σε 402,2 δισ. ευρώ, σημειώνοντας μια μείωση της τάξης του 1 δισ. ευρώ (0,3%) σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο και 1,7 δισ. ευρώ (0,4%) από το τέλος του 2024, και κατά 0,5 δισ. ευρώ (0,5%) συγκριτικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2024. Επιπρόσθετα, τα ταμειακά διαθέσιμα του Ελληνικού Δημοσίου εμφανίζονται μειωμένα κατά 743,4 εκατ. ευρώ (0,2%) σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, ενώ είναι αυξημένα κατά 875,5 εκατ. ευρώ, (0,2%) σε σχέση με το τέλος του 2024, και 2,2 δισ. ευρώ (0,6%) αναφορικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2024.

Η σύνθεση του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης κατά το τρίτο τρίμηνο του 2025 παρουσιάζεται στον Πίνακα 2.1.2. Το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης μετατράπηκε στο σύνολό του σε σταθερό επιτόκιο και σε ευρώ. Όσον αφορά τον τρόπο διαπραγμάτευσης, η μεταβολή της σύνθεσης του χρέους υπέρ του μη διαπραγματεύσιμου χρέους, έναντι του διαπραγματεύσιμου, διαμορφώθηκε σε 25% και 75%, αντίστοιχα, κατά την υπό εξέταση περίοδο. Επιπλέον, όσον αφορά τις εγγυήσεις που χορήγησε το Ελληνικό Δημόσιο, αυτές συνεχίζουν να βαίνουν μειούμενες, φτάνοντας την υπό εξέταση περίοδο στα 27,9 δισ. ευρώ.

Η κατανομή του χρέους, με βάση την υπολειπόμενη διάρκεια αυτού το τρίτο τρίμηνο του 2025 αποτυπώνεται στον Πίνακα 2.1.3. Οι βραχυχρόνιοι τίτλοι (με λήξη μικρότερη του έτους) του Ελληνικού Δημοσίου αντιπροσωπεύουν το 16,9% του συνόλου, έναντι 9,5% που καταλαμβάνουν οι μεσοπρόθεσμοι τίτλοι (με λήξη από 1 έως 5 έτη), και 73,6% που καταλαμβάνουν οι τίτλοι μακράς διάρκειας (λήξη μετά την πενταετία) από 16,5%, 10,1% και 73,4%, αντίστοιχα, που ήταν το προηγούμενο τρίμηνο του 2025. Συγκριτικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2024, παρατηρείται μια μείωση του μεριδίου των βραχυπρόθεσμων με αύξηση των μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων τίτλων.

1. Δελτίο Δημοσίου Χρέους, Σεπτέμβριος 2025, Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.2 Στοιχεία χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης¹ (ποσά σε εκατ. €)*

Περίοδος	2024 (Γ' τρίμ.)	2024 (Δ' τρίμ.)	2025 (Β' τρίμ.)	2025 (Γ' τρίμ.)
Υψος χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης	404.285,64	403.860,68	403.204,53	402.200,52
Κατανομή χρέους κατά είδος επιτοκίου				
Σταθερό ²	404.285,64	403.860,68	403.204,53	402.200,52
Κυμαινόμενο ^{2,3}	0,00	0,00	0,00	0,00
Κατανομή χρέους κατά τρόπο διαπραγμάτευσης				
Διαπραγματεύσιμο	105.114,27	105.003,78	108.865,22	108.594,14
Μη διαπραγματεύσιμο	299.171,37	298.856,90	294.339,31	293.606,38
Κατανομή χρέους κατά νόμισμα				
Σε ευρώ, €	404.285,64	403.860,68	403.204,53	402.200,52
Σε νόμισμα εκτός ζώνης ευρώ	0,00	0,00	0,00	0,00
Ταμειακά διαθέσιμα ΕΔ⁴	19.461,70	18.120,8	16.501,90	17.245,30
Εγγυήσεις Ελληνικού Δημοσίου	27.310,18	28.218,54	28.388,20	27.874,57

Πηγή: Δελτίο Δημοσίου Χρέους, Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

Σημειώσεις:

1. Το χρέος της Κεντρικής Κυβέρνησης διαφέρει από το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης (Χρέος κατά Μάαστριχτ) κατά το ποσό του ενδοκυβερνητικού χρέους και λοιπών στοιχείων που προβλέπονται από τον ESA '95.
2. Η αναλογία σταθερού/κυμαινόμενου επιτοκίου υπολογίζεται λαμβάνοντας υπόψη: α) τις συναλλαγές ανταλλαγής επιτοκίου, β) τη χρήση χρηματοδοτικών μέσων από τον ΕΜΣ σχετικά με τα δάνεια που έχουν χορηγηθεί στο Ελληνικό Δημόσιο και γ) την ενσωμάτωση των παραμέτρων κινδύνου του χαρτοφυλακίου υποχρεώσεων του EFSF στο χαρτοφυλάκιο του ελληνικού δημοσίου χρέους.
3. Τα τιμαριθμοποιημένα ομόλογα περιλαμβάνονται στα κυμαινόμενα ομόλογα.
4. Περιλαμβάνεται ο λογαριασμός αποθεματικού προσόδων από τις αγορές κεφαλαίου με υπόλοιπο 15.697,3 εκατ. ευρώ, 30/6/2025 και 30/9/2025.

* Προσωρινά στοιχεία.

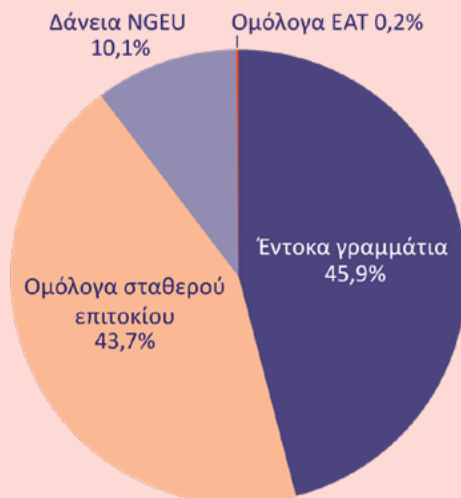
ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.3 Χρέος Κεντρικής Κυβέρνησης ως προς την υπολειπόμενη φυσική διάρκεια (ποσά σε εκατ. €)

Περίοδος	2024 (Γ' τρίμ.)	2024 (Δ' τρίμ.)	2025 (Β' τρίμ.)	2025 (Γ' τρίμ.)
Συνολικό ποσό	404.285,64	403.860,68	403.204,53	402.200,52
Βραχυπρόθεσμα (μέχρι 1 έτος)	62.755,92	70.895,60	66.310,05	68.171,09
Μεσοπρόθεσμα (1 έως 5 έτη)	51.734,96	43.686,26	40.920,23	38.101,52
Μακροπρόθεσμα (άνω των 5 ετών)	289.794,76	289.278,82	295.974,25	295.927,91

Πηγή: Δελτίο Δημοσίου Χρέους, Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.3

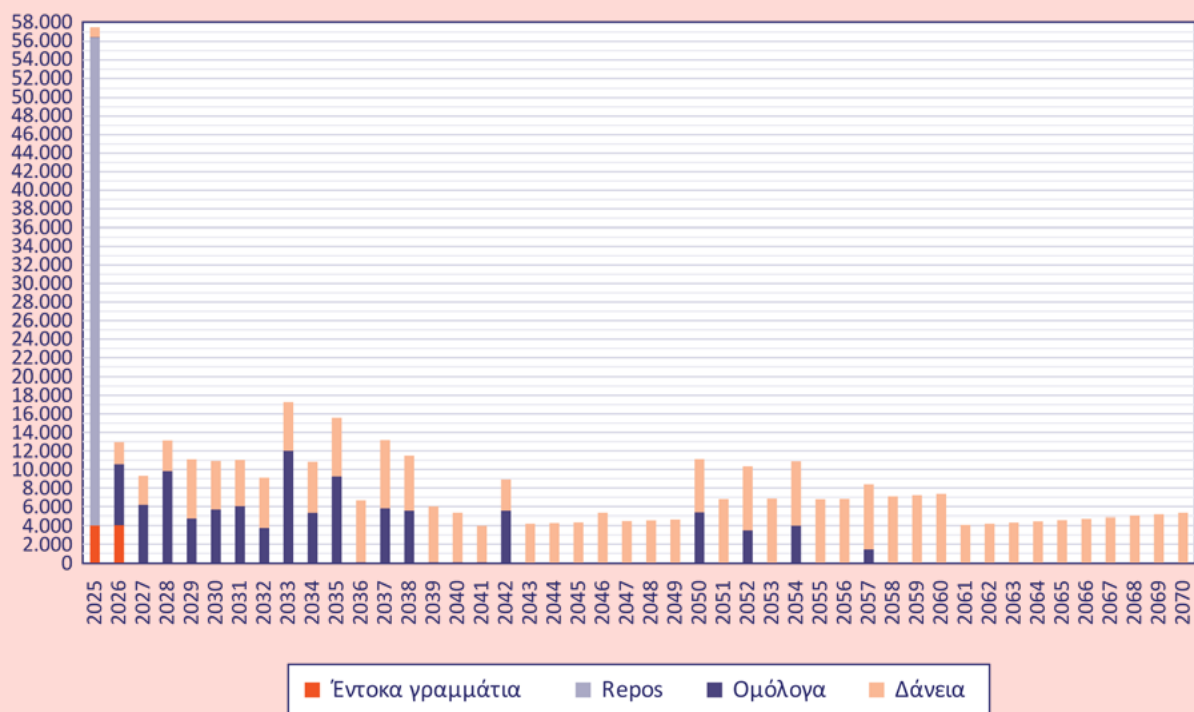
Κατανομή νέου δανεισμού, Γ' τρίμηνο του 2025

Πηγή: Δελτίο Δημοσίου Χρέους, Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.4

Χρονοδιάγραμμα λήξης χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης την 30/9/2024 (ποσά σε εκατ. ευρώ)

Πηγή: Δελτίο Δημοσίου Χρέους, Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

Σημειώσεις: Οι λήξεις τίτλων εξομαλύνονται με προαγορές χρέους και πράξεις διαχείρισης.

Περιλαμβάνεται η επμήκυνση των δανείων του EFSF που συμφωνήθηκε στο Eurogroup της 22-6-2018.

Η μέση σταθμική υπολειπόμενη φυσική διάρκεια του συνολικού χρέους της Κεντρικής Διοίκησης ανήλθε σε 14,60 έτη, μειωμένη από αυτή των 16,85 ετών που ήταν το αντίστοιχο τρίμηνο του 2024. Ο νέος δανεισμός για το τρίτο τρίμηνο του 2025 κατανέμεται σε 45,9% από έκδοση εντόκων γραμματίων, 43,7% από ομόλογα σταθερού επιτοκίου, 10,1% από δάνεια NGEU και 0,2% από ομόλογα της Ευρωπαϊκής Αναπτυξιακής Τράπεζας (EAT) (Διάγραμμα 2.1.3 πιο πάνω).

Στο Διάγραμμα 2.1.4 πιο πάνω, παρουσιάζεται το χρονοδιάγραμμα λήξης του χρέους της Κεντρικής Κυβέρνησης με βάση τα τελευταία δημοσιευμένα στοιχεία. Από την απεικόνιση των νεότερων δεδομένων φαίνεται πως, αν εξαιρέσουμε το υπόλοιπο του έτους (2025), η διασπορά του βάρους της εξόφλησης του δημοσίου χρέους είναι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ομαλή, σε επίπεδα χαμηλότερα των 15 δισ. ευρώ ανά έτος έως το 2070.

2.1.3. Προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών

Σε ό,τι αφορά την εκτέλεση του Προϋπολογισμού του 2026 είναι νωρίς στο να ειπωθεί το οτιδήποτε. Οι προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών εκ των

πραγμάτων συνδέονται με εκείνες τις εθνικής οικονομίας. Η ελληνική οικονομία παρουσιάζει ισχυρότερους ρυθμούς ανάπτυξης σε σχέση με την ευρωζώνη, με την αύξηση των τουριστικών εσόδων και την επίπτωση του Ταμείου Ανάκαμψης να παίζουν σημαντικό ρόλο σε αυτό το αποτέλεσμα. Επίσης, η μείωση του λόγου χρέους προς ΑΕΠ αποτελεί θετικό παράγοντα. Από την άλλη πλευρά, οι εξελίξεις στις σχέσεις της ΕΕ κυρίως με τις ΗΠΑ και οι ενδεχόμενες οικονομικές επιπτώσεις χαρακτηρίζονται από σημαντική ρευστότητα και αστάθεια. Μολονότι η έκθεση της ελληνικής οικονομίας προς τις ΗΠΑ είναι μικρότερη, ενδεχόμενες αρνητικές επιπτώσεις στην ευρωζώνη θα επηρεάσουν αρνητικά και την εθνική οικονομία. Οι βραχυπρόθεσμες προοπτικές της ελληνικής οικονομίας παραμένουν θετικές, αλλά αποτελεί πρόκληση να διατηρηθούν σε ένα ασταθές διεθνές περιβάλλον και σε μια συγκυρία όπου ο κύριος «εσωτερικός» τροφοδότης, δηλαδή το ΤΑΑ, οδεύει προς ολοκλήρωση.

2.2. Δημοσιονομική πολιτική, χρέος και οικονομικός κύκλος στην Ελλάδα

**Γεώργιος Μπερτσάτος,
Χρήστος Χρυσανθακόπουλος**

2.2.1. Εισαγωγή

Η δημοσιονομική πολιτική αποτελεί έναν από τους βασικότερους πυλώνες μακροοικονομικής σταθερότητας και βιώσιμης ανάπτυξης. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η συσσώρευση ελλειμμάτων και χρέους κατά την προηγούμενη δεκαετία, σε συνδυασμό με τη βαθιά ύφεση, ανέδειξε με οξύ τρόπο τα όρια του τότε πλαισίου άσκησης δημοσιονομικής πολιτικής και έθεσε ζήτημα βιωσιμότητας του δημόσιου χρέους. Η κρίση διήρκεσε περισσότερο σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές οικονομίες, ενώ η συχνά φιλοκυκλική προσαρμογή επιβάρυνε τον οικονομικό κύκλο. Σήμερα, ωστόσο, τα διαθέσιμα στοιχεία καταδεικνύουν μια σαφή μεταστροφή. Η αποκλιμάκωση του λόγου του χρέους προς ΑΕΠ, η αισθητή μείωση του κόστους δανεισμού, η δυνατότητα πρόωρων αποπληρωμών χρέους, καθώς και η βελτίωση της δημοσιονομικής, αξιοπιστίας σηματοδοτούν την υπέρβαση των αδυναμιών του παρελθόντος. Η πορεία αυτή εντάσσεται στο νέο ευρωπαϊκό δημοσιονομικό πλαίσιο, το οποίο απομακρύνεται από άκαμπτους κανόνες και δίνει έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε χώρας, στη διαδρομή καθαρών πρωτογενών δαπανών και στο διαρθρωτικό ισοζύγιο, ενισχύοντας τις προϋποθέσεις για σταθερή και διατηρήσιμη δημοσιονομική πορεία.

2.2.2. Άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής στην Ελλάδα, 2011-2027

Το Διάγραμμα 2.2.1 αποτυπώνει τη σχέση μεταξύ της μεταβολής του παραγωγικού κενού (δηλαδή το ΑΕΠ μείον το δυνητικό ΑΕΠ προς το δυνητικό ΑΕΠ) και της μεταβολής της διακριτικής δημοσιονομικής πολιτικής (δηλαδή το κυκλικά προσαρμο-

σμένο πρωτογενές αποτέλεσμα προς το δυνητικό ΑΕΠ), προσφέροντας ένα συνεκτικό πλαίσιο ερμηνείας της κυκλικής συμπεριφοράς της δημοσιονομικής πολιτικής.

Ως αντικυκλική χαρακτηρίζεται η δημοσιονομική πολιτική που λειτουργεί σταθεροποιητικά, δηλαδή είναι επεκτατική σε περιόδους ύφεσης και περιοριστική σε φάσεις υπερθέρμανσης της οικονομίας. Αντίθετα, ως φιλοκυκλική ορίζεται εκείνη που εντείνει τις διακυμάνσεις του οικονομικού κύκλου, εφαρμόζοντας περιοριστική πολιτική σε συνθήκες ύφεσης ή επεκτατική πολιτική σε φάσεις ισχυρής ανάπτυξης. Η αντικυκλική προσέγγιση θεωρείται διεθνώς προτιμότερη, καθώς περιορίζει τις μακροοικονομικές ανισορροπίες και ενισχύει τη διατηρήσιμη μεγέθυνση (Barro, 1979· Larch et al., 2021)¹.

Η εμπειρία της προηγούμενης δεκαετίας, όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 2.2.1, καταδεικνύει ότι την περίοδο 2011-2012 η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα υπήρξε σε μεγάλο βαθμό φιλοκυκλικά περιοριστική. Σε συνθήκες βαθιάς ύφεσης και έντονα αρνητικού παραγωγικού κενού, η εφαρμογή εκτεταμένης δημοσιονομικής προσαρμογής λειτούργησε αποσταθεροποιητικά, επιτείνοντας τη συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας και επιβαρύνοντας τη δυναμική της ανάκαμψης. Το εν λόγω διάγραμμα αναδεικνύει με σαφήνεια τη λανθασμένη χρονική στόχευση της πολιτικής, η οποία δεν ευθυγραμμίστηκε με τη φάση του οικονομικού κύκλου και συνέβαλε στη διάρκεια και στο βάθος της ελληνικής κρίσης. Αντίθετα, το 2020 αποτελεί σημείο καμπής, καθώς σε συνθήκες πρωτοφανούς εξωγενούς διαταραχής λόγω COVID-19, η δημοσιονομική πολιτική ασκήθηκε με ξεκάθαρα αντικυκλικό και επεκτατικό χαρακτήρα. Η επιλογή αυτή, που υποστηρίχθηκε και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, λειτούργησε σταθεροποιητικά, περιόρισε τις οικονομικές απώλειες και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ισχυρή ανάκαμψη των επόμενων ετών.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η περίοδος 2022, ιδίως έως το 2024, καθώς η δημοσιονομική στάση, όπως αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 2.2.1, εμφανίζεται σε γενικές γραμμές συμβατή με το νέο ευρωπαϊκό δημοσιονομικό πλαίσιο, το οποίο δίνει έμφαση στη θεσμική κατοχύρωση αντικυκλικών πολιτικών

1. Barro, R. J. (1979), On the determination of the public debt, *Journal of Political Economy*, 87(5, Part 1), 940-971. Larch, M., Orseau, E., & Van Der Wielen, W. (2021), Do EU fiscal rules support or hinder counter-cyclical fiscal policy?, *Journal of International Money and Finance*, 112, 102328.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.1

Εξέλιξη κυκλικής συμπεριφοράς της δημοσιονομικής πολιτικής

ως επίσημο κανόνα για τα κράτη-μέλη (European Commission, 2024)². Η αποφυγή των έντονων φιλοκυκλικών παρεμβάσεων και η σταδιακή μετάβαση σε πιο ουδέτερη δημοσιονομική στάση αντανakλούν την προσαρμογή της ελληνικής πολιτικής στους νέους κανόνες οικονομικής διακυβέρνησης της ΕΕ. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η περίοδος 2025-2027 τείνει να χαρακτηρίζεται από ακυκλική δημοσιονομική πολιτική.

2.2.3. Εξέλιξη του λόγου χρέους προς ΑΕΠ και οι κύριες συνιστώσες της μεταβολής του

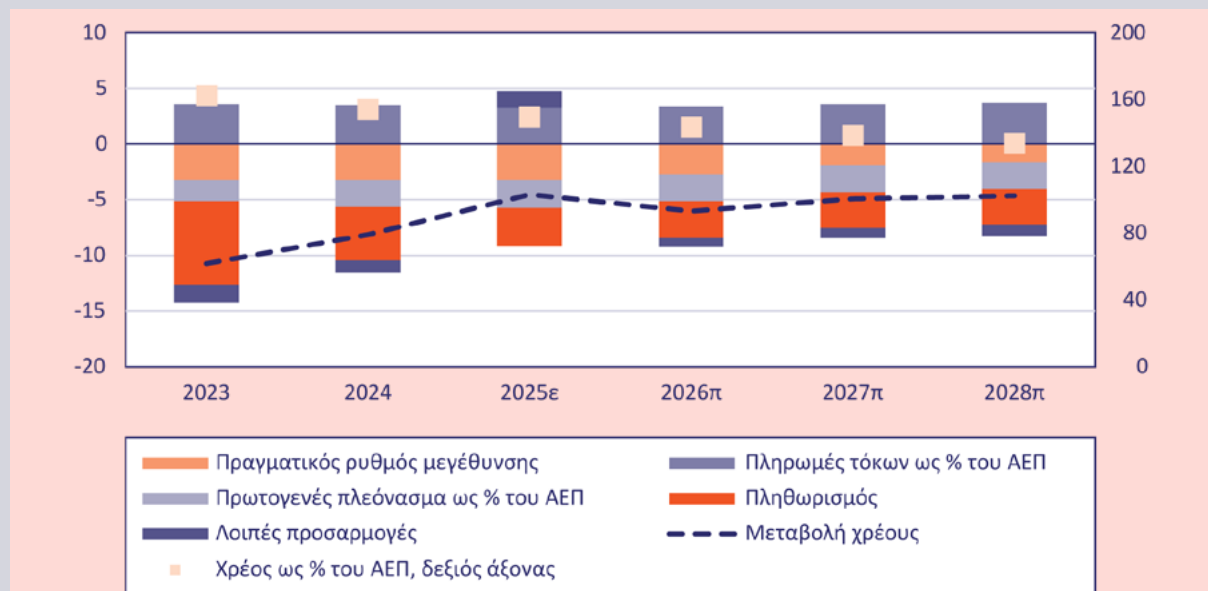
Το Διάγραμμα 2.2.2 παρουσιάζει τη δυναμική εξέλιξη της μεταβολής του δημόσιου χρέους και των επιμέρους συνιστωσών της μεταβολής του, αναδεικνύοντας τη σταδιακή, αλλά ουσιαστική βελτίωση της δημοσιονομικής θέσης της Ελλάδας κατά την περίοδο έως το 2028. Συγκεκριμένα, η συνολική μεταβολή του χρέους προς ΑΕΠ βελτιώνεται αισθητά, όπως αποτυπώνεται από τη διακεκομμένη γραμμή: από περίπου -11 ποσοστιαίες μονάδες (πμ) το 2023, περιορίζεται σταδιακά και σταθερο-

ποιείται κοντά στις -5 πμ την περίοδο 2025-2028, γεγονός που υποδηλώνει επιβράδυνση του ρυθμού μείωσης, αλλά ταυτόχρονα παγίωση μιας καθοδικής και διατηρήσιμης πορείας του χρέους, το οποίο προβλέπεται να διαμορφωθεί σε 133,4% του ΑΕΠ το 2028. Η ανάλυση των συνιστωσών καταδεικνύει ότι οι δύο βασικοί παράγοντες μείωσης του χρέους είναι ο πληθωρισμός και η οικονομική μεγέθυνση. Ο πραγματικός ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ συμβάλλει ουσιαστικά στη μείωση του χρέους κατά περίπου άνω των 3 πμ ετησίως την περίοδο 2023-2025, με την επίδρασή του να φθίνει, αλλά να παραμένει σημαντική καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου προβολής. Επιπλέον, ο πληθωρισμός είχε ισχυρή επίδραση στη μείωση του χρέους, ιδίως την περίοδο 2023-2024, αλλά από το 2026 και έπειτα η συμβολή του στη μείωση αποκλιμακώνεται και τείνει να σταθεροποιείται γύρω στις 3 πμ. Παράλληλα, το πρωτογενές αποτέλεσμα μετατρέπεται σε σταθερά θετικό συντελεστή δημοσιονομικής εξυγίανσης, συμβάλλοντας στη μείωση του χρέους κατά περίπου 2,5 πμ ετησίως από το 2024 και μετά, αντανakλώντας τη μετάβαση σε

2. European Commission (2024), Commission welcomes political agreement on a new economic governance framework fit for the future. Press Release, 19 October 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_711

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.2

Εξέλιξη χρέους και συνιστωσών της μεταβολής του

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, Μεσοπρόθεσμο Δημοσιονομικό-Διαρθρωτικό Σχέδιο 2025-2028.

διατηρήσιμα πρωτογενή πλεονάσματα.

Στον αντίποδα, οι πληρωμές τόκων εξακολουθούν να ασκούν αυξητική επίδραση στο χρέος, της τάξης των 3,2 έως 3,6 πμ ετησίως, με αυτή την επίδραση να παραμένει ελεγχόμενη και σταθερή, χάρη στη δομή του ελληνικού χρέους και το ευνοϊκό προφίλ ωριμάνσεων.

Συνολικά, το Διάγραμμα 2.2.2 τεκμηριώνει ότι η βελτίωση των δημοσιονομικών μεγεθών της Ελλάδας δεν είναι συγκυριακή, αλλά αποτέλεσμα της συνδυασμένης επίδρασης της οικονομικής ανάπτυξης, της συνετής δημοσιονομικής πολιτικής και του ελέγχου των επιβαρυντικών παραγόντων. Η προβλεπόμενη πορεία έως το 2028 επιβεβαιώνει ότι το δημόσιο χρέος εισέρχεται σε φάση αυξημένης σταθερότητας και βιωσιμότητας, ενισχύοντας την αξιοπιστία της χώρας (στους θεσμούς και στις αγορές) και τα περιθώρια άσκησης οικονομικής πολιτικής.

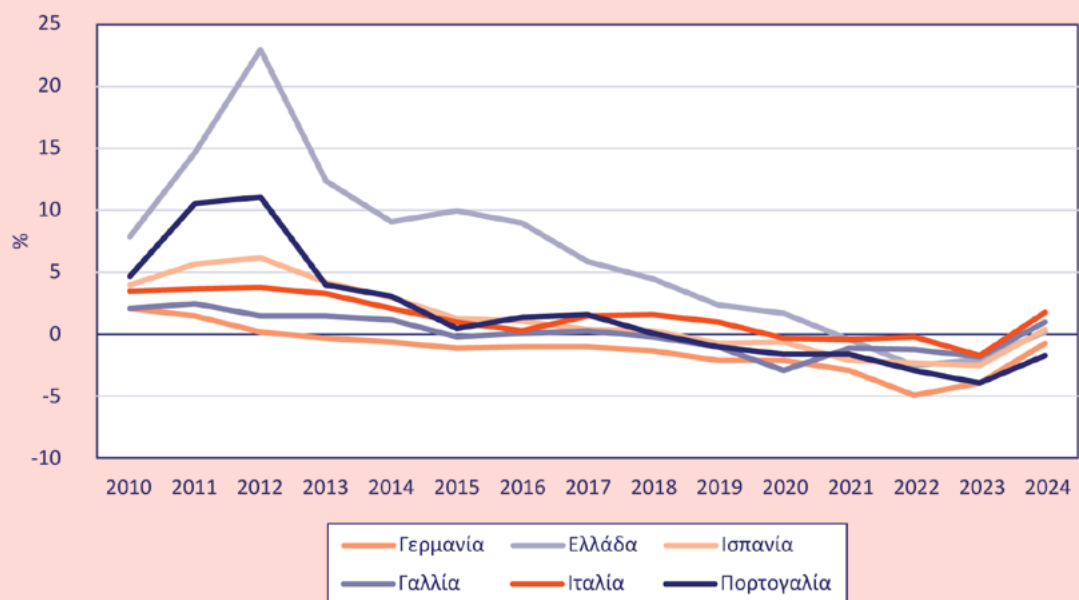
2.2.4. Κόστος δανεισμού Γενικής Κυβέρνησης

Το Διάγραμμα 2.2.3 απεικονίζει την εξέλιξη των πραγματικών μακροπρόθεσμων επιτοκίων σε επιλεγμένες οικονομίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ),

τα οποία αντανakλούν άμεσα το πραγματικό κόστος δανεισμού των κυβερνήσεων από τις αγορές. Στο διάγραμμα περιλαμβάνονται χώρες που είτε βίωσαν εντονότερη και παρατεταμένη ύφεση κατά την προηγούμενη δεκαετία είτε διατηρούν υψηλά επίπεδα δημόσιου χρέους, όπως η Ελλάδα, η Ιταλία, η Ισπανία και η Πορτογαλία, καθώς και χώρες αναφοράς, όπως η Γερμανία και η Γαλλία. Η χρονική εξέλιξη από το 2010 καταδεικνύει με σαφήνεια τη δυσμενή θέση της Ελλάδας στα πρώτα χρόνια της κρίσης χρέους, όταν τα πραγματικά μακροπρόθεσμα επιτόκια εκτοξεύθηκαν σε εξαιρετικά υψηλά επίπεδα, υπερβαίνοντας ακόμη και το 20% (το 2012), αντανakλώντας την έντονη αβεβαιότητα, την απώλεια εμπιστοσύνης των αγορών και τη βαθιά ύφεση στην οποία είχε εισέλθει η ελληνική οικονομία. Στη συνέχεια, και ιδίως μετά το 2014, καταγράφεται μια σταδιακή αλλά σταθερή αποκλιμάκωση του κόστους δανεισμού. Μετά το 2021, τα πραγματικά μακροπρόθεσμα επιτόκια της Ελλάδας διαμορφώνονται σε επίπεδα συγκρίσιμα ή και χαμηλότερα από εκείνα άλλων οικονομιών με υψηλό λόγο χρέους προς ΑΕΠ, όπως η Ιταλία και η Πορτογαλία, και παράλληλα παύουν να αποτελούν τη χειρότερη επίδοση εντός της ΕΕ. Ενδεικτικά, την περίοδο 2021-2024 τα ελληνικά πραγματικά

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.3

Εξέλιξη μακροπρόθεσμων πραγματικών επιτοκίων σε επιλεγμένες χώρες της ΕΕ27

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή (AMECO).

επιτόκια κυμαίνονταν κατά μέσο όρο στο -1,3%, ενώ σε ορισμένα έτη παραμένουν χαμηλότερα από τα αντίστοιχα της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ισπανίας.

Η εξέλιξη αυτή συνιστά σαφή ένδειξη της σταδιακής αποκατάστασης της αξιοπιστίας της ελληνικής οικονομίας και της επιβράβευσης από τις αγορές της συνετής δημοσιονομικής πολιτικής των τελευταίων ετών, όπως αποτυπώνεται και

από την αποκατάσταση της επενδυτικής βαθμίδας από τους οίκους αξιολόγησης, καθώς και από τη συνεχιζόμενη βελτίωση των πιστοληπτικών της αξιολογήσεων. Η βελτίωση των θεμελιωδών μεγεθών, η επίτευξη πρωτογενών πλεονασμάτων, η ενίσχυση της αναπτυξιακής δυναμικής, καθώς και η αποκλιμάκωση του λόγου χρέους προς ΑΕΠ, έχουν συμβάλει καθοριστικά στη μείωση του κόστους του χρήματος.

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 59, 2026, σσ. 65-74

3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας

Ιωάννης Χολέζας

3.1.1. Εισαγωγή

Ο αριθμός των απασχολούμενων αυξήθηκε και το τρίτο τρίμηνο του έτους, αγγίζοντας νέα διαχρονικά μέγιστα ποσοστά απασχόλησης. Η σύνθεση της απασχόλησης έχει αλλάξει προς όφελος των γυναικών που εμφανίζονται πιο δραστήριες στην αγορά εργασίας. Ο συνολικός αριθμός των απασχολούμενων γυναικών έχει αυξηθεί σε σύγκριση με την περίοδο προ κρίσης, ενώ των ανδρών έχει μειωθεί. Ανησυχία προκαλεί η ραγδαία μείωση των αλλοδαπών απασχολούμενων, ειδικά των ανδρών, οι οποίοι φαίνεται ότι μετακινούνται πιο εύκολα από τις γυναίκες, διότι αναμένεται να εντείνει τις ελλείψεις στην αγορά σε χαμηλά ειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό.

Σημαντικές διαφοροποιήσεις καταγράφηκαν ακόμη ένα τρίμηνο μεταξύ των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας. Οι μεγάλοι κλάδοι του εμπορίου και του τουρισμού δημιούργησαν νέες θέσεις σε ετήσια βάση, όμως αρνητικό σημείο είναι η μεγάλη συρρίκνωση της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα. Οι ώρες απασχόλησης δεν μεταβλήθηκαν ουσιαστικά, οπότε παρέμειναν πάνω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, αλλά εντοπίστηκαν διαφορές μεταξύ κατηγοριών εργαζομένων και, κυρίως, σημαντική εξάρτηση από τα συμβοηθούμενα μέλη οικογένειας και μείωση του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων χωρίς υπαλλήλους εντός του 2025. Επίσης, η μερική απασχόληση επιστρέφει στο επίπεδο προ κρίσης, ενδεχομένως βοηθούμενη από τις ελλείψεις στην αγορά εργασίας.

Με δεδομένες τις εξελίξεις στην απασχόληση δεν προκαλεί έκπληξη η μείωση της ανεργίας για ακόμη ένα τρίμηνο, αν και οι διαφοροποιήσεις μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων επιμένουν. Το ενδιαφέρον

εύρημα είναι ότι κάποιες από αυτές αντιμετωπίζουν πλέον λιγότερες πιθανότητες ανεργίας σε σύγκριση με την περίοδο προ κρίσης, κάποιες άλλες όμως όχι. Αυτές οι ανισορροπίες μπορούν να αξιοποιηθούν, για να εντοπιστούν οι ομάδες που αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα προβλήματα επανένταξης στην αγορά. Άρα, η ανάγκη στοχευμένων παρεμβάσεων δεν έχει εκλείψει, ειδικά αν λάβει κανείς υπόψη το υψηλό μερίδιο μακροχρόνια ανέργων, το οποίο μάλιστα αυξήθηκε το τρίτο τρίμηνο του 2025.

Η μισθωτή απασχόληση ενισχύθηκε τους πρώτους δέκα μήνες του έτους, καθώς οι προσλήψεις ξεπέρασαν τις αποχωρήσεις. Επιπλέον, όπως συνηθίζεται τα τελευταία χρόνια, οι περισσότερες προσλήψεις αφορούσαν θέσεις πλήρους απασχόλησης, ενώ οι μετατροπές σε ευέλικτες μορφές δεν παρουσίασαν εκπλήξεις. Οι επιχειρησιακές συμβάσεις που υπογράφηκαν δεν προέβλεπαν μισθολογικές αυξήσεις στην πλειονότητά τους, ενώ όσες το έκαναν, δεν ξεπέρασαν το 4% περίπου σε πραγματικούς όρους. Σύμφωνα με τα επίσημα δεδομένα, η μείωση των ελλείψεων στην αγορά εργασίας συνεχίστηκε και το τρίτο τρίμηνο του 2025, ενώ η χώρα μας παρέμεινε κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, χωρίς όμως αυτό να δικαιολογεί εφησυχασμό.

Τέλος, οι πρόσφατες θεσμικές εξελίξεις στον χώρο της εργασίας, δηλαδή η Κοινωνική Συμφωνία και το συναφές πενταετές Σχέδιο Δράσης, αξιολογούνται θετικά, καθώς αναμένεται να βελτιώσουν την προστασία των απασχολούμενων μέσω της αύξησης της κάλυψής τους από Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας, όπως προτρέπει τα κράτη-μέλη η ευρωπαϊκή Οδηγία (ΕΕ) 2022/2041.

3.1.2. Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

Απασχόληση

Ο αριθμός των απασχολούμενων άνω των 15 ετών το τρίτο τρίμηνο του 2025 (2025γ) έφτασε τα 4,403 εκατ. άτομα, σημειώνοντας αύξηση τόσο σε τριμηνιαία (16,1 χιλ.) όσο και σε ετήσια βάση (+79 χιλ.). Το 60% των νέων θέσεων καλύφθηκαν από

γυναίκες, η αύξηση των οποίων έφτασε το 2,6% έναντι μόλις 1,3% των ανδρών. Ωστόσο, οι γυναίκες συνέχισαν να αποτελούν λιγότερους από τους μισούς απασχολούμενους το 2025γ (43,4%), οπότε υπάρχει ακόμη περιθώριο αξιοποίησής τους στην αγορά εργασίας. Η αύξηση των απασχολούμενων ήταν επίσης εντονότερη για τους νέους 15-24 ετών (+2,3%) έναντι των ατόμων άνω των 25 ετών (+1,8%). Σε αντιδιαστολή, ο αριθμός των αλλοδαπών απασχολούμενων μειώθηκε κατά περίπου 85 χιλ. άτομα σε ετήσια βάση. Σχεδόν το 70% της μείωσης αυτής οφείλεται στη μείωση των αλλοδαπών ανδρών απασχολούμενων. Μια σύγκριση με το 2008γ φανερώνει ότι οι αλλοδαποί¹ απασχολούμενοι μειώθηκαν κατά περίπου 287 χιλ. άτομα, με τους άνδρες να κυριαρχούν και εδώ. Αξίζει να σημειωθεί ότι τον τελευταίο χρόνο η μείωση των αλλοδαπών απασχολούμενων πλησίασε τις 85 χιλ. άτομα, αριθμός που αντιστοιχεί σε μείωση 45,4% (50% στους άνδρες). Με δεδομένες τις ελλείψεις σε ανθρώπινο δυναμικό χαμηλής εξειδίκευσης, η διαπίστωση είναι ανησυχητική και, εφόσον δεν αναστραφεί, προοιωνίζεται ένταση των ελλείψεων τους επόμενους μήνες.

Με δεδομένο το απόθεμα των απασχολούμενων, οι μεταβολές αυτές είναι συγκριτικά μικρές, οπότε το ποσοστό απασχόλησης δεν μεταβλήθηκε σημαντικά. Ωστόσο, αυξήθηκε τόσο σε τριμηνιαία όσο και σε ετήσια βάση. Για τα άτομα 15-64 ετών το ποσοστό απασχόλησης αυξήθηκε σε ετήσια βάση κατά 1,5 εκατοστιαία μονάδα, φτάνοντας το 65,6%. Πρόκειται για το υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης διαχρονικά, παρά το γεγονός ότι ο αριθμός των απασχολούμενων υπολείπεται σε σύγκριση με το 2008γ κατά σχεδόν 237 χιλ. άτομα, διότι ο πληθυσμός είναι πλέον μικρότερος. Την υψηλότερη τιμή έλαβε το ποσοστό απασχόλησης και των ανδρών 15-64 ετών (74,8%), ενώ των γυναικών ήταν μόλις 0,2 εκατοστιαίες μονάδες χαμηλότερα από το μέγιστο που καταγράφηκε το 2025β. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι οι γυναίκες απασχολούμενες έχουν ξεπεράσει το υψηλό του 2008, ενώ οι άνδρες ακόμη υπολείπονται. Αυτό σημαίνει ότι η αλλαγή στη σύνθεση της απασχόλησης που προκάλεσε η οικονομική κρίση δεν είναι προσωρινή, καθώς, περίπου 15 έτη μετά, οι γυναίκες είναι πιο συχνά απασχολούμενες σε σύγκριση με το παρελθόν. Από την άλλη, το πλήγμα για τους άνδρες ήταν ισχυρό και δεν έχει ακόμη αντισταθμιστεί, ενδεχομένως λόγω της μετάβασης πολλών από αυτούς που έχασαν τη δουλειά

τους σε καθεστώς μακροχρόνιας ανεργίας. Αντίστοιχα, το ποσοστό απασχόλησης των νέων 15-24 ετών πλησίασε το 20%, αλλά υπολείπεται σε σύγκριση με το διαχρονικό μέγιστο, ενώ τα άτομα 25-64 ετών κατέγραψαν διαχρονικό μέγιστο το 2025γ (74,6%).

Το ποσοστό απασχόλησης των αλλοδαπών άνω των 15 ετών παρέμεινε υψηλότερο σε σύγκριση με τους ημεδαπούς. Αυτό σημαίνει ότι όσοι έρχονται στη χώρα θέλουν να εργαστούν. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το ποσοστό απασχόλησης των αλλοδαπών το 2025γ ήταν περίπου 11 εκατοστιαίες μονάδες υψηλότερο από εκείνο των ημεδαπών, ξεπερνώντας το 59% (48,7% οι ημεδαποί). Μεγαλύτερη διαφορά καταγράφεται μεταξύ των ανδρών, σχεδόν 20 εκατοστιαίες μονάδες, έναντι σχεδόν μόλις 6 εκατοστιαίων μονάδων για τις γυναίκες. Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια φαίνεται ότι υπάρχει έντονη εποχικότητα στην απασχόληση των αλλοδαπών γυναικών, καθώς το ποσοστό απασχόλησής τους είναι υψηλότερο των ημεδαπών γυναικών το τρίτο τρίμηνο και κάποιες φορές το δεύτερο τρίμηνο του έτους.

Απασχόληση: κλάδος οικονομικής δραστηριότητας

Η εξέλιξη της απασχόλησης εμφανίζει διαφοροποιήσεις μεταξύ των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας ακόμη και σε συγκεντρωτικό επίπεδο. Έτσι, η αύξηση των 79 χιλ. θέσεων, που καταγράφηκε σε ετήσια βάση το 2025γ, ισοδυναμεί με απώλεια 83,2 χιλ. θέσεων στον πρωτογενή τομέα (αγροτικός), επιπλέον απώλειες 3,4 χιλ. στον δευτερογενή τομέα (μεταποίηση) και ιλιγγιώδη αύξηση 163,2 χιλ. θέσεων στον τριτογενή τομέα (υπηρεσίες). Σε όρους αναλογικών μεταβολών, ο πρωτογενής τομέας απώλεσε σχεδόν το 18% των απασχολούμενων, ενώ οι υπηρεσίες αύξησαν τους απασχολούμενους περισσότερο από 5% μόνο τον τελευταίο χρόνο. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι από το 2008 ο πρωτογενής τομέας έχει χάσει περίπου το ένα τέταρτο των απασχολούμενων, ο δευτερογενής τομέας το ένα τρίτο και ο τριτογενής τομέας έχει διευρυνθεί λιγότερο από 7%. Εκ πρώτης όψεως οι μεταβολές αυτές μπορεί να προκαλούν ανησυχία. Ωστόσο, η σύγκριση με την ΕΕ27 είναι αποκαλυπτική, καθώς οι τάσεις είναι ίδιες, αλλά διαφορετικού μεγέθους. Ειδικότερα, η μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα στην ΕΕ27 ξεπερνά το 42% σε σύγκριση με το 2008γ, και η αύξηση στον

1. Προς διευκόλυνση του αναγνώστη, ως αλλοδαποί ορίζονται οι απασχολούμενοι με ξένη υπηκοότητα και ως ημεδαποί εκείνοι με ελληνική υπηκοότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.1 Απασχόληση κατά μονοψήφιο κλάδο, 2025γ

	2025γ (χιλ.)	Δ(ετήσια) (χιλ.)	Δ(ετήσια) (%)	2025γ Μερίδιο (%)
Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	385,0	-83,2	-17,8	8,7
Β. Ορυχεία και λατομεία	5,7	-2,5	-30,5	0,1
Γ. Μεταποίηση	423,1	2,2	0,5	9,6
Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	41,8	-4,0	-10,3	0,9
Ε. Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	34,9	-9,0	-20,5	0,8
ΣΤ. Κατασκευές	204,8	10,7	5,5	4,7
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	763,5	36,5	5,0	17,3
Η. Μεταφορά και αποθήκευση	243,5	-2,1	-0,9	5,5
Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	475,2	23,8	5,3	10,8
Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία	114,0	14,1	14,1	2,6
Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	88,0	8,0	10,0	2,0
Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	12,2	1,4	13,0	0,3
Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	318,3	42,2	15,3	7,2
Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	122,9	10,8	9,6	2,8
Ξ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα. Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	359,2	5,9	1,7	8,2
Ο. Εκπαίδευση	311,1	-1,5	-0,5	7,1
Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας	297,7	0,8	0,3	6,8
Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	73,7	12,4	20,2	1,7
Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	95,5	9,9	11,6	2,2
Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών	25,5	-0,3	-1,2	0,6
Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων	2,3	1,4	155,6	0,1

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

τριτογενή αγγίζει το 19%. Μόνο ο δευτερογενής τομέας φαίνεται να κινήθηκε ταχύτερα στην Ελλάδα, καθώς η μείωση των απασχολούμενων είναι περίπου τέσσερις φορές ταχύτερη (-31,2% έναντι -8,4% στην ΕΕ27). Οι διαφοροποιήσεις τον τελευταίο χρόνο είναι εντονότερες στην Ελλάδα στον πρωτογενή και τον τριτογενή τομέα, αλλά ίδιας κατεύθυνσης. Στον δευτερογενή τομέα, όμως, σε επίπεδο ΕΕ27 σημειώθηκε αύξηση τον τελευταίο χρόνο (+0,8%) σε αντίθεση με την Ελλάδα.

Η ανάλυση σε μονοψήφιο κλάδο φανερώνει ότι τον τελευταίο χρόνο 14 από τους 21 κλάδους κατέγραψαν αύξηση των απασχολούμενων (Πίνακας 3.1.1). Οι περισσότερες νέες θέσεις καταγράφηκαν στον κλάδο *Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες* (42,2 χιλ.) και ακολούθησαν οι κλάδοι *Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών* (36,5 χιλ.) και *Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης* (23,8 χιλ.). Ακόμη και ο κλάδος *Κατασκευές*, που απασχολεί συχνά τον δημόσιο διάλογο λόγω της σημασίας του στη συνολική οικονομική δραστηριότητα και των ελλείψεων σε εργατικό δυναμικό, παρουσίασε αύξηση των απασχολούμενων κατά 10,7 χιλ. Αναλογικά, μία από τις μεγαλύτερες αυξήσεις καταγράφηκε στον κλάδο *Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία* (+20,2%), έναν μικρό κλάδο που απασχολούσε το 1,7% του συνόλου το 2025γ, ενώ και ο κλάδος *Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες* σημείωσε αναλογικά ισχυρή αύξηση (+15,3%). Σε αντιδιαστολή, 83,2 χιλ. θέσεις χάθηκαν από τον αγροτικό τομέα μόνο τον τελευταίο χρόνο. Πρόκειται για ένα εύρημα που επιβεβαιώνει τη διαχρονικά φθίνουσα πορεία του κλάδου, αλλά ταυτόχρονα κάνει επιτακτικό τον σχεδιασμό παρεμβάσεων για την ανακοπή της. Θετικό στοιχείο είναι ότι οι μεγάλοι κλάδοι, δηλαδή αυτοί με μερίδιο απασχόλησης πάνω από 5%, εμφάνισαν αυξήσεις, με εξαίρεση, βεβαίως, τον κλάδο *Γεωργία, δασοκομία, αλιεία*, καθώς και τον κλάδο *Εκπαίδευση*.

Απασχόληση: τύπος απασχόλησης

Η κυρίαρχη μορφή απασχόλησης στην Ελλάδα είναι η μισθωτή απασχόληση. Ιδιαίτερα μετά την κρίση, το μερίδιο των μισθωτών έχει αυξηθεί με αποκορύφωμα το 2025γ, οπότε πλησίασε το 74%, αυξημένο κατά 2,6 εκατοστιαίες μονάδες σε σύγκριση με το 2024γ, αλλά ακόμη μακριά από τον μέσο όρο της ΕΕ27 (86,7%). Ωστόσο, μια διαχρο-

νική ιδιαιτερότητα που εντοπίζεται στη χώρα είναι το μεγάλο μερίδιο αυτοαπασχολούμενων, ιδίως χωρίς προσωπικό. Ενώ το μερίδιο αυτό στην ΕΕ27 το 2025 κινήθηκε κοντά στο 9%, στην Ελλάδα κινήθηκε κοντά στο 17%, σχεδόν διπλάσιο. Ένα εύρημα που ξεχωρίζει από τη μελέτη των δεδομένων της Eurostat το 2025 είναι η ραγδαία μείωση των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό στην Ελλάδα, η οποία έφτασε το 9% σε ετήσια βάση το 2025γ, ενώ μείωση σε ετήσια βάση καταγράφεται ήδη από το 2024β. Η μείωση αυτή ενδεχομένως να οφείλεται σε αύξηση του διοικητικού βάρους των αυτοαπασχολούμενων τελευταία ή και σε εκμετάλλευση της δυνατότητας να εργάζεται κανείς, ενώ έχει συνταξιοδοτηθεί, δυνατότητα που δεν υπήρχε παλαιότερα. Ωστόσο, αντίστοιχη τάση καταγράφεται και στον ευρωπαϊκό μέσο όρο, αν και η μείωση είναι πολύ ηπιότερη. Σε κάθε περίπτωση, μπορεί να πρόκειται για μια πρόσκαιρη μεταβολή. Από την άλλη, τα πρόσφατα μέτρα φορολογικής ελάφρυνσης των νέων αυτοαπασχολούμενων² αναμένεται να αντιστρέψουν την πτωτική τάση ή έστω να την συγκρατήσουν.

Απασχόληση: ώρες απασχόλησης

Σύμφωνα με τα επίσημα δεδομένα της Eurostat, οι ώρες απασχόλησης συνολικά παρέμειναν σταθερές σε σύγκριση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2024 στις 41,3 ώρες εβδομαδιαίως. Ωστόσο, ο μέσος όρος αποκρύπτει διαφοροποιήσεις μεταξύ των διαφορετικών κατηγοριών απασχολούμενων, οι οποίες ενίοτε είναι σημαντικές. Έτσι, πρωταθλητές αναδείχθηκαν οι αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό, οι οποίοι το 2025γ δήλωσαν ότι εργάστηκαν 49,5 ώρες την εβδομάδα, δηλαδή μισή ώρα λιγότερο σε σύγκριση με το ίδιο τρίμηνο πέρυσι. Ακολούθησαν οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό με 46,5 ώρες ανά εβδομάδα, περίπου 24 λεπτά λιγότερα σε ετήσια βάση, και τα συμβολθούντα μέλη οικογένειας με 41,9 ώρες εβδομαδιαίας απασχόλησης, περίπου 2,5 ώρες παραπάνω σε ετήσια βάση. Οι μισθωτοί, με 39,5 ώρες απασχόλησης την εβδομάδα, είναι η ομάδα με τις λιγότερες ώρες και μόλις 12 λεπτά παραπάνω σε σύγκριση με το 2024γ. Άρα, οι δύο ομάδες που εργάζονται περισσότερο μετρίασαν τις ώρες εργασίας, ενώ αυτές που εργάζονται λιγότερες ώρες, τις αύξησαν, ειδικά τα συμβολθούντα μέλη οικογένειας.

Από μόνοι τους οι αριθμοί αυτοί λένε μόνο ένα μέρος της ιστορίας. Πρέπει να συγκρίνει κανείς με την κατάσταση στην ΕΕ27 για να εξαγάγει

2. Βλ. <https://www.capital.gr/tax/3965369/ti-fernei-to-2026-stous-eleutherous-epaggelmaties-oles-oi-allages/>

επιπλέον συμπεράσματα. Το βασικό συμπέρασμα είναι ότι στην Ελλάδα οι ώρες απασχόλησης είναι αυξημένες σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες (+4,2 ώρες το 2025γ), και, ενδεχομένως, η χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας έχει μερίδιο ευθύνης. Ένα άλλο είναι ότι οι αυτοαπασχολούμενοι, με και χωρίς προσωπικό, εργάζονται περισσότερες ώρες κατά μέσο όρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Άρα, δεν είναι ελληνικό φαινόμενο. Ένα τρίτο συμπέρασμα είναι ότι οι διαφορές μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ27 εντός κατηγοριών απασχολούμενων εμφανίζουν σημαντικές αποκλίσεις. Έτσι, ενώ το σύνολο των απασχολούμενων εργάστηκαν 4,2 περισσότερες ώρες εβδομαδιαίως στην Ελλάδα το 2025γ, οι μισθωτοί εργάστηκαν 3 ώρες περισσότερο, ενώ αντίστοιχη είναι η εικόνα για τους αυτοαπασχολούμενους με προσωπικό. Αντιθέτως, οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό δήλωσαν ότι εργάστηκαν 6,7 περισσότερες ώρες την εβδομάδα από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, ενώ τα συμβουλευόμενα μέλη οικογένειας εργάστηκαν 8,8 ώρες περισσότερες ανά εβδομάδα. Τα ευρήματα αυτά φαίνεται να δείχνουν ότι η Ελλάδα στηρίζεται δυσανάλογα στην εργασία των μελών της οικογένειας, σαν να είναι κανονικοί εργαζόμενοι, στοιχείο που πιθανόν σχετίζεται με το μέγεθος και τη μορφή των επιχειρήσεων στη χώρα, δηλαδή μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις, αλλά και το θεσμικό πλαίσιο. Επιπλέον, πρόκειται για διαισθητικό φαινόμενο που δεν άλλαξε λόγω της κρίσης, καθώς τα ιστορικά δεδομένα δείχνουν ότι, ακόμη και προ κρίσης, τα συμβουλευόμενα μέλη οικογένειας εργάζονταν σχεδόν 8 ώρες περισσότερο εβδομαδιαίως στην Ελλάδα.

Τέλος, η κατανομή των απασχολούμενων μεταξύ πλήρους και μερικής απασχόλησης φαίνεται να έχει επιστρέψει στα προ κρίσης επίπεδα και ακόμη χαμηλότερα, μιας και μόλις το 5% των απασχολούμενων εργάζονταν με μερική απασχόληση το 2025γ. Μάλιστα, σχεδόν το 40% (38,8%) αυτών το έκαναν διότι δεν κατάφεραν να βρουν πλήρη απασχόληση, ποσοστό που επίσης προσομοιάζει με εκείνο της περιόδου πριν την κρίση (41,6% το 2008γ). Δύο παράγοντες που συμβάλλουν στον περιορισμό της μερικής απασχόλησης είναι πιθανόν οι ελλείψεις εργατικού δυναμικού και οι χαμηλές αποδοχές που συνιστούν μη βιώσιμη τη μερική απασχόληση, τουλάχιστον τη μισθωτή.

Ανεργία

Ο αριθμός των ανέργων μειώθηκε κατά 35,2 χιλ. τον τελευταίο χρόνο, σε 393,2 χιλ. άτομα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση του γενικού ποσοστού ανεργίας σε 8,2% το 2025γ, προσεγγίζοντας έτσι τα ελάχιστα επίπεδα του 2008 (7,3% το 2008γ). Κάποιες πληθυσμιακές ομάδες είχαν χειρότερες προοπτικές απασχόλησης, δηλαδή υψηλότερα ποσοστά ανεργίας, όπως παραδοσιακά ισχύει στην ελληνική αγορά εργασίας (Πίνακας 3.1.2). Οι γυναίκες, για παράδειγμα, συνέχισαν να αντιμετωπίζουν υψηλότερο ποσοστό ανεργίας από τους άνδρες: 10,6% έναντι 6,2%. Ωστόσο, η ψαλίδα μεταξύ των φύλων περιορίστηκε σταδιακά, με την ελάχιστη να καταγράφεται το 2025β (3,1 εκατοστιαίες μονάδες). Το ενδιαφέρον στοιχείο, όμως, είναι ότι το ποσοστό ανεργίας στις γυναίκες έπεσε κάτω από το ελάχιστο (10,9% το 2008γ), ενώ των ανδρών παραμένει υψηλότερο (4,7% το 2008γ). Επίσης, το ποσοστό ανεργίας ήταν υψηλότερο για τους νέους 15-29 ετών (15,3%) έναντι των ατόμων άνω των 30 ετών (7%). Και εδώ παρατηρείται ένα αντίστοιχο φαινόμενο με τις έμφυλες διαφορές, καθώς το ποσοστό ανεργίας για τους νέους 15-29 ετών έχει πέσει κάτω από το ελάχιστο του 2008γ κατά 0,3 εκατοστιαίες μονάδες, ενώ των ατόμων άνω των 30 ετών παραμένει υψηλότερο κατά 1,9 εκατοστιαίες μονάδες.

Επιπλέον, υψηλότερο ποσοστό ανεργίας αντιμετωπίζουν οι αλλοδαποί έναντι των ημεδαπών³. Το 2025γ οι πρώτοι αντιμετώπιζαν ποσοστό ανεργίας 9,7% έναντι 8,2% εκείνων με ελληνική υπηκοότητα. Η διαφορά στο ποσοστό ανεργίας είχε και έμφυλη διάσταση, καθώς ήταν μικρότερη στους άνδρες με ποσοστό ανεργίας 7% για τους αλλοδαπούς έναντι 6,2% για τους ημεδαπούς, όταν στις γυναίκες η διαφορά ανερχόταν σε 2,3 εκατοστιαίες μονάδες και το ποσοστό ανεργίας για τις αλλοδαπές άγγιζε το 13%. Σε αυτή την περίπτωση, το ποσοστό ανεργίας των ατόμων ελληνικής υπηκοότητας έχει συγκλίνει προς το ελάχιστο του 2008γ ταχύτερα, με τη διαφορά να είναι μικρότερη της μονάδας, ενώ εκείνο των αλλοδαπών ακόμη αποκλίνει σημαντικά (3,9 εκατοστιαίες μονάδες). Η απόκλιση από το ελάχιστο είναι αντίστοιχη για άνδρες και γυναίκες χωρίς ελληνική υπηκοότητα. Αντίθετα, μεταξύ των ατόμων με ελληνική υπηκοότητα, το ποσοστό ανεργίας των γυναικών έχει μειωθεί κάτω από το ελάχιστο του 2008γ κατά 0,4 εκατοστιαίες μονάδες, ενώ των ανδρών παραμέ-

3. Στο προηγούμενο τεύχος των *Οικονομικών Εξελίξεων* είχε επισημανθεί το πολύ χαμηλό ποσοστό ανεργίας των αλλοδαπών ανδρών το δεύτερο τρίμηνο του 2025 (2,3%). Φαίνεται ότι τελικά ήταν πράγματι μια προσωρινή απόκλιση, καθώς το τρίτο τρίμηνο το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλότερο σε σύγκριση με τους ημεδαπούς άνδρες και σαφώς πολύ υψηλότερο από εκείνο του δεύτερου τριμήνου.

νει υψηλότερο κατά 1,4 εκατοστιαίες μονάδες.

Οι απόφοιτοι με απολυτήριο μέσης εκπαίδευσης έχουν ποσοστό ανεργίας ίδιο με τον γενικό μέσο όρο. Όσοι έχουν υψηλότερη εκπαίδευση αντιμετωπίζουν καλύτερες προοπτικές απασχόλησης, δηλαδή χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας, ενώ όσοι έχουν χαμηλότερη εκπαίδευση αντιμετωπίζουν χειρότερες προοπτικές απασχόλησης. Συγκεκριμένα, το ποσοστό ανεργίας για τους απόφοιτους γυμνασίου ήταν 9,7% και για τους απόφοιτους δημοτικού ή με λιγότερη εκπαίδευση ήταν 12,4% το 2025γ. Αντίστοιχα, το ποσοστό ανεργίας για τους κατόχους μεταπτυχιακού ή/και διδακτορικού ήταν 5,1%, για τους απόφοιτους τριτοβάθμιας 7,6% και για τους απόφοιτους ανώτερης τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης 7,7%. Αυτό σημαίνει ότι οι προοπτικές απασχόλησης βελτιώθηκαν για κάποιες ομάδες, όπως οι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή/και διδακτορικού, και χειροτέρευσαν για κάποιες άλλες, όπως οι απόφοιτοι γυμνασίου.

Ο Πίνακας 3.1.2 δείχνει ποιες ομάδες είναι εκείνες που αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο ανεργίας και, παράλληλα, τις κατηγορίες των ανέργων, με βάση τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, που

είναι πολυπληθέστερες. Έτσι, μπορεί κανείς να εντοπίσει ποιες ομάδες έχουν περισσότερο ανάγκη στήριξης και για ποιες οι δράσεις πρέπει να είναι πιο εκτεταμένες με βάση το μέγεθός τους. Επιπλέον, ένα φαινόμενο που θέτει πρόσθετες προκλήσεις στη χάραξη πολιτικών καταπολέμησης της ανεργίας είναι το υψηλό μερίδιο των μακροχρόνια ανέργων, δηλαδή αυτών που αναζητούν εργασία για περισσότερους από δώδεκα μήνες. Διότι αυτοί οι άνεργοι αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα εμπόδια επανένταξης στην εργασία, τα οποία δεν σχετίζονται μόνο με το ανθρώπινο κεφάλαιο που απαξιώνεται, αλλά και το στίγμα που τους ακολουθεί. Το μερίδιο αυτό ανερχόταν σε 58,7% το 2025γ (σχεδόν 231 χιλ. άτομα), περίπου 2 εκατοστιαίες μονάδες υψηλότερα από το αντίστοιχο τρίμηνο του 2024, παρά τη γενικότερη βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης. Επιπλέον, το αντίστοιχο μερίδιο είναι το μισό σε σύγκριση με την ΕΕ27. Αυτή η παρατήρηση πρέπει να προβληματίσει όσους ασχολούνται με πολιτικές απασχόλησης, διότι δείχνει ότι κάποιες ομάδες περιθωριοποιούνται και η γενικότερη βελτίωση των οικονομικών συνθηκών δεν αρκεί, για να τις επαναφέρει σε τροχιά σύγκλισης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.2 Ποσοστό ανεργίας για διάφορες πληθυσμιακές ομάδες

	2025γ	Δ(ετήσια) (εκατ. μον.)	2025γ Μερίδιο (%)
Όλοι	8,2	-0,8	100,0
Άνδρες	25,1	-0,8	42,1
Γυναίκες	17,2	-0,9	57,9
Νέοι 15-29	15,3	-0,6	27,5
Άτομα 30+	7,0	-0,8	72,5
Ημεδαποί	8,2	-1,6	97,2
Άνδρες	6,2	-1,5	41,0
Γυναίκες	7,0	-1,3	56,2
Αλλοδαποί	9,7	-2,3	2,8
Άνδρες	7,0	-1,3	1,1
Γυναίκες	10,6	-1,8	1,7
Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακός τίτλος	5,1	-2,5	7,8
Πτυχίο Ανωτάτων Σχολών	7,6	0,1	20,3
Πτυχίο Ανώτ. Τεχν. Επαγγ. Εκπαίδευσης	7,7	-2,1	18,5
Απολυτήριο Λυκείου	8,2	-1,7	37,7
Απολυτήριο Γυμνασίου	9,7	2,3	8,4
Δημοτικό ή λιγότερο	12,4	3,3	7,3

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

3.1.3. Μισθωτή απασχόληση

Η μισθωτή απασχόληση συνέχισε να καταγράφει θετικό ισοζύγιο τους πρώτους δέκα μήνες του 2025, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.1.1, και, μάλιστα, ευρύτερο σε σύγκριση με το 2024 και τον μέσο όρο των ετών 2013-2024. Ειδικότερα, την περίοδο Ιανουαρίου-Οκτωβρίου προστέθηκαν περίπου 188,1 χιλ. νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης έναντι 171,2 χιλ. το 2024 και 155,5 χιλ. νέων θέσεων κατά μέσο όρο την περίοδο 2013-2024. Οι μήνες Ιανουάριος, Ιούλιος, Αύγουστος και Σεπτέμβριος είχαν αρνητικό ισοζύγιο, όπως συμβαίνει συνήθως λόγω εποχικότητας, οπότε οι θέσεις μισθωτής απασχόλησης μειώθηκαν, ενώ οι υπόλοιποι μήνες είχαν θετικό ισοζύγιο, αυξάνοντας τη μισθωτή απασχόληση και, κατά συνέπεια, και τη συνολική απασχόληση.

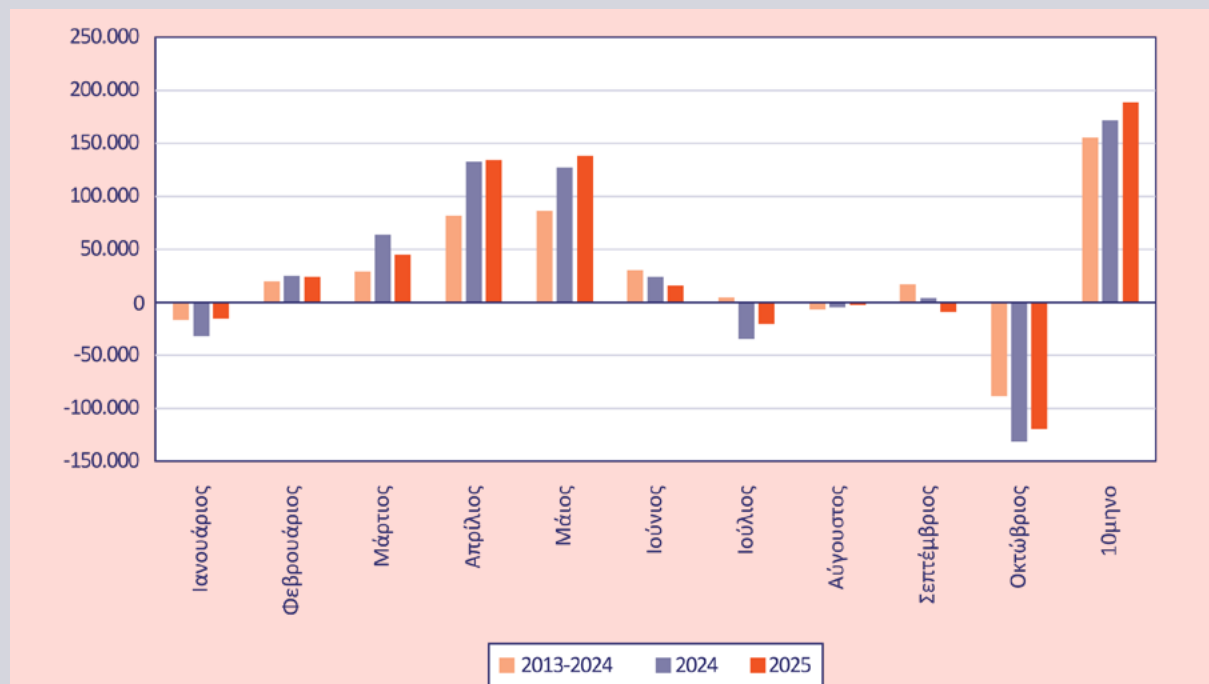
Σε σύγκριση με το 2024 καταγράφηκαν περίπου 61,7 χιλ. περισσότερες προσλήψεις και 44,9 χιλ. περισσότερες αποχωρήσεις, η πλειονότητα των οποίων, περίπου 88%, αφορούσαν καταγγελίες συμβάσεων αορίστου χρόνου και λήξεις συμβάσε-

ων ορισμένου χρόνου. Οι προσλήψεις αφορούσαν κυρίως θέσεις πλήρους απασχόλησης (54%), και ακολούθησαν οι προσλήψεις σε θέσεις μερικής απασχόλησης (36,7%), ενώ οι προσλήψεις σε θέσεις εκ περιτροπής απασχόλησης περιορίστηκαν σε λιγότερες από μία στις δέκα (9,3%). Σε σύγκριση με το 2024, αυξήθηκε ελαφρά το μερίδιο των προσλήψεων πλήρους απασχόλησης (+1,5 εκατοστιαία μονάδα) και μειώθηκε αντίστοιχα το μερίδιο των προσλήψεων μερικής απασχόλησης, ενώ το μερίδιο των προσλήψεων σε θέσεις εκ περιτροπής απασχόλησης παρέμεινε σταθερό.

Οι μετατροπές συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε ευέλικτες μορφές έφτασαν τις 46,7 χιλ., δηλαδή περίπου 8,3 χιλ. περισσότερες σε σύγκριση με το πρώτο δεκάμηνο του 2024 και 7,2 χιλ. σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του 2023. Στην πλειονότητά τους (75,1%) αφορούσαν μετατροπές σε μερική απασχόληση, το 23,8% αφορούσαν σε νέες συμβάσεις εκ περιτροπής απασχόλησης με τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου, ενώ οι μετατροπές χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου περιορίστηκαν στο 1,1% του συνόλου,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.1

Καθαρές ροές μισθωτής απασχόλησης

Πηγή: Εκθέσεις Πληροφοριακού Συστήματος ΕΡΓΑΝΗ, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.3 Επιχειρησιακές συμβάσεις που προβλέπουν μεταβολή μισθού

	Αριθμός επιχ. συμβάσεων με Δ(μισθού)	Αριθμός απασχολούμενων	% αύξησης μισθού	Αριθμός επιχ. συμβάσεων χωρίς Δ(μισθού)	Αριθμός απασχολούμενων
Ιανουάριος	6	2.059	4,9%	12	10.945
Φεβρουάριος	5	1.854	5,3%	4	1.852
Μάρτιος	9	2.711	5,0%	15	9.350
Απρίλιος	12	12.832	4,4%	9	843
Μάιος	14	7.517	9,2%	19	6.741
Ιούνιος	11	4.077	14,3%	6	4.238
Ιούλιος	6	2.413	7,2%	16	8.634
Αύγουστος	4	1.082	4,8%	2	1.151
Σεπτέμβριος	2	503	7,0%	8	5.989
Οκτώβριος	4	1.216	1,8%	6	2.201
Ιαν.-Οκτ.	73	36.264	6,4%	97	51.944

Πηγή: Εκθέσεις Πληροφοριακού Συστήματος ΕΡΓΑΝΗ, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

ήτοι 518 μετατροπές στο δεκάμηνο. Τα μερίδια αυτά είναι ανάλογα με εκείνα του 2024, οπότε δεν καταγράφεται ουσιαστικά κάποια διαφοροποίηση. Σημειώνεται ότι το φθινόπωρο, και συγκεκριμένα τους μήνες Σεπτέμβριο και Οκτώβριο, παρατηρούνται αυξημένες μετατροπές συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε ευέλικτες μορφές σε σύγκριση με τους υπόλοιπους μήνες του έτους.

Τέλος, ο αριθμός των επιχειρησιακών συμβάσεων που υπογράφηκαν το 2025 κατά μήνα παρουσιάζεται στον Πίνακα 3.1.3. Συνολικά υπογράφηκαν 170 επιχειρησιακές συμβάσεις το πρώτο δεκάμηνο του έτους. Λιγότερες από τις μισές περιλάμβαναν μισθολογικές αυξήσεις (42,9%), ενώ οι υπόλοιπες κράτησαν τους ονομαστικούς μισθούς σταθερούς, ουσιαστικά μειώνοντας τους πραγματικούς μισθούς. Το αντίστοιχο διάστημα του 2024 είχαν υπογραφεί 205 επιχειρησιακές συμβάσεις, όμως το μερίδιο αυτών που προέβλεπαν μισθολογικές αυξήσεις ήταν ακόμη μικρότερο (35,6%). Αντίστοιχα, οι συμβάσεις χωρίς μισθολογικές αυ-

ξήσεις αφορούσαν την πλειονότητα των απασχολούμενων που υπέγραψαν συμβάσεις. Ωστόσο, το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι οι ονομαστικές μισθολογικές αυξήσεις που προβλέφθηκαν τελικά έφτασαν κατά μέσο όρο το 6,4%, δηλαδή περίπου 1,8 εκατοστιαίες μονάδες υψηλότερα σε σύγκριση με το 2024. Λόγω πληθωρισμού, οι πραγματικές αυξήσεις ήταν σημαντικά μικρότερες. Όμως, δεδομένου ότι ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός το πρώτο δεκάμηνο του 2025 ήταν χαμηλότερος από εκείνον την αντίστοιχη περίοδο του 2024 (ΔΤΚ: 2,5% έναντι 2,9%) και η ονομαστική αύξηση μεγαλύτερη, προκύπτει ότι οι πραγματικές μισθολογικές αυξήσεις ήταν ελαφρώς μεγαλύτερες το 2025.

3.1.4. Κενές θέσεις εργασίας

Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, ο αριθμός των κενών θέσεων στην ελληνική αγορά εργασίας το 2025γ έφτασε τις 45,7 χιλ., καταγράφοντας αύξηση 17,6% σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο (38,8

χιλ.), λόγω της έντονης εποχικότητας συγκεκριμένων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, όπως ο τουρισμός, και μείωση 6,4% σε σύγκριση με το ίδιο τρίμηνο του 2024 (48,8 χιλ.). Από το τέταρτο τρίμηνο του 2024 και έπειτα, οι κενές θέσεις μειώνονται σε ετήσια βάση. Αυτό αποτελεί ισχυρή ένδειξη αποκλιμάκωσης των ελλείψεων στην αγορά εργασίας. Εφόσον, βεβαίως, τα επίσημα δεδομένα είναι πράγματι αντιπροσωπευτικά της αγοράς, κάτι που αμφισβητείται με βάση δημοσιεύματα^{4,5} που στηρίζονται σε εκτιμήσεις κοινωνικών εταίρων. Επομένως, συνιστάται προσοχή στην ερμηνεία των ευρημάτων

Ωστόσο, όπως σημειώνεται σε κάθε ευκαιρία, όλοι οι κλάδοι δεν συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο. Τα δεδομένα για τις κενές θέσεις της Eurostat κατά κλάδο επιτρέπουν τον εντοπισμό των κενών θέσεων σε κάθε κλάδο ξεχωριστά, αλλά και τη σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (ΕΕ27). Σε συνολικό επίπεδο, η ΕΛΣΤΑΤ καταγράφει όλες τις κενές θέσεις εκτός του αγροτικού τομέα και των νοικοκυριών ως εργοδοτών (κλάδοι Β-Σ), ενώ για λογαριασμό της Eurostat υπολογίζονται οι κενές θέσεις μόνο στην επιχειρηματική οικονομία (κλάδοι Β-Ν). Έτσι εξηγείται η απόκλιση στις συνολικές κενές θέσεις: 28,7 χιλ. βάσει της Eurostat στην επιχειρηματική οικονομία και 45,7 χιλ. βάσει της ΕΛΣΤΑΤ για το σύνολο σχεδόν της οικονομίας.

Το τρίτο τρίμηνο του 2025 το ποσοστό κενών θέσεων ήταν υψηλότερο στην Ελλάδα στους κλάδους *Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης* (4,9%), *Κατασκευές* (6,8%) και *Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες* (3,1%). Από την άλλη πλευρά, σχεδόν μηδενικά κενά καταγράφηκαν στους κλάδους *Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες* (0,2%) και *Διαχείριση ακίνητης περιουσίας* (0,3%). Σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, την τελευταία πενταετία το ποσοστό των κενών θέσεων στην ελληνική οικονομία είναι χαμηλότερο κατά περίπου μία εκατοστιαία μονάδα. Ξεχωρίζουν ο κλάδος *Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης* (+2 εκατοστιαίες μονάδες), ο κλάδος *Ενημέρωση και επικοινωνία* (-2,3 εκατοστιαίες μονάδες) και ο κλάδος *Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες* (-2,1 εκατοστιαίες μονάδες). Οι υπόλοιποι κλάδοι είτε έχουν

πολύ παρόμοιες επιδόσεις, είτε οι κενές θέσεις είναι αναλογικά λιγότερες στην Ελλάδα.

Επομένως, με βάση τα επίσημα δεδομένα για τις κενές θέσεις, η ελληνική οικονομία δεν φαίνεται να αντιμετωπίζει μεγαλύτερο πρόβλημα από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, ενώ σίγουρα υπάρχουν οικονομίες με περισσότερα κενά το 2025γ στην επιχειρηματική οικονομία, όπως είναι το Βέλγιο (4,6%), η Αυστρία (3,8%), η Ολλανδία (4,4%), η Μάλτα (3,9%) και η Κύπρος (3,3%). Ακόμη, τα τελευταία τρίμηνα καταγράφεται περαιτέρω αποκλιμάκωση, πάντοτε με βάση τα επίσημα δεδομένα. Αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να αδρανήσουν οι ασκούντες πολιτική, διότι ακόμη και περιορισμένες ελλείψεις μπορούν να δημιουργήσουν προβλήματα σε μια μικρή ανοικτή οικονομία και με δεδομένα όπως η δημογραφική συρρίκνωση και οι τάσεις φυγής Ελλήνων και μεταναστών.

3.1.5. Θεσμικές παρεμβάσεις

Η ευρωπαϊκή Οδηγία (ΕΕ) 2022/2041 προτρέπει τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης να εξασφαλίσουν επαρκείς κατώτατους μισθούς και, παράλληλα, θέτει ως στόχο το 80% των απασχολούμενων να καλύπτεται από κάποια Συλλογική Σύμβαση Εργασίας (ΣΣΕ). Τα κράτη-μέλη που υστερούν καλούνται να θεσπίσουν όποια μέτρα κρίνουν απαραίτητα για να συγκλίνουν προς τον στόχο. Σε αυτό το πλαίσιο, έπειτα από επτά μήνες τριμερούς διαβούλευσης (Μάιος-Νοέμβριος 2025), επετεύχθη συμφωνία μεταξύ Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης και όλων των Εθνικών Κοινωνικών Εταίρων, η οποία ονομάστηκε Κοινωνική Συμφωνία. Πρόκειται για μια κοινή δέσμευση εργαζομένων, εργοδοτών και κράτους να οικοδομήσουν ένα εργασιακό περιβάλλον με καθαρούς κανόνες, εμπιστοσύνη και διαφάνεια, το οποίο θα στηρίζεται στη διάδοση των ΣΣΕ.

Η Κοινωνική Συμφωνία φιλοδοξεί να εισαγάγει κάποιες σημαντικές ρυθμίσεις για τη διευκόλυνση της αύξησης του αριθμού των απασχολούμενων που καλύπτονται από ΣΣΕ. Ειδικότερα, μέχρι πρόσφατα μια ΣΣΕ έπρεπε να καλύπτει το 50% των εργαζομένων ενός κλάδου (κλαδική ΣΣΕ) ή επαγγέλματος (ομοιοεπαγγελματική ΣΣΕ), προκειμένου να μπορεί να επεκταθεί σε όλους τους εργαζομένους του κλάδου ή επαγγέλματος. Η Κοινωνική

4. Βλ. <https://www.dnews.gr/eidhseis/oikonomia/563977/i-agera-ergasias-stereyei-apo-anthropino-dynamiko-oi-akalyptes-theseis-to-2026#:~:text=H%20αγορά%20εργασίας%20στερεύει%20από%20ανθρώπινο%20δυναμικό,Οι%20ακάλυπτες%20θέσεις%20το%202026%20-%20Dnews>

5. Βλ. https://www.travel.gr/how_to_travel/travel-news/synedrio-sete-giannis-paraschis-enth/ και πιο πρόσφατα <https://www.in.gr/2025/12/12/economy/stereyei-ellada-apo-ergatika-xeria-se-poious-kladous-katagrafontai-elleipseis/>

Συμφωνία θέλει να μειώσει αυτό το ποσοστό σε 40%. Επιπρόσθετα, εφόσον η ΣΣΕ συνυπογράφεται από Εθνικούς Κοινωνικούς Εταίρους, τότε θα επεκτείνεται αυτόματα στο σύνολο των απασχολούμενων στον κλάδο ή το επάγγελμα. Η ΓΣΕΕ, μετά από πρόσκληση εργατικής οργάνωσης μέλους της, θα μπορεί πλέον να συνυπογράφει κλαδικές ΣΣΕ, οι οποίες θα επεκτείνονται σε ολόκληρο τον κλάδο. Επιπλέον, μειώνονται τα απαιτούμενα στοιχεία που πρέπει να υποβληθούν στα μητρώα για να είναι έγκυρη μια ΣΣΕ, προκειμένου να επεκταθεί και να είναι εφικτή η προσφυγή στον Οργανισμό Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ) με αίτημα την παροχή υπηρεσιών μεσολάβησης ή/και διαιτησίας. Τέλος, παλαιότερα η μη εγγραφή ή τα λάθη στα στοιχεία μπορούσαν να ακυρώσουν τη σύμβαση ή να επιφέρουν αυστηρές ποινές. Η Κοινωνική Συμφωνία στοχεύει σε πιο ευέλικτους κανόνες.

Μια δεύτερη σημαντική αλλαγή που αυξάνει την προστασία έναντι αιφνίδιων δυσμενών αλλαγών σε βάρος των απασχολούμενων είναι η εισαγωγή της πλήρους μετενέργειας μιας ΣΣΕ. Συγκεκριμένα, μέχρι πρόσφατα μια ΣΣΕ μετά τη λήξη της έπαιρνε παράταση ενός τριμήνου, μετά το πέρας του οποίου δεν ίσχυε κανένας όρος της. Η Κοινωνική Συμφωνία το αλλάζει αυτό, καθώς ορίζεται ότι όλοι οι όροι της ΣΣΕ επεκτείνονται μέχρι την υπογραφή νέας ΣΣΕ ή ατομικής σύμβασης εργασίας. Όσοι προσλαμβάνονται εντός τριμήνου από τη λήξη της ΣΣΕ απολαμβάνουν την ίδια προστασία.

Μια τρίτη σημαντική αλλαγή που θέλει να εισαγάγει η Κοινωνική Συμφωνία εντοπίζεται στη διαδικασία προσφυγής στον ΟΜΕΔ, η οποία γίνεται ταχύτερη και πιο σαφής για τα μέρη. Στην πράξη δημιουργείται τριμελής Επιτροπή Προελέγχου στον ΟΜΕΔ, η οποία θα ελέγχει αυστηρά και μόνο την πλήρωση των νόμιμων προϋποθέσεων για μονομερή προσφυγή. Επίσης, καταργείται ο δεύτερος βαθμός διαιτησίας για ταχύτερες αποφάσεις, χωρίς όμως να καταργείται το δικαίωμα της δικαστικής προσβολής αυτών.

Σε συνέχεια της Κοινωνικής Συμφωνίας, και με βάση αυτή, καταρτίστηκε πενταετές Σχέδιο Δράσης⁶ με τη σύμφωνη γνώμη των Εθνικών Κοινωνικών Εταίρων και του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης για την ενίσχυση των ΣΣΕ. Το Σχέδιο Δράσης στηρίζεται σε πέντε άξονες προτεραιότητας και συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα υλοποίησής τους. Ο πρώτος άξονας θα ολοκληρωθεί εντός του πρώτου τριμήνου του 2026 και αφορά την ενίσχυση του ρυθμιστικού

πλαίσιου για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις μέσω νομοθέτησης της Κοινωνικής Συμφωνίας. Ο δεύτερος άξονας αφορά την περίοδο από το δεύτερο τρίμηνο του 2026 μέχρι το δεύτερο τρίμηνο του 2027, οπότε προβλέπεται η συγκρότηση τριμερούς Ομάδας Εργασίας (με μέλη εκπροσώπους του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης και των Εθνικών Κοινωνικών Εταίρων) για την εποπτεία των δράσεων ενίσχυσης των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Την ίδια περίοδο, θα υλοποιηθεί ο τρίτος άξονας που προβλέπει την ψηφιοποίηση (ηλεκτρονική κατάθεση ΣΣΕ και δημιουργία Ψηφιακού Μητρώου), συλλογή και διαθεσιμότητα δεδομένων, ώστε να είναι εφικτή η παρακολούθηση της εξέλιξης της κάλυψης των εργαζομένων από ΣΣΕ.

Ο τέταρτος άξονας θα τεθεί σε εφαρμογή το δεύτερο τρίμηνο του 2026 έως το τέταρτο τρίμηνο του 2030 και προβλέπει την πραγματοποίηση μελετών, ερευνών, ενημερωτικών και εκπαιδευτικών δράσεων για θέματα συλλογικών διαπραγματεύσεων. Ο πέμπτος άξονας αφορά το διάστημα από το 2028 έως το 2030 και περιλαμβάνει την παρακολούθηση εφαρμογής του Σχεδίου Δράσης για την προώθηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, καθώς και στοχευμένους ελέγχους εφαρμογής των όρων των ΣΣΕ.

Τέλος, η εξέλιξη του Σχεδίου Δράσης θα αξιολογείται με τη σύνταξη ετήσιας έκθεσης παρακολούθησης και αξιολόγησης, καθώς και την εμπέδωση της εφαρμογής των όρων των ΣΣΕ. Σε αυτό το πλαίσιο, η Επιθεώρηση Εργασίας θα διενεργεί στοχευμένες παρεμβάσεις και ελέγχους, βάσει επιχειρησιακού σχεδίου που θα καταρτίζεται σε συνεργασία με το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, κατόπιν προτάσεων από την τριμερή Ομάδα Εργασίας. Έτσι, τόσο η Επιθεώρηση Εργασίας όσο και το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης θα έχουν τη δυνατότητα να αντλούν πολύτιμες πληροφορίες για την κατάσταση της αγοράς εργασίας, συμβάλλοντας στον σχεδιασμό ακόμα πιο στοχευμένων και αποτελεσματικών πολιτικών.

6. Βλ. <https://ypergasias.gov.gr/wp-content/uploads/2025/12/20250206789.pdf> για την υπουργική απόφαση.

3.2. Εξέλιξη βασικών δεικτών φτώχειας, κοινωνικού αποκλεισμού και αποστέρησης στην Ελλάδα (2010-2023)

Βλάσης Μισσός

Η γενική εικόνα που προκύπτει για την Ελλάδα, μέσα από την επεξεργασία ορισμένων βασικών δεικτών της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (SILC), κατά την περίοδο 2010-2023 είναι σύνθετη και δεν επιτρέπει μονοσήμαντα συμπεράσματα. Οι δείκτες καταγράφουν μεταβολές που σε ορισμένες χρονικές φάσεις κινούνται προς ηπιότερες πιέσεις, ενώ, κατά περιόδους, εμφανίζουν στασιμότητα ή μερική επιδείνωση. Υπό αυτό το πρίσμα, η συνολική αποτίμηση οφείλει να παραμείνει επιφυλακτική και να εστιάσει στο ότι οι κοινωνικοί κίνδυνοι δεν υποχωρούν με σταθερό, γραμμικό τρόπο.

Σε όρους εργασιακής έντασης των νοικοκυριών και ορισμένων μορφών αποστέρησης, οι δείκτες δείχνουν ότι οι δυσμενείς συνθήκες δεν παραμένουν αμετάβλητες, αλλά η εξέλιξη αυτή δεν αρκεί από μόνη της, για να τεκμηριώσει μια καθαρή βελτίωση της κοινωνικής κατάστασης. Πρώτον, οι εισοδηματικοί δείκτες που σχετίζονται με τον κίνδυνο φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις αναδεικνύουν ότι η έκθεση του κινδύνου φτώχειας παραμένει επίμονη και παρουσιάζει μετατοπίσεις που δεν συνηγορούν σε σταθερή αποκλιμάκωση. Δεύτερον, ο σύνθετος δείκτης κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού συμπυκνώνει περισσότερες από μία διαστάσεις ευαλωτότητας και, ως εκ τούτου, λειτουργεί ως υπενθύμιση ότι οι κοινωνικές πιέσεις δεν περιορίζονται σε ένα μόνο πεδίο και δεν αίρονται απαραίτητα, όταν βελτιώνεται μία επιμέρους συνιστώσα.

Ακολούθως, τα δεδομένα υποστηρίζουν περισσότερο μια μικτή ανάγνωση, παρά μια σαφή αφήγηση προόδου. Η συνύπαρξη υποχωρήσεων σε κάποιους δείκτες, με διακυμάνσεις ή αναστροφές σε άλλους, υποδεικνύει ότι ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού εξακολουθεί να βρίσκεται σε συνθήκες κινδύνου ή περιορισμών, και ότι η κοινωνική ευαλωτότητα παραμένει ευαίσθητη σε

μεταβολές του οικονομικού και θεσμικού περιβάλλοντος. Με αυτή την έννοια, η συγκεκριμένη περίοδος θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως πεδίο συνεχούς παρακολούθησης και όχι ως καταληκτική ένδειξη σταθερής βελτίωσης.

Με βάση τον Πίνακα 3.2.1 (περίοδος αναφοράς 2010-2023), η αποτύπωση των συνθηκών διαβίωσης και της υλικής αποστέρησης στην Ελλάδα μπορεί να αναγνωστεί ενιαία μέσα από τέσσερις ποσοστιαίους δείκτες που καλύπτουν διαφορετικές, αλλά συμπληρωματικές, όψεις του ίδιου φαινομένου –τον κίνδυνο φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, τη χαμηλή ένταση εργασίας στο νοικοκυριό, τον σύνθετο δείκτη κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού (AROE) και έναν δείκτη υλικής στέρησης (τουλάχιστον επτά αγαθών/υπηρεσιών από έναν κατάλογο αγαθών) στο πλαίσιο «Ευρώπη 2030». Κοινός παρονομαστής όλων είναι ότι εκφράζουν μερίδιο του πληθυσμού σε ποσοστό, αλλά δεν μετρούν ακριβώς το ίδιο πράγμα. Κάποιοι δείκτες υπογραμμίζουν τον εισοδηματικό κίνδυνο, άλλοι την εργασιακή ένταση, άλλοι τη σύνθετη κοινωνική ευαλωτότητα και άλλοι την υλική/κοινωνική στέρηση.

Ο δείκτης «κίνδυνος φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις» υπολογίζει το ποσοστό του πληθυσμού που, αφού ληφθούν υπόψη οι κοινωνικές μεταβιβάσεις, παραμένει κάτω από το όριο κινδύνου φτώχειας, όπως ορίζεται στη μεθοδολογία της έρευνας. Με άλλα λόγια, αποτυπώνει τον εισοδηματικό κίνδυνο φτώχειας, αφού έχει ήδη λειτουργήσει (στον βαθμό που αυτό επηρεάζει) το πλέγμα κοινωνικής προστασίας. Στον Πίνακα 3.2.1, ο δείκτης βρίσκεται σε υψηλότερα επίπεδα στις αρχές της περιόδου, με κορύφωση στο 23,1% το 2011 και το 2012, και στη συνέχεια ακολουθεί αποκλιμάκωση που οδηγεί στο χαμηλότερο επίπεδο της σειράς το 2019 (17,7%). Από το 2020 παρατηρείται μετακίνηση σε υψηλότερη στάθμη, με το 2023 στο 19,6%, δηλαδή χαμηλότερα από το 2010 (21,4%) αλλά υψηλότερα από το 2019, ένδειξη ότι η βελτίωση που είχε καταγραφεί έως το 2019 δεν διατηρείται πλήρως μέχρι το τέλος της περιόδου.

Ο δείκτης «πληθυσμός που διαβιεί σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας» (για ηλικίες 0–60 ετών, όπως εμφανίζεται στον Πίνακα 3.2.1) υπολογίζει το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε νοικοκυριά όπου η συνολική συμμετοχή σε εργασία κατά τη διάρκεια του έτους είναι πολύ χαμηλή, σε σχέση με το συνολικά διαθέσιμο δυναμικό εργασί-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2.1 Δείκτες φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού

Δείκτης (% πληθυσμού)	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Κίνδυνος φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (σύνολο)	21,4	23,1	23,1	22,1	21,4	21,2	20,2	18,5	17,9	17,7	19,6	18,8	18,9	19,6
Πληθυσμός σε νοι- κοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας (0–60 ετών, σύνολο)	12,0	14,2	18,2	17,2	16,8	17,2	15,6	14,6	13,8	12,6	13,0	10,5	9,2	8,1
Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού απο- κλεισμού (AROE, Ευρώπη 2030, σύνολο)	-	-	-	-	32,4	32,6	32,2	30,3	29,0	27,4	28,3	26,3	26,1	26,9
Δείκτης υλικής αποστέρησης	-	-	-	-	17,6	18,4	18,3	16,1	15,8	14,9	13,9	13,9	13,5	14,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (SILC).

ας των μελών. Πρόκειται για δείκτη που αποτυπώνει τη σχέση του νοικοκυριού με την απασχόληση και συνδέεται στενά με τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού, χωρίς να είναι καθαρά εισοδηματικός. Όπως παρατηρείται στον Πίνακα 3.2.1, ο δείκτης αυξάνει από 12,0% το 2010 και κορυφώνεται στο 18,2% το 2012, ενώ ακολούθως καταγράφει μακρά και σταθερή πτώση, με μικρή μόνο παροδική αύξηση το 2020 (13,0% έναντι 12,6% το 2019). Ιδιαίτερα στα πιο πρόσφατα έτη, η υποχώρηση είναι έντονη και συνεχής, φτάνοντας στο 8,1% το 2023, που αποτελεί το χαμηλότερο ποσοστό της περιόδου, γεγονός που υποδηλώνει σημαντική μείωση της έκθεσης του πληθυσμού 0–60 ετών σε νοικοκυριά πολύ χαμηλής εργασιακής έντασης.

Ο σύνθετος δείκτης «κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού (AROE)» υπολογίζει το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε τουλάχιστον μία από τρεις ακόλουθες καταστάσεις: σε κίνδυνο εισοδηματικής φτώχειας, ή/και σε κατάσταση σοβαρής στέρησης (όπως ορίζεται στη σχετική ευρωπαϊκή τυποποίηση), ή/και σε νοικοκυριό με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας. Επειδή είναι σύνθετος, λειτουργεί ως συνοπτικός δείκτης γενικότερης κοινωνικής ευαλωτότητας. Στον Πίνακα 3.2.1, όπως παρουσιάζεται στο πλαίσιο «Ευρώπη 2030», η σειρά είναι διαθέσιμη από το 2014 και μετά και δείχνει υψηλά και σχετικά στάσιμα επίπεδα στην αρχή (32,4% το 2014 και μέγιστο 32,6% το 2015),

ακολουθούμενα από σαφή αποκλιμάκωση έως το 2019 (27,4%). Το 2020 σημειώνεται αύξηση στο 28,3%, ενώ στη συνέχεια καταγράφεται εκ νέου μείωση, με χαμηλότερο σημείο το 2022 (26,1%). Το 2023 παρατηρείται ήπια άνοδος στο 26,9%. Συνολικά, στο διάστημα 2014–2023, ο δείκτης μειώνεται κατά 5,5 ποσοστιαίες μονάδες (από 32,4% σε 26,9%), παραμένοντας ωστόσο πάνω από το ένα τέταρτο του πληθυσμού στο τέλος της περιόδου.

Περαιτέρω, ο «δείκτης υλικής αποστέρησης» (πλαίσιο «Ευρώπη 2030») υπολογίζει το ποσοστό του πληθυσμού που δηλώνει ότι αδυνατεί να καλύψει τουλάχιστον επτά από ένα συγκεκριμένο σύνολο στοιχείων που αφορούν βασικές υλικές και κοινωνικές ανάγκες, όπως αυτές τυποποιούνται στη μεθοδολογία. Πρόκειται για δείκτη που εστιάζει στην έμπρακτη αδυναμία πρόσβασης σε αγαθά/υπηρεσίες και, επομένως, αποτυπώνει μία πιο «υλική» διάσταση της ευαλωτότητας. Όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 3.2.1, η σειρά είναι διαθέσιμη από το 2014 και εμφανίζει υψηλότερα ποσοστά στα μέσα της δεκαετίας, με μέγιστο 18,4% το 2015 (και 18,3% το 2016), ακολουθούμενα από σταθερή πτώση που οδηγεί στο χαμηλότερο επίπεδο το 2022 (13,5%). Το 2023 καταγράφεται μικρή αύξηση στο 14,0%, χωρίς να αναιρείται η συνολική βελτίωση σε σχέση με το 2014 (από 17,6% σε 14,0%), δηλαδή με καθαρή μεταβολή 3,6 ποσοστιαίων μονάδων.

Η ενιαία ανάγνωση των ποσοστών του Πίνακα 3.2.1 δείχνει ότι η περίοδος χαρακτηρίζεται από ουσιαστική βελτίωση σε δείκτες που συνδέονται με την εργασιακή ένταση και τη στέρηση, ενώ οι εισοδηματικοί και σύνθετοι δείκτες κοινωνικής ευαλωτότητας μειώνονται μεν, αλλά παρουσιάζουν διακυμάνσεις και διατηρούνται σε επίπεδα που υποδηλώνουν επίμονη κοινωνική έκθεση για σημαντικό τμήμα του πληθυσμού. Ιδίως, η καθαρή υποχώρηση του AROPE από το 32,4% (2014) στο

26,9% (2023) συνδυάζεται με τη σαφή μείωση της στέρησης από το 17,6% (2014) στο 14,0% (2023), όμως η εκ νέου αύξηση τόσο του AROPE (26,1% το 2022 σε 26,9% το 2023) όσο και της στέρησης (13,5% το 2022 σε 14,0% το 2023), καθώς και η επαναφορά του κινδύνου φτώχειας μετά τις μεταβιβάσεις στο 19,6% το 2023, υποδεικνύουν ότι οι πρόσφατες εξελίξεις δεν είναι μονοσήμαντες και χρήζουν προσεκτικής παρακολούθησης.

4. Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τεύχος 59, 2026, σσ. 78-81

4.1. Εξελίξεις στην αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης της ελληνικής οικονομίας

Αθανάσιος Χύμης

4.1.1. Εισαγωγή

Παρά τις προσπάθειες των τελευταίων ετών σε ό,τι αφορά τις μεταρρυθμίσεις, η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας δεν φαίνεται να βελτιώνεται. Όπως είναι γνωστό, η έννοια της ανταγωνιστικότητας είναι συγκριτική. Αυτό σημαίνει ότι, ακόμα και όταν μια οικονομία κάνει μεταρρυθμιστικές κινήσεις προς βελτίωση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών της, εάν οι υπόλοιπες χώρες κάνουν ταχύτερα βήματα προς την ίδια κατεύθυνση, τότε η ανταγωνιστικότητα της συγκεκριμένης οικονομίας θα παραμένει σταθερή ή και επιδεινούμενη.

Αυτό φαίνεται να συμβαίνει με την περίπτωση της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, ενώ την περίοδο της πανδημίας φάνηκε να επιταχύνει τις μεταρρυθμίσεις και να κερδίζει έδαφος στον τομέα της ανταγωνιστικότητας, η βελτίωση αυτή δεν δείχνει να έχει συνέχεια. Σύμφωνα με το ίδρυμα International Institute for Management Development (IMD), το οποίο καταρτίζει κάθε χρόνο την παγκόσμια κατάταξη ανταγωνιστικότητας, η αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης είναι παράγοντας κλειδί στην επίτευξη οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας ενός κράτους (IMD, 2025).

Συνεπώς, το παρόν άρθρο εστιάζει, εκτός από τη συνολική ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, σε δείκτες οι οποίοι αναφέρονται στην αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης και αποτελούν μέρος του συνολικού δείκτη ανταγωνιστικότητας. Σημειώνεται ότι τα αναγραφόμενα έτη στους πίνακες αφορούν το έτος έκδοσης του δείκτη/της έκθεσης και όχι τα δεδομένα, τα οποία συνήθως έχουν χρονική υστέρηση τουλάχιστον ενός έτους.

4.1.2. Ο δείκτης ανταγωνιστικότητας IMD

Η τελευταία έκδοση (2025) της κατάταξης παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας (World Competitiveness Ranking) του IMD τονίζει ότι η αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης παίζει καθοριστικό ρόλο στη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων καθώς και τη διατήρηση της οικονομικής ευρωστίας¹. Ο Πίνακας 4.1.1 παρουσιάζει την εξέλιξη της περιόδου 2021-2025 στην κατάταξη παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας του IMD. Επίσης, παρουσιάζει επιλεγμένους υποδείκτες που αφορούν την αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης, καθώς και υποδομές που αφορούν την ψηφιακή μετάβαση (μία κρίσιμη παράμετρο της ανταγωνιστικότητας).

Στη δεύτερη γραμμή του πίνακα αναγράφεται ο συνολικός αριθμός χωρών που περιλαμβάνει το IMD στην κατάταξή του. Για το 2025 ο πίνακας παρουσιάζει, εκτός της γενικής κατάταξης, την κατάταξη της ελληνικής οικονομίας στο σύνολο των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης – ΕΕ26 (πλην της Μάλτας που δεν περιλαμβάνεται στην έκθεση του IMD), έτσι ώστε να δοθεί μια πληρέστερη εικόνα του πού βρίσκεται η ελληνική οικονομία σε σχέση με τους εταίρους της στην ΕΕ.

Η εξέλιξη δεν διαφαίνεται θετική. Ενώ μέχρι το 2022 (τα δεδομένα αφορούν το 2021) υπάρχει άνοδος στη γενική κατάταξη, έκτοτε η θετική πορεία έχει σταματήσει. Αυτό είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό, δεδομένου ότι η μείωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας θα έχει μακροχρόνιες συνέπειες και θα υποσκάψει το όποιο θετικό πρόσημο (ανάπτυξη, προσέλκυση ξένων άμεσων επενδύσεων) έχει επιτύχει τα τελευταία χρόνια. Το 2025 (στοιχεία του 2024) παρατηρείται πώση στην κατάταξη σε σχέση με το 2021 (στοιχεία του 2020) σε όλους τους υποδείκτες πλην της επιστημονικής υποδομής. Τη χειρότερη επίδοση έχουν, κατά σειρά, οι πρακτικές διοίκησης (απώλεια 10 θέσεων), το κοινωνικό πλαίσιο (απώλεια 7 θέσεων) η τεχνολογική υποδομή (6 θέσεις) και το θεσμικό πλαίσιο (5 θέσεις).

Κάτι που κρίνεται αναγκαίο να σχολιαστεί είναι η κατάταξη στον δείκτη φορολογικής πολιτικής. Ενώ

1. Βλ. <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/>

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.1 Κατάταξη παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας και επιλεγμένοι υποδείκτες

	2021	2022	2023	2024	2025	
Επί συνόλου κρατών	64	63	64	67	69	ΕΕ-26
Γενική κατάταξη	46	47	49	47	50	22
Φορολογική πολιτική	61	51	52	57	58	16
Θεσμικό πλαίσιο	43	46	48	49	48	23
Επιχειρηματική νομοθεσία	35	40	41	31	38	18
Κοινωνικό πλαίσιο	35	42	43	40	42	23
Πρακτικές διοίκησης	48	51	59	51	58	20
Βασική υποδομή	44	39	46	48	47	20
Τεχνολογική υποδομή	45	50	49	47	51	23
Επιστημονική υποδομή	40	39	40	36	36	18

Πηγή: IMD 2025 και προηγούμενων ετών.

η 58η θέση σε σύνολο 69 κρατών θεωρείται πολύ χαμηλή, στην κατάταξη μεταξύ των ΕΕ-26, η ελληνική οικονομία βρίσκεται στην 16η θέση, η οποία είναι λίγο κάτω από τον μέσο όρο (13η θέση). Μάλιστα, η ελληνική οικονομία βρίσκεται μπροστά από τις: Σλοβακία (59η θέση), Φινλανδία (60η), Γερμανία (61η), Ισπανία (62η), Σουηδία (63η), Αυστρία (64η), Ιταλία (66η), Ολλανδία (67η), Βέλγιο (68η) και Γαλλία (69η). Η εξήγηση είναι ότι γενικά οι ευρωπαϊκές οικονομίες δεν είναι ανταγωνιστικές, όσον αφορά τον συγκεκριμένο δείκτη, σε σχέση με τις περισσότερες χώρες παγκοσμίως.

Οι ευρωπαϊκές οικονομίες είναι γνωστές για τους υψηλούς φόρους που χρηματοδοτούν το ισχυρό κοινωνικό τους κράτος. Ωστόσο, στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, ενώ υπάρχουν υψηλοί φόροι, δεν υπάρχει το αντίστοιχο κοινωνικό κράτος που υπάρχει στις άλλες ευρωπαϊκές οικονομίες και αυτό αποτυπώνεται στους δείκτες υποδομών (παιδεία, υγεία, οδικό δίκτυο, σιδηροδρομικό δίκτυο, χώροι πρασίνου, δείκτης καλύτερων πόλεων να ζει κάποιος, κλπ.), όπου επίσης η χώρα κατατάσσεται πολύ χαμηλά μεταξύ των 26 εταίρων της. Ο Πίνακας 4.1.1 περιλαμβάνει μόνο τους σχετικούς δείκτες υποδομών που αφορούν την ψηφιακή μετάβαση, η οποία κρίνεται πολύ σημαντική για τη λεγόμενη ψηφιακή ανταγωνιστικότητα.

4.1.3. Οι δείκτες αποτελεσματικότητας διακυβέρνησης της Παγκόσμιας Τράπεζας

Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, η διακυβέρνηση, δηλαδή, οι παραδόσεις και οι θεσμοί με τους οποίους ασκείται η εξουσία σε μια χώρα, παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της αναπτυξιακής πορείας μιας οικονομίας. Η Τράπεζα αναφέρει ότι ένας μεγάλος αριθμός ερευνών υπογραμμίζει τον τρόπο με τον οποίο οι θεσμοί που προάγουν την ένταξη και τη λογοδοσία υποστηρίζουν υψηλότερη οικονομική ανάπτυξη, ισχυρότερες δημόσιες υπηρεσίες και διευρυμένες ευκαιρίες. Όταν τα συστήματα διακυβέρνησης δυσκολεύονται να εκτελέσουν αυτές τις λειτουργίες, η αναπτυξιακή πορεία είναι συχνά πιο δύσκολο να διατηρηθεί².

Τα ανωτέρω είναι κρίσιμα για μια οικονομία όπως η ελληνική, η οποία δεν έχει πολλά χρόνια που εξήλθε από μία σημαντική οικονομική κρίση και χρειάζεται να συνεχίσει απρόσκοπτα την αναπτυξιακή της πορεία, για να επιτύχει την κοινωνικοοικονομική σύγκλιση με τους εταίρους της στην ΕΕ. Ο Πίνακας 4.1.2 δείχνει τους έξι δείκτες διακυβέρνησης, τους οποίους καταρτίζει η Παγκόσμια Τράπεζα από το 1996. Ο πίνακας παρουσιάζει την εξέλιξη της εξαστίας 2019-2024, που είναι

2. Βλ. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.2 Εξέλιξη παγκόσμιων δεικτών διακυβέρνησης της Παγκόσμιας Τράπεζας

	2019		2020		2021		2022		2023		2024	
	Βαθ- μολο- γία	Κατά- ταξη	Βαθ- μολο- γία	Κατά- ταξη	Βαθ- μολο- γία	Κατά- ταξη	Βαθ- μολο- γία	Κατά- ταξη	Βαθ- μολο- γία	Κατά- ταξη	Βαθ- μολο- γία	Κατά- ταξη
Λογοδοσία	69,70	22	71,82	22	70,82	22	70,70	22	71,38	22	70,53	22
Πολιτική σταθερότητα	70,66	25	71,01	25	69,77	26	69,94	25	72,48	23	68,28	22
Αποτελεσματικό- τητα διακυβέρνησης	60,26	23	62,75	23	62,48	25	62,30	24	56,35	25	55,06	26
Ποιότητα ρύθμισης	61,47	26	61,83	23	61,11	24	61,51	23	62,98	23	62,43	22
Κράτος δικαίου	63,57	22	65,11	22	64,61	23	65,39	22	63,79	24	62,10	25
Έλεγχος διαφθοράς	54,01	22	53,54	23	55,77	23	54,38	23	54,52	22	53,92	22

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, 2025.

και η τελευταία χρονιά των διαθέσιμων στοιχείων. Να σημειωθεί εδώ ότι η χρονιά που αναγράφεται αντιστοιχεί στη συλλογή των δεδομένων και δεν υπάρχει χρονική υστέρηση. Ο πίνακας παρουσιάζει τη βαθμολογία και την κατάταξη μεταξύ των ΕΕ-27 εταίρων.

Από το 2019 έως το 2024 μόνο η 'λογοδοσία' (από 69,70 σε 70,53) και η 'ποιότητα ρύθμισης' (από 61,47 σε 62,43) έχουν βελτιώσει τη βαθμολογία τους, με την τελευταία να έχει βελτιώσει και την κατάταξη. Οι υπόλοιποι δείκτες (πολιτική σταθερότητα, αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης, κράτος δικαίου και έλεγχος διαφθοράς) έχουν παρουσιάσει μείωση στη βαθμολογία.

Η 'πολιτική σταθερότητα' παρουσιάζει άνοδο στην κατάταξη, κάτι που σημαίνει ότι άλλες ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. Γαλλία) είχαν μεγαλύτερη χειροτέρευση από την Ελλάδα λόγω αύξησης των κοινωνικών ταραχών. Το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει και με την 'ποιότητα ρύθμισης', η οποία εμφανίζει σημαντική άνοδο στην κατάταξη (22η από 26η θέση) παρά την ελάχιστη βελτίωση της βαθμολογίας.

Τη μεγαλύτερη υποχώρηση στη βαθμολογία έχει

η 'αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης' (55,06 από 60,26), κάτι το οποίο αποτυπώνεται και στην πτώση στην κατάταξη (από 23η στην 26η). Αυτό είναι κάτι το οποίο θα πρέπει να μας ανησυχήσει, διότι, όπως συμφωνούν οι διεθνείς οργανισμοί, δείχνει και η βιβλιογραφία (IMD, 2025) και αναφέρθηκε πιο πάνω, η αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης είναι ο ακρογωνιαίος λίθος για μια ανταγωνιστική οικονομία, η οποία πετυχαίνει οικονομική ευημερία με ταυτόχρονη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων μέσω αποτελεσματικής υποστήριξης των κοινωνικοοικονομικά ασθενέστερων.

4.1.4. Συμπεράσματα

Η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, παρά τις μεταρρυθμίσεις που έγιναν και γίνονται, βελτιώθηκε αρχικά μέχρι το 2022 και έκτοτε χειροτερεύει, σύμφωνα τουλάχιστον με την παγκόσμια κατάταξη ανταγωνιστικότητας του IMD. Ένας σημαντικός παράγοντας που αποτελεί τροχοπέδη στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας είναι η αποτελεσματικότητα διακυβέρνησης, η οποία, παρά τις προσπάθειες σε επίπεδο ψηφιακής μετάβασης,

δεν φαίνεται να βελτιώνει την αποτελεσματικότητά της. Σημειωτέον ότι, σύμφωνα με τον δείκτη ψηφιακής ανταγωνιστικότητας που εκδίδει επίσης το IMD κάθε χρόνο, η ελληνική οικονομία ανήλθε στην 44η θέση το 2021, έπεσε στην 50ή το 2022, στην 52η το 2023, ενώ ανέβηκε στην 49η το 2024 και παρέμεινε στην ίδια θέση το 2025³.

Από τον Πίνακα 4.1.1 φαίνεται ότι η ελληνική οικονομία έχει ιδιαίτερα αδύναμο θεσμικό πλαίσιο, το οποίο δυσχεραίνει τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας διακυβέρνησης. Επίσης, η χαμηλή κατάταξη στις πρακτικές διοίκησης, σε συνδυασμό με το αδύναμο θεσμικό πλαίσιο, δημιουργεί ένα περιβάλλον όχι ευνοϊκό για αποτελεσματική διοίκηση και διακυβέρνηση. Αυτό με τη σειρά του έχει προεκτάσεις στη χαμηλή λογοδοσία και στις όχι τόσο καλές επιδόσεις στον έλεγχο της διαφθοράς. Ταυτόχρονα, οι χαμηλές επιδόσεις

στο κράτος δικαίου αποτρέπουν εγχώριους και ξένους επιχειρηματίες να προβούν σε παραγωγικές επενδύσεις (greenfield investments), οι οποίες είναι και αυτές που μπορούν να δώσουν σημαντική ώθηση στη χαμηλή παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας, να αυξήσουν τις εξαγωγές και, κατά συνέπεια, να αυξήσουν και την ανταγωνιστικότητά της.

Βιβλιογραφικές αναφορές

IMD (2025). *World Competitiveness Ranking*. IMD, Lausanne, Switzerland. Διαθέσιμο στο: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitivenessranking/>

Παγκόσμια Τράπεζα (2025). *Παγκόσμιοι Δείκτες Διακυβέρνησης*. Διαθέσιμο στο: <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

3. Βλ. https://imd.widen.net/content/xclarczvwr/pdf/WDCR_Report_2025.pdf

4.2. Η απασχόληση στον αγροτικό τομέα στην Ελλάδα: Διαρθρωτικές μεταβολές και πολιτικές προκλήσεις

Ιωάννα Ρεζίτη

Εισαγωγή

Η γεωργική εργασία στην Ελλάδα έχει υποστεί σημαντικές μεταβολές την τελευταία δεκαετία, με βασικό χαρακτηριστικό τη συνεχή μείωση της απασχόλησης και τη μεταβολή της σύνθεσής της. Οι εξελίξεις αυτές επηρεάζουν άμεσα τη λειτουργία της γεωργικής παραγωγής και γεννούν κρίσιμα ερωτήματα για τη βιωσιμότητα του αγροτικού τομέα, ιδίως σε σχέση με την ηλικιακή και εκπαιδευτική διάρθρωση του ανθρώπινου δυναμικού. Το άρθρο αυτό εξετάζει την εξέλιξη της γεωργικής εργασίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2013-2024, αναλύει τις βασικές διαρθρωτικές τάσεις που προκύπτουν και εξετάζει τις πολιτικές προκλήσεις που σχετίζονται με την αγροτική απασχόληση.

4.2.1. Εξέλιξη της γεωργικής εργασίας στην Ελλάδα (2013-2024)

Η απασχόληση στη γεωργία παρουσιάζει μια γενικευμένη καθοδική πορεία την περίοδο 2013-2024, η οποία αποτυπώνεται με συνέπεια τόσο στον αριθμό των απασχολούμενων όσο και στις Ετήσιες Μονάδες Εργασίας (Annual Working Unit: AWU)¹. Παρά την αύξηση της συνολικής απασχόλησης στην ελληνική οικονομία κατά 20,53%, η απασχόληση στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε κατά 3,64%. Ως αποτέλεσμα, το μερίδιο του πρωτογενή στη συνολική απασχόληση υποχώρησε από 12,27% το 2013 σε 9,81% το 2024 (μεταβολή -20,05%), ενώ τα μερίδια του δευτερογενή και τριτογενή τομέα αυξήθηκαν κατά 1,19% και 3,83%, αντίστοιχα. Το εύρημα αυτό υποδηλώνει μια διαρκή, δομική μετατόπιση της οικονομίας μακριά από τη γεωργική δραστηριότητα.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Agricultural Labour Input Statistics (Eurostat), κατά την περίοδο 2013-

2024 οι συνολικές Ετήσιες Μονάδες Εργασίας μειώθηκαν κατά 32,97%, γεγονός που αντικατοπτρίζει τη σταδιακή συρρίκνωση του διαθέσιμου αγροτικού εργατικού δυναμικού (Πίνακας 4.2.1).

Η μείωση αφορά και τις δύο κατηγορίες εργασίας:

- η μισθωτή εργασία (salaried AWU) καταγράφει μείωση 12,91%,
- ενώ η μη μισθωτή εργασία (non-salaried AWU) παρουσιάζει ακόμη μεγαλύτερη υποχώρηση, της τάξης του 36,25%.

Παρά τη συνολική υποχώρηση της απασχόλησης, η κατανομή της γεωργικής εργασίας μεταβάλλεται σημαντικά στη διάρκεια της περιόδου. Συγκεκριμένα, κατά την περίοδο 2013-2024, το μερίδιο της μη μισθωτής εργασίας μειώθηκε κατά 4,90%, ενώ αντιθέτως το μερίδιο της μισθωτής εργασίας αυξήθηκε κατά 29,93%. Το 2024, η μισθωτή εργασία αντιστοιχεί στο 18,27% του συνολικού AWU, έναντι 14,06% το 2013, ενώ η μη μισθωτή εργασία διαμορφώνεται στο 81,73% από 85,94%, αντίστοιχα. Το εύρημα αυτό δείχνει ότι, παρότι η μη μισθωτή εργασία παραμένει κυρίαρχη, η μισθωτή απασχόληση ενισχύει τη σχετική της θέση την τελευταία δεκαετία. Η ενίσχυση αυτή υποδηλώνει μια σταδιακή μετατόπιση των ενεργών εκμεταλλεύσεων προς πιο σταθερές και τυπικές μορφές απασχόλησης, αντικαθιστώντας σε έναν βαθμό την παραδοσιακή οικογενειακή εργασία.

Οι μεταβολές που παρατηρούνται στη γεωργική απασχόληση την τελευταία δεκαετία δεν αποτελούν απλώς συγκυριακές διακυμάνσεις, αλλά εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο δομικών αλλαγών στον αγροτικό τομέα. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της Έρευνας Ολοκληρωμένων Γεωργικών Στατιστικών 2023 (Integrated Farm Statistics) της ΕΛΣΤΑΤ, καταγράφεται σταθερή μείωση του αριθμού των μικρών οικογενειακών εκμεταλλεύσεων στην Ελλάδα, ενώ παράλληλα αυξάνεται το μέσο μέγεθος των γεωργικών μονάδων, γεγονός που αντανάκλα τη συγκέντρωση της παραγωγής σε λιγότερους αλλά μεγαλύτερους παραγωγούς. Επιπλέον, η γήρανση του αγροτικού πληθυσμού, που αποτελεί χαρακτηριστικό της ελληνικής γεωργίας σύμφωνα με την EU Agricultural Outlook 2023-2035 (European Commission, 2023), επιτείνει την τάση συρρίκνωσης της οικογενειακής εργασίας και επιταχύνει τη

1. AWU: Μονάδα μέτρησης εργασίας που ισοδυναμεί με ένα άτομο πλήρους απασχόλησης για ένα έτος (Eurostat).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.1 Εξέλιξη της γεωργικής απασχόλησης

Έτη	AWU	Μισθωτοί	Μη μισθωτοί	% Μισθωτοί	% Μη μισθωτοί
2013	466,99	65,68	401,31	14,06	85,94
2014	461,40	69,20	392,20	15,00	85,00
2015	456,40	73,00	383,40	15,99	84,01
2016	451,60	76,90	374,70	17,03	82,97
2017	422,27	72,87	349,40	17,26	82,74
2018	394,86	69,05	325,81	17,49	82,51
2019	369,24	65,43	303,81	17,72	82,28
2020	345,30	62,00	283,30	17,96	82,04
2021	336,93	60,76	276,16	18,03	81,96
2022	328,76	59,55	269,21	18,11	81,89
2023	320,79	58,37	262,43	18,20	81,81
2024	313,02	57,20	255,82	18,27	81,73

Πηγή: Eurostat, *Agricultural labour input statistics (AWU)*, dataset aact_ali01.

μεταβολή της δομής του τομέα. Συνολικά, τα στοιχεία αυτά τεκμηριώνουν ότι η ελληνική γεωργία βρίσκεται σε μια διαδικασία μετάβασης προς λιγότερες αλλά μεγαλύτερες και πιο επαγγελματικά οργανωμένες εκμεταλλεύσεις, με διαφορετικό μείγμα εργασίας και υψηλότερη τεχνολογική ένταση.

4.2.2. Παραγωγικότητα της εργασίας και μεταβολές στην προστιθέμενη αξία

Η εξέταση της παραγωγικότητας της εργασίας αποτελεί κρίσιμο βήμα για την κατανόηση των μεταβολών στη γεωργική απασχόληση, καθώς η μείωση των AWU δεν συνεπάγεται απαραίτητα αντίστοιχη μείωση της παραγωγής. Αντίθετα, η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι η υποχώρηση του γεωργικού εργατικού δυναμικού συχνά συνοδεύεται από αύξηση της παραγωγικότητας, ως αποτέλεσμα τεχνολογικών βελτιώσεων, μηχανοποίησης και αλλαγών στον τρόπο οργάνωσης των εκμεταλλεύσεων (Kołodziejczak, 2025· Kijek, 2019· Peng, 2024). Η τάση αυτή, η οποία παρατηρείται σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υποδηλώνει ότι η μείωση του AWU αποτελεί μέρος βαθύτερων διαρθρωτικών μετασχηματισμών και όχι ένδειξη υποχώρησης του τομέα. Στο πλαίσιο αυτό, η ανάλυση της παραγωγικότητας της εργασίας καθίσταται αναγκαία για την ερμηνεία των ελληνικών δεδομένων

και για τη διερεύνηση του κατά πόσο οι μεταβολές στην απασχόληση συνδέονται με αλλαγές στην παραγωγική ικανότητα της γεωργίας.

Η παραγωγικότητα της εργασίας στη γεωργία παρουσιάζει ιδιαίτερα έντονη άνοδο την περίοδο 2013-2024 (Πίνακας 4.2.2). Συγκεκριμένα, η παραγωγικότητα, μετρούμενη ως Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (Gross Value Added) ανά Ετήσια Μονάδα Εργασίας (AWU), αυξήθηκε από 11,21 το 2013 σε 25,43 το 2024, σημειώνοντας συνολική μεταβολή 126,75%. Η αύξηση αυτή υπερβαίνει κατά πολύ την άνοδο της συνολικής GVA, η οποία αυξήθηκε κατά 52,10%, και συνδέεται άμεσα με τη σημαντική μείωση του διαθέσιμου γεωργικού εργατικού δυναμικού, καθώς το συνολικό AWU μειώθηκε κατά 32,97% την ίδια περίοδο.

Τα στοιχεία αυτά υποδηλώνουν ότι το 2024 το κάθε AWU παράγει περισσότερο από διπλάσια αξία σε σχέση με το 2013. Η μείωση του εργατικού δυναμικού στη γεωργία δεν οδηγεί αναγκαστικά σε μείωση παραγωγής, καθώς η τεχνολογική πρόοδος, η συγκέντρωση της γεωργικής γης σε μεγαλύτερες και πιο οργανωμένες εκμεταλλεύσεις και η βελτίωση της διαχείρισης αυξάνουν σημαντικά την παραγωγικότητα ανά εργαζόμενο. Η γεωργία γίνεται λιγότερο εντατική σε εργασία και περισσότερο εντατική σε κεφάλαιο. Ωστόσο, η υπο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.2 Δείκτες παραγωγικότητας εργασίας (2013–2024)

Έτη	GVA	AWU	Παραγωγικότητα εργασίας
2013	5.234,30	466,99	11,21
2014	5.443,02	461,40	11,80
2015	5.991,06	456,40	13,13
2016	5.346,86	451,60	11,84
2017	5.936,45	422,27	14,06
2018	5.613,96	394,86	14,22
2019	5.998,40	369,24	16,25
2020	5.812,64	345,30	16,83
2021	5.739,19	336,93	17,03
2022	6.755,99	328,76	20,55
2023	7.501,18	320,79	23,38
2024	7.961,27	313,02	25,43

Πηγή: Eurostat, *Economic Accounts for Agriculture (EAA)* – GVA (dataset aact_eaa01) και *Agricultural Labour Input Statistics* – AWU (dataset aact_ali01).

κατάσταση εργασίας από κεφάλαιο αυξάνει την παραγωγικότητα της εργασίας, χωρίς να συνεπάγεται κατ' ανάγκη βελτίωση της ποιότητας ή των δεξιοτήτων της εργασίας.

4.2.3. Ηλικιακή και φυλετική διάρθρωση των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Η ηλικιακή κατανομή των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων, όπως περιγράφεται στον Πίνακα 4.2.3, δείχνει έντονη διαδικασία γήρανσης την περίοδο 2013-2023. Το ποσοστό των αρχηγών κάτω των 35 ετών μειώθηκε από 5,20% σε 3,73%, ενώ και η ηλικιακή ομάδα 35-44 ετών παρουσίασε σημαντική συρρίκνωση. Αντίθετα, τα ποσοστά των ηλικιών 55-64 και άνω των 65 ετών αυξήθηκαν αισθητά, με την τελευταία κατηγορία να συγκεντρώνει το 37,46% το 2023. Συνολικά, το ποσοστό των αρχηγών ηλικίας άνω των 55 ετών ανέρχεται πλέον στο 65,84%, γεγονός που υποδηλώνει σοβαρό πρόβλημα ανανέωσης και διαδοχής στον αγροτικό τομέα.

Η έντονη γήρανση των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων, με το μερίδιο των ηλικιών άνω των 55

ετών να αυξάνεται από 56,18% το 2013 σε 65,84% το 2023, συνδέεται άμεσα με τις μεταβολές που καταγράφονται στη γεωργική απασχόληση. Η συρρίκνωση των νεότερων ηλικιακών ομάδων, και ιδίως των αρχηγών κάτω των 45 ετών, περιορίζει τη διαθεσιμότητα οικογενειακής εργασίας και εντείνει τις τάσεις αποχώρησης χωρίς άμεση διαδοχή. Η εξέλιξη αυτή αντανακλάται στη σημαντική μείωση της μη μισθωτής εργασίας (non-salaried AWU), καθώς και στη συνολική πτώση του εργατικού δυναμικού σε όρους AWU την περίοδο 2013-2024. Παράλληλα, η αυξανόμενη ηλικία των αρχηγών ενισχύει την ανάγκη για υποκατάσταση της προσωπικής εργασίας με μισθωτή απασχόληση, γεγονός που συμβάλλει στη σχετική αύξηση του μεριδίου των μισθωτών στη συνολική γεωργική εργασία.

Η κατανομή της γεωργικής εργασίας κατά φύλο (Πίνακας 4.2.4) δείχνει ότι την περίοδο 2013-2023 παρατηρείται σαφής μεταβολή στη σύνθεση της απασχόλησης. Η ανδρική εργασία σε όρους AWU αυξάνεται οριακά, ενώ η γυναικεία εργασία παρουσιάζει ιδιαίτερα έντονη άνοδο, γεγονός που οδηγεί σε σημαντική αύξηση του μεριδίου των γυναικών στη συνολική γεωργική εργασία. Ως αποτέλεσμα, η

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.3 Ηλικιακή κατανομή των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων (2013 και 2023)

Ηλικιακή ομάδα	2013	2013 (%)	2023	2023 (%)
< 35	36.890	5,20	18.120	3,73
35-45	104.330	14,70	47.500	9,77
45-54	169.660	23,91	100.370	20,65
55-64	176.370	24,86	137.910	28,38
≥ 65	222.240	31,32	182.050	37,46
Σύνολο	709.490	100,00	485.950	100,00

Πηγή: Eurostat, *Farm Structure Survey (FSS)*.

Σημείωση: Οι τιμές εκφράζονται σε αριθμό γεωργικών εκμεταλλεύσεων και αντιστοιχούν σε έναν αρχηγό εκμετάλλευσης ανά εκμετάλλευση, σύμφωνα με τον ορισμό της Eurostat.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.4 Κατανομή της γεωργικής εργασίας κατά φύλο (AWU), 2013 και 2023

	2013	2023	Μεταβολή (%)
Άνδρες	356.850	376.510	5,51
Γυναίκες	87.490	135.860	55,29
Σύνολο	444.350	512.370	15,31

Πηγή: Eurostat, *Farm Structure Survey (FSS)*.

συνολική αύξηση των AWU² αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στη διεύρυνση της γυναικείας συμμετοχής, υποδηλώνοντας αναδιάρθρωση της εργασιακής βάσης του αγροτικού τομέα και ενίσχυση του ρόλου των γυναικών στη γεωργική παραγωγή.

4.2.4. Παραγωγικότητα εργασίας και γης σε σχέση με το οικονομικό μέγεθος των εκμεταλλεύσεων

Στην Ενότητα 4.2.2 η παραγωγικότητα εργασίας υπολογίστηκε άμεσα ως λόγος της ακαθάριστης

προστιθέμενης αξίας (GVA) προς την απασχόληση σε όρους AWU, προκειμένου να αποτυπωθεί η εξέλιξη της στον χρόνο. Η παρούσα ενότητα εξετάζει την παραγωγικότητα εργασίας και γης σε συνάρτηση με το οικονομικό μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Για τον σκοπό αυτό αξιοποιούνται τα στοιχεία της Eurostat (ef_m_pry), για την παραγωγικότητα εργασίας και γης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, τα οποία επιτρέπουν τη σύγκριση μεταξύ μικρών και μεγάλων εκμεταλλεύσεων³ και τη διερεύνηση του ρόλου του μεγέθους στη διαμόρφωση της παραγωγικότητας.

Ο Πίνακας 4.2.5 παρουσιάζει σαφή διαφοροποίη-

2. Η διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων οφείλεται στη χρήση διαφορετικών στατιστικών πηγών. Στην παρούσα εργασία, για την ανάλυση της γεωργικής εργασίας διατηρούνται ως βασικό σημείο αναφοράς τα *Agricultural Labour Input Statistics*, τα οποία αποτυπώνουν την ετήσια πραγματική εργασία σε όρους AWU, ενώ τα στοιχεία της *Farm Structure Survey* χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για τη διαρθρωτική ανάλυση των εκμεταλλεύσεων.

3. Οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις ορίζονται βάσει του οικονομικού τους μεγέθους (Standard Output – SO). Ως μικρές εκμεταλλεύσεις θεωρούνται εκείνες με οικονομικό μέγεθος μικρότερο των 25.000 ευρώ SO, ενώ ως μεγάλες εκμεταλλεύσεις ορίζονται εκείνες με οικονομικό μέγεθος άνω των 100.000 ευρώ SO, σύμφωνα με την ταξινόμηση οικονομικού μεγέθους της Eurostat. Οι μεσαίες εκμεταλλεύσεις (25.000–100.000 ευρώ SO) δεν εξετάζονται χωριστά, καθώς ο στόχος της ανάλυσης είναι η ανάδειξη των διαφοροποιήσεων παραγωγικότητας μεταξύ των άκρων της κατανομής και όχι η πλήρης αποτύπωση όλων των κατηγοριών μεγέθους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.5 Παραγωγικότητα εργασίας και γης ανά οικονομικό μέγεθος (Standard Output) γεωργικών εκμεταλλεύσεων, 2013 και 2023

Οικονομικό μέγεθος εκμεταλλεύσεων	Παραγωγικότητα γης 2013	Παραγωγικότητα γης 2023	Παραγωγικότητα εργασίας 2013	Παραγωγικότητα εργασίας 2023
Μικρές (< 25.000 € SO)	3.166,5	4.121,4	61,8	48,9
Μεγάλες (> 100.000 € SO)	2.403,8	6.571,3	168,2	178,4

Πηγή: Eurostat, *Land and labour productivity of agricultural holdings by type and size of the farm* (ef_m_pry).

ση της παραγωγικότητας εργασίας και γης μεταξύ μικρών και μεγάλων γεωργικών εκμεταλλεύσεων την περίοδο 2013-2023. Στις μικρές εκμεταλλεύσεις παρατηρείται αύξηση της παραγωγικότητας γης, ενώ η παραγωγικότητα εργασίας μειώνεται, γεγονός που υποδηλώνει ότι η βελτίωση της αξιοποίησης της γης δεν συνοδεύεται από αντίστοιχη αύξηση της αποδοτικότητας της εργασίας. Αντίθετα, στις μεγάλες εκμεταλλεύσεις καταγράφεται ταυτόχρονη αύξηση τόσο της παραγωγικότητας γης όσο και της παραγωγικότητας εργασίας, γεγονός που υποδηλώνει διαφορετικό πρότυπο οργάνωσης της παραγωγής.

Παρότι τα δεδομένα δεν επιτρέπουν την εξαγωγή αιτιολογικών συμπερασμάτων, ο πίνακας καταδεικνύει ότι η αύξηση της συνολικής παραγωγικότητας στον αγροτικό τομέα δεν είναι ομοιόμορφη, αλλά συνδέεται με τη διαφοροποίηση των εκμεταλλεύσεων ως προς το οικονομικό τους μέγεθος.

Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, οι μεγαλύτερες γεωργικές εκμεταλλεύσεις αναμένεται να εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα παραγωγικότητας, λόγω οικονομιών κλίμακας και αυξημένης έντασης κεφαλαίου (OECD, 2011· Latruffe, 2010). Ωστόσο, το 2013 η παραγωγικότητα γης στις μικρές εκμεταλλεύσεις είναι υψηλότερη από τις μεγάλες, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι διαφοροποιήσεις στην αποδοτικότητα των παραγωγικών συντελεστών δεν είναι πάντοτε γραμμικές και ενδέχεται να διαφοροποιούνται χρονικά, το οποίο έχει επισημανθεί και από τους Rizov et al. (2013).

Η διερεύνηση της κατάρτισης και εκπαίδευσης των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων εντάσσεται στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο του ανθρώπινου κεφαλαίου, σύμφωνα με το οποίο οι δεξιότητες και η εκπαίδευση συνδέονται συ-

στηματικά με την παραγωγικότητα της εργασίας (Becker, 1964). Στον αγροτικό τομέα, η σχετική βιβλιογραφία έχει επισημάνει ότι η εκπαίδευση των διαχειριστών εκμεταλλεύσεων συνδέεται με τη βελτίωση της ικανότητας προσαρμογής σε τεχνολογικές και οργανωτικές μεταβολές, καθώς και με την αποτελεσματικότερη αξιοποίηση των παραγωγικών συντελεστών (Schultz, 1964). Επιπλέον, εμπειρικές μελέτες δείχνουν ότι το επίπεδο εκπαίδευσης και κατάρτισης σχετίζεται με την υιοθέτηση καινοτομιών και σύγχρονων πρακτικών στη γεωργία, παράγοντες που συνδέονται έμμεσα με την παραγωγικότητα της εργασίας (Feder et al., 1985· Latruffe, 2010). Υπό το πρίσμα αυτό, η εξέταση της κατάρτισης δεν αποσκοπεί στην άμεση αιτιολόγηση των παρατηρούμενων διαφοροποιήσεων στην παραγωγικότητα, αλλά στη διερεύνηση ενός παράγοντα που, σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, εξετάζεται συστηματικά σε αναλύσεις παραγωγικότητας στη γεωργία.

4.2.5. Εκπαίδευση και κατάρτιση των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Η διεθνής βιβλιογραφία, στο πλαίσιο του ανθρώπινου κεφαλαίου, υποδεικνύει ότι οι δεξιότητες και η εκπαίδευση σχετίζονται με την αποτελεσματικότερη αξιοποίηση παραγωγικών συντελεστών (Schultz, 1964· Latruffe, 2010).

Η διαφοροποίηση της παραγωγικότητας μεταξύ γεωργικών εκμεταλλεύσεων εγείρει το ερώτημα κατά πόσο χαρακτηριστικά του ανθρώπινου δυναμικού σχετίζονται με τον τρόπο οργάνωσης και διαχείρισης της παραγωγής. Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα ενότητα εξετάζει το επίπεδο εκπαίδευσης και κατάρτισης των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.6 Κατανομή αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων ανά επίπεδο γεωργικής κατάρτισης (%), 2013 και 2023

	2013 (%)	2023 (%)
Μόνο πρακτική εμπειρία	5,50	5,22
Βασική γεωργική κατάρτιση	93,91	94,09
Πλήρης γεωργική κατάρτιση	0,59	0,69

Πηγή: Eurostat, *Farm managers by age, sex and agricultural training*.

Τα στοιχεία κατάρτισης δείχνουν ότι το επίπεδο γεωργικής εκπαίδευσης των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Ελλάδα παραμένει ουσιαστικά αμετάβλητο την περίοδο 2013-2023, με κυρίαρχία της βασικής γεωργικής κατάρτισης⁴ (Πίνακας 4.2.6). Ιδιαίτερα χαμηλή παραμένει η συμμετοχή αρχηγών με πλήρη γεωργική κατάρτιση, παρά τη μικρή αύξηση που καταγράφεται την εξεταζόμενη περίοδο. Η αύξηση της παραγωγικότητας δεν συνοδεύεται από αντίστοιχη ενίσχυση της γεωργικής κατάρτισης, γεγονός που δεν επιτρέπει την τεκμηρίωση αιτιολογικής σχέσης μεταξύ των δύο. Η διαπίστωση αυτή υπογραμμίζει ότι η κατάρτιση εξετάζεται ως διαρθρωτικό χαρακτηριστικό του ανθρώπινου κεφαλαίου.

4.2.6. Επικαιροποιημένη εισοδηματική μέθοδος της παραγωγικότητας εργασίας (στοιχεία 2025)

Πέραν της παραπάνω ανάλυσης που βασίζεται σε δείκτες όγκου και καλύπτει την περίοδο 2013-2024, το πλέον πρόσφατο (17/12/2025) άρθρο της Eurostat «EU agricultural labour productivity up by 9.2% in 2025» επιτρέπει μια επικαιροποιημένη εισοδηματική αποτίμηση της παραγωγικότητας της γεωργικής εργασίας της Ελλάδας για το 2025. Η προσέγγιση αυτή αποτυπώνει βραχυχρόνιες εισοδηματικές μεταβολές και δεν αναιρεί τα διαρθρωτικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανάλυση των δεικτών όγκου για την περίοδο 2013-2024.

Σύμφωνα με τη μεθοδολογία της Eurostat, η παραγωγικότητα εργασίας του γεωργικού τομέα μπορεί να μετρηθεί ως το πραγματικό εισόδημα συντελεστών παραγωγής ανά ισοδύναμο πλήρους απασχό-

λησης. Ο δείκτης αυτός αποτυπώνει την αμοιβή όλων των συντελεστών παραγωγής (γη, κεφάλαιο, εργασία) που αντιστοιχεί σε κάθε ισοδύναμο πλήρους απασχόλησης στη γεωργία, σε πραγματικούς όρους (προσαρμοσμένους για τον πληθωρισμό) και εκφρασμένους υπό μορφή δείκτη. Επίσης, η παραγωγικότητα της γεωργικής εργασίας δεν θα πρέπει να συγχέεται ούτε με το συνολικό εισόδημα των γεωργικών νοικοκυριών ούτε με το εισόδημα ενός ατόμου που απασχολείται στη γεωργία.

Η παραγωγικότητα της γεωργικής εργασίας αυξήθηκε το 2025 σε 19 χώρες της ΕΕ. Οι μεγαλύτερες αυξήσεις καταγράφηκαν στο Λουξεμβούργο (40,1%), την Πολωνία (33,4%) και την Εσθονία (30,9%). Αντίθετα, μειώσεις εκτιμήθηκαν σε 8 χώρες της ΕΕ, με τις εντονότερες να σημειώνονται στην Κροατία (14,9%), την Πορτογαλία (10,7%) και την Ελλάδα (8,8%).

Σε αντίθεση με χώρες όπου η αύξηση της παραγωγικότητας προέκυψε είτε από σημαντική άνοδο του εισοδήματος είτε από ταχύτερη συρρίκνωση της απασχόλησης, η ελληνική γεωργία χαρακτηρίζεται από περιορισμένη ευελιξία προσαρμογής της εργασίας. Η δομή του τομέα, με υψηλή συμμετοχή μικρών και οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, περιορίζει τη δυνατότητα ταχείας μείωσης της απασχόλησης ως μηχανισμού αντιστάθμισης των εισοδηματικών πιέσεων, γεγονός που έχει αναδειχθεί και στη σχετική βιβλιογραφία για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Kijek & Kijek, 2019).

Παράλληλα, η μείωση της παραγωγικότητας μπορεί να συνδέεται με αυξημένο κόστος παραγωγής, δυσμενείς καιρικές συνθήκες ή πιέσεις στις τιμές, παράγοντες που επηρεάζουν άμεσα το πραγματικό

4. Η βασική γεωργική κατάρτιση, σύμφωνα με την Eurostat, αναφέρεται σε περιορισμένη μορφή εκπαίδευσης ή κατάρτισης στη γεωργία που δεν αντιστοιχεί σε πλήρη επαγγελματική ή ανώτατη γεωργική εκπαίδευση.

γεωργικό εισόδημα χωρίς να μεταβάλλουν άμεσα τον όγκο της απασχόλησης. Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι οι βραχυχρόνιες μεταβολές της παραγωγικότητας στη γεωργία συχνά αντανakλούν εισοδηματική μεταβλητότητα και όχι αλλαγές στην τεχνολογική αποδοτικότητα (OECD, 2019).

Τέλος, η διαφοροποίηση της ελληνικής επίδοσης σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υπογραμμίζει ότι η αύξηση της παραγωγικότητας σε ευρωπαϊκό επίπεδο δεν είναι ομοιόμορφη και εξαρτάται από τον συνδυασμό εξέλιξης του εισοδήματος και προσαρμογής της απασχόλησης. Όπως επισημαίνεται στη σχετική βιβλιογραφία, χώρες στις οποίες η αύξηση της παραγωγικότητας επιτυγχάνεται κυρίως μέσω μείωσης της απασχόλησης εμφανίζουν διαφορετική δυναμική, σε σχέση με εκείνες όπου η απασχόληση παραμένει σχετικά σταθερή (Kołodziejczak, 2025). Υπό αυτή την έννοια, η πτώση της παραγωγικότητας στην Ελλάδα το 2025 αναδεικνύει τα όρια ενός προτύπου προσαρμογής που βασίζεται στη διατήρηση της απασχόλησης υπό συνθήκες εισοδηματικής πίεσης.

4.2.7. Συμπεράσματα της ανάλυσης της γεωργικής εργασίας

Η ανάλυση της γεωργικής εργασίας στην Ελλάδα για την περίοδο 2013-2024 καταδεικνύει ότι ο αγροτικός τομέας βρίσκεται σε μια μακροχρόνια διαδικασία διαρθρωτικού μετασχηματισμού, με βασικά χαρακτηριστικά τη συρρίκνωση της απασχόλησης, τη μεταβολή της σύνθεσής της και τη σημαντική αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας σε όρους όγκου. Η μείωση των Ετήσιων Μονάδων Εργασίας υπήρξε εντονότερη από τις μεταβολές της παραγόμενης προστιθέμενης αξίας, με αποτέλεσμα την ουσιαστική άνοδο της παραγωγικότητας ανά AWU, χωρίς αυτό να συνεπάγεται αντίστοιχη ενίσχυση του ανθρώπινου κεφαλαίου. Οι μεταβολές στη σύνθεση της γεωργικής εργασίας, και ειδικότερα η σταδιακή μετατόπιση από τη μη μισθωτή προς τη μισθωτή απασχόληση, αντανakλούν αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και συνδέονται με τη συγκέντρωση της γεωργικής δραστηριότητας σε λιγότερες αλλά οικονομικά μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις. Η διαφοροποίηση της παραγωγικότητας μεταξύ μικρών και μεγάλων εκμεταλλεύσεων επιβεβαιώνει ότι η αύξηση της μέσης παραγωγικότητας στον αγροτικό τομέα δεν είναι ομοιόμορφη, αλλά προκύπτει κυρίως από την ενίσχυση της αποδοτικότητας στις μεγαλύτερες και περισσότερο κεφαλαιακά εντατικές μονάδες.

Παράλληλα, η ανάλυση της ηλικιακής και εκπαι-

δευτικής διάρθρωσης του ανθρώπινου δυναμικού αναδεικνύει τη γήρανση των αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων και τη στασιμότητα στο επίπεδο γεωργικής κατάρτισης. Επομένως, η παρατηρούμενη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας συνδέεται με τη μείωση της απασχόλησης και την ενίσχυση της κεφαλαιακής έντασης της γεωργίας, και όχι με βελτίωση των δεξιοτήτων της εργασίας.

Η επικαιροποιημένη εισοδηματική προσέγγιση της παραγωγικότητας για το 2025 προσθέτει μια συμπληρωματική διάσταση στην ανάλυση, αναδεικνύοντας τη σημασία της βραχυχρόνιας εισοδηματικής μεταβλητότητας. Η μείωση της εισοδηματικής παραγωγικότητας της γεωργικής εργασίας στην Ελλάδα το 2025 δεν αναιρεί τα μακροχρόνια διαρθρωτικά συμπεράσματα, αλλά υπογραμμίζει τα όρια ενός προτύπου προσαρμογής που βασίζεται στη διατήρηση της απασχόλησης υπό συνθήκες αυξημένων πιέσεων στο γεωργικό εισόδημα. Οι βραχυχρόνιες μεταβολές της παραγωγικότητας αντανakλούν κυρίως εισοδηματικούς και εξωγενείς παράγοντες και όχι αλλαγές στην τεχνολογική αποδοτικότητα του τομέα.

Συνολικά, η ελληνική γεωργία εμφανίζει μια διττή εικόνα: από τη μία πλευρά, η μακροχρόνια αύξηση της παραγωγικότητας σε όρους όγκου υποδηλώνει βαθιές διαρθρωτικές αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής· από την άλλη, η έντονη εισοδηματική αστάθεια αναδεικνύει την ευάλωτη θέση του τομέα και τα περιορισμένα περιθώρια προσαρμογής της απασχόλησης σε βραχυχρόνιες πιέσεις. Η διάκριση αυτή είναι κρίσιμη για την ερμηνεία των εξελίξεων στη γεωργική εργασία και αποτελεί τη βάση για την αξιολόγηση του ρόλου της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) και των εθνικών παρεμβάσεων στη διατήρηση και ανανέωση του ανθρώπινου δυναμικού στον αγροτικό τομέα.

4.2.8. ΚΑΠ και γεωργική απασχόληση

Η ΚΑΠ αποτελεί το βασικό πλαίσιο πολιτικής που επηρεάζει έμμεσα τη γεωργική απασχόληση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, κυρίως μέσω της στήριξης του αγροτικού εισοδήματος και της διαρθρωτικής προσαρμογής του τομέα. Παρότι η ΚΑΠ δεν έχει ως πρωταρχικό στόχο την απασχόληση, οι παρεμβάσεις της επηρεάζουν τη διατήρηση, τη σύνθεση και την ανανέωση του ανθρώπινου δυναμικού στη γεωργία.

Οι άμεσες ενισχύσεις του Πυλώνα Ι συμβάλλουν στη σταθεροποίηση του εισοδήματος των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, λειτουργώντας ως μηχανισμός συγκράτησης της παραγωγικής δραστηριότητας και, έμμεσα, της απασχόλησης. Ωστόσο, η

βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η εισοδηματική στήριξη δεν μεταφράζεται αυτομάτως σε διατήρηση θέσεων εργασίας, ιδίως σε περιβάλλον διαρθρωτικών πιέσεων και αυξημένης τάσης συγκέντρωσης της παραγωγής (OECD, 2019).

Παράλληλα, η ΚΑΠ περιλαμβάνει ειδικές παρεμβάσεις για τη διαδοχή, κυρίως μέσω της συμπληρωματικής εισοδηματικής στήριξης για νέους αγρότες και των μέτρων πρώτης εγκατάστασης στο πλαίσιο των Στρατηγικών Σχεδίων της ΚΑΠ 2023-2027. Τα μέτρα αυτά διευκολύνουν την είσοδο νέων στο αγροτικό επάγγελμα, ωστόσο οι αξιολογήσεις δείχνουν ότι η αποτελεσματικότητά τους ως προς τη μακροχρόνια ανανέωση της αγροτικής απασχόλησης είναι περιορισμένη, όταν δεν συνοδεύονται από μηχανισμούς διαδοχής και σταθεροποίησης του εισοδήματος (European Commission, 2021).

Ο Πυλώνας II της ΚΑΠ, αν και απευθύνεται στο σύνολο των αγροτών, περιλαμβάνει επενδυτικά και συμβουλευτικά μέτρα που μπορούν να επηρεάσουν έμμεσα την απασχόληση, μέσω του εκσυγχρονισμού των εκμεταλλεύσεων και της αναβάθμισης δεξιοτήτων. Ωστόσο, η έμφαση των παρεμβάσεων αυτών παραμένει κυρίως στο φυσικό κεφάλαιο, ενώ η σύνδεσή τους με την ποιότητα και τη διατήρηση της αγροτικής εργασίας είναι περιορισμένη και συχνά αποσπασματική (European Commission, 2020).

Συνολικά, η ΚΑΠ επηρεάζει τη γεωργική απασχόληση κυρίως έμμεσα, μέσω της εισοδηματικής στήριξης και της ενίσχυσης της διαρθρωτικής προσαρμογής, χωρίς να αποτελεί ενεργό εργαλείο πολιτικής απασχόλησης. Η υφιστάμενη εμπειρία δείχνει ότι, παρότι η ΚΑΠ συμβάλλει στη συγκράτηση της παραγωγικής βάσης, δεν επαρκεί από μόνη της για την αντιμετώπιση της μείωσης, της γήρανσης και της άνισης κατανομής της αγροτικής εργασίας, γεγονός που καθιστά αναγκαία τη συμπλήρωσή της με στοχευμένες πολιτικές απασχόλησης σε εθνικό επίπεδο.

4.2.9. Εθνικές πολιτικές παρεμβάσεις για τη γεωργική απασχόληση

Η διεθνής και ευρωπαϊκή βιβλιογραφία συγκλίνει στο ότι η ΚΑΠ, αν και κρίσιμη για τη στήριξη του αγροτικού εισοδήματος, δεν μπορεί από μόνη της να αντιμετωπίσει τις διαρθρωτικές προκλήσεις της γεωργικής απασχόλησης. Ζητήματα όπως η μείωση των Ετήσιων Μονάδων Εργασίας, η γήρανση του ανθρώπινου δυναμικού και η άνιση κατανομή της απασχόλησης ανά οικονομικό μέγεθος εκμετάλλευσης απαιτούν συμπληρωματικές εθνικές πολιτικές παρεμβάσεις, προσαρμοσμένες

στις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας (European Court of Auditors, 2017· OECD, 2019).

Πρώτον, η βιβλιογραφία υπογραμμίζει τον ρόλο των εθνικών πολιτικών διαδοχής εκμεταλλεύσεων ως καθοριστικού παράγοντα για τη διατήρηση της αγροτικής απασχόλησης. Μελέτες δείχνουν ότι η απουσία θεσμικών μηχανισμών σταδιακής μεταβίβασης της εκμετάλλευσης και του εισοδήματος οδηγεί σε καθυστερημένη αποχώρηση ηλικιωμένων αγροτών και σε αποθάρρυνση των νεότερων γενεών (Leonard et al., 2017· Zagata & Sutherland, 2015). Εθνικές παρεμβάσεις που μειώνουν το διοικητικό και φορολογικό κόστος μεταβίβασης και ενισχύουν τη συνδιαχείριση έχουν αποδειχθεί αποτελεσματικότερες από αποσπασματικά κίνητρα εισόδου.

Δεύτερον, η σταθεροποίηση του αγροτικού εισοδήματος σε εθνικό επίπεδο αναγνωρίζεται ως κρίσιμη προϋπόθεση για τη διατήρηση της απασχόλησης, ιδιαίτερα για νέους και μικρούς παραγωγούς. Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι η υψηλή μεταβλητότητα τιμών και κόστους αποτελεί βασικό παράγοντα πρόωρης εξόδου από το επάγγελμα, ακόμη και όταν υφίσταται στήριξη μέσω της ΚΑΠ (OECD, 2025). Εθνικά εργαλεία διαχείρισης κινδύνου και συμπληρωματικής εισοδηματικής στήριξης μπορούν να λειτουργήσουν ως μηχανισμοί συγκράτησης της απασχόλησης.

Τρίτον, η μετάβαση από οικογενειακή σε μισθωτή εργασία καθιστά αναγκαία την ύπαρξη εθνικών πολιτικών αγοράς εργασίας προσαρμοσμένων στη γεωργία. Η βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η απουσία ευέλικτων και θεσμικά ασφαλών πλαισίων απασχόλησης οδηγεί είτε σε αδήλωτη εργασία είτε σε υποκατάσταση της εργασίας από κεφάλαιο, με αρνητικές επιπτώσεις στη συνολική απασχόληση (OECD, 2019).

Τέλος, η ενίσχυση της ποιότητας της αγροτικής εργασίας μέσω εθνικών πολιτικών γνώσης και δεξιοτήτων αποτελεί κρίσιμο συμπλήρωμα της ΚΑΠ. Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου και οι εμπειρικές μελέτες δείχνουν ότι η βιώσιμη αύξηση της παραγωγικότητας προϋποθέτει επενδύσεις στις δεξιότητες και στη διαχειριστική ικανότητα των αγροτών, και όχι απλώς μείωση της απασχόλησης (Becker, 1964· Schultz, 1964). Εθνικά συστήματα κατάρτισης και συμβουλευτικής, όταν λειτουργούν συστηματικά και όχι αποσπασματικά, μπορούν να στηρίξουν τόσο την παραγωγικότητα όσο και τη διατήρηση της απασχόλησης (European Commission, 2020).

Συνολικά, η επιστημονική βιβλιογραφία καταδεικνύει ότι η βιωσιμότητα της γεωργικής απασχόλησης προϋποθέτει ένα μικτό σύστημα πολιτικών, στο οποίο η ΚΑΠ λειτουργεί συμπληρωματικά προς

εθνικές παρεμβάσεις που στοχεύουν άμεσα στη δι-αδοχή, στη σταθερότητα εισοδήματος, στη ρύθμιση της αγροτικής εργασίας και στην αναβάθμιση του ανθρώπινου κεφαλαίου.

Βιβλιογραφία

Becker, G. S. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. University of Chicago Press.

European Commission (2020). Agricultural Knowledge and Innovation Systems (AKIS): Strategic Working Document. Directorate-General for Agriculture and Rural Development, Brussels.

European Commission (2021). Evaluation of the impact of the CAP on generational renewal, local development and jobs in rural areas. Commission Staff Working Document, 79 final.

European Commission (2023). *CAP Strategic Plans 2023–2027*.

European Commission (2023). *EU agricultural outlook for markets, 2023–2035*. European Commission, DG Agriculture and Rural Development, Brussels.

European Court of Auditors (2017), Special Report 10/2017: EU support to young farmers should be better targeted to foster effective generational renewal.

Feder, G., Just, R. E., & Zilberman, D. (1985). Adoption of agricultural innovations in developing countries. *Economic Development and Cultural Change*, 33(2), 255–298.

Kijek, A. (2019). Productivity and its convergence in agriculture in new and old EU member states. *Agricultural Economics*, 65(1), 01–09.

Kijek, A., & Kijek, T. (2019). Productivity and labour intensity in agriculture in the European Union. *Agricultural Economics – Czech*, 65(5), 203–210.

Kołodziejczak, W. (2025). Labour productivity and employment in agriculture in the European Union. *European Research Studies Journal*, 28(1), 991–1009.

Latruffe, L. (2010). *Competitiveness, productivity and efficiency in the agricultural and agri-food sectors*. OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers No. 30, Paris.

Leonard, B., Kinsella, A., O'Donoghue, C., Farrell, M., & Mahon, M. (2017). Policy drivers of farm succession and inheritance. *Land Use Policy*, 61, 147–159.

OECD (2011). *Evaluation of Agricultural Policy Reforms in the European Union*. OECD Publishing, Paris.

OECD (2019). *Innovation, Productivity and Sustainability in Food and Agriculture*. OECD Publishing, Paris.

OECD (2025). *Attracting new farmers for the future of agriculture*, Policy Brief No. 34. OECD Publishing, Paris.

Peng, B. (2024). Structural dynamics and sustainability in the agricultural sector. *Agriculture & Food Economics*. Springer, Italian Society of Agricultural Economics (SIDEA), 12(1), 1–27.

Rizov, M., Pokrivcak, J., & Ciaian, P. (2013). CAP subsidies and productivity of the EU farms. *Journal of Agricultural Economics*, 64(3), 537–557.

Schultz, T. W. (1964). *Transforming Traditional Agriculture*. Yale University Press.

Zagata, L., & Sutherland, L. (2015). Deconstructing the “young farmer problem in Europe”: Towards a research agenda. *Journal of Rural Studies*, 38, 39–51.

Αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα: Αιτιώδης τεκμηρίωση από την έρευνα αγοράς εργασίας του 1977

Χαράλαμπος Πατρινός*

Περίληψη

Η εργασία εκτιμά την αιτιώδη επίδραση της σχολικής φοίτησης στη συνάρτηση προσδιορισμού των αποδοχών από εργασία με τη χρήση μεταβλητών ως εργαλείων (*Instrumental Variables-IV*), λαμβάνοντας υπόψη το πρόβλημα της ενδογένειας της εκπαίδευσης με τη χρήση του εκπαιδευτικού επιπέδου του πατέρα ως εργαλείου. Η απόδοση κάθε πρόσθετου έτους σχολικής φοίτησης με τη χρήση μεταβλητών ως εργαλείων αγγίζει το 7,9%. Τα τεστ του πρώτου σταδίου και της ενδογένειας επιβεβαιώνουν την καταλληλότητα του εργαλείου και την αναγκαιότητα της μεθόδου χρήσης μεταβλητών ως εργαλείων.

Λέξεις-κλειδιά: Αποδόσεις της εκπαίδευσης, χρήση μεταβλητών ως εργαλείων (*IV*), αιτιώδης επίδραση.

Κωδικοί JEL: I2, I26, J24, J31.

1. Εισαγωγή

Οι εκτιμήσεις των αποδόσεων της εκπαίδευσης μέσω της συνήθους μεθόδου ελαχίστων τετραγώνων (*OLS*) ενδέχεται να είναι μεροληπτικές λόγω του προβλήματος της ενδογένειας (Card 1999). Για την αντιμετώπιση αυτής, υπολογίζεται η αιτι-

ώδης απόδοση της εκπαίδευσης χρησιμοποιώντας το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα ως μεταβλητή εργαλείο. Για την εγκυρότητα του εργαλείου πρέπει να συντρέχουν δύο προϋποθέσεις: (1) η συνάφεια – ήτοι, το γονικό εκπαιδευτικό επίπεδο να συσχετίζεται ισχυρά με την εκπαιδευτική επίτευξη του ατόμου και (2) ο περιορισμός αποκλεισμού – δηλαδή, λαμβάνοντας υπόψη τους υπόλοιπους παράγοντες, το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα πρέπει να επηρεάζει τις αποδοχές από εργασία του ατόμου αποκλειστικά μέσω της εκπαίδευσής του. Η βασική μέθοδος εκτίμησης είναι η μέθοδος των δισταδιακών ελαχίστων τετραγώνων (*2SLS*). Υπό την τυπική υπόθεση μονοτονίας, ο συντελεστής *2SLS* εκφράζει ένα τοπικό μέσο αποτέλεσμα παρέμβασης (*LATE-Local Average Treatment Effect*) για την υποομάδα των ατόμων, των οποίων η εκπαιδευτική επίτευξη πράγματι επηρεάστηκε από το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα (*compliers*). Η σύγκριση μεταξύ εκτιμήσεων *OLS* και *IV* επιτρέπει την αξιολόγηση της κατεύθυνσης της μεροληψίας (οι εκτιμήσεις *IV* είναι συχνά μεγαλύτερες από εκείνες με *OLS*, είτε επειδή η μεροληψία λόγω της έμφυτης ικανότητας είναι αρνητική λόγω σφαλμάτων μέτρησης, είτε επειδή οι οριακές αποδόσεις είναι υψηλότερες για την ομάδα των *compliers*).

Στην ελληνική βιβλιογραφία έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες εκτίμησης των αποδόσεων της εκπαίδευσης με την *OLS* (Kanellopoulos 1997· Lambropoulos και Psacharopoulos 1992· Leibenstein 1967· Livanos και Pouliakas 2011· Magoula και Psacharopoulos 1999· Prodromidis και Prodromidis 2008· Tsamadias 2001). Ο Psacharopoulos (1982), αναλύοντας τα δεδομένα της έρευνας αγοράς εργασίας του 1977, υπολόγισε την απόδοση της εκπαίδευσης. Τα ευρήματά του κατέγραψαν σχετικά χαμηλή απόδοση στο 5,8% – ένα ποσοστό κάτω από τον παγκόσμιο μέσο όρο που κυμαίνεται μεταξύ

* University of Arkansas. Email: patrinos@uark.edu

Ευχαριστώ τον Γιώργο Ψαχαρόπουλο για τα χρήσιμα σχόλια.

Τα ευρήματα, οι ερμηνείες και τα συμπεράσματα που εκφράζονται σε αυτό το άρθρο είναι αποκλειστικά του συγγραφέα και δεν αντικατοπτρίζουν απαραίτητα τις απόψεις του Πανεπιστημίου του Αρκάνσας. Όλα τα υπόλοιπα λάθη και παραλείψεις είναι ευθύνη του συγγραφέα.

- Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις του συγγραφέα και δεν αντανakλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

9% και 10% (Psacharopoulos και Patrinos 2018). Οι μελέτες που χρησιμοποιούν OLS επιβεβαιώνουν γενικά μέτριες αποδόσεις, αν και οι σημειακές εκτιμήσεις ποικίλλουν ανά πληθυσμιακή ομάδα, τομέα απασχόλησης και επιλογή ανεξάρτητων μεταβλητών. Για παράδειγμα, οι αποδόσεις τείνουν να είναι υψηλότερες στον ιδιωτικό τομέα σε σχέση με τον δημόσιο και είναι ευαίσθητες στη χρήση πρόσθετων ανεξάρτητων μεταβλητών, όπως η εργασιακή εμπειρία, η περιοχή διαμονής και το επάγγελμα. Μεταβάλλονται, επίσης, ανάλογα με τις μακροοικονομικές συνθήκες, τις δομικές αλλαγές και την εξελικτική πορεία της κλαδικής σύνθεσης της οικονομικής δραστηριότητας. Η συντριπτική πλειονότητα των ελληνικών εκτιμήσεων βασίζεται σε τυπικές παλινδρομήσεις συναρτήσεων προσδιορισμού των αποδοχών από εργασία, χωρίς να υιοθετούνται επαρκείς στρατηγικές για την αντιμετώπιση της ενδογένειας, γεγονός που τις καθιστά ευάλωτες σε μεροληψίες λόγω των έμφυτων ικανοτήτων, σφαλμάτων μέτρησης της εκπαιδευτικής επίτευξης και σφάλματος αυτοεπιλογής στο δείγμα. Η ετερογένεια των αποδόσεων αποτελεί ένα ακόμη επαναλαμβανόμενο ζήτημα: ορισμένες μελέτες βρίσκουν μεγαλύτερες αποδόσεις για την τριτοβάθμια εκπαίδευση σε σχέση με τη δευτεροβάθμια, διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, καθώς και μη γραμμικά μοτίβα αναφορικά με την κατανομή των ετών σχολικής φοίτησης. Συνολικά, η ελληνική εμπειρία, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις OLS, δείχνει θετικές, αλλά χαμηλότερες από τον διεθνή μέσο όρο αποδόσεις. Αυτό το πλαίσιο τονίζει την ανάγκη εφαρμογής αιτιωδών σχεδιασμών (π.χ., με μεταβλητές-εργαλεία, ασυνέχειες λόγω θεσμικών αλλαγών) για επανεκτίμηση των αποδόσεων της εκπαίδευσης, ώστε να ληφθεί υπόψη η ενδογένεια της εκπαιδευτικής επιλογής.

Η παρούσα εργασία ξεκινά με την αναπαραγωγή του βασικού μοντέλου του Psacharopoulos (1982) στα δεδομένα της *Ειδικής Έρευνας Μισθών και Αποδοχών* του 1977, ώστε η σύγκριση με εκείνα τα αποτελέσματα να είναι ακριβής. Θέτονται οι ίδιοι περιορισμοί δείγματος και περιλαμβάνονται οι ίδιοι προσδιοριστικοί παράγοντες ελέγχου, δηλαδή ανεξάρτητες μεταβλητές, διασφαλίζοντας συγκρισιμότητα. Η αναπαραγωγή αυτή αποτελεί το σημείο αναφοράς για όλες τις επόμενες εκτιμήσεις. Στη συνέχεια, η απόδοση της εκπαίδευσης επανεκτιμάται με βάση την ίδια εξίσωση, αλλά εντός ενός αιτιώδους πλαισίου που αντιμετωπίζει το πρόβλημα της ενδογένειας.

Τα αιτιώδη ευρήματα για την ιδιωτική απόδοση της εκπαίδευσης στην Ελλάδα είναι περιορισμένα, αλλά αυξανόμενα. Στην προσέγγισή τους, οι Chletsos και Roupakias (2020) χρησιμοποιούν το εκπαιδευτικό επίπεδο του/της συζύγου ως μεταβλητή εργαλείο – βασιζόμενοι στο φαινόμενο της ομοιογαμίας (assortative mating) – και καταλήγουν σε απόδοση 3,2% ανά έτος εκπαίδευσης, η οποία υπερβαίνει ελαφρώς την εκτίμησή τους με OLS (2,9%). Παρότι κατατοπιστική, αυτή η στρατηγική στηρίζεται σε έναν ισχυρό περιορισμό αποκλεισμού, καθώς προϋποθέτει ότι η εκπαίδευση του/της συζύγου επηρεάζει τις αποδοχές από εργασία αποκλειστικά μέσω του εκπαιδευτικού επιπέδου του ατόμου¹, ενώ ταυτόχρονα είναι δυνητικά ευαίσθητη στον τρόπο που η ομοιογαμία επηρεάζει μη παρατηρήσιμες ιδιότητες και την προσφορά εργασίας της οικογένειας. Ο Patrinos (2022) αξιοποιεί την εξωγενή διακύμανση που προκλήθηκε από τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, αναφέροντας σημαντικά μεγαλύτερη απόδοση με IV (8,0%) σε σύγκριση με OLS (5,9%) – μια διαφορά που είναι συμβατή με την εξασθένιση λόγω σφάλματος μέτρησης ή/και με υψηλότερες οριακές αποδόσεις για τα άτομα που επηρεάστηκαν από τις διαταραχές στην εκπαιδευτική διαδικασία που προκάλεσε η σύγκρουση. Πρόσφατα, οι Cholezas και Kanelloropoulos (2024), με τη χρήση του επιπέδου εκπαίδευσης των γονιών και του αριθμού των παιδιών στην οικογένεια ως μεταβλητών εργαλείων, βρήκαν αποδόσεις από 7% ως 11,5%, σε αντίθεση με αποδόσεις της τάξης του 3% ως 6% με OLS. Συνολικά, η ελληνική βιβλιογραφία που χρησιμοποιεί IV συνήθως καταλήγει σε υψηλότερες εκτιμήσεις σε σχέση με εκείνες που προκύπτουν με OLS, ευθυγραμμιζόμενες με τη διεθνή εμπειρία που δείχνει ότι οι εκτιμήσεις με OLS μπορεί να υποεκτιμήσουν τις αιτιώδεις αποδόσεις λόγω σφαλμάτων μέτρησης, αυτοεπιλογής στο δείγμα και ετερογενών επικρατουσών αποδόσεων. Αυτό τοποθετεί τις αιτιώδεις αποδόσεις εκπαίδευσης στην Ελλάδα πιο κοντά (ή ακόμη ελαφρώς πάνω) από τους παγκόσμιους δείκτες αναφοράς.

Στην παρούσα εργασία, το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα χρησιμοποιείται ως μεταβλητή εργαλείο (Aakvik et al. 2003· Ashenfelter και Zimmerman 1997· Card 1993· Gong 2019· Ichino και Winter-Ebmer 1999· Levin και Plug 1999). Για να θεωρηθεί έγκυρη η μεταβλητή εργαλείο, θα πρέπει να μην σχετίζεται με το επίπεδο των αποδοχών από εργασία (Lemke και Rischall 2003· Trostel et al. 2002). Στην ελληνική περίπτωση, η απόδοση ενός πρόσθετου έτους εκπαίδευσης είναι υψηλότερη για εκείνους με περισ-

1. Και όχι, για παράδειγμα, μέσω των αποδοχών καθ' αυτά.

σότερο μορφωμένους πατέρες (Patrinos 1995). Η ιδιωτική οριακή απόδοση ενός έτους εκπαίδευσης φαίνεται να αυξάνεται με το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα, αν και η συνολική σχέση είναι περιορισμένη. Στην πράξη, διακρίνονται μόνο τρεις ευρείες κατηγορίες με βάση το πατρικό εκπαιδευτικό επίπεδο, ενώ η διαφορά μεταξύ πατέρων με δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν είναι στατιστικά σημαντική. Η κύρια διαχωριστική γραμμή εντοπίζεται μεταξύ ατόμων με αναλφάβητους πατέρες έναντι όλων των υπολοίπων. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι με πατέρες που έχουν ολοκληρώσει τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν έχουν στατιστικά σημαντικά υψηλότερες αποδόσεις σε σχέση με εκείνους που έχουν πατέρες απόφοιτους ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι υπολογιζόμενες αποδόσεις ποικίλλουν ελάχιστα: 5,4% για πατέρες με δευτεροβάθμια ή ανώτερη εκπαίδευση, 5,1% για πατέρες απόφοιτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και 5,0% για αναλφάβητους πατέρες – ποσοστά πολύ κοντά στον συνολικό μέσο όρο του δείγματος που είναι 5,6%. Κατά συνέπεια, η πιθανή μεροληψία είναι μικρή και οι εκτιμήσεις διατηρούνται συνεπείς με εκείνες που προκύπτουν από αυστηρά εξωγενείς μεταβλητές εργαλεία (Hoogerheide et al. 2012· Hou et al. 2020). Συνεπώς, το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα χρησιμοποιείται ως μεταβλητή εργαλείο, υπό την υπόθεση ότι επηρεάζει την εκπαίδευση του παιδιού μέσω γενετικών ή περιβαλλοντικών παραγόντων (συνάφεια), αλλά έχει ελάχιστη ή καθόλου άμεση επίδραση στις αποδοχές από εργασία (περιορισμός αποκλεισμού).

2. Η ελληνική αγορά εργασίας στη δεκαετία του 1970

Τα τέλη της δεκαετίας του 1970 σηματοδότησαν μια καθοριστική περίοδο μετάβασης για την Ελλάδα με την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974. Η παραγωγική δομή βασιζόταν έντονα στον πρωτογενή τομέα, τον τουρισμό, τη ναυτιλία και το εμπόριο μικρής κλίμακας, ενώ η μεταποίηση παρουσίαζε μέτρια ανάπτυξη και κυριαρχείτο από μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Η αγορά εργασίας χαρακτηριζόταν από υψηλά ποσοστά αυτοαπασχόλησης, έντονες μεταναστευτικές ροές από αγροτικές προς αστικές περιοχές και ένα σύστημα συλλογικών διαπραγματεύσεων που βρισκόταν υπό διαμόρφωση, αλλά παρέμενε αρκετά συγκεντρωτικό. Ο δημόσιος τομέας βρισκόταν σε διαδικασία ενδυνάμωσης, τόσο σε έκταση όσο και σε επιρροή. Η εκπαιδευτική πολιτική βρισκόταν σε φάση ανασχηματισμού: οι μεταπολιτευτικές μεταρρυθμίσεις διέυρυναν την πρόσβαση στην εκπαίδευση, τυποποίησαν τα προγράμματα

σπουδών και τη γλώσσα διδασκαλίας και προώθησαν την πρόσβαση στην ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, θέτοντας τις βάσεις για τη μετέπειτα επέκταση της τριτοβάθμιας. Αυτά τα θεσμικά και δομικά χαρακτηριστικά είναι καθοριστικής σημασίας για την ερμηνεία των αποδόσεων της εκπαίδευσης γύρω στο 1977. Η πολιτική κανονικοποίηση και η μεταβαλλόμενη οικονομική δομή της Ελλάδας στα τέλη της δεκαετίας του '70 αποτελούν το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να εξεταστούν τόσο οι εκτιμήσεις OLS όσο και οι αιτιώδεις εκτιμήσεις της ιδιωτικής απόδοσης της εκπαίδευσης (βλ. Alogoskoufis 2024 για μια ευρύτερη επισκόπηση).

Κατά την περίοδο αυτή, η αγορά εργασίας εμφάνιζε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: το κράτος αποτελούσε τον κυρίαρχο εργοδότη, απορροφώντας ένα μεγάλο ποσοστό απόφοιτων ανωτάτων σχολών. Σύμφωνα με σχετική μελέτη του ΟΟΣΑ, οι πτυχιούχοι ανώτατης εκπαίδευσης αποτελούσαν το 40% του εργατικού δυναμικού του δημόσιου τομέα στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας του '60, σε αντίθεση με το μόλις 5% στη Γαλλία (OECD 1966). Η συγκριτικά υποανάπτυκτη μεταποιητική δομή της Ελλάδας, σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες που εκβιομηχανίζονταν ταχύτατα, σήμαινε λιγότερες ευκαιρίες για απασχόληση ατόμων με υψηλό επίπεδο προσόντων στον ιδιωτικό τομέα. Ως αποτέλεσμα, ο δημόσιος τομέας, προσφέροντας μεγαλύτερη σταθερότητα απασχόλησης και κοινωνικά προνόμια, εξελίχθηκε σε ιδιαίτερα ελκυστική επιλογή για τους μορφωμένους πολίτες, τροφοδοτώντας την αυξανόμενη ζήτηση για εκπαίδευση (Livanos 2010· Gounias 1998). Στον ελληνικό δημόσιο διάλογο, η εκπαίδευση θεωρούνταν ευρέως ως το βασικό μέσο για την προώθηση της κοινωνικής κινητικότητας και της ισότητας (Tsakloglou και Cholezas 2005). Το εκπαιδευτικό σύστημα παρέμεινε ιδιαίτερα συγκεντρωτικό υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, με τη δομή του να παραμένει σε μεγάλο βαθμό αμετάβλητη μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Ωστόσο, στα τέλη της δεκαετίας του '70 παρατηρήθηκε συνεχιζόμενη διεύρυνση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης – μια τάση που ξεκίνησε στη δεκαετία του '60 – η οποία προκλήθηκε από πολιτικές μεταρρυθμίσεις, κίνητρα του δημόσιου τομέα και ευρύτερες προσπάθειες εκσυγχρονισμού του εκπαιδευτικού συστήματος κατά τη μεταπολίτευση.

3. Δεδομένα και δείγμα

Η παρούσα ανάλυση βασίζεται στην *Ειδική Έρευνα Μισθών και Αποδοχών* του 1977 – τα ίδια μικροδεδομένα που είχε αναλύσει ο Psacharopoulos

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Περιγραφή μεταβλητών

Μεταβλητή	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση
Λογάριθμος μισθών	12,15	0,55
Έτη σχολικής εκπαίδευσης	12,08	4,72
Έτη σχολικής εκπαίδευσης πατέρα	7,62	4,37
Εμπειρία (έτη)	20,10	11,57
Εμπειρία στο τετράγωνο	537,73	536,96
Ετήσιες απολαβές (Δραχμές)	216.289	119.080
Αριθμός παρατηρήσεων	6.112	

Πηγή: Έρευνα Αγοράς Εργασίας 1977.

(1982), τα οποία συλλέχθηκαν από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ). Η έρευνα είχε σχεδιαστεί ειδικά για τη μέτρηση της σύνθεσης των αποδοχών και της απασχόλησης στις αστικές αγορές εργασίας και διεξήχθη σε ένα στρωματοποιημένο τυχαίο δείγμα 8.756 μισθωτών εργαζομένων σε 12 πόλεις. Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε πληροφορίες για τις αποδοχές από εργασία, τα έτη εκπαίδευσης, την εργασιακή εμπειρία και την εκπαίδευση του πατέρα. Ακολουθώντας την αρχική μελέτη, η ανάλυση περιορίζεται στους μισθωτούς άνδρες, προκειμένου να αποφευχθούν προβλήματα που σχετίζονται με τη διαφορετική συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, με πιθανές διακρίσεις σε βάρος τους και με τη δυσκολία κατασκευής ακριβών μετρήσεων της εργασιακής εμπειρίας για τις γυναίκες εκείνης της περιόδου. Ο Πίνακας 1 περιέχει τους μέσους όρους και τις τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών.

4. Στρατηγική ταυτοποίησης: Η μέθοδος της χρήσης μεταβλητών ως εργαλείων (IV)

Υπό την προϋπόθεση μιας έγκυρης μεταβλητής εργαλείου Z_i , ο συντελεστής b_i στο μοντέλο αποδόσεων-εκπαίδευσης αντικατοπτρίζει την ατομική ιδιωτική απόδοση, με τον πληθυσμιακό μέσο όρο να είναι b_o (Patrinos και Sakellariou 2006). Στην περίπτωση ομοιογενών αποδόσεων, η εκτίμηση με μεταβλητές ως εργαλεία απαιτεί αυτή να μην σχετίζεται ούτε με τον διαταρακτικό όρο της εξίσωσης, αλλά ούτε και με τις μη παρατηρήσιμες έμφυτες ικανότητες. Ωστόσο, όταν οι αποδόσεις ποικίλλουν μεταξύ των ατόμων, αυτή η προϋπόθε-

ση δεν επαρκεί. Στην περίπτωση αυτή, ο αιτιώδης προσδιορισμός απαιτεί επιπλέον να ικανοποιείται η υπόθεση ότι η μεταβλητή εργαλείο δεν συσχετίζεται με τα οφέλη του ατόμου από την εκπαίδευση – μια πολύ ισχυρότερη προϋπόθεση.

Αυτή η ετερογένεια συνεπάγεται ότι το b_i προέρχεται από μια κατανομή αιτιωδών επιδράσεων και διαφορετικοί εκτιμητές ταυτοποιούν διαφορετικές παραμέτρους εντός αυτής της κατανομής. Συνεπώς, οι εκτιμήσεις με μεταβλητές εργαλεία εξαρτώνται από τη συγκεκριμένη σχέση μεταξύ της μεταβλητής εργαλείου και της εκπαίδευσης. Υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, η μέθοδος της χρήσης μεταβλητών ως εργαλείων εκτιμά ένα τοπικό μέσο αποτέλεσμα παρέμβασης (LATE) – τη μέση απόδοση για εκείνους των οποίων οι εκπαιδευτικές επιλογές επηρεάζονται από τη μεταβλητή εργαλείο, στη συγκεκριμένη περίπτωση την εκπαίδευση του πατέρα. Έτσι, η εκτίμηση αυτή απαντά σε μια τοπική ερώτηση πολιτικής και όχι σε μια γενικευμένη.

Στην εργασία αυτή, υπολογίζεται η αιτιώδης επίδραση της σχολικής φοίτησης (S) στον λογάριθμο των αποδοχών από εργασία ($\ln Y$) χρησιμοποιώντας μεταβλητές εργαλεία για την αντιμετώπιση της πιθανής ενδογένειας. Ειδικότερα, χρησιμοποιείται ως μεταβλητή εργαλείο τα έτη εκπαίδευσης του πατέρα (sf), ενώ λαμβάνονται υπόψη τα έτη εμπειρίας και το τετράγωνό τους. Η εκτίμηση πραγματοποιείται με τη μέθοδο των δισταδιακών ελαχίστων τετραγώνων (2SLS) και τη χρήση εύρωστων (robust) τυπικών σφαλμάτων για την αντιμετώπιση πιθανής ετεροσκεδαστικότητας.

5. Εμπειρική ανάλυση

Η εκτίμηση των αποδόσεων της εκπαίδευσης στην Ελλάδα για το έτος 1977, με χρήση του εκπαιδευτικού επιπέδου του πατέρα ως μεταβλητή εργαλείο, είναι υψηλότερη από τις υπάρχουσες μη πειραματικές εκτιμήσεις της εποχής. Το δείγμα περιλαμβάνει άνδρες μισθωτούς ηλικίας 14-65 ετών. Οι εκτιμήσεις με OLS βασίζονται στην τυπική εξίσωση αποδοχών του Mincer. Τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται στον Πίνακα 2 περιλαμβάνουν τις εκτιμήσεις OLS στις δύο πρώτες στήλες, ακολουθούμενες από τα αποτελέσματα του πρώτου σταδίου και τις εκτιμήσεις με IV στην τελευταία στήλη. Τα αποτελέσματα OLS είναι τα ίδια με αυτά του Psacharopoulos (1982).

Τα αποτελέσματα του πρώτου σταδίου δείχνουν ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα (*sf*) έχει ισχυ-

ρή επίδραση στην εκπαίδευση του ατόμου. Η τιμή του F-statistic είναι 58,75, πολύ πάνω από το συμβατικό κατώφλι του 10, υποδηλώνοντας την απουσία προβλήματος αδύναμης μεταβλητής εργαλείου. Συνολικά, το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα επηρεάζει σημαντικά τη σχολική φοίτηση του ατόμου. Κάθε επιπλέον έτος εκπαίδευσης του πατέρα συσχετίζεται με αύξηση των ετών εκπαίδευσης του παιδιού κατά 0,4 έτη.

Η αρχική εκτίμηση των αποδόσεων της σχολικής φοίτησης για το 1977 μέσω OLS από τον Psacharopoulos (1982) ήταν 5,8%, ποσοστό που αναπαράγεται με επιτυχία στην παρούσα ανάλυση. Η αντίστοιχη εκτίμηση με τη μέθοδο IV ανέρχεται σε 7,9%, αποτέλεσμα που είναι 2,1 εκατοστιαίες μονάδες μεγαλύτερο από την εκτίμηση OLS. Τα ευρήματά μας είναι συνεπή με εκείνα άλλων μελετών που έχουν χρησιμοποιήσει τη γονική εκπαίδευση

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Αποδόσεις εκπαίδευσης: Ελλάδα, 1977

Μεταβλητή	OLS		IV	
	1	2	Πρώτο στάδιο	Εξίσωση αποδοχών
Έτη σχολικής εκπαίδευσης	0,054 (38,400)	0,058 (45,400)		0,079 (25,600)
Εμπειρία (έτη)	0,059 (34,000)	0,059 (33,900)	0,123 (8,500)	0,056 (28,600)
Εμπειρία στο τετράγωνο	(0,001) (25,900)	(0,001) (25,900)	(0,005) (16,500)	(0,001) (19,100)
Έτη σχολικής εκπαίδευσης πατέρα	0,011 (7,500)		0,426 (41,400)	
Σταθερός όρος	10,757	10,787	9,074	10,530
F-test			1710,2	695,18
p-value			0,000	0,000
Overidentification statistic				Exactly identified
Wu-Hausman F-test				58,75
p-value of Wu-Hausman F test				0,000
R-squared	0,3777	0,3720	0,2873	0,3300
Adjusted R-squared	0,3773	0,3717		
N	6.112	6.112	6.112	6.112

Πηγή: Έρευνα Αγοράς Εργασίας 1977.

Σημειώσεις: Στις στήλες 1, 2 και 4 η εξαρτημένη μεταβλητή είναι ο λογάριθμος των ετήσιων απολαβών και στη στήλη 3 είναι τα έτη εκπαίδευσης. Οι αριθμοί σε παρένθεση είναι t-statistics στην περίπτωση του OLS και του πρώτου σταδίου, και z-statistics για τις εκτιμήσεις με IV.

ως μεταβλητή εργαλείο (βλ., για παράδειγμα, Aryal et al. 2022· Chletsos και Roupakias 2020· Cholezas και Kanellopoulos 2024· Harmon et al. 2003).

Επίσης, τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με την υπόθεση ότι οι αποδόσεις της εκπαίδευσης ποικίλλουν μεταξύ των ατόμων (Card 2001). Το θεωρητικό πλαίσιο του τοπικού μέσου αποτελέσματος παρέμβασης εξηγεί αυτή τη διαφορά: εντοπίζει την απόδοση για εκείνη την ομάδα πληθυσμού των οποίων η εκπαίδευση επηρεάζεται από τη χρήση μεταβλητών ως εργαλείων – στην περίπτωσή μας, πιθανότατα άτομα από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, τα οποία αναμένεται να έχουν υψηλότερες οριακές αποδόσεις εκπαίδευσης. Οι εκτιμήσεις OLS τείνουν να υποτιμούν τις πραγματικές αποδόσεις, καθώς υπολογίζουν έναν μέσο όρο για ολόκληρο τον πληθυσμό και, ταυτόχρονα, επηρεάζονται αρνητικά από σφάλματα μέτρησης στα έτη εκπαίδευσης. Αντίθετα, οι εκτιμήσεις με IV διορθώνουν για τα συστηματικά σφάλματα μέτρησης της εκπαίδευσης και αντικατοπτρίζουν την επίδραση για μια συγκεκριμένη υποομάδα με αποδόσεις πάνω από τον μέσο όρο. Κατά συνέπεια, σε περιβάλλοντα ετερογενών αποδόσεων, οι εκτιμήσεις με IV συχνά υπερβαίνουν εκείνες με OLS. Τα σφάλματα μέτρησης στα αναφερόμενα έτη εκπαίδευσης, ιδιαίτερα σε παλαιότερες έρευνες που βασίζονται σε αναδρομικές αναφορές, μπορούν να οδηγήσουν σε περαιτέρω εξασθένηση των εκτιμήσεων OLS, συνεισφέροντας στο παρατηρούμενο χάσμα μεταξύ OLS και IV, πέραν των φαινομένων της ενδογένειας και της ετερογένειας των αποδόσεων (Card 2001· Bound et al. 2001).

Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο του Ishimaru (2024), το χάσμα μεταξύ των εκτιμήσεων OLS και IV διασπάται σε τρία μέρη: (1) τη διαφορετική στάθμιση των ανεξάρτητων μεταβλητών (covariate weighting), που αναφέρεται στο τμήμα του χάσματος που οφείλεται σε διαφορετικές κατανομές των μεταβλητών ελέγχου στα δείγματα των δύο μεθόδων (π.χ., εμπειρία), καθώς δίνει διαφορετική βαρύτητα στις ανεξάρτητες μεταβλητές, (2) τη διαφορετική στάθμιση ανά επίπεδο παρέμβασης (treatment-level weighting), που σχετίζεται με διαφορετικά επίπεδα της ίδιας της μεταβλητής σχολικής φοίτησης, και (3) τη διαφορά στις οριακές επιδράσεις (marginal effects), η οποία αντιστοιχεί στη διόρθωση της μεροληψίας, καθώς η μέθοδος IV διορθώνει για κρυφούς συγχυτικούς παράγοντες που παραλείπει η μέθοδος OLS.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης της διαφοράς (Πίνακας 3) δείχνουν ότι μόνο 0,06 εκατοστιαίες μονάδες του συνολικού χάσματος (0,021) αποδί-

δονται σε διαφορές στην κατανομή των παρατηρήσιμων μεταβλητών ελέγχου, ενώ οι διαφορές στις σταθμίσεις ανά επίπεδο παρέμβασης αντιπροσωπεύουν 0,04 εκατοστιαίες μονάδες. Οι υπόλοιπες 1,98 ποσοστιαίες μονάδες (το 96% του συνολικού χάσματος) αφορούν διαφορές στις οριακές αποδόσεις – γεγονός που υποδηλώνει ότι η ενδογένεια ή η ετερογένεια των αποδόσεων είναι ο κύριος παράγοντας που οδηγεί στο χάσμα μεταξύ των δύο μεθόδων.

Επιπλέον, συμπεραίνουμε ότι τα έτη εκπαίδευσης του πατέρα αποτελούν μία έγκυρη μεταβλητή εργαλείο, ακόμη και αν υπάρχει μια μικρή άμεση επίδραση στις αποδοχές από εργασία. Για να εξεταστεί αυτό, συγκρίνονται δύο παλινδρομήσεις αποδοχών από εργασία: η μία περιλαμβάνει το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα και η άλλη όχι (Πίνακας 2). Η συμπερίληψη αυτής της μεταβλητής αύξησε τον συντελεστή προσδιορισμού (*R*-squared) από 0,3720 σε 0,3777, δηλαδή κατά 0,0057 (ή περίπου 0,57 ποσοστιαίες μονάδες). Ο προσαρμοσμένος συντελεστής προσδιορισμού αυξήθηκε από 0,3717 σε 0,3773, ή κατά 0,56 ποσοστιαίες μονάδες. Αυτή η μέτρια βελτίωση στην ερμηνευτική ικανότητα του μοντέλου υποδηλώνει ότι, ενώ το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα προσθέτει κάποια επεξηγηματική δύναμη σχετικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο του ατόμου, η πρόσθετη επίδρασή του είναι περιορισμένη – συμπεριφορά που είναι συμβατή με τις τυπικές ερμηνείες μεταβολών του συντελεστή προσδιορισμού (Wooldridge 2010· Gujarati και Porter 2009).

Η υπό μελέτη περίοδος συνέπεσε με τον εκ βάθρων μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας. Η αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974 ενίσχυσε την πολιτική σταθερότητα και η εκπαίδευση αναδείχθηκε σε κεντρικό πυλώνα της στρατηγικής εκσυγχρονισμού και μέσο κοινωνικής κινητικότητας. Η αγορά εργασίας παρέμενε κατακερματισμένη, με υψηλά ποσοστά αυτοαπασχόλησης και έναν διευρυνόμενο δημόσιο τομέα που απορρόφησε δυσανάλογα τους μορφωμένους εργαζόμενους. Σε αυτό το θεσμικό πλαίσιο, η εκπαίδευση λειτούργησε όχι μόνο ως σήμα αυξημένης παραγωγικότητας, αλλά και ως εισιτήριο για σταθερές και σχετικά προνομιούχες θέσεις στον δημόσιο τομέα. Το γεγονός ότι η αιτιώδης απόδοση είναι υψηλότερη από την εκτίμηση OLS υποδηλώνει ότι, ακόμα και σε μια αγορά εργασίας όπου τα πτυχία είχαν ισχυρή αξία σηματοδότησης, οι παραγωγικές πτυχές της εκπαίδευσης ήταν σημαντικές.

Η ανάλυση έχει αρκετούς περιορισμούς που πρέπει να ληφθούν υπόψη. Πρώτον, η εγκυρότητα

Πίνακας 3. Διάσπαση της διαφοράς μεταξύ εκτιμήσεων με βοηθητικές μεταβλητές και OLS για τις αποδόσεις της εκπαίδευσης

Συντελεστές		Διάσπαση			
OLS	IV	Διαφορά IV-OLS	Στάθμιση ανεξάρτητων μεταβλητών - CV	Στάθμιση ανά επίπεδο παρέμβασης - TW	Διαφορές οριακών επιδράσεων - ME
0,058	0,079	0,021	0,0006	0,0004	0,0198
(0,001)	(0,003)	(0,003)	(0,0002)	(0,0002)	(0,0028)

Πηγή: Έρευνα Αγοράς Εργασίας 1977.

Σημείωση: Τα τυπικά σφάλματα παρουσιάζονται σε παρένθεση. Οι τρεις πρώτες στήλες αναφέρουν τις εκτιμήσεις OLS, IV και τη διαφορά τους. Οι επόμενες τρεις στήλες αναφέρουν τις εκτιμήσεις των τριών στοιχείων της ανάλυσης της διαφοράς: τη διαφορά στη στάθμιση ανεξάρτητων μεταβλητών (CV), τη διαφορά στη στάθμιση ανά επίπεδο παρέμβασης (ΔTW) και τη διαφορά στις οριακές επιδράσεις (ΔME). Κατασκευαστικά, το άθροισμα αυτών των τριών στοιχείων ισούται με τη συνολική διαφορά μεταξύ των δύο μεθόδων. Τα τυπικά σφάλματα είναι εύρωστα (robust) έναντι ετεροσκεδαστικότητας και συσχέτισης μεταξύ παρατηρήσεων.

του εκπαιδευτικού επιπέδου του πατέρα ως εργαλείου εξαρτάται από τον περιορισμό αποκλεισμού, ο οποίος, αν και πιθανός, δεν είναι δυνατόν να ελεγχθεί άμεσα. Αν και τα τεστ σταθερότητας υποδεικνύουν ότι οποιαδήποτε άμεση επίδραση της πατρικής εκπαίδευσης στις αποδοχές από εργασία είναι μικρή, δεν μπορεί να αποκλειστεί εντελώς. Δεύτερον, η ερμηνεία μέσω του τοπικού μέσου αποτελέσματος παρέμβασης μάς υπενθυμίζει ότι οι εκτιμήσεις με IV δεν είναι καθολικές: ισχύουν για την υποομάδα των ατόμων των οποίων η εκπαίδευση επηρεάζεται από τη μεταβλητή εργαλείο. Στην περίπτωση μας, είναι πιθανό να πρόκειται για άτομα από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα που βρίσκονταν στο όριο της συνέχισης των σπουδών τους. Επομένως, ενώ το ποσοστό 7,9% έχει σημασία από την πλευρά της άσκησης πολιτικής, δεν πρέπει να γενικευθεί για όλους τους εργαζόμενους της δεκαετίας του '70.

6. Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία επανεξέτασε τις αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα, αναλύοντας εκ νέου τα δεδομένα της *Ειδικής Έρευνας Μισθών και Αποδοχών* του 1977 με τη χρήση μιας αιτιώδους στρατηγικής αναγνώρισης. Η χρήση του εκπαιδευτικού επιπέδου του πατέρα ως μεταβλητής εργαλείου προσφέρει έναν αξιόπιστο τρόπο για την αντιμετώπιση της ενδογένειας και τον υπολογισμό ενός τοπικού μέσου αποτελέσματος παρέμβασης (LATE) της εκπαίδευσης στις αποδοχές

από εργασία. Τα αποτελέσματα υποδεικνύουν μια ιδιωτική απόδοση της εκπαίδευσης περίπου 7,9% ανά πρόσθετο έτος εκπαίδευσης, ποσοστό που είναι σημαντικά υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό 5,8% που προέκυψε από την εκτίμηση OLS του Psacharopoulos (1982). Το εύρημα αυτό είναι συνεπές με τη διεθνή εμπειρία, η οποία δείχνει ότι οι εκτιμήσεις με IV συχνά υπερβαίνουν εκείνες με OLS, αντικατοπτρίζοντας τόσο την εξασθένιση από σφάλματα μέτρησης όσο και την ετερογένεια των αποδόσεων. Σύμφωνα με το τελευταίο, τα άτομα που βρίσκονται στο όριο της απόφασης για συνέχιση των σπουδών – και των οποίων η επιλογή επηρεάζεται περισσότερο από το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων – παρουσιάζουν υψηλότερες από τον μέσο όρο αποδόσεις.

Επιπλέον, η εργασία αυτή καταδεικνύει την αξία της επανεξέτασης ιστορικών δεδομένων με σύγχρονες οικονομετρικές τεχνικές. Η έρευνα του 1977 παραμένει ένα από τα πιο περιεκτικά σύνολα δεδομένων για την ελληνική αγορά εργασίας της πρώιμης μεταπολιτευτικής περιόδου. Με την εφαρμογή μιας στρατηγικής IV, είναι δυνατή η εξαγωγή νέων συμπερασμάτων από παλαιότερα δεδομένα, συμβάλλοντας τόσο στην ιστορική καταγραφή όσο και στη μεθοδολογική συζήτηση. Η ανάλυση του χάσματος μεταξύ των δύο μεθόδων αποκαλύπτει ότι η ενδογένεια και η ετερογένεια των αποδόσεων αποτελούν τους κύριους παράγοντες διαφοροποίησης, και όχι οι διαφορές στις κατανομές των παρατηρήσιμων μεταβλητών ελέγχου. Αυτό ευθυγραμμίζεται με πρόσφατη έρευνα

που τονίζει τον τρόπο με τον οποίο η μέθοδος IV μπορεί να αποτυπώσει υψηλότερες οριακές αποδόσεις για ομάδες που ανταποκρίνονται ισχυρότερα στην επιλεγμένη μεταβλητή εργαλείο.

Οι επιπτώσεις αυτών των ευρημάτων είναι πολυδιάστατες. Για τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής στην Ελλάδα της δεκαετίας του '70, τα στοιχεία θα συνηγορούσαν υπέρ της συνέχισης των επενδύσεων στη διεύρυνση της πρόσβασης στην εκπαίδευση, δεδομένου ότι οι ιδιωτικές αποδόσεις ήταν υψηλές και πιθανώς συσχετιζόνταν με ευρύτερα κοινωνικά οφέλη. Σε γενικότερο επίπεδο, τα αποτελέσματά μας ενισχύουν το διαχρονικό μήνυμα ότι η εκπαίδευση αποτελεί ουσιαστική οικονομική επένδυση. Το ιστορικό στοιχείο ότι οι αιτιώδεις αποδόσεις ήταν σταθερά θετικές αποτελεί μια σημαντική υπενθύμιση των μακροπρόθεσμων οφελών της επένδυσης στην εκπαίδευση.

Επιπλέον, το εύρημα ότι οι αιτιώδεις αποδόσεις υπερβαίνουν τις εκτιμήσεις OLS υποδηλώνει ότι οι συμβατικές μέθοδοι μπορεί να υποτιμούν τα πραγματικά οφέλη της εκπαίδευσης. Αυτό έχει αμεσότερες επιπτώσεις για τις αναλύσεις κόστους-οφέλους των εκπαιδευτικών πολιτικών, για διεθνείς συγκρίσεις και για τον σχεδιασμό παρεμβάσεων που στοχεύουν στη μείωση της ανισότητας. Ιδιαίτερα, τα άτομα που βρίσκονται στο όριο της συνέχισης των σπουδών – και των οποίων η επιλογή επηρεάζεται ισχυρά από το οικογενειακό υπόβαθρο – φαίνεται να αποκομίζουν τα μεγαλύτερα οφέλη. Αυτό προσφέρει ένα επιχείρημα δικαιιοσύνης υπέρ πολιτικών που στοχεύουν σε ομάδες σε μειονεκτική θέση, καθώς αυτές ενδέχεται να έχουν δυσανάλογα υψηλές αποδόσεις όταν τα εμπόδια στην εκπαίδευση αφαιρούνται.

Η παρούσα εργασία καταδεικνύει τις δυνατότητες που προκύπτουν από τον συνδυασμό ιστορικών δεδομένων με σύγχρονες τεχνικές, ενώ ταυτόχρονα παραμένουν ανοιχτές διάφορες κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα. Ένα φυσικό επόμενο βήμα θα ήταν η διεύρυνση του πεδίου έρευνας πέραν των ανδρών μισθωτών, με την ένταξη γυναικών και αυτοαπασχολούμενων, ώστε να διαμορφωθεί μια πληρέστερη εικόνα των αποδόσεων του ανθρώπινου κεφαλαίου στην Ελλάδα. Μια άλλη κατεύθυνση είναι η διερεύνηση της δυναμικής των αποδόσεων στον χρόνο, συνδέοντας ευρήματα από διαδοχικές δεκαετίες για να διαπιστωθεί πώς αυτές εξελίχθηκαν μέσω του οικονομικού εκσυγχρονισμού, της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και των δομικών μεταρρυθμίσεων.

Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στην εργασία αυτή επαναβεβαιώνουν ότι η εκπαίδευση στην Ελλάδα

στα τέλη της δεκαετίας του 1970 παρήγαγε υψηλές και οικονομικά σημαντικές ιδιωτικές αποδόσεις. Με την εφαρμογή της μεθόδου της χρήσης μίας μεταβλητής εργαλείου (IV) στα δεδομένα της έρευνας του 1977, ξεπεράστηκαν οι περιορισμοί των ελαχίστων τετραγώνων (OLS) και εκτιμήθηκε μια αιτιώδης απόδοση που είναι ταυτόχρονα μεγαλύτερη και πιο αξιόπιστη. Τα αποτελέσματα είναι συνεπή με διεθνή μοτίβα και εναρμονίζονται με ευρύτερες θεωρίες του ανθρώπινου κεφαλαίου. Το πιο σημαντικό, υπενθυμίζουν σε όλους ότι η επένδυση στην εκπαίδευση – ιδιαίτερα για άτομα από μειονεκτικά στρώματα – όχι μόνο προάγει την κοινωνική κινητικότητα, αλλά και αποφέρει σημαντικά οικονομικά οφέλη. Η εκπαίδευση αποτελούσε, και συνεχίζει να αποτελεί, έναν από τους πιο ισχυρούς μοχλούς για την ατομική και εθνική ανάπτυξη.

Βιβλιογραφία

Aakvik, A., K.G. Salvanes, and K. Vaage (2003). "Measuring Heterogeneity in the Returns to Education in Norway using Educational Reforms." *European Economic Review* **21**, 3, 363-365.

Alogoskoufis, G. (2024). "Before and After the Political Transition of 1974: Institutions, Politics, and the Economy of Post-war Greece." *Greece@LSE*. <https://blogs.lse.ac.uk/greeceatlse/2024/07/03/before-and-after-the-political-transition-of-1974-institutions-politics-and-the-economy-of-post-war-greece/>

Aryal, G., M. Bhuller, and F. Lange (2022). "Signaling and Employer Learning with Instruments." *American Economic Review* **112**, 1669-1702.

Ashenfelter, O. and D.J. Zimmerman (1997). "Estimates of the Returns to Schooling from Sibling Data: Fathers, Sons and Brothers." *Review of Economics and Statistics* **79**, 1, 1-9.

Bound, J., C. Brown, and N. Mathiowetz, N. (2001). "Measurement error in survey data." Στο J.J. Heckman, E. Leamer (eds.), *Handbook of Econometrics*, Vol. 5, Elsevier, 3705-3843.

Card, D. (2001). "Estimating the Returns to Schooling: Progress in Some Persistent Econometric Problems." *Econometrica* **69**, 1127-1160.

Card, D. (1999). "The Causal Effect of Education on Earnings." Στο *Handbook of Labor Economics* by O. Ashenfelter and D. Card, Eds., Amsterdam: Elsevier, 1801-1863.

Card, D. (1993). *Using Geographic Variation in College Proximity to Estimate the Return to Schooling* (NBER Working Paper No. 4483). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

Chletsos, M. and S. Roupakias (2020). "Education and Wage Inequality Before and During the Fiscal Crisis: A Quantile Regression Analysis for Greece 2006-2016." *Review of Development Economics* **24**, 1333-1364.

Cholezas, I. and N.C. Kanellopoulos (2024). "Returns to Education in Greece: Adjusting to Large Wage Cuts." *Education Economics* **32**, 5, 599-612.

- Gong, B. (2019). "Like Father like Son? Revisiting the Role of Parental Education in Estimating Returns to Education in China." *Review of Development Economics* **23**, 1, 275-292.
- Gouvias, D. (1998). "The Relation between Unequal Access to Higher Education and Labour-Market Structure: The Case of Greece." *British Journal of Sociology of Education* **19**, 3, 305-333.
- Gujarati, D. N. and D.C. Porter (2009). *Basic Econometrics* (5th ed.). McGraw-Hill.
- Harmon, C., H. Oosterbeek, and I. Walker (2003). "The Returns to Education: Microeconomics." *Journal of Economic Surveys* **17**, 115-156.
- Hoogerheide, L., J.H. Block, and R. Thurik (2012). "Family Background Variables as Instruments for Education in Income Regressions: A Bayesian Analysis." *Economics of Education Review* **31**, 5, 515-523.
- Hou, C., X. Tian, and S. Wang (2020). "A Bayesian Analysis of Parental Education as Instruments in Estimating the Return to Schooling." *Applied Economics Letters* **27**, 2, 113-117.
- Ichino, A. and R. Winter-Ebmer (1999). "Lower and Upper Bounds of Returns to Schooling: An Exercise in IV Estimation with Different Instruments." *European Economic Review* **43**, 889-901.
- Ishimaru, S. (2024). "Empirical Decomposition of the IV-OLS Gap with Heterogeneous and Nonlinear Effects." *Review of Economics and Statistics* **106**, 2, 505-520.
- Kanellopoulos, C.N. (1997). "Public-Private Wage Differentials in Greece." *Applied Economics* **29**, 1023-1032.
- Lambropoulos, H. and G. Psacharopoulos (1992). "Educational Expansion and Earnings Differentials in Greece." *Comparative Education Review* **36**, 52-70.
- Leibenstein, H. (1967). "Rates of Return to Education in Greece." *Economic Development Report* No 94, Harvard University.
- Lemke, R.J. and I.C. Rischall (2003). "Skill, Parental Income, and IV Estimation of the Returns to Schooling." *Applied Economics Letters* **10**, 5, 281-286.
- Levin, J. and E.J. Plug (1999). "Instrumenting Education and the Returns to Schooling in the Netherlands." *Labour Economics* **6**, 4, 521-534.
- Livanos, I. (2010) "The Relationship between Higher Education and Labour Market in Greece: The Weakest Link?" *Higher Education* **60**, 5, 473-489.
- Livanos, I. and K. Pouliakas (2011). "Wage Returns to University Disciplines in Greece: Are Greek Higher Education Degrees Trojan Horses?" *Education Economics* **19**, 411-445.
- Magoula, T. and G. Psacharopoulos (1999). "Schooling and Monetary Rewards in Greece: An Over-education False Alarm?" *Applied Economics* **31**, 1589-1597.
- OECD (1966). *OECD Economic Survey of Greece*. Paris: OECD.
- Patrinos, H.A. (2022). "Returns to Education in Greece: Evidence from the 1977 Labor Market Survey using the Greek Civil War as an Instrument." *Economics Bulletin* **42**, 1, 288-293.
- Patrinos, H.A. (1995). "Socioeconomic Background, Schooling, Experience, Ability and Monetary Rewards in Greece." *Economics of Education Review* **14**, 1, 85-91.
- Patrinos, H.A. and C. Sakellariou (2006). "Economic Volatility and Returns to Education in Venezuela: 1992–2002." *Applied Economics* **38**, 1991-2005.
- Prodromidis, K.P. and P.I. Prodromidis (2008). "Returns to Education: The Greek Experience, 1988–1999." *Applied Economics* **40**, 1023-1030.
- Psacharopoulos, G. (1982). "Earnings and Education in Greece, 1960–1977." *European Economic Review* **17**, 333-347.
- Psacharopoulos, G. and H.A. Patrinos (2018). "Returns to Investment in Education: A Decennial Review of the Global Literature." *Education Economics* **26**, 445-458.
- Trostel, P., I. Walker, and P. Woolley (2002). "Estimates of the Economic Return to Schooling for 28 Countries." *Labour Economics* **9**, 1, 1-16.
- Tsakloglou, P. and I. Cholezas (2005). *Education and Inequality in Greece*. IZA Discussion Papers No. 1582.
- Tsamadias, C. (2001). "Rates of Return to Private Investment in Tertiary Technological Education by Faculty." *Spoudai* **51**, 3-4, 90-113.
- Wooldridge, J.M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. MIT Press.

Πρόσφατες εξελίξεις στις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα

**Νικόλαος Κ. Κανελλόπουλος*,
Ιωάννης Χολέζας****

Περίληψη

Η εργασία εκτιμά τις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα την περίοδο 2007-2024 και τη διαχρονική τους εξέλιξη στο πλαίσιο των μεγάλων οικονομικών μεταβολών που βίωσε η χώρα, κυρίως εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Τα στατιστικά στοιχεία προέρχονται από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC) και αναφέρονται στους μισθωτούς ηλικίας 25-64 ετών. Οι εκτιμήσεις στηρίζονται στη μινσεριανή εξίσωση αποδοχών, επομένως είναι συγκρίσιμες με διεθνή και εγχώρια ευρήματα. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι αποδόσεις της εκπαίδευσης μειώθηκαν διαχρονικά στην Ελλάδα, σε συμφωνία με την ταυτόχρονη μείωση των αποδοχών από εργασία που καταγράφηκε την περίοδο αναφοράς και δεν φαίνεται να έχουν αποκατασταθεί. Οι αποδόσεις είναι κατά κανόνα υψηλότερες για τις γυναίκες, ειδικά στα υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης. Μάλιστα, οι έμφυλες διαφορές διευρύνθηκαν για τις κατόχους μεταπτυχιακών τίτλων. Αν ληφθούν υπόψη και τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας των αποφοίτων υψηλότερων βαθμίδων, μπορεί κανείς να συμπεράνει με σχετική βεβαιότητα ότι η συνέχιση της εκπαίδευσης παραμένει μια ορθολογική επιλογή σε ατομικό επίπεδο.

Λέξεις κλειδιά: Ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης, EU-SILC, αποδοχές από εργασία.

Κωδικοί JEL: I26, J24, J31.

1. Εισαγωγή

Η ιδιωτική απόδοση της εκπαίδευσης είναι το χρηματικό όφελος που έχει κάποιος από την απόκτηση περισσότερων ετών εκπαίδευσης ή/και την ολοκλήρωση ενός συγκεκριμένου επιπέδου εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο της θεωρίας ανθρώπινου κεφαλαίου (Becker, 1964), η χρηματική αυτή απόδοση συμβάλλει μαζί με άλλες παραμέτρους¹ στην τελική απόφαση του ατόμου (και της οικογένειάς του) να επενδύσει στην απόκτηση περισσότερης εκπαίδευσης σε όρους χρόνου, προσπάθειας και χρηματικών πόρων. Η απόφαση για επιπλέον εκπαίδευση προσομοιάζει με μια επενδυτική απόφαση, διότι η επιλογή περισσότερης εκπαίδευσης έχει κόστος για το άτομο, άμεσο² και έμμεσο³, δηλαδή απαιτεί τη θυσία πόρων σήμερα, οπότε εύλογα πρέπει να συνεπάγεται οφέλη στο μέλλον, δηλαδή να έχει και μια μελλοντική απόδοση, η οποία υλοποιείται με τη μορφή αυξημένων αποδοχών από την εργασία. Οι αποδοχές αυξάνονται με την εκπαίδευση, διότι η απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων αυξάνει την παραγωγικότητα και, επομένως, οδηγεί σε υψηλότερες αποδοχές από εργασία. Οπότε, *ceteris paribus*, υψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας μεταφράζεται σε υψηλότερες αποδοχές από εργασία και μεγαλύτερη απόδοση για κάθε έτος εκπαίδευσης.

Η στενή σχέση εκπαίδευσης και αποδοχών από την εργασία σημαίνει ότι σε περιόδους ύφεσης, όταν οι μισθοί μειώνονται, θα περίμενε κανείς ότι θα μειώνεται αντίστοιχα και η απόδοση της εκπαίδευσης. Όμως, αν εξαιρέσει κανείς τα έτη εκπαίδευσης, που για πρακτικούς λόγους αντιμετωπίζονται ως ομοιογενή, κάθε επίπεδο εκπαίδευσης είναι διαφορετικό, συνεπάγεται την απόκτηση διαφορετικών γνώσεων και δεξιοτήτων, και, επομένως, μπορεί να έχει διαφορετική επίδραση στην αμοιβή στην αγορά εργασίας. Άρα, δεν είναι ασυνήθιστο να παρατηρείται μείωση των μισθών, αλλά αύξηση της απόδοσης συγκεκριμένων επιπέδων εκπαίδευσης.

* Ερευνητής του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ). Email: nkanel@kepe.gr

** Ερευνητής του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ). Email: ichol@kepe.gr

-Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων και δεν αντανakλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

1. Όπως είναι οι αυξημένες πιθανότητες εύρεσης εργασίας, το κοινωνικό κύρος που συνεπάγεται μια θέση εργασίας, κ.ά.

2. Για παράδειγμα, δίδακτρα, κόστος βιβλίων, κόστος διαμονής και διατροφής εκτός κύριας κατοικίας, κ.ά.

3. Η κύρια προέλευση του έμμεσου κόστους είναι το κόστος ευκαιρίας, δηλαδή τα οφέλη από τα οποία παραιτείται το άτομο αφιερώνοντας χρόνο, κόπο και χρηματικούς πόρους στην απόκτηση περαιτέρω εκπαίδευσης, αντί, π.χ., να βρει μια θέση εργασίας και να αμείβεται.

Στόχος αυτής της εργασίας είναι να εκτιμήσει τη διαχρονική εξέλιξη της ιδιωτικής απόδοσης κάθε επιπέδου εκπαίδευσης στην Ελλάδα, ξεκινώντας λίγο πριν την οικονομική κρίση (2007) και σταματώντας στο πιο πρόσφατο διαθέσιμο έτος (2024), με την αξιοποίηση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC). Με αυτόν τον τρόπο συμπληρώνεται συστηματικά η βιβλιογραφία με τα πιο πρόσφατα δεδομένα για την Ελλάδα, και διερευνάται ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση των αποδοχών από εργασία το πρώτο τέταρτο του 21ου αιώνα. Επιπρόσθετα, χωρίζοντας την εξεταζόμενη περίοδο 2007-2024 σε τέσσερις διαδοχικές υποπεριόδους διερευνάται πώς οι οικονομικές συνθήκες επηρέασαν, μέσω της μεταβολής των αποδοχών από εργασία, τις αποδόσεις της εκπαίδευσης και, άρα, το κίνητρο των ατόμων να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Όπως έχουν ήδη τεκμηριώσει οι Kniesner, Padilla and Polachek (1978), και Chen and Kelly (2020), ο οικονομικός κύκλος επηρεάζει τις αποδόσεις στην εκπαίδευση. Η ενότητα που ακολουθεί επιχειρεί μια σύντομη βιβλιογραφική ανασκόπηση που θέτει το πλαίσιο της ανάλυσης. Η επόμενη ενότητα παρουσιάζει το δείγμα και τη μεθοδολογία που ακολουθείται, προκειμένου να κατανοήσει ο αναγνώστης πώς προκύπτουν τα αποτελέσματα που παρατίθενται και σχολιάζονται στην τέταρτη ενότητα. Η πέμπτη και τελευταία ενότητα συνοψίζει τα συμπεράσματα, αλλά και τις προκλήσεις που καλούνται να αντιμετωπίσουν όσοι ασχολούνται με τις αποδόσεις της εκπαίδευσης.

2. Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Το ζήτημα της απόδοσης της εκπαίδευσης έχει διερευνηθεί εκτενώς στη διεθνή⁴ (Psacharopoulos, 1972, 1981, 1985· Psacharopoulos and Patrinos, 2002· Patrinos and Psacharopoulos 2010) και επαρκώς στην ελληνική βιβλιογραφία (Χολέζας, 2005). Η εκτίμηση της απόδοσης της εκπαίδευσης σε επίπεδο ατόμου γίνεται με τη βοήθεια της εξίσωσης αποδοχών του Mincer (1974) και τη Μέθοδο Ελαχίστων Τετραγώνων (MET). Η εξίσωση αποδοχών πρακτικά συνδέει τις αποδοχές με τα έτη εκπαίδευσης, μία από τις εισροές που αυξάνουν το ανθρώπινο κεφάλαιο που ενσωματώνει ένα άτομο, και άλλες εισροές, όπως είναι τα έτη εργασιακής εμπειρίας⁵, πραγμα-

τικής ή δυνητικής ανάλογα με τις διαθέσιμες πληροφορίες, ενώ μπορεί να περιλαμβάνει και πλήθος μεταβλητών που διαφοροποιούν την επίδραση της εκπαίδευσης στις αποδοχές, όπως είναι το φύλο, ο κλάδος απασχόλησης, το επάγγελμα, ο τόπος εργασίας, το μέγεθος της επιχείρησης, κ.ά. Στόχος είναι να ληφθούν υπόψη όλοι οι παράγοντες που επιδρούν στη διαμόρφωση των αποδοχών από εργασία, ώστε ο εκτιμημένος συντελεστής της εκπαίδευσης να αντανakλά την πραγματική επίδρασή της στις αποδοχές.

Περισσότερα έτη εκπαίδευσης συνδέονται με υψηλότερες αποδοχές και αυτό είναι ένα ισχυρό κίνητρο για τα άτομα να αποκτήσουν περισσότερη εκπαίδευση. Πρόσφατες εκτιμήσεις σε διεθνές επίπεδο κάνουν λόγο για μέση απόδοση ενός έτους εκπαίδευσης μεταξύ 9,5% και 10,1% (Psacharopoulos and Patrinos, 2018, και Montenegro and Patrinos, 2023). Οι γυναίκες απολαμβάνουν υψηλότερη απόδοση από τους άνδρες κατά περίπου 2 εκατοστιαίες μονάδες (11,7% έναντι 9,6%). Διαφοροποιήσεις εντοπίζονται και μεταξύ διαφορετικών περιοχών ανά τον κόσμο. Η υψηλότερη απόδοση της εκπαίδευσης εντοπίζεται στην Υποσαχάρια Αφρική (12,3%) και η χαμηλότερη στις χώρες της Μέσης Ανατολής και Βόρειας Αφρικής (7,3%). Στην Ευρώπη και την Κεντρική Ασία, η απόδοση ενός έτους εκπαίδευσης φτάνει το 7,4%. Σε γενικές γραμμές η απόδοση ενός έτους εκπαίδευσης είναι μεγαλύτερη σε χώρες με χαμηλό και μεσαίο κατά κεφαλήν εισόδημα, λόγω της σχετικής σπανιότητας του ανθρώπινου κεφαλαίου.

Εκτιμώντας ξεχωριστές αποδόσεις για κάθε επίπεδο εκπαίδευσης φαίνεται ότι, τα τελευταία χρόνια, οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης απολαμβάνουν μεγαλύτερα οφέλη (Montenegro and Patrinos, 2023), σε αντιδιαστολή με ό,τι ίσχυε στο παρελθόν (βλ. Psacharopoulos and Patrinos, 2018). Η απόδοση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης φτάνει το 15,2%, ενώ της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης περιορίζεται στο 10,6%. Από την άλλη, η απόδοση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι ακόμη χαμηλότερη και οριακά ξεπερνά το 7%. Εξαίρεση αποτελούν δύο περιοχές: η Ευρώπη και η Κεντρική Ασία από τη μία και η Μέση Ανατολή και η Βόρεια Αφρική από την άλλη, όπου η πρωτοβάθμια εκπαίδευση συνεχίζει να είναι αποδοτικότερη από

4. Μια συνοπτική παρουσίαση και αξιολόγηση της πορείας των προσπαθειών εκτίμησης του ρόλου της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση των αποδοχών, καθώς και των ενστάσεων που συνδέονται με αυτή, δίνει ο Psacharopoulos (2024).

5. Διάκριση μπορεί να γίνει μεταξύ πραγματικής, όταν είναι γνωστά τα έτη εργασίας, και δυνητικής εργασιακής εμπειρίας, η οποία υπολογίζεται ως ηλικία - έτη εκπαίδευσης - ηλικία έναρξης εκπαίδευσης. Μεταξύ των δύο μπορεί να υπάρξουν σημαντικές αποκλίσεις, ειδικά σε περιόδους υψηλής ανεργίας. Ακόμη, διαφοροποιήσεις μπορεί να περιλαμβάνουν τη γενική, πολύτιμη σε όλους τους εργοδότες, έναντι της ειδικής εργασιακής εμπειρίας, πολύτιμη σε έναν ή λίγους εργοδότες.

την τριτοβάθμια⁶. Οι γυναίκες ωφελούνται περισσότερο από πρόσθετα έτη εκπαίδευσης, όπως προκύπτει από τις υψηλότερες αποδόσεις που απολαμβάνουν και στα τρία επίπεδα εκπαίδευσης. Αυτό δεν σημαίνει ότι έχουν υψηλότερες αποδοχές, αλλά ότι το όφελος από τη συνέχιση της εκπαίδευσης είναι μεγαλύτερο για εκείνες, άρα έχουν μεγαλύτερο κίνητρο από τους άνδρες να συνεχίσουν τις σπουδές τους.

Οι περισσότερες μελέτες για τον υπολογισμό της απόδοσης της εκπαίδευσης στην Ελλάδα χρησιμοποιούν δεδομένα πριν το 2000 (Kanelloropoulos, 1985· Patrinos, 1992· Patrinos and Lambropoulos, 1993· Magoula and Psacharopoulos, 1999· Χολέζας, 2005· Prodromidis and Prodromidis, 2008). Σε αυτές διαπιστώνεται μείωση της απόδοσης τη δεκαετία του 1980 και ανάκαμψη τη δεκαετία του 1990. Έτσι, οι αποδόσεις κυμάνθηκαν για τους άνδρες από 7,1% (1974) σε 5,2% (1988), 6,7% (1994) και 7,2% (1999) και για τις γυναίκες από 11,4% σε 6,4%, 7,8% και 8,9%, αντίστοιχα (Χολέζας, 2005 και Tsakloglou and Cholezas, 2001). Η απόδοση ενός επιπλέον έτους εκπαίδευσης την περίοδο 2004-2012 στην Ελλάδα κυμαινόταν από 7% ως 7,6% με πτωτική τάση να καταγράφεται την περίοδο 2008-2012, δηλαδή στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, οπότε η απόδοση μειώθηκε κατά 1,2 εκατοστιαίες μονάδες (από 7,6% σε 6,4%) (Montenegro and Patrinos, 2023). Πιο πρόσφατες εκτιμήσεις για την απόδοση εντός έτους εκπαίδευσης δείχνουν πτωτικές τάσεις διαχρονικά. Συγκεκριμένα, όταν η απόδοση εκτιμάται με τη MET προκύπτει διαχρονική μείωση από 6% το 2011 σε 3,7% το 2019 για τους άνδρες και από 4,4% σε 3,9% για τις γυναίκες, αντίστοιχα (Cholezas and Kanelloropoulos, 2024).

Όσον αφορά τα ξεχωριστά επίπεδα εκπαίδευσης, όσο πιο υψηλό το επίπεδο, τόσο μεγαλύτερη η απόδοση, όπως ισχύει σχεδόν σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες. Έτσι, η τριτοβάθμια εκπαίδευση έχει σταθερά υψηλότερη απόδοση από τα χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης (Magoula and Psacharopoulos, 1999· Χολέζας, 2005· Cholezas and Kanelloropoulos, 2024), ενώ, επιπρόσθετα, λειτούργησε ως ασπίδα έναντι της ανεργίας κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης (Κανελλόπουλος, κ.ά., 2013). Επίσης, οι γυναίκες φαίνεται να έχουν συστηματικά υψηλότερες αποδόσεις από την εκπαίδευση. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, η απόδοση της πανεπιστη-

μιακής εκπαίδευσης (AEI) εκτιμήθηκε σε περίπου 24% για τους άνδρες και 29% για τις γυναίκες, ενώ των τεχνολογικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (TEI) σε 14% και 17,6%, αντίστοιχα (Livanos and Pouliakas, 2011). Οι αποδόσεις της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης την περίοδο 2004-2007 και την περίοδο 2010-2012 έδειξαν σαφή μείωση στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, χωρίς όμως να διαταράξουν τις έμφυλες διαφορές (Κανελλόπουλος κ.ά., 2013). Έτσι, η απόδοση ενός πτυχίου TEI έπεσε κατά περίπου 2 εκατοστιαίες μονάδες για τους άνδρες (σε 7,2%) και κατά σχεδόν 4 εκατοστιαίες μονάδες για τις γυναίκες (σε 10,9%). Αντίστοιχα μειώθηκε και η απόδοση ενός πτυχίου AEI στη διάρκεια της κρίσης (2010-2012) κατά 2,2 εκατοστιαίες μονάδες για τους άνδρες (σε 21%) και 3,1 εκατοστιαίες μονάδες για τις γυναίκες (σε 21,6%). Πιο πρόσφατα, η απόδοση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης το 2022 εκτιμήθηκε σε 34,5% ανεξαρτήτως φύλου, σαφώς χαμηλότερη για τους άνδρες από ό,τι για τις γυναίκες (33,6% έναντι 40,8%) (Magoula, 2023).

3. Δεδομένα και μεθοδολογία

Το δείγμα προέρχεται από τα δεδομένα της EU-SILC για την περίοδο 2007-2024⁷ και περιλαμβάνει τους μισθωτούς ηλικίας 25-64 ετών. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει κάποιες βασικές στατιστικές του δείγματος που χρησιμοποιείται. Οι μέσες πραγματικές αποδοχές από εργασία την περίοδο 2007-2024 αντιστοιχούν σε 1.490 ευρώ περίπου. Οι διάμεσες πραγματικές αποδοχές είναι σχεδόν 190 ευρώ χαμηλότερες, οπότε η απόκλιση μεταξύ των δύο πλησιάζει το 14,5%. Αυτό αφήνει να εννοηθεί ότι υπάρχει υψηλή ανισότητα στις αποδοχές από εργασία, η οποία μπορεί να οφείλεται στη χαμηλή κάλυψη των εργαζομένων από συλλογικές διαπραγματεύσεις ή/και στη μεγαλύτερη διασπορά δεξιοτήτων και θέσεων, κάτι που ενδεχομένως συνδέεται με τη μειούμενη παρουσία απασχολούμενων μεσαίου επιπέδου δεξιοτήτων. Η μέση ηλικία των ατόμων του δείγματος είναι τα 42 έτη, οι γυναίκες αποτελούν το 45% του δείγματος, ενώ περίπου το 65% είναι έγγαμοι. Η κατανομή στα επίπεδα εκπαίδευσης είναι αναμενόμενη. Περίπου 17% του δείγματος είναι απόφοιτοι υποχρεωτικής εκπαίδευσης (ως γυμνάσιο), 35% έχουν ολοκληρώσει ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση,

6. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι οι απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, τουλάχιστον στις ευρωπαϊκές χώρες, είναι είδος προς εξαφάνιση και μεγάλοι σε ηλικία, άρα έχουν συσσωρεύσει άλλες μορφές ανθρώπινου κεφαλαίου. Επομένως, συνιστάται προσοχή στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

7. Οι αποδοχές αναφέρονται στο προηγούμενο έτος από εκείνο της έρευνας, οπότε οι αποδόσεις υπολογίζονται στην ουσία για την περίοδο 2006-2023.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Περιγραφικές στατιστικές μισθωτών, 2007-2024

	Μέσος	Διάμεσος
Πραγματικές μηνιαίες αποδοχές	1.491,70	1.303,85
Ηλικία	42,40	42,00
Γυναίκες	0,45	
Έγγαμοι	0,65	
Υποχρεωτική εκπαίδευση	0,17	
Ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	0,35	
Μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση	0,09	
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	0,36	
Μεταπτυχιακές σπουδές	0,04	
Εργασιακή εμπειρία	17,78	17,00
Μήνες απασχόλησης το προηγούμενο έτος	11,14	
Μήνες μερικής απασχόλησης (%)	0,10	

Πηγή: EU-SILC.

Σημειώσεις: Όλες οι εκτιμήσεις είναι σταθμισμένες.

Οι αποδοχές αναφέρονται σε πραγματικές αποδοχές από εργασία αποπληρωρισμένες με τον ΔΤΚ (έτος βάσης = 2020).

μόλις 9% έχουν μεταλυκειακές σπουδές, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (36%) του δείγματος έχει πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και ένα 4% έχει και μεταπτυχιακό (ή/και διδακτορικό). Ακόμη, τα έτη πραγματικής εργασιακής εμπειρίας πλησιάζουν τα 18. Τέλος, τα άτομα που συμμετέχουν στο δείγμα εργάστηκαν κατά μέσο όρο πάνω από 11 μήνες το προηγούμενο έτος, ενώ περίπου το 1/10 αυτής της περιόδου εργάστηκαν με μερική απασχόληση.

Η συνολική εικόνα του δείγματος αποκρύπτει διαφορές στις αποδοχές από εργασία ομάδων με διαφορετικά χαρακτηριστικά και όχι μόνο. Οι μισθολογικές διαφορές υποδεικνύουν με τη σειρά τους διαφορές στην παραγωγικότητα ή/και διακρίσεις. Για παράδειγμα, μισθολογικές διαφορές εντοπίζονται μεταξύ των ατόμων διαφορετικού φύλου και ατόμων με διαφορετικό επίπεδο εκπαίδευσης.

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται οι διαφορές στο δείγμα μεταξύ ανδρών και γυναικών, οι οποίες δεν περιορίζονται μόνο στις αποδοχές. Η πρώτη παρατήρηση είναι ότι οι άνδρες αμείβονταν κατά μέσο όρο την περίοδο αναφοράς με σχεδόν 24% υψηλότερες αποδοχές. Η διαφορά αυτή μπορεί να οφείλεται στα χαρακτηριστικά των ανδρών που συμβάλλουν σε υψηλότερη παραγωγικότητα ή/και σε διακρίσεις στην αγορά εργασίας σε βάρος των γυναικών. Επίσης, η διαφορά μέσων και διάμεσων

μισθών είναι σημαντικά υψηλότερη μεταξύ των ανδρών (16,7% έναντι 11,3%), υποδηλώνοντας ότι η διασπορά των αμοιβών των γυναικών είναι μικρότερη ή, με άλλα λόγια, ότι οι γυναίκες τείνουν να απασχολούνται συχνότερα σε θέσεις εργασίας με παρόμοια χαρακτηριστικά. Επιπλέον, οι άνδρες παρουσιάζουν μεγαλύτερη ένταση εργασίας, ενώ οι γυναίκες είναι συγκριτικά πιο πιθανό να εργάζονται με μερική απασχόληση, καθώς κατά μέσο όρο εργάστηκαν 1,5 μήνα με μερική απασχόληση έναντι 0,7 μηνών οι άνδρες. Τέλος, διαφορές εντοπίζονται και στην εκπαιδευτική επίτευξη μεταξύ των φύλων, καθώς οι γυναίκες είναι συχνότερα απόφοιτες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (43% έναντι 30%) και πολύ λιγότερο συχνά απόφοιτες υποχρεωτικής εκπαίδευσης ή ανώτερης δευτεροβάθμιας. Το ποσοστό κατόχων μεταπτυχιακών τίτλων δεν διαφέρει μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Στον Πίνακα 3 φαίνεται ότι όσο αυξάνεται το επίπεδο εκπαίδευσης, τόσο αυξάνονται οι αποδοχές, με τη σχέση να είναι σχεδόν γραμμική. Εξαίρεση αποτελεί η μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση που θα ανέμενε κανείς να εξασφαλίζει υψηλότερες αποδοχές σε σύγκριση με την ανώτερη δευτεροβάθμια, αλλά κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Επιπλέον, ο λόγος της διαφοράς μεταξύ μέσων αποδοχών και διάμεσων αποδοχών, που αποτελεί ένα μέτρο ανισότητας,

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Χαρακτηριστικά ανδρών και γυναικών μισθωτών, 2007-2024

	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
Μέσες μηνιαίες αποδοχές	1.632,59	1.317,76	1.491,70
Διάμεσες μηνιαίες αποδοχές	1.399,34	1.183,83	1.303,85
Μήνες απασχόλησης	11,23	11,03	11,14
Μήνες μερικής απασχόλησης	0,06	0,14	0,10
Υποχρεωτική εκπαίδευση	0,20	0,13	0,17
Ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	0,39	0,30	0,35
Μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση	0,07	0,10	0,09
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	0,30	0,43	0,36
Μεταπτυχιακές σπουδές	0,04	0,04	0,04

Πηγή: EU-SILC.

Σημειώσεις: Όλες οι εκτιμήσεις είναι σταθμισμένες.

Οι αποδοχές αναφέρονται σε πραγματικές αποδοχές από εργασία αποπληθωρισμένες με τον ΔΤΚ (έτος βάσης = 2020).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Πραγματικές μηνιαίες αποδοχές από εργασία κατά εκπαιδευτικό επίπεδο, 2007-2024

	Μέσος (€)	Διάμεσος (€)	Λόγος διαφοράς	Προσαύξηση έναντι δευτεροβάθμιας (%)
Υποχρεωτική εκπαίδευση	1.208,40	1.111,22	8,75	-10,13
Ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	1.344,57	1.198,81	12,16	-
Μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση	1.329,35	1.188,47	11,85	-1,13
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	1.744,95	1.516,40	15,07	29,78
Μεταπτυχιακές σπουδές	2.018,09	1.772,11	13,88	50,09
Σύνολο	1.491,70	1.303,85	14,41	10,94

Πηγή: EU-SILC.

Σημειώσεις: Όλες οι εκτιμήσεις είναι σταθμισμένες.

Οι αποδοχές αναφέρονται σε πραγματικές αποδοχές από εργασία αποπληθωρισμένες με τον ΔΤΚ (έτος βάσης = 2020).

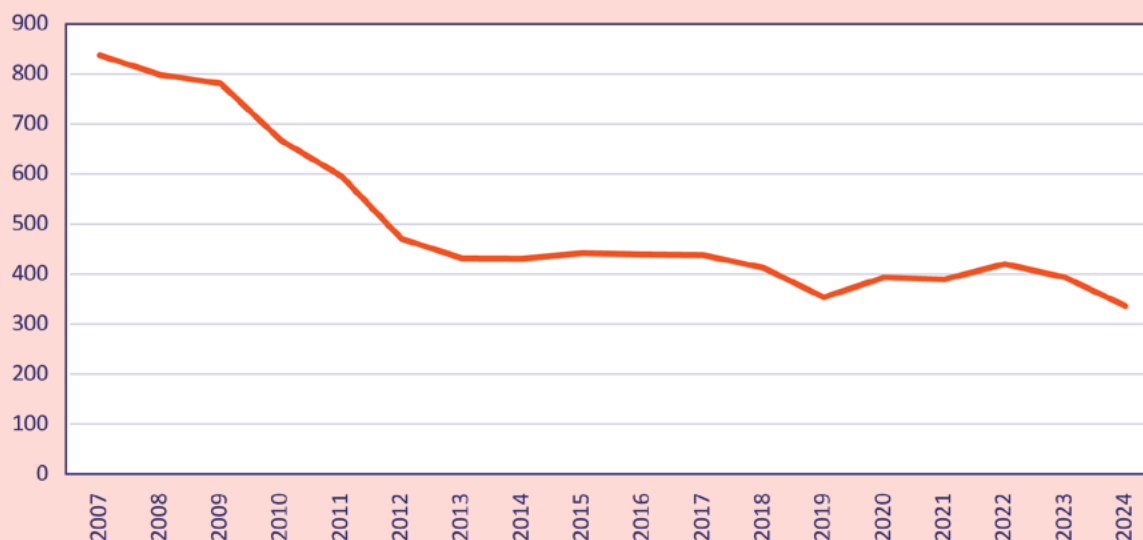
είναι μεγαλύτερος μεταξύ των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και ακολουθούν οι κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων σπουδών. Αυτό δεν αποτελεί έκπληξη, δεδομένης της μεγαλύτερης ανομοιογένειας των αποφοίτων αυτών σε σύγκριση με τους απόφοιτους χαμηλότερων βαθμίδων. Με δεδομένο ότι περισσότερη εκπαίδευση σχετίζεται με υψηλό-

τερες αποδοχές από εργασία, οι χαμηλότερες μέσες αποδοχές των γυναικών στον Πίνακα 2 φαίνεται να αποτελούν αντίφαση, η οποία όμως μάλλον ερμηνεύεται από διαφορές σε άλλα χαρακτηριστικά των δύο φύλων και, βέβαια, τις διακρίσεις στην αγορά εργασίας σε βάρος τους.

Στην τελευταία στήλη του Πίνακα 3 υπολογίζεται

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Εξέλιξη της διαφοράς στις πραγματικές μηνιαίες αποδοχές από εργασία των πτυχιούχων με τους απόφοιτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, 2007-2024

Πηγή: EU-SILC.

Σημείωση: Οι αποδοχές αναφέρονται σε πραγματικές αποδοχές από εργασία αποπληθωρισμένες με τον ΔΤΚ (έτος βάσης = 2020).

η προσαύξηση που απολαμβάνουν οι απόφοιτοι κάθε βαθμίδας σε σχέση με τους απόφοιτους ανώτερης δευτεροβάθμιας. Όπως προκύπτει, οι απόφοιτοι υποχρεωτικής εκπαίδευσης κατά μέσο όρο αμείβονταν με 10,1% χαμηλότερες αποδοχές την περίοδο αναφοράς, ενώ οι απόφοιτοι μεταδευτεροβάθμιων σπουδών δεν είχαν πραγματική διαφορά, περίπου 10 ευρώ (ή 1,1%). Σε αντιδιαστολή, ευνοημένοι φαίνεται να είναι οι κάτοχοι πτυχίου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με σχεδόν 30% υψηλότερες μέσες αποδοχές και οι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου πρώτου ή δεύτερου κύκλου, καθώς αμείβονταν 50% περισσότερο από τους απόφοιτους ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Αντίστοιχα, η διαφορά των κατόχων μεταπτυχιακών τίτλων από τους κατόχους πτυχίου ήταν πάνω από 15%. Αυτές οι προσαυξήσεις είναι ένδειξη υψηλότερης παραγωγικότητας, αλλά και κίνητρο για τους νέους να συνεχίσουν τις σπουδές τους.

Τέλος, μια ματιά στη διαχρονική εξέλιξη των μεγεθών αποκαλύπτει διαφορές στις αποδοχές από εργασία, αλλά και στην εκπαιδευτική επίτευξη, ακόμη και αν το χρονικό διάστημα είναι σύντομο για να

παρατηρήσει κανείς αξιόλογες μεταβολές στην τελευταία. Οι κάτοχοι πτυχίου, για παράδειγμα, αυξήθηκαν από περίπου 30% το 2007 σε λίγο πάνω από 36% το 2024, ενώ οι απόφοιτοι υποχρεωτικής εκπαίδευσης μειώθηκαν από σχεδόν 28% σε 13%. Η εκπαιδευτική επίτευξη δείχνει μια προτίμηση των νέων προς περισσότερες σπουδές. Άρα, θα περίμενε κανείς ότι οι αποδοχές των πιο εκπαιδευμένων θα είχαν διαχρονικά αυξηθεί. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Αντιθέτως, οι πραγματικές αποδοχές από εργασία για τους πτυχιούχους μειώθηκαν κατά σχεδόν 40% την περίοδο 2007-2024. Επιπλέον, αν εξετάσει κανείς τι συνέβη με τη μισθολογική προσαύξηση των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένων των κατόχων μεταπτυχιακών τίτλων πρώτου και δεύτερου κύκλου, θα παρατηρήσει μια σημαντική μείωση της προσαύξησης έναντι των αποφοίτων χαμηλότερων βαθμίδων. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1, η μισθολογική προσαύξηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μειώθηκε από σχεδόν 840 ευρώ τον μήνα το 2007 σε λιγότερα από 340 ευρώ το 2024. Αυτό σημαίνει ότι η κρίση λειτούργησε εξισορροπητικά, περιορίζοντας τις

μισθολογικές ανισότητες με βάση την εκπαιδευτική επίτευξη. Επίσης, φαίνεται ότι η μείωση της ψαλίδας άρχισε να σταθεροποιείται το 2014, έτος που συμπίπτει με την αρχή ανάκαμψης της αγοράς εργασίας, αν και διαφαίνεται νέα πτωτική τάση από το 2022.

Το ερώτημα που ανακύπτει σαφώς είναι γιατί τα άτομα συνέχισαν να αποζητούν περισσότερη εκπαίδευση, ενώ το όφελος από αυτή φαίνεται να μειώνεται. Η απάντηση δεν είναι εύκολη, διότι σχετίζεται και με άλλους παράγοντες που συμβάλλουν στη συγκεκριμένη απόφαση του ατόμου, όπως είναι το κύρος και η πρόσβαση σε συγκεκριμένα επαγγέλματα που δεν είναι δυνατή χωρίς συγκεκριμένες σπουδές. Επίσης, έχει να κάνει με τις προοπτικές απασχόλησης. Όπως ήδη αναφέρθηκε, στη διάρκεια της κρίσης οι προοπτικές απασχόλησης χειροτέρευσαν για όλες τις κατηγορίες αποφοίτων, αλλά λιγότερο για τους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (βλ. Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας, 2010, και Κανελλόπουλος, κ.ά., 2013). Έτσι το κόστος ευκαιρίας απόκτησης επιπλέον εκπαίδευσης μειώθηκε και ώθησε τους νέους στη συνέχιση των σπουδών τους, αφενός διότι η εναλλακτική ήταν η ανεργία, αφετέρου διότι με έναν ακόμη τίτλο είχαν καλύτερες πιθανότητες απασχόλησης. Επιπλέον, ένα πτυχίο και, ακόμη περισσότερο, οι μεταπτυχιακές σπουδές αποτελούν πρόσθετο εφόδιο για τα άτομα που επιθυμούν να αναζητήσουν εργασία στο εξωτερικό. Δεδομένου ότι πολλοί άνθρωποι με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο μετανάστευσαν στη διάρκεια της κρίσης προς αναζήτηση εργασίας στο εξωτερικό (Λαζαρέτου, 2016), η σύνδεση μεταξύ τυπικών προσόντων και εύρεσης εργασίας δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί. Μια ακόμη ερμηνεία είναι ότι τα άτομα αναμένουν βελτίωση των συνθηκών στο μέλλον, μιας και η απόφαση για συνέχιση των σπουδών έχει μακροχρόνιο ορίζοντα⁸.

Λαμβάνοντας υπόψη τη μείωση των αποδοχών από εργασία την περίοδο αναφοράς, επιχειρούμε να διερευνήσουμε πώς αυτή μεταφράστηκε σε μεταβολές στις αποδόσεις της εκπαίδευσης. Για λόγους διευκόλυνσης της σύγκρισης των αποτελεσμάτων με εκείνα από άλλες χώρες, οι αποδόσεις της εκπαίδευσης σε αυτή την εργασία εκτιμώνται χρησιμοποιώντας τον πιο διαδεδομένο τρόπο, ο

οποίος έχει και τις λιγότερες απαιτήσεις σε όρους πληροφοριών. Η τυπική μινσεριανή εξίσωση αποδοχών, λοιπόν, έχει την ακόλουθη μορφή:

$$\ln(w_i) = \alpha + \beta S_i + \gamma_1 X_i + \gamma_2 X_i^2 + \varepsilon_i \quad (1)$$

όπου $\ln(w_i)$ είναι ο λογάριθμος των αποδοχών από εργασία⁹ για κάθε άτομο, δηλαδή του ετήσιου, μηνιαίου ή ωριαίου μισθού, S_i είναι τα έτη ολοκληρωμένης εκπαίδευσης, X_i είναι τα έτη εργασιακής εμπειρίας¹⁰ και ε_i είναι ο συνηθισμένος διαταρακτικός όρος, ο οποίος συλλαμβάνει την επίδραση μη παρατηρούμενων παραγόντων στις αποδοχές. Το τετράγωνο της εργασιακής εμπειρίας συλλαμβάνει την κοιλότητα της συνάρτησης αποδοχών ως προς την εργασιακή εμπειρία, καθώς έχει αποδειχθεί εμπειρικά ότι οι αποδοχές αυξάνονται με τα έτη εργασιακής εμπειρίας ως ένα επίπεδο και στη συνέχεια μειώνονται. Η ημιλογαριθμική μορφή της συνάρτησης αποδοχών σημαίνει ότι οι εκτιμημένοι συντελεστές (β , γ_1 , γ_2) μπορούν να ερμηνευτούν ως εκατοστιαία μεταβολή των αποδοχών για κάθε επιπλέον έτος εκπαίδευσης ή εργασιακής εμπειρίας, αντίστοιχα, με άλλα λόγια, ως οριακή επίδραση της συγκεκριμένης μεταβλητής.

Στα δεδομένα της EU-SILC δεν υπάρχει πληροφορία για τα έτη εκπαίδευσης, μόνο για επίπεδα εκπαίδευσης που έχει ολοκληρώσει το άτομο. Επομένως, αντί για μια συνεχή μεταβλητή, χρησιμοποιούνται ψευδομεταβλητές για κάθε επίπεδο εκπαίδευσης. Ως επίπεδο εκπαίδευσης αναφοράς, δηλαδή εκείνο έναντι του οποίου υπολογίζονται οι αποδόσεις των υπολοίπων επιπέδων εκπαίδευσης, συνήθως χρησιμοποιείται το πολυπληθέστερο, σε αυτή την περίπτωση η ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (πρακτικά το λύκειο). Η εξίσωση αποδοχών αποκτά πλέον τη μορφή:

$$\ln(w_i) = \alpha + \sum_{k=1}^K \beta_k D_{ik} + \gamma_1 X_i + \gamma_2 X_i^2 + \varepsilon_i \quad (2)$$

όπου D_{ik} είναι οι ψευδομεταβλητές για κάθε επίπεδο εκπαίδευσης k και β_k , αντίστοιχα, η απόδοση κάθε επιπέδου εκπαίδευσης ή, απλούστερα, η προσαύξηση που μπορεί να προσδοκά κανείς αν ολοκληρώσει ένα συγκεκριμένο επίπεδο εκπαίδευσης k έναντι του επιπέδου αναφοράς.

Η εξίσωση (2) εκτιμάται με τη Μέθοδο των Ελαχίστων Τετραγώνων. Η εξίσωση αποδοχών έχει ως εξαρτημένη μεταβλητή τον λογάριθμο των

8. Υπενθυμίζεται ότι το δείγμα αποτελείται από μισθωτούς. Όμως, στην ελληνική αγορά εργασίας οι αυτοαπασχολούμενοι με και χωρίς προσωπικό έχουν ισχυρή παρουσία. Επίσης, στο δείγμα περιλαμβάνονται οι μισθωτοί στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα. Αυτές οι κατηγοριοποιήσεις μπορεί να αλλάζουν τη διαχρονική εξέλιξη των αποδοχών.

9. Οι μηνιαίες αποδοχές υπολογίστηκαν χρησιμοποιώντας το ετήσιο εισόδημα από εργασία και τους μήνες απασχόλησης των μισθωτών.

10. Τα δεδομένα παρέχουν πληροφορίες για την πραγματική εργασιακή εμπειρία των ατόμων.

πραγματικών μηνιαίων αποδοχών από εργασία. Οι ανεξάρτητες μεταβλητές περιλαμβάνουν ακόμη μία ψευδομεταβλητή για το φύλο (γυναίκα = 1), μία ψευδομεταβλητή για την οικογενειακή κατάσταση (έγγαμος = 1), ψευδομεταβλητές για την περιφέρεια διαμονής του ατόμου και ψευδομεταβλητές για τα έτη της έρευνας. Οι εξισώσεις αποδοχών εκτιμήθηκαν για το σύνολο της περιόδου 2007-2024 και για τέσσερις υποπεριόδους: 2007-2009, 2010-2014, 2015-2020 και 2021-2024¹¹.

Η διάκριση των υποπεριόδων βασίστηκε στις μακροοικονομικές συνθήκες. Ειδικότερα, η περίοδος 2007-2009 προσδιορίζεται ως η περίοδος προ της οικονομικής κρίσης, κατά την οποία οι ρυθμοί ανάπτυξης ήταν υψηλοί και η ανεργία κοντά στο 7,5%. Η υποπερίοδος 2010-2014 ορίζεται ως η φάση της βαθιάς οικονομικής κρίσης, όπως τουλάχιστον ορίζεται με την κατακόρυφη μείωση του ΑΕΠ, τη μείωση της απασχόλησης και τη ραγδαία αύξηση της ανεργίας, η οποία είχε ως αποτέλεσμα σχεδόν ένας στους τέσσερις να είναι άνεργος. Η τρίτη υποπερίοδος, 2015-2020, αντιστοιχεί σε φάση ήπιας ανάπτυξης και σταδιακής επαναφοράς στην κανονικότητα, με την οικονομική δραστηριότητα να ενισχύεται και την απασχόληση να καταγράφει σταθερά ανοδική πορεία με αντίστοιχη μείωση της ανεργίας. Τέλος, η τέταρτη υποπερίοδος, 2021-2024, είναι η περίοδος κατά τη διάρκεια και μετά την πανδημία, οπότε η οικονομία, μετά το αρχικό οικονομικό σοκ, αρχίζει σταδιακά να ομαλοποιείται και βελτιώνει τις επιδόσεις της σε όρους ΑΕΠ, απασχόλησης και ανεργίας. Με αυτόν τον τρόπο διερευνάται η εξέλιξη των αποδόσεων διαχρονικά, καθώς και οι επιπτώσεις της αντίστοιχης οικονομικής μεταβλητότητας. Επιπλέον, όλες οι εξισώσεις εκτιμώνται για το σύνολο του δείγματος και ξεχωριστά για άνδρες και γυναίκες.

4. Αποτελέσματα

Τα πλήρη αποτελέσματα των εκτιμήσεων παρουσιάζονται στον Πίνακα Α1 στο Παράρτημα. Ο Πίνακας 4 παραθέτει την απόδοση κάθε επιπέδου εκπαίδευσης (έναντι της δευτεροβάθμιας) για ολόκληρη την περίοδο αναφοράς 2007-2024. Οι αποδόσεις έχουν υπολογιστεί από τον εκτιμημένο συντελεστή της ψευδομεταβλητής κάθε επιπέδου εκπαίδευσης ως

εξής: $r_D = e^{\beta_D} - 1$, όπου $D = 1, \dots, 5$, τα επίπεδα εκπαίδευσης¹². Υπενθυμίζεται ότι το επίπεδο αναφοράς είναι η ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (δηλαδή, $D = 2$). Επίσης, σημειώνεται ότι όλες οι αποδόσεις προέρχονται από στατιστικά σημαντικούς εκτιμητές ($p < 0,001$).

Τα αποτελέσματα δείχνουν τη διαφορετική απόδοση που, *ceteris paribus*, επιφυλάσσει κάθε επίπεδο εκπαίδευσης σε χρηματικούς όρους. Η υποχρεωτική εκπαίδευση, για παράδειγμα, συνεπάγεται ποινή για τους αποφοίτους της, καθώς αμείβονταν με περίπου 18% χαμηλότερες αποδοχές σε σύγκριση με τους απόφοιτους ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου. Αντίθετα, και τα τρία υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης συνεπάγονται αυξημένες αποδοχές και, μάλιστα, όσο υψηλότερο το επίπεδο, τόσο αποκλίνουν οι αποδοχές από την ομάδα αναφοράς. Έτσι, η μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση συνεπάγεται υψηλότερες αποδοχές κατά περίπου 9%, το πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά περίπου 36%, ενώ οι κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων αμείβονται με σχεδόν 68% υψηλότερες αποδοχές από τους απόφοιτους ανώτερης δευτεροβάθμιας. Αν θέλει κανείς να υπολογίσει την απόδοση των μεταπτυχιακών σπουδών έναντι του πτυχίου, δεν έχει παρά να αφαιρέσει τις δύο αποδόσεις. Σε αυτή την περίπτωση η διαφορά είναι περίπου 31 εκατοστιαίες μονάδες, που σημαίνει ότι οι κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων αμείβονται με περίπου 1/3 υψηλότερες αποδοχές.

Οι αποδόσεις της εκπαίδευσης τείνουν να είναι υψηλότερες για τις γυναίκες στην Ελλάδα (Χολέζας, 2005· Livanos and Pouliakas, 2011· Cholezas and Kanelloroulos, 2024). Ο Πίνακας 4 δεν φαίνεται να επιβεβαιώνει το πρότυπο αυτό πλήρως. Έτσι, η χρηματική ποινή που συνεπάγεται η υποχρεωτική εκπαίδευση είναι οριακά υψηλότερη για τις γυναίκες, περίπου μισή εκατοστιαία μονάδα. Μόνο το πτυχίο ωφελεί περισσότερο τις γυναίκες, καθώς απολαμβάνουν περίπου 4 εκατοστιαίες μονάδες υψηλότερη απόδοση. Στις μεταπτυχιακές σπουδές τα οφέλη είναι περίπου ίσα για τα δύο φύλα, ενώ η μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση φαίνεται να αυξάνει περισσότερο τις αποδοχές των ανδρών. Λαμβάνοντας υπόψη τα ευρήματα αυτά, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι, *ceteris paribus*, είναι πιο επωφελές για τις γυναίκες να αποκτήσουν πτυχίο,

11. Υπενθυμίζεται ότι τα δεδομένα για τα εισοδήματα στην EU-SILC αφορούν το προηγούμενο έτος. Αυτό σημαίνει ότι η συνολική περίοδος υπό εξέταση σε όρους εισοδημάτων είναι 2006-2023.

12. Για παράδειγμα, ο εκτιμημένος συντελεστής για την τριτοβάθμια εκπαίδευση για το σύνολο του δείγματος είναι 0,309 (βλ. Πίνακα Α1). Ο μετασχηματισμός με βάση τον τύπο αυτόν ($e^{(0,309)} - 1$) x 100 μάς δίνει την απόδοση αυτού σε σύγκριση με τους απόφοιτους ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, δηλαδή 36,26% (βλ. Πίνακα 4). Τυχόν διαφορές στο τέταρτο δεκαδικό προέρχονται από στρογγυλοποιήσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Απόδοση ανά επίπεδο εκπαίδευσης και φύλο, 2007-2024 (%)

	Όλοι	Άνδρες	Γυναίκες
Υποχρεωτική εκπαίδευση	-18,19	-18,02	-18,59
Μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση	9,20	9,53	8,75
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	36,26	34,25	38,05
Μεταπτυχιακές σπουδές	67,39	66,78	66,91
N	103.799	56.440	47.359

Σημειώσεις: Όλες οι αποδόσεις είναι στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο $p < 0,001$.
Οι αποδόσεις προκύπτουν από τους Πίνακες Α1, Α2 και Α3.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Απόδοση ανά επίπεδο εκπαίδευσης και υποπερίοδο (%)

	2007-2009	2010-2014	2015-2020	2021-2024
Υποχρεωτική εκπαίδευση	-20,66	-18,59	-18,73	-12,86
Μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση	10,37	10,72	10,44	4,85
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	48,05	38,66	34,54	28,02
Μεταπτυχιακές σπουδές	95,89	86,03	65,89	55,65
N	12.044	17.490	52.900	21.365

Σημειώσεις: Όλες οι αποδόσεις είναι στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο $p < 0,001$.
Οι αποδόσεις προκύπτουν από τον Πίνακα Α1.

ενώ όλοι, ανεξαρτήτως φύλου, θα ωφεληθούν οικονομικά αν συνεχίσουν τις σπουδές τους.

Η διερεύνηση των επιπτώσεων της κρίσης στην απόδοση της εκπαίδευσης γίνεται με τη χρήση τεσσάρων υποπεριόδων και την εκτίμηση ξεχωριστών εξισώσεων αποδοχών για κάθε μία. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 5. Τα βασικά ευρήματα που εντοπίστηκαν στον προηγούμενο πίνακα είναι εμφανή και σε αυτόν. Η υποχρεωτική εκπαίδευση συνεπάγεται ποινή σε σύγκριση με τους απόφοιτους ανώτερης δευτεροβάθμιας, ενώ όλες οι υπόλοιπες εκπαιδευτικές βαθμίδες συνεπάγονται προσαυξήσεις, οι οποίες αυξάνονται όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης. Η επιπλέον σημαντική πληροφορία που παρέχει ο πίνακας αυτός είναι ότι η ανισότητα στην κατανομή των αποδόσεων της εκπαίδευσης μειώθηκε.

Πιθανόν αυτό να οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αντίστοιχη σύμπτυξη της κατανομής των αποδοχών που εντοπίστηκε παραπάνω. Σε κάθε περίπτωση, αυτό που προκύπτει είναι ότι, διαχρονικά, το όφελος που έχει ο απασχολούμενος στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα από ένα επιπλέον επίπεδο εκπαίδευσης φαίνεται να μειώνεται. Έτσι, ενώ την περίοδο προ κρίσης (2007-2009) κάποιος είχε κατά μέσο όρο σχεδόν 50% υψηλότερες αποδοχές μόνο επειδή ήταν κάτοχος πτυχίου, το όφελος αυτό περιορίστηκε κατά 10 εκατοστιαίες μονάδες την περίοδο της βαθιάς κρίσης (2010-2014), έχασε ακόμη 4 εκατοστιαίες μονάδες την περίοδο της βελτίωσης, αν και αργής, της οικονομικής κατάστασης (2015-2020), και κατέληξε σε λιγότερο από 30% την τελευταία υποπερίοδο. Αυτό σημαίνει ότι το κίνητρο για να συνεχίσει κανείς την εκπαίδευσή του

διαχρονικά μειώνεται.

Οι επόμενοι δύο πίνακες, Πίνακας 6 και Πίνακας 7, παρουσιάζουν τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων για άνδρες και γυναίκες ξεχωριστά. Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των φύλων δεν είναι πολλές ούτε μεγάλες, αλλά υπάρχουν. Η ποινή της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, για παράδειγμα, είναι σχεδόν ίση για άνδρες και γυναίκες προ κρίσης, αλλά ακολουθεί διαφορετική πορεία στον χρόνο και καταλήγει να είναι μεγαλύτερη για τους άνδρες πιο πρόσφατα. Το όφελος από τη μεταδευτεροβάθμια αυξήθηκε στους άνδρες στα χρόνια της βαθιάς κρίσης (2010-2014) ξεπερνώντας σημαντικά εκείνο των γυναικών, αλλά κατέγραψε σημαντική αποκλιμά-

κωση στη συνέχεια, με αποτέλεσμα να συνεπάγεται μικρότερο όφελος πλέον, περίπου το μισό σε σύγκριση με τις γυναίκες.

Η απόδοση του πτυχίου μειώθηκε και για τα δύο φύλα, αλλά ήταν πιο απότομη στην περίπτωση των γυναικών στα χρόνια της βαθιάς κρίσης, ενώ των ανδρών ήταν πιο σταδιακή και επιταχύνθηκε την τελευταία περίοδο. Σε κάθε περίπτωση, η απόδοση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης συνεχίζει να είναι υψηλότερη για τις γυναίκες. Αντίστοιχα, η απόδοση των μεταπτυχιακών σπουδών δεν είχε μεγάλη απόκλιση μεταξύ ανδρών και γυναικών πριν την κρίση, αλλά διαχρονικά εξελίχθηκε επίσης με διαφορετικό τρόπο. Η μεγάλη μείωση ήρθε

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 Απόδοση ανά επίπεδο εκπαίδευσης και υποπερίοδο (%), άνδρες

	2007-2009	2010-2014	2015-2020	2021-2024
Υποχρεωτική εκπαίδευση	-20,65	-16,38	-18,88	-15,06
Μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση	9,17	13,31	11,02	3,80
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	42,60	39,78	32,70	24,94
Μεταπτυχιακές σπουδές	92,10	96,33	63,73	52,69
N	6.809	9.604	28.719	11.308

Σημειώσεις: Όλες οι αποδόσεις είναι στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο $p < 0,001$.

Οι αποδόσεις προκύπτουν από τον Πίνακα A2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7 Απόδοση ανά επίπεδο εκπαίδευσης και υποπερίοδο (%), γυναίκες

	2007-2009	2010-2014	2015-2020	2021-2024
Υποχρεωτική εκπαίδευση	-20,62	-22,30	-18,49	-8,48
Μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση	11,59	6,90	10,26	6,86
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	53,41	36,77	36,41	31,81
Μεταπτυχιακές σπουδές	96,17	71,72	67,76	59,39
N	5.235	7.886	24.181	10.057

Σημειώσεις: Όλες οι αποδόσεις είναι στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο $p < 0,001$.

Οι αποδόσεις προκύπτουν από τον Πίνακα A3.

στα χρόνια της βαθιάς κρίσης για τις γυναίκες (2010-2014) και την τρίτη περίοδο για τους άνδρες (2015-2019). Ωστόσο, οι γυναίκες τις δύο τελευταίες περιόδους απολαμβάνουν μεγαλύτερη απόδοση από τις μεταπτυχιακές σπουδές, όπως ίσχυε και προ κρίσης, η οποία μάλιστα διευρύνεται.

Η τελευταία παρατήρηση αφορά τη διαχρονική εξέλιξη των έμφυλων διαφορών στις εκτιμώμενες αποδόσεις της εκπαίδευσης. Σε αντιδιαστολή με την πτωτική πορεία των αποδόσεων όλων των επιπέδων εκπαίδευσης που εντοπίστηκε στην υπό εξέταση περίοδο, οι έμφυλες διαφορές εμφανίζονται, κατά κανόνα, διευρυνόμενες, με εξαίρεση την τριτοβάθμια εκπαίδευση, χωρίς όμως να αλλάξουν πρόσημο. Ειδικότερα, η ποινή για τις απόφοιτες υποχρεωτικής εκπαίδευσης την τελευταία περίοδο είναι σχεδόν 7 εκατοστιαίες μονάδες μικρότερη από την αντίστοιχη των ανδρών, ενώ προ οικονομικής κρίσης δεν υπήρχε ουσιαστική διαφορά μεταξύ των φύλων. Αντίστοιχα, στη μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση η έμφυλη διαφορά υπέρ των γυναικών αυξήθηκε περίπου 1,3 φορές. Στο επίπεδο των μεταπτυχιακών σπουδών η έμφυλη διαφορά στις αποδόσεις διευρύνθηκε στις δύο τελευταίες περιόδους, μετά τη σημαντική συρρίκνωση που είχε καταγραφεί στη διάρκεια της βαθιάς κρίσης (2010-2014). Σε αντιδιαστολή, στην τριτοβάθμια εκπαίδευση παρατηρείται περιορισμός της έμφυλης διαφοράς των αποδόσεων κατά περίπου 36%, με το αντίστοιχο μέγεθος να εκτιμάται σε περίπου 7 εκατοστιαίες μονάδες.

Οι παρατηρούμενες διαφοροποιήσεις ενδέχεται να αντανakλούν μεταβολές στη σύνθεση του εργατικού δυναμικού και των εκπαιδευτικών ομάδων (compositional effects), διαφοροποιήσεις στους μηχανισμούς επιλογής στην απασχόληση και τη συνέχιση σπουδών (selection effects), καθώς και αλλαγές στην κατανομή ανδρών και γυναικών μεταξύ επαγγελματιών και κλάδων με διαφορετικές μισθολογικές δομές (occupational sorting). Η διερεύνηση των μηχανισμών αυτών υπερβαίνει το αντικείμενο της παρούσας ανάλυσης, ωστόσο συνιστά κρίσιμη κατεύθυνση για μελλοντική έρευνα.

Τέλος, στο ερώτημα πόση είναι η απόδοση μιας εκπαιδευτικής βαθμίδας σήμερα στη χώρα, η απάντηση δίνεται από την τελευταία στήλη του Πίνακα 5, ενώ, αν ενδιαφέρεται κανείς για τις διαφορετικές έμφυλες αποδόσεις, μπορεί να αξιοποιήσει τους

επόμενους δύο πίνακες. Ανεξαρτήτως φύλου, λοιπόν, ένας πτυχιούχος, *ceteris paribus*, απολαμβάνει 28% υψηλότερες αποδοχές από την απόκτηση ενός πτυχίου, ενώ το όφελος ξεπερνά το 55% αν αποκτήσει και μεταπτυχιακό τίτλο. Αυτό σημαίνει ότι το μεταπτυχιακό από μόνο του προσθέτει όφελος περίπου 27 εκατοστιαίων μονάδων. Το επιπλέον όφελος από τις δύο ανώτερες βαθμίδες για τις γυναίκες πλησιάζει τις 7 εκατοστιαίες μονάδες έναντι των ανδρών.

5. Συμπεράσματα και προκλήσεις

Παρά τη διαχρονική μείωση της απόδοσης της εκπαίδευσης από την κρίση και έπειτα, η εκπαίδευση συνεχίζει να αποτελεί επικερδή επένδυση στην Ελλάδα, διότι είναι το κύριο μέσο αύξησης του ανθρώπινου κεφαλαίου που ενσωματώνει ένα άτομο και συνδέεται ακόμη με την ώθηση της παραγωγικότητας και, κατά συνέπεια, των αποδοχών από εργασία. Η απόκτηση πτυχίου, κατά μέσο όρο, στην Ελλάδα από το 2020 και έπειτα συνεπάγεται αύξηση των αποδοχών από εργασία κατά περίπου 28%, ενώ άλλο ένα 27% προσθέτει ο μεταπτυχιακός τίτλος. Η απόδοση είναι ελαφρώς υψηλότερη για τις γυναίκες, που σημαίνει ότι αυτές έχουν ισχυρότερο κίνητρο να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Αν στη χρηματική απόδοση προσθέσει κανείς τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας των κατόχων πτυχίου και μεταπτυχιακού¹³, τότε γίνεται ακόμη πιο ξεκάθαρος ο κρίσιμος ρόλος της εκπαίδευσης για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης σε ατομικό επίπεδο. Επομένως, η αύξηση του μέσου επιπέδου εκπαιδευτικής επίτευξης στη χώρα διαχρονικά φαίνεται να δικαιολογείται πλήρως από ατομική σκοπιά.

Από την άλλη πλευρά, τα τελευταία έτη η προσοχή εστιάζεται στις γνώσεις και δεξιότητες των ατόμων ως μέσα ικανά να διαμορφώσουν τις επαγγελματικές προοπτικές τους¹⁴. Το εκπαιδευτικό αποτέλεσμα δεν είναι ομοιογενές, με ένα μέρος της ευθύνης να αποδίδεται στις εκπαιδευτικές ανισότητες. Ακόμη και απόφοιτοι από το ίδιο επίπεδο εκπαίδευσης ή με την ίδια ειδικευση, ειδικά όταν πρόκειται για επαγγελματική και τριτοβάθμια εκπαίδευση που οδηγούν συχνά κατευθείαν στην αγορά εργασίας, μπορεί να έχουν αναπτύξει διαφορετικές δεξιότητες, κάποιες εκ των οποίων είναι έμφυτες ή του-

13. Ακόμη και αν αυτά οφείλονται σε αυξημένα ποσοστά υπερεκπαίδευσης των απασχολούμενων με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και την παραγκώνιση ανθρώπων με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο.

14. Βλ. την Ένωση Δεξιοτήτων (Union of Skills) της Ευρωπαϊκής Ένωσης: https://commission.europa.eu/topics/competitiveness/union-skills_en

λάχιστον δεν καλλιεργούνται εντός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος. Ειδικά σήμερα, με την έμφαση που δίνεται στην προώθηση της διά βίου μάθησης, η οποία πρέπει να ενισχυθεί περαιτέρω. Με αυτά ως δεδομένα, τίθεται το ερώτημα αν τα έτη ή το επίπεδο εκπαίδευσης, ακόμη και η ειδίκευση κάποιου, είναι αρκετά για να προσδιορίσουν την παραγωγικότητά του και, άρα, τη χρηματική απόδοση της συγκεκριμένης επιλογής, ή μήπως θα ήταν σκόπιμο να στραφεί η προσοχή της έρευνας σε άλλες κατευθύνσεις, που θα περιλαμβάνουν τη

μέτρηση συγκεκριμένων γνώσεων και δεξιοτήτων αντί για τα τυπικά προσόντα. Μια τέτοια στροφή απαιτεί πλουσιότερες πληροφορίες, αλλά θα ανοίξει τον δρόμο στη σε βάθος διερεύνηση ζητημάτων που σχετίζονται με τις εκπαιδευτικές επιλογές των ατόμων και την επαγγελματική τους εξέλιξη, αλλά και τις ανάγκες παροχής κατάλληλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων από την πολιτεία με στόχο την οικονομική πρόοδο και τη βελτίωση της ευημερίας της κοινωνίας.

Παράρτημα

ΠΙΝΑΚΑΣ Α1 Εκτιμήσεις εξίσωσης αποδοχών από εργασία

	(1) 2007-24	(2) 2007-09	(3) 2010-14	(4) 2015-20	(5) 2021-24
Υποχρεωτική εκπαίδευση	-0,201*** (0,00580)	-0,231*** (0,0143)	-0,206*** (0,0113)	-0,207*** (0,00763)	-0,138*** (0,0114)
Μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση	0,0880*** (0,00681)	0,0986*** (0,0150)	0,102*** (0,0153)	0,0993*** (0,00873)	0,0473*** (0,00823)
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	0,309*** (0,00782)	0,392*** (0,0192)	0,327*** (0,0110)	0,297*** (0,0101)	0,247*** (0,0138)
Μεταπτυχιακό	0,515*** (0,0121)	0,672*** (0,0606)	0,621*** (0,0398)	0,506*** (0,0166)	0,442*** (0,0270)
Γυναίκα	-0,213*** (0,00493)	-0,272*** (0,0103)	-0,225*** (0,00890)	-0,188*** (0,00443)	-0,175*** (0,00496)
Εμπειρία	0,0360*** (0,00130)	0,0492*** (0,00217)	0,0383*** (0,00135)	0,0355*** (0,00106)	0,0214*** (0,00128)
Εμπειρία ²	-0,000499*** (0,0000258)	-0,000773*** (0,0000616)	-0,000514*** (0,0000295)	-0,000473*** (0,0000227)	-0,000255*** (0,0000291)
Παντρεμένος	0,0831*** (0,00472)	0,110*** (0,0113)	0,0947*** (0,00803)	0,0744*** (0,00798)	0,0616*** (0,00772)
Σταθερός όρος	6,961*** (0,0222)	6,854*** (0,0202)	6,888*** (0,0242)	6,507*** (0,0145)	6,899*** (0,0170)
N	103.799	12.044	17.490	52.900	21.365
R ² adj.	0,346	0,352	0,355	0,319	0,297

Σημειώσεις: Τυπικά σφάλματα στις παρενθέσεις.

* p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001

Σε όλες τις εκτιμήσεις έχουν χρησιμοποιηθεί τα σταθμά της Eurostat, ώστε το δείγμα να είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού.

Όλες οι εκτιμήσεις περιλαμβάνουν ψευδομεταβλητές για την περιφέρεια διαμονής και το έτος της έρευνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α2 Εκτιμήσεις εξίσωσης αποδοχών από εργασία, άνδρες

	(1) 2007-24	(2) 2007-09	(3) 2010-14	(4) 2015-20	(5) 2021-24
Υποχρεωτική εκπαίδευση	-0,199*** (0,00724)	-0,231*** (0,0173)	-0,179*** (0,0175)	-0,209*** (0,0109)	-0,163*** (0,0111)
Μεταδευτερο- βάθμια εκπαίδευση	0,0910*** (0,00967)	0,0877** (0,0291)	0,125*** (0,0182)	0,105*** (0,00973)	0,0373** (0,0113)
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	0,295*** (0,00961)	0,355*** (0,0197)	0,335*** (0,0147)	0,283*** (0,0154)	0,223*** (0,0153)
Μεταπτυχιακό	0,512*** (0,0158)	0,653*** (0,0552)	0,675*** (0,0512)	0,493*** (0,0215)	0,423*** (0,0303)
Εμπειρία	0,0333*** (0,00144)	0,0436*** (0,00214)	0,0380*** (0,00192)	0,0327*** (0,00134)	0,0197*** (0,00160)
Εμπειρία ²	-0,000474*** (0,0000271)	-0,000697*** (0,0000419)	-0,000518*** (0,0000445)	-0,000455*** (0,0000278)	-0,000259*** (0,0000341)
Παντρεμένος	0,134*** (0,00641)	0,191*** (0,0142)	0,127*** (0,00916)	0,120*** (0,00782)	0,115*** (0,0156)
Σταθερός όρος	6,998*** (0,0221)	6,881*** (0,0237)	6,871*** (0,0302)	6,529*** (0,0205)	6,912*** (0,0177)
N	56.440	6.809	9.604	28.719	11.308
R ² adj.	0,337	0,327	0,342	0,299	0,273

Σημειώσεις: Τυπικά σφάλματα στις παρενθέσεις.

* p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001

Σε όλες τις εκτιμήσεις έχουν χρησιμοποιηθεί τα σταθμά της Eurostat, ώστε το δείγμα να είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού.

Όλες οι εκτιμήσεις περιλαμβάνουν ψευδομεταβλητές για την περιφέρεια διαμονής και το έτος της έρευνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α3 Εκτιμήσεις εξίσωσης αποδοχών από εργασία, γυναίκες

	(1) 2007-24	(2) 2007-09	(3) 2010-14	(4) 2015-20	(5) 2021-24
Υποχρεωτική εκπαίδευση	-0,206*** (0,0105)	-0,231*** (0,0246)	-0,252*** (0,0193)	-0,204*** (0,0144)	-0,0886*** (0,0165)
Μεταδευτερο- βάθμια εκπαίδευση	0,0838*** (0,00821)	0,110*** (0,0144)	0,0667** (0,0218)	0,0977*** (0,0104)	0,0663*** (0,0159)
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	0,322*** (0,00978)	0,428*** (0,0264)	0,313*** (0,0213)	0,310*** (0,00824)	0,276*** (0,0137)
Μεταπτυχιακό	0,512*** (0,0122)	0,674*** (0,0954)	0,541*** (0,0436)	0,517*** (0,0139)	0,466*** (0,0258)
Εμπειρία	0,0364*** (0,00169)	0,0517*** (0,00572)	0,0389*** (0,00253)	0,0350*** (0,00150)	0,0207*** (0,00187)
Εμπειρία ²	-0,000482*** (0,0000443)	-0,000804*** (0,000177)	-0,000535*** (0,0000916)	-0,000402*** (0,0000382)	-0,000199*** (0,0000484)
Παντρεμένος	0,0371*** (0,00677)	0,0384* (0,0155)	0,0579*** (0,0160)	0,0389*** (0,00955)	0,0160 (0,00821)
Σταθερός όρος	6,718*** (0,0304)	6,579*** (0,0389)	6,691*** (0,0239)	6,319*** (0,0145)	6,723*** (0,0204)
N	47.359	5.235	7.886	24.181	10.057
R ² adj.	0,307	0,316	0,314	0,297	0,283

Σημειώσεις: Τυπικά σφάλματα στις παρενθέσεις.

* p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001

Σε όλες τις εκτιμήσεις έχουν χρησιμοποιηθεί τα σταθμά της Eurostat, ώστε το δείγμα να είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού.

Όλες οι εκτιμήσεις περιλαμβάνουν ψευδομεταβλητές για την περιφέρεια διαμονής και το έτος της έρευνας.

Βιβλιογραφία

- Becker, S.G. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. 3rd Edition, The University of Chicago Press.
- Chen, Y. and Kelly, K.A. (2020). Rate of return to schooling and business cycles. *Applied Economics*, 52(56): 6114-6122.
- Chletsos, M. and Roupakias, S. (2020). Education and wage inequality before and during the fiscal crisis: A quantile regression analysis for Greece 2006-2016. *Review of Development Economics*, 24(4): 1333-1364.
- Cholezas, I. and N.K. Kanellopoulos (2024). Returns to education in Greece: Adjusting to large wage cuts. *Education Economics* 32(5): 599-612.
- Kanellopoulos, C.N. (1985). Individual Pay Differentials in Greece. *Spoudai*, 35(1-2): 109-125.
- Kniesner, T.J., Padilla, A.H., and Polachek, S.W. (1978). The rate of return to schooling and the business cycle. *The Journal of Human Resources*, 13(2): 264-277.
- Livanos, I. and Pouliakas, K. (2011). Wage returns to university disciplines in Greece: are Greek higher education degrees Trojan Horses? *Education Economics*, 19(4):411-445.
- Magoula, T. (2023). Economic Rates of Return on Higher Education in Greece, 1962-2022. *Theoretical Economics Letters*, 13(7): 1757-1764.
- Magoula, T. and Psacharopoulos, G. (1999). Schooling and Monetary Rewards in Greece: An Over-education False Alarm? *Applied Economics*, 31: 1589-1597.
- Mincer, J. (1974). *Schooling, experience and earnings*. New York, NBER.
- Montenegro, C.E. and Patrinos, H.A. (2023). A data set of comparable estimates of the private rate of return to schooling in the world, 1970–2014. *International Journal of Manpower*, 44(6):1248-1268.
- Patrinos, H. (2022). Returns to education in Greece: evidence from the 1977 labor market survey using the Greek civil war as an instrument. *IZA DP No. 15541*.
- Patrinos, H.A. (1992). Higher Education Finance and Economic Inequality in Greece. *Comparative Education Review*, 36(3): 298-308.
- Patrinos, H.A. and Lambropoulos, H.S. (1993). Gender Discrimination in the Greek Labour Market. *Education Economics*, 1(2): 153-164.
- Patrinos, H. A. and Psacharopoulos, G. (2010). Returns to Education in Developing Countries. Στο *International Encyclopedia of Education* (Volume 2), edited by P. Peterson, E. Baker, and B. McGaw, 305-312. Oxford: Elsevier.
- Prodromidis, K. and Prodromidis, P. (2008). Returns to education: the Greek experience, 1988-1999. *Applied Economics*, 40: 1023-1030.
- Psacharopoulos, G. (2024). Returns to education: a brief history and an assessment. *Education Economics*, 32(5): 561-565.
- Psacharopoulos, G. (1985). Returns to education: A further international update and implications. *Journal of Human Resources*, 20(4): 583-604.
- Psacharopoulos, G. (1981). Returns to Education: an updated international comparison. *Comparative Education*, 17(3): 321-341.
- Psacharopoulos, G. (1972). Rates of Return to Investment in Education Around the World. *Comparative Education Review*, 16 (1): 54-67.
- Psacharopoulos, G. and Patrinos, H. (2018). Returns to investment in education: a decennial review of the global literature. *Education Economics*, 26(5): 445-458.
- Psacharopoulos, G. and Patrinos, H. A. (2002). *Returns to Investment in Education: A Further Update*. World Bank Policy Research Working Paper Series 2881.
- Tsakoglou, P. and Cholezas, I. (2001). Greece. Στο *Education and Earnings in Europe: A Cross Country Analysis of the Returns to Education*. Edited by C. Harmon, I. Walker, and N. Westergaard-Nielsen. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Λαζαρέτου, Σ. (2016). Φυγή Ανθρώπινου Κεφαλαίου: Η Σύγχρονη Τάση Μετανάστευσης των Ελλήνων στα Χρόνια της Κρίσης. Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, No. 43: 33-57.
- Κανελλόπουλος, Ν.Κ., Μητράκος, Θ., Τσακλόγλου, Π. και Χολέζας, Ι. (2013). Οι επιπτώσεις της τρέχουσας κρίσης στις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, No. 38: 35-68.
- Μητράκος, Θ., Τσακλόγλου, Π. και Χολέζας, Ι. (2010). Προσδιοριστικοί παράγοντες της πιθανότητας ανεργίας των νέων στην Ελλάδα με έμφαση στους απόφοιτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, No.33: 23-68.
- Χολέζας, Ι. (2005). Ιδιωτικές Αποδόσεις της Εκπαίδευσης στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση. (2005). Διδακτορική Διατριβή. Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα.

Οι κενές θέσεις στα πανεπιστήμια και η ελάχιστη βάση εισαγωγής: Τι δείχνουν τα δεδομένα για τις προτιμήσεις των υποψήφιων φοιτητών

Δάφνη Νικολίτσα*

Περίληψη

Η εισαγωγή της ελάχιστης βάσης εισαγωγής (ΕΒΕ) το 2021 δεν έχει ακόμη αξιολογηθεί. Εν μέρει αυτό οφείλεται στο ότι μόλις τον Ιούνιο του 2025 συμπληρώθηκαν τα τέσσερα έτη που είναι η ελάχιστη διάρκεια σπουδών στα περισσότερα τμήματα των ελληνικών πανεπιστημίων και τα απαραίτητα διοικητικά δεδομένα για την αξιολόγηση δεν είναι ακόμη διαθέσιμα. Παρ' όλα αυτά, η μελέτη των διαθέσιμων δεδομένων για τις κενές θέσεις στα πανεπιστήμια, τους αριθμούς των εισακτέων και των επιτυχόντων, καθώς και τις προτιμήσεις των τελευταίων, δείχνει ότι η συζήτηση περί της δημιουργίας κενών θέσεων στα πανεπιστήμια από την ΕΒΕ είναι ενδεχομένως παραπλανητική, καθώς δεν είναι σαφές αν ο αριθμός των κενών θέσεων υπερεκτιμάται και αν οι κενές θέσεις αντανακλούν μάλλον τις προτιμήσεις των φοιτητών. Δεδομένης της αδυναμίας των επιχειρήσεων να βρουν ειδικευμένους εργαζόμενους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε πολλές ειδικότητες, χρειάζεται καλύτερος σχεδιασμός και συντονισμός προκειμένου να μην διατηρούνται «κενές» θέσεις σε πεδία σπουδών που δεν έχουν πια ζήτηση και να αυξηθεί η προσφορά σε άλλα πεδία.

Λέξεις-κλειδιά: Ελάχιστη βάση εισαγωγής, ανώτατη εκπαίδευση, προτιμήσεις υποψηφίων, κενές θέσεις, εκπαιδευτική πολιτική.

Ταξινόμηση JEL: I23, I26, I28.

1. Εισαγωγή

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας για το 2025, από τους υποψήφιους των πανελλαδικών εξετάσεων, από Γενικά και Επαγγελματικά Λύκεια, περίπου το 65% πέτυχαν σε σχολές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (ΑΕΙ, ΑΣΠΑΙΤΕ,¹ ΑΣΤΕ,² Στρατιωτικές Σχολές, Αστυνομικές Σχολές, Σχολές Πυροσβεστικής Ακαδημίας, Σχολές Λιμενικού Σώματος – Ελληνικής Ακτοφυλακής, Σχολές Ακαδημίας Εμπορικού Ναυτικού). Το ποσοστό των επιτυχόντων ανάμεσα σε εκείνους που υπέβαλαν μηχανογραφικό ήταν 89,4%.³ Σύμφωνα με την Εθνική Αρχή Ανώτατης Εκπαίδευσης (ΕΘΑΑΕ), το 2024 λιγότερο από το 1/4 των φοιτητών ολοκλήρωσε τις σπουδές του στον προβλεπόμενο αριθμό ετών (ΕΘΑΑΕ, 2025). Είναι εύλογο το ερώτημα γιατί το ποσοστό αποφοίτησης στον προβλεπόμενο χρόνο είναι τόσο χαμηλό. Οι αιτίες μπορεί να είναι πολλές και συμπεριλαμβάνουν πιθανή δυσκολία των προγραμμάτων σπουδών των πανεπιστημίων για τους φοιτητές/φοιτήτριες δεδομένης της προετοιμασίας τους στο Λύκειο, την ανάγκη των φοιτητριών/φοιτητών για λόγους οικονομικούς να εργαστούν στη διάρκεια των σπουδών τους που δεν τους επιτρέπει την εστίαση στις σπουδές τους, την αναντιστοιχία ανάμεσα στα τμήματα στα οποία έχουν πετύχει οι φοιτητές/φοιτήτριες και στις προτιμήσεις τους, τις συνθήκες στην αγορά εργασίας που δεν ευνοούν την εύρεση θέσης εργασίας (βλ. π.χ. ΕΘΑΑΕ, 2025· IOBE, 2017· Καραμεσίνη, 2008· Aina et al., 2011· OECD, 2011). Υπάρχουν πάντως εκτιμήσεις που δείχνουν ότι φοιτητές με χαμηλούς βαθμούς στο σχολείο, καθώς και φοιτητές που είναι εγγεγραμμένοι σε τμήμα που δεν ήταν υψηλά στις προτιμήσεις τους, αποφοιτούν αργότερα και με χαμηλότερους βαθμούς (βλ. π.χ. Radunzel and Mattern, 2020· Fouarge and Heß, 2023).

* Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Email: nikolitsa@aneb.gr

-Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις της συγγραφέως και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

1. Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης.

2. Ανώτερες Σχολές Τουριστικής Εκπαίδευσης.

3. Ο αριθμός όσων υποβάλλουν μηχανογραφικό υπολείπεται σημαντικά του συνολικού αριθμού των υποψηφίων. Ενδεικτικά το 2025 μόνο το 72,3% των υποψηφίων που αποφοίτησαν τον Ιούνιο του 2025 από τα Γενικά Λύκεια και το 60,9% των αντίστοιχων υποψηφίων από τα Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΠΑΛ) υπέβαλαν μηχανογραφικό.

Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, η καθυστέρηση της ολοκλήρωσης των σπουδών έχει επιπτώσεις τόσο στους ίδιους τους φοιτητές/φοιτήτριες (μικροοικονομικές επιπτώσεις), όσο και επιπτώσεις συνολικές στην οικονομία και στην κοινωνία (μακροοικονομικές επιπτώσεις). Οι μικροοικονομικές επιπτώσεις συμπεριλαμβάνουν το αυξημένο κόστος ολοκλήρωσης των σπουδών, ψυχολογικές επιπτώσεις, χαμηλότερους βαθμούς, επιδείνωση στις επιδόσεις των φοιτητριών/φοιτητών στην αγορά εργασίας (βλ. π.χ. Aina and Casalone, 2020). Οι μακροοικονομικές συνέπειες συμπεριλαμβάνουν το κόστος διαχείρισης απρόβλεπτου αριθμού φοιτητών και την αύξηση της αναντιστοιχίας μεταξύ των δεξιοτήτων και των γνώσεων που χρειάζονται στην αγορά εργασίας και εκείνων που έχουν οι νεοεισερχόμενοι απόφοιτοι, καθώς η καθυστέρηση στη λήψη του πτυχίου συνεπάγεται σε πολλές περιπτώσεις ότι οι γνώσεις που απέκτησαν στην αρχή των σπουδών τους έχουν απαξιωθεί (βλ. π.χ. Brunello and Winter-Ebmer, 2003).

Δεν υπάρχουν στη διεθνή βιβλιογραφία πολλές μελέτες, οι οποίες διερευνούν τις επιπτώσεις παράτασης της διάρκειας των σπουδών στους βαθμούς των φοιτητών και στις προοπτικές τους στην αγορά εργασίας. Η περίπτωση της Ιταλίας, η οποία είναι αρκετά κοντά σε εκείνη της Ελλάδας, με μεγάλο ποσοστό των αποφοίτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης να εισέρχεται στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αλλά μόνο μικρό ποσοστό των φοιτητών να ολοκληρώνει τις σπουδές του μέσα στον προβλεπόμενο χρόνο, αποτελεί ίσως όμως ένα χρήσιμο σημείο αναφοράς⁴. Μελέτες για την Ιταλία βρίσκουν αντίστροφη σχέση ανάμεσα στους βαθμούς των φοιτητών και τη διάρκεια των σπουδών τους, καθώς και χαμηλότερες δια βίου αμοιβές για άτομα που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους εκτός του προβλεπόμενου χρόνου, σε σύγκριση με άτομα που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους εντός του προβλεπόμενου χρόνου (βλ. π.χ. Aina and Casalone, 2020· Brugiavini *et al.*, 2014). Αντίστοιχες μελέτες για τη Γαλλία επιβεβαιώνουν την αρνητική επίδραση της διάρκειας των σπουδών στους μισθούς, καθώς εκτιμάται ότι η παράταση της διάρκειας δίνει στους πι-

θανούς εργοδότες σήμα για χαμηλές ικανότητες των φοιτητών (βλ. π.χ. Brodaty *et al.*, 2008).

Ως προς τις εξηγήσεις για την παράταση της διάρκειας των σπουδών, πέραν από τους προφανείς λόγους που σχετίζονται με τις ρυθμίσεις που επιτρέπουν την παράταση της διάρκειας σπουδών, υπάρχουν μελέτες που δείχνουν ότι το μακροοικονομικό περιβάλλον καθώς και η διάρθρωση των αμοιβών συμβάλλουν στην μη έγκαιρη ολοκλήρωση των σπουδών (Aina *et al.*, 2011· Brunello and Winter-Ebmer, 2003). Στην περίπτωση του μακροοικονομικού περιβάλλοντος, όσο πιο περιορισμένες οι προοπτικές απασχόλησης τόσο μικρότερο το κίνητρο έγκαιρης ολοκλήρωσης των σπουδών. Ενώ για τη διάρθρωση των αμοιβών, μια συμπιεσμένη μισθολογική κλίμακα οδηγεί σε χαμηλότερες αποδόσεις και σε μεγαλύτερη διάρκεια των σπουδών. Άλλοι λόγοι έχουν να κάνουν με την αναντιστοιχία μεταξύ προτιμήσεων των φοιτητών και της σχολής στην οποία τελικά φοιτούν (βλ. Berlingieri *et al.*, 2023). Στην περίπτωση της Ελλάδας, στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης το δυσμενές μακροοικονομικό περιβάλλον οδήγησε σε παράταση των σπουδών (βλ. π.χ. Galanaki *et al.*, 2025) επειδή, μεταξύ άλλων, δημιούργησε την ανάγκη σε φοιτητές να συνδράμουν στην οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους, ενώ μειώθηκε και το επιπλέον εισόδημα στο οποίο οδηγεί ένα ακόμη έτος εκπαίδευσης (βλ. π.χ. Cholezas and Kanelloropoulos, 2024).

Το ερώτημα το οποίο τίθεται όσον αφορά την Ελλάδα είναι αν η ολοκλήρωση των σπουδών θα ήταν ταχύτερη σε περίπτωση που η επιλογή των φοιτητών γινόταν με διαφορετικά κριτήρια. Η πολιτεία θεώρησε ότι η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι θετική και αποφάσισε να αντιμετωπίσει την καθυστέρηση στη διάρκεια των σπουδών τόσο θέτοντας ένα σαφές ανώτατο όριο, όσο και μέσω της θέσπισης ενός βαθμολογικού ορίου για την εισαγωγή στο πανεπιστήμιο⁵. Όσον αφορά το βαθμολογικό όριο, από τις πανελλαδικές εξετάσεις του 2021 και μετά οι υποψήφιοι, οι οποίοι επιτυγχάνουν μέσο όρο βαθμολογίας στα τέσσερα πανελλαδικώς εξεταζόμενα μαθήματα χαμηλότερο από ένα όριο που ορίζει το κάθε πανεπιστημιακό τμήμα, δεν μπορούν

4. Σύμφωνα με στοιχεία από τον ΟΟΣΑ (OECD, 2025 – Πίνακας Β.5.1) στην Ιταλία, το 37% των νεοεισερχόμενων φοιτητών ολοκληρώνουν το πτυχίο τους εντός της προβλεπόμενης διάρκειας του προγράμματος. Το ποσοστό αυτό αυξάνεται στο 51% ένα έτος μετά την αναμενόμενη ημερομηνία ολοκλήρωσης και στο 56% τρία έτη μετά. Συγκριτικά, ο μέσος όρος ολοκλήρωσης των σπουδών στον προβλεπόμενο ελάχιστο χρόνο είναι 43% κατά μέσο όρο στον ΟΟΣΑ, αυξάνεται στο 59% μετά από ένα επιπλέον έτος και στο 70% μετά από τρία έτη.

5. Διατάξεις για τη μέγιστη διάρκεια σπουδών περιλαμβάνονται στους νόμους 4957/2022 και 5224/2025. Συνοπτικά, για προγράμματα σπουδών με ελάχιστη διάρκεια τεσσάρων ετών, η ανώτατη διάρκεια φοίτησης είναι τα έξι έτη. Για προγράμματα σπουδών με ελάχιστη διάρκεια πέντε ετών, η ανώτατη διάρκεια φοίτησης είναι τα οκτώ έτη. Μετά την παρέλευση των ανώτατων αυτών ορίων, οι φοιτητές διαγράφονται από το μητρώο των φοιτητών. Παρατάσεις και εξαιρέσεις προβλέπονται κάτω από προϋποθέσεις

να συμπεριλάβουν αυτό το τμήμα στο μηχανογραφικό τους δελτίο.

Από την εφαρμογή της ελάχιστης βάσης εισαγωγής (ΕΒΕ) παρατηρείται μείωση στον αριθμό των εισαχθέντων φοιτητών στα πανεπιστήμια. Στον δημόσιο διάλογο αυτή η μείωση παρουσιάζεται συνήθως ως αύξηση του αριθμού των κενών θέσεων φοίτησης. Κάτι το οποίο είναι λιγότερο γνωστό, όμως, είναι ότι ο αριθμός των εισακτέων, που προτείνει το Υπουργείο δεν είναι ο ίδιος με αυτόν που προτείνουν τα ίδια τα τμήματα, ο οποίος είναι εν γένει χαμηλότερος και, σε ορισμένες περιπτώσεις, πολύ χαμηλότερος. Τα κενά όμως υπολογίζονται ως η διαφορά μεταξύ του αριθμού των εισαχθέντων και του αριθμού των εισακτέων, όπως ορίζεται από το Υπουργείο Παιδείας. Επομένως, τα κενά δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις πραγματικά, καθώς αρκετά τμήματα λαμβάνουν μετά την εφαρμογή της ΕΒΕ τον αριθμό φοιτητών που μπορούν να υποδεχτούν και να σπουδάσουν. Επιπλέον, δεν γίνεται συζήτηση για τον αριθμό των φοιτητών που σε προηγούμενα έτη παρέμειναν στο τμήμα στο οποίο εισήχθησαν και, επομένως, πόσες ήταν τελικά οι θέσεις που διατηρούνταν κενές ακόμη και πριν τη θέσπιση της ΕΒΕ. Τέλος, γίνεται λόγος για στέρηση σε μαθητές του δικαιώματος φοίτησης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, χωρίς όμως να γίνεται συζήτηση για το αν οι φοιτητές που δεν πέτυχαν θα είχαν ολοκληρώσει τις σπουδές τους ή όχι.

Οι πρώτοι φοιτητές/φοιτήτριες που εισήχθησαν μετά την εφαρμογή της ΕΒΕ θα μπορούσαν να αποφοιτήσουν στο τέλος του ακαδημαϊκού έτους 2024-25. Τα διαθέσιμα από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) στοιχεία για τον ρυθμό αποφοίτησης από τα επιμέρους τμήματα είναι διαθέσιμα μόνο μέχρι το έτος 2023-24. Επομένως, δεν μπορεί ακόμη να γίνει μια γενική αξιολόγηση της επίπτωσης της θέσπισης της ΕΒΕ.

Στο παρόν άρθρο επιχειρούμε τα ακόλουθα: πρώτον, μια συστηματική καταγραφή του αριθμού των εισακτέων, των υποψήφιων και των επιτυχόντων σε σχολές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Δεύτερον, εξετάζουμε αν μετά την εφαρμογή της ΕΒΕ έχει βελτιωθεί η αντιστοίχιση ανάμεσα στις προτιμήσεις και τη σχολή εισαγωγής. Τρίτον, εξετάζουμε αν η μείωση των υποψηφίων συνδέεται με το ποσοστό ολοκλήρωσης των σπουδών στην προβλεπόμενη διάρκεια και με τις αποδόσεις στην εκπαίδευση.

Το υπόλοιπο του άρθρου είναι οργανωμένο ως εξής: η δεύτερη ενότητα παρουσιάζει συνοπτικά το ισχύον θεσμικό πλαίσιο της εισαγωγής φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η τρίτη ενότητα καταγράφει τον αριθμό των εισακτέων, υποψηφίων,

και επιτυχόντων σε σχολές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η τέταρτη ενότητα εστιάζει στην ΕΒΕ και τις κενές θέσεις στα πανεπιστήμια. Τέλος, η τελευταία ενότητα συνοψίζει και προτείνει ερευνητικά ερωτήματα που θα ήταν χρήσιμο να μελετηθούν αναλυτικά. Το άρθρο συνιστά μια πρώτη προσέγγιση στο θέμα αυτό, το οποίο όμως χρήζει συστηματικότερης μελέτης, ξεκινώντας με τη συλλογή και επεξεργασία των δεδομένων τα οποία δεν είναι διαθέσιμα στη δημόσια σφαίρα με συστηματικό τρόπο.

2. Θεσμικό πλαίσιο εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση

Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση μπορεί να εισαχθούν σήμερα μαθητές της Γ' Λυκείου του τρέχοντος ακαδημαϊκού έτους τόσο από τα Γενικά όσο και τα Επαγγελματικά Λύκεια (ΓΕΛ και ΕΠΑΛ, αντίστοιχα). Επιπλέον, ένα ποσοστό των θέσεων στις σχολές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μπορούν να διεκδικήσουν και απόφοιτοι λυκείων των δύο προηγούμενων, του τρέχοντος, ετών χωρίς να δώσουν εκ νέου εξετάσεις, αλλά με βάση τους βαθμούς που είχαν πετύχει όταν είχαν εξεταστεί. Ως υποψήφιοι λογίζονται όσοι εξεταστούν σε τουλάχιστον δύο από τα πανελλαδικώς εξεταζόμενα μαθήματα, για τα τμήματα που απαιτούν εξέταση σε τέσσερα μαθήματα ή σε δύο από τα πανελλαδικώς εξεταζόμενα μαθήματα και το αποκαλούμενο ειδικό μάθημα (π.χ. σχέδιο), για τα τμήματα που χρειάζονται εξέταση και σε ειδικό μάθημα. Η είσοδος γίνεται από μια από τις τέσσερις κατευθύνσεις, τις οποίες ακολουθούν οι μαθητές στη Β' και Γ' Λυκείου και οι οποίες προσδιορίζουν τα μαθήματα στα οποία εξετάζονται. Η κάθε κατεύθυνση οδηγεί σε διαφορετικά πεδία σπουδών. Υπάρχουν όμως και ορισμένα τμήματα, τα οποία είναι προσβάσιμα από περισσότερες από μια κατευθύνσεις.

Το Υπουργείο Παιδείας ανακοινώνει, πριν τις πανελλαδικές εξετάσεις, τον αριθμό των διαθέσιμων θέσεων που μπορούν να διεκδικήσουν οι υποψήφιοι (αριθμός εισακτέων). Γνωρίζοντας τη βαθμολογία τους στα πανελλαδικώς εξεταζόμενα μαθήματα, οι υποψήφιοι δηλώνουν τις προτιμήσεις τους για τα τμήματα στα οποία επιθυμούν να σπουδάσουν, ιεραρχώντας τα τμήματα. Για να εισέλθουν σε ένα τμήμα, οι υποψήφιοι θα πρέπει να έχουν μέσο όρο βαθμολογίας στα πανελλαδικώς εξεταζόμενα μαθήματα ίσο ή υψηλότερο του ορίου που έχει θέσει το κάθε τμήμα. Το όριο για κάθε τμήμα προκύπτει από τη μέση βαθμολογία των υποψηφίων στα τέσσερα μαθήματα που οδηγούν στο αντικείμενο του τμήματος πολλαπλασιασμένη

με έναν συντελεστή μεταξύ 0,8, και 1,2. Το όριο αυτό συνιστά την ελάχιστη βάση εισαγωγής (ΕΒΕ) για το τμήμα. Έτσι, αν ο συντελεστής (συντελεστής ΕΒΕ) που επιλέγει το τμήμα είναι 0,8, αυτό σημαίνει ότι μπορεί να δεχτεί υποψήφιους που έχουν βαθμολογία κατά 20% χαμηλότερη από την πανελλαδικώς μέση βαθμολογία. Οι υποψήφιοι εισέρχονται στο πρώτο τμήμα στο οποίο μπορούν να γίνουν δεκτοί με βάση τη βαθμολογία τους. Η επιλογή του συντελεστή από κάθε τμήμα γίνεται πριν τις πανελλαδικές εξετάσεις.

3. Αριθμός εισακτέων, υποψηφίων και επιτυχόντων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, 2019-2025

Ο αριθμός των εισακτέων φοιτητών ορίζεται κάθε έτος από το Υπουργείο Παιδείας. Το Υπουργείο αναφέρει ότι καταλήγει στον αριθμό αυτό, έχοντας λάβει υπόψη και τις εισηγήσεις των πανεπιστημίων. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τον αριθμό των εισακτέων από τα Γενικά Λύκεια (ΓΕΛ) και τα Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΠΑΛ), για το διάστημα 2019-2025. Στο διάστημα 2019-2021 δεν παρατηρούνται διαφοροποιήσεις από έτος σε έτος στον αριθμό των εισακτέων ούτε συνολικά ούτε σε επιμέρους πανεπιστήμια. Το 2022 όμως, ένα χρόνο μετά τη θέσπιση της ΕΒΕ, καταγράφεται σημαντική μείωση (-9.021 θέσεις ή -11,7%) στον αριθμό των εισακτέων. Η μείωση επηρέασε όλα τα πανεπιστήμια. Μόνο οι εισακτέοι στις ανώτερες σχολές τουριστικής εκπαίδευσης δεν μειώθηκαν. Μέσα σε κάθε πανεπιστήμιο όμως δεν επηρεάστηκαν όλα τα τμή-

ματα το ίδιο· ορισμένα τμήματα δεν επηρεάστηκαν καθόλου. Το έτος 2021 σηματοδοτεί σημείο τομής. Στο διάστημα που ακολουθεί από το 2022-2025 και πάλι δεν παρατηρούνται διαφοροποιήσεις από έτος σε έτος στον αριθμό των εισακτέων.

Στον Πίνακα 2 εστιάζουμε στους μαθητές των ΓΕΛ (ημερήσια και εσπερινά) και καταγράφουμε τον αριθμό των υποψηφίων μαθητών και των επιτυχόντων σε πανεπιστήμια, ΑΣΠΑΙΤΕ και ΑΣΤΕ, καθώς και στην Αστυνομία, το Λιμενικό, την Πυροσβεστική και τις Ακαδημίες Εμπορικού Ναυτικού (ΑΕΝ) σε κάθε έτος από το 2019 έως και το 2025. Το 2019 και το 2020 περίπου 83% των μαθητών ΓΕΛ του εκάστοτε έτους πέτυχαν σε πανεπιστήμια. Από το 2021, μετά την εισαγωγή της ΕΒΕ, το ποσοστό αυτό μειώθηκε σε περίπου 65%. Κάτω από το 1% των μαθητών πέτυχαν στην ΑΣΠΑΙΤΕ και τις ΑΣΤΕ (0,6% για το 2019 και το 2020 και 0,3% μετά το 2020). Το ποσοστό των υποψηφίων που πέτυχε στην Αστυνομία, το Λιμενικό, την Πυροσβεστική και τις ΑΕΝ αυξήθηκε από περίπου 2,5% το 2019 και 2020 σε περίπου 4% έκτοτε. Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει την ίδια πληροφόρηση με τον Πίνακα 2 για τους μαθητές των Επαγγελματικών Λυκείων (ΕΠΑΛ). Από εκεί προκύπτει ότι περίπου 60% των μαθητών των ΕΠΑΛ επιτυγχάνουν σε σχολές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης συμπεριλαμβανομένων των σχολών της Αστυνομίας, Λιμενικού κ.λπ. Ο αριθμός των μαθητών των ΕΠΑΛ που επιτυγχάνουν σε αυτές τις σχολές αυξάνεται διαχρονικά, όπως συμβαίνει και για τους μαθητές των ΓΕΛ. Στα πανεπιστήμια επιτυγχάνει περίπου το 40% των μαθητών των ΕΠΑΛ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Αριθμός εισακτέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, 2019-2025

Ακαδημαϊκό έτος	Αριθμός εισακτέων
2019/20	78.335
2020/21	77.970
2021/22	77.415
2022/23	68.394
2023/24	68.574
2024/25	68.851
2025/26	68.307

Πηγή: Αποφάσεις του/της Υπουργού Παιδείας σε ετήσια βάση.

Σημείωση: Ο αριθμός εισακτέων αφορά μαθητές των ΓΕΛ και ΕΠΑΛ σε Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της χώρας, την Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (ΑΣΠΑΙΤΕ) και τις Ανώτερες Σχολές Τουριστικής Εκπαίδευσης (ΑΣΤΕ).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Αριθμός υποψηφίων και επιτυχόντων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση από ΓΕΛ, 2019-2025

Υποψήφιοι ΓΕΛ τρέχοντος έτους	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	2024/25	2025/26
- από αυτούς υποψήφιοι με μηχανογραφικό	ΜΔ	ΜΔ	52.528,00	51.469,00	52.727,00	54.713,00	53.455,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε Πανεπιστήμια	64.506,00	64.129,00	47.935,00	46.764,00	48.035,00	49.170,00	49.030,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε ΑΣΠΑΙΤΕ, ΑΣΤΕ	540,00	528,00	220,00	251,00	196,00	232,00	242,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε Αστυνομία, Λιμενικό, Πυροσβεστική και ΑΕΝ	1.897,00	2.296,00	2.266,00	2.548,00	2.606,00	2.769,00	2.749,00
Σύνολο επιτυχόντων από ΓΕΛ τρέχοντος έτους	66.943,00	66.953,00	50.421,00	49.563,00	50.837,00	52.171,00	52.021,00
Επιτυχόντες από ΓΕΛ ως % του συνόλου των υποψηφίων	86,12	87,62	66,84	68,83	69,43	69,70	70,35
Επιτυχόντες από ΓΕΛ ως % των υποψηφίων με μηχανογραφικό	ΜΔΥ	ΜΔΥ	95,99	96,30	96,42	95,35	97,32
Υποψήφιοι ΓΕΛ δύο προηγούμενων ετών	14.035,00	13.229,00	9.511,00	9.674,00	6.739,00	7.272,00	6.367,00
- από αυτούς υποψήφιοι με μηχανογραφικό	ΜΔ	ΜΔ	9.481,00	9.674,00	6.739,00	7.272,00	6.367,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε Πανεπιστήμια	6.955,00	6.867,00	5.807,00	5.393,00	4.395,00	4.417,00	4.209,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε ΑΣΠΑΙΤΕ, ΑΣΤΕ	60,00	60,00	39,00	27,00	29,00	22,00	29,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε Αστυνομία, Λιμενικό, Πυροσβεστική και ΑΕΝ	203,00	252,00	270,00	296,00	239,00	269,00	247,00
Σύνολο επιτυχόντων από ΓΕΛ δύο προηγούμενων ετών	7.218,00	7.179,00	6.116,00	5.716,00	4.663,00	4.708,00	4.485,00
Επιτυχόντες από ΓΕΛ ως % του συνόλου των υποψηφίων	51,43	54,27	64,30	59,09	69,19	64,74	70,44
Επιτυχόντες από ΓΕΛ ως % των υποψηφίων με μηχανογραφικό	ΜΔΥ	ΜΔΥ	64,51	59,09	69,19	64,74	70,44

Πηγές: Ανακοινώσεις του Υπουργείου Παιδείας.

Σημείωση: ΜΔ = Μη Διαθέσιμα στοιχεία. ΜΔΥ = Μη Δυνατοί Υπολογισμοί. Το 2019 και το 2020 δεν υπάρχουν, όσο γνωρίζουμε, στοιχεία για τον αριθμό των υποψηφίων με μηχανογραφικό. Ως συνέπεια δεν είναι εφικτό να γίνουν και κάποιοι από τους υπολογισμούς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Αριθμός υποψηφίων και επιτυχόντων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση από ΕΠΑΛ, 2019-2025

Υποψήφιοι ΕΠΑΛ τρέχοντος έτους	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	2024/25	2025/26
- από αυτούς υποψήφιοι με μηχανογραφικό	ΜΔ	14.201,00	16.655,00	15.138,00	15.350,00	15.569,00	14.696,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε Πανεπιστήμια	10.850,00	ΜΔ	10.481,00	9.781,00	9.352,00	9.782,00	8.943,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε ΑΣΠΑΙΤΕ, ΑΣΤΕ	5.542,00	6.038,00	5.355,00	5.004,00	5.014,00	4.999,00	4.819,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε Αστυνομία, Λιμενικό, Πυροσβεστική και ΑΕΝ	122,00	131,00	135,00	95,00	98,00	98,00	99,00
	299,00	438,00	581,00	620,00	634,00	758,00	754,00
Σύνολο επιτυχόντων από ΕΠΑΛ τρέχοντος έτους	5.963,00	6.607,00	6.071,00	5.719,00	5.746,00	5.855,00	5.672,00
Επιτυχόντες από ΕΠΑΛ ως % του συνόλου των υποψηφίων	ΜΔ	46,52	36,45	37,78	37,43	37,61	38,59
Επιτυχόντες από ΕΠΑΛ ως % των υποψηφίων με μηχανογραφικό	54,96	ΜΔ	57,92	58,47	61,44	59,85	63,42
Υποψήφιοι ΕΠΑΛ δύο προηγούμενων ετών	1.350,00	1.579,00	1.867,00	2.481,00	1.896,00	1.394,00	1.511,00
- από αυτούς υποψήφιοι με μηχανογραφικό	ΜΔ	ΜΔ	1.855,00	2.481,00	1.896,00	1.394,00	1.511,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε Πανεπιστήμια	533,00	616,00	572,00	618,00	628,00	605,00	594,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε ΑΣΠΑΙΤΕ, ΑΣΤΕ	8,00	11,00	7,00	10,00	10,00	9,00	12,00
- από αυτούς επιτυχόντες σε Αστυνομία, Λιμενικό, Πυροσβεστική και ΑΕΝ	31,00	47,00	52,00	56,00	66,00	64,00	64,00
Σύνολο επιτυχόντων από ΕΠΑΛ δύο προηγούμενων ετών	572,00	674,00	631,00	684,00	704,00	678,00	670,00
Επιτυχόντες από ΕΠΑΛ ως % του συνόλου των υποψηφίων	42,37	42,68	33,80	27,57	37,13	48,64	44,34
Επιτυχόντες από ΕΠΑΛ ως % των υποψηφίων με μηχανογραφικό	ΜΔ	ΜΔ	34,02	27,57	37,13	48,64	44,34

Πηγές: Ανακοινώσεις του Υπουργείου Παιδείας.

Σημείωση: ΜΔ = Μη Διαθέσιμα στοιχεία. ΜΔΥ = Μη Δυνατοί Υπολογισμοί. Το 2019 και το 2020 δεν υπάρχουν, όσο γνωρίζουμε, στοιχεία για τον αριθμό των υποψηφίων με μηχανογραφικό. Ως συνέπεια δεν είναι εφικτό να γίνουν και κάποιοι από τους υπολογισμούς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Κατανομή των επιτυχόντων ανάλογα με τη σειρά προτίμησης για το τμήμα στο οποίο πέτυχαν

Σειρά προτίμησης	2019	2025
1	21,6	35,9
2	12,6	19,7
3	9,4	12,5
4	7,6	8,8
5	5,9	5,7
6	5,0	4,1
Άλλη	37,9	13,3

Πηγή: Ανακοινώσεις Υπουργείου Παιδείας μετά την ανακοίνωση των επιτυχόντων.

Όπως προκύπτει από τους Πίνακες 2 και 3, από το 2021 και μετά υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ των υποψηφίων και εκείνων που τελικά συμπληρώνουν μηχανογραφικό δελτίο. Περίπου 30% των υποψηφίων των ΓΕΛ και 40% των υποψηφίων των ΕΠΑΛ δεν συμπληρώνουν μηχανογραφικό δελτίο. Μια εξήγηση για αυτό είναι ότι οι υποψήφιοι που δεν πληρούν τα αυστηρότερα κριτήρια εισαγωγής μετά τη θέσπιση της ΕΒΕ δεν συμπληρώνουν μηχανογραφικό δελτίο, καθώς, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, αν ο μέσος όρος των βαθμών των υποψηφίων δεν υπερβαίνει την ΕΒΕ δεν είναι επιλέξιμοι. Μια άλλη εξήγηση όμως έχει να κάνει με τις μειωμένες αποδόσεις στην εκπαίδευση που καταγράφονται μετά την οικονομική κρίση (βλ. Cholezas and Kanelloropoulos, 2024). Τα δεδομένα δείχνουν, με άλλα λόγια, ότι μετά την κρίση υπάρχει μείωση στο επιπλέον εισόδημα στο οποίο οδηγεί κάθε πρόσθετο έτος εκπαίδευσης, σε σύγκριση με ό,τι συνέβαινε πριν την κρίση. Η διερεύνηση της σημασίας της κάθε εξήγησης απαιτεί τη χρήση περισσότερων δεδομένων για τις επιδόσεις των μαθητών που δεν υπέβαλαν τελικά μηχανογραφικό δελτίο.

Παρότι δεν έχουμε ακόμη δεδομένα, για να γνωρίζουμε αν οι φοιτητές με το νέο σύστημα εισαγωγής θα ολοκληρώσουν τις σπουδές τους ταχύτερα, εντούτοις γνωρίζουμε από τις δηλώσεις προτίμησης των φοιτητών ότι πολύ υψηλότερο ποσοστό των φοιτητών που εισήχθησαν μπήκαν σε σχολές της πρώτης προτίμησής τους. Στον Πίνακα 4 παρουσιάζεται η κατανομή των επιτυχόντων ανάλογα με τη σειρά προτίμησης στην οποία βρισκόταν το τμήμα στο οποίο πέτυχαν. Το 2019, πριν την εφαρμογή της ΕΒΕ, μόνο το 21,6% του συνόλου των επιτυχόντων πέρασαν στο τμήμα της πρώτης

προτίμησής τους. Το αντίστοιχο ποσοστό για το 2025 ήταν σχεδόν 15 εκατοστιαίες μονάδες υψηλότερο (35,9%). Η βιβλιογραφία δείχνει ότι η φοίτηση σε τμήμα στο οποίο οι φοιτητές επιθυμούν να σπουδάσουν οδηγεί σε καλύτερα ακαδημαϊκά αποτελέσματα (βλ. π.χ. Berlingieri et al., 2023· Νικολίτσα, 2017). Για την Ελλάδα, το ποσοστό των φοιτητών σε κάθε τμήμα που σπουδάζει πέραν της διάρκειας της ελάχιστης φοίτησης έχει αρνητική συσχέτιση με το ποσοστό των φοιτητών που έχουν δηλώσει το τμήμα στις πρώτες τρεις επιλογές του (Νικολίτσα, 2017). Η αρνητική αυτή σχέση φαίνεται μάλιστα να είναι εντονότερη, όταν το ποσοστό των φοιτητών που προτιμούν το τμήμα (ως πρώτη, δεύτερη ή τρίτη επιλογή) υπερβαίνει το 50%. Η αιτιολόγηση για την αρνητική αυτή συσχέτιση είναι ότι όσοι πέτυχαν σε τμήμα το οποίο ήταν στις πρώτες προτιμήσεις τους έχουν περισσότερη διάθεση, κίνητρα και δεξιότητες που ταιριάζουν στο τμήμα αυτό, προκειμένου να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους με μεγαλύτερη ταχύτητα.

4. Ελάχιστη βάση εισαγωγής και κενές θέσεις στα πανεπιστήμια

Όπως αναφέρθηκε και στην ενότητα 2, το Υπουργείο Παιδείας ζητάει, κάθε έτος από το 2021 και μετά, από τα επιμέρους τμήματα να θέσουν έναν συντελεστή για τον υπολογισμό της ελάχιστης βάσης εισαγωγής ο οποίος κυμαίνεται μεταξύ 0,8 και 1,2. Η κατανομή των συντελεστών ΕΒΕ στα 456 τμήματα (συμπεριλαμβανομένων των Στρατιωτικών, Αστυνομικών, Πυροσβεστικών Σχολών) για το 2025 παρουσιάζεται στον Πίνακα 5. Από εκεί προ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Κατανομή του αριθμού των τμημάτων ανάλογα με την EBE του 2025

EBE	% των τμημάτων
0,80	41,0
0,85	2,9
0,86	0,2
0,88	0,2
0,90	6,8
0,95	0,9
1,00	14,4
1,05	1,3
1,10	2,9
1,15	0,4
1,18	0,2
1,20	28,7

Πηγή: Ανακοινώσεις Υπουργείου Παιδείας.

κύπτει ότι το 14,4% των τμημάτων επέλεξαν συντελεστή EBE ίσο με τη μονάδα, 33,6% επέλεξαν συντελεστή υψηλότερο της μονάδας και το υπόλοιπο 52% (δηλ. 237 τμήματα) επέλεξαν συντελεστή χαμηλότερο της μονάδας. Περίπου το 30% των τμημάτων (133 τμήματα) είναι τμήματα των πρώην ΤΕΙ. Σε αυτά τα τμήματα το 70% (δηλ. 93 τμήματα) έχουν επιλέξει EBE χαμηλότερη από τη μονάδα.

Η εφαρμογή της EBE από το 2021 και μετά συνοδεύτηκε από κενές θέσεις στα πανεπιστήμια. Αυτό οδήγησε σε μια συζήτηση στη δημόσια σφαίρα σχετικά με τη βιωσιμότητα των τμημάτων, τα οποία θα έχουν περιορισμένο αριθμό φοιτητών. Το 2022, 61 από τα 456 τμήματα είχαν κενές θέσεις. Περίπου το 1/3 των τμημάτων με κενές θέσεις ήταν τμήματα των πρώην ΤΕΙ. Το διάμεσο ποσοστό κενών θέσεων ως προς τις συνολικές θέσεις, στα τμήματα με κενές θέσεις, ήταν 33%.

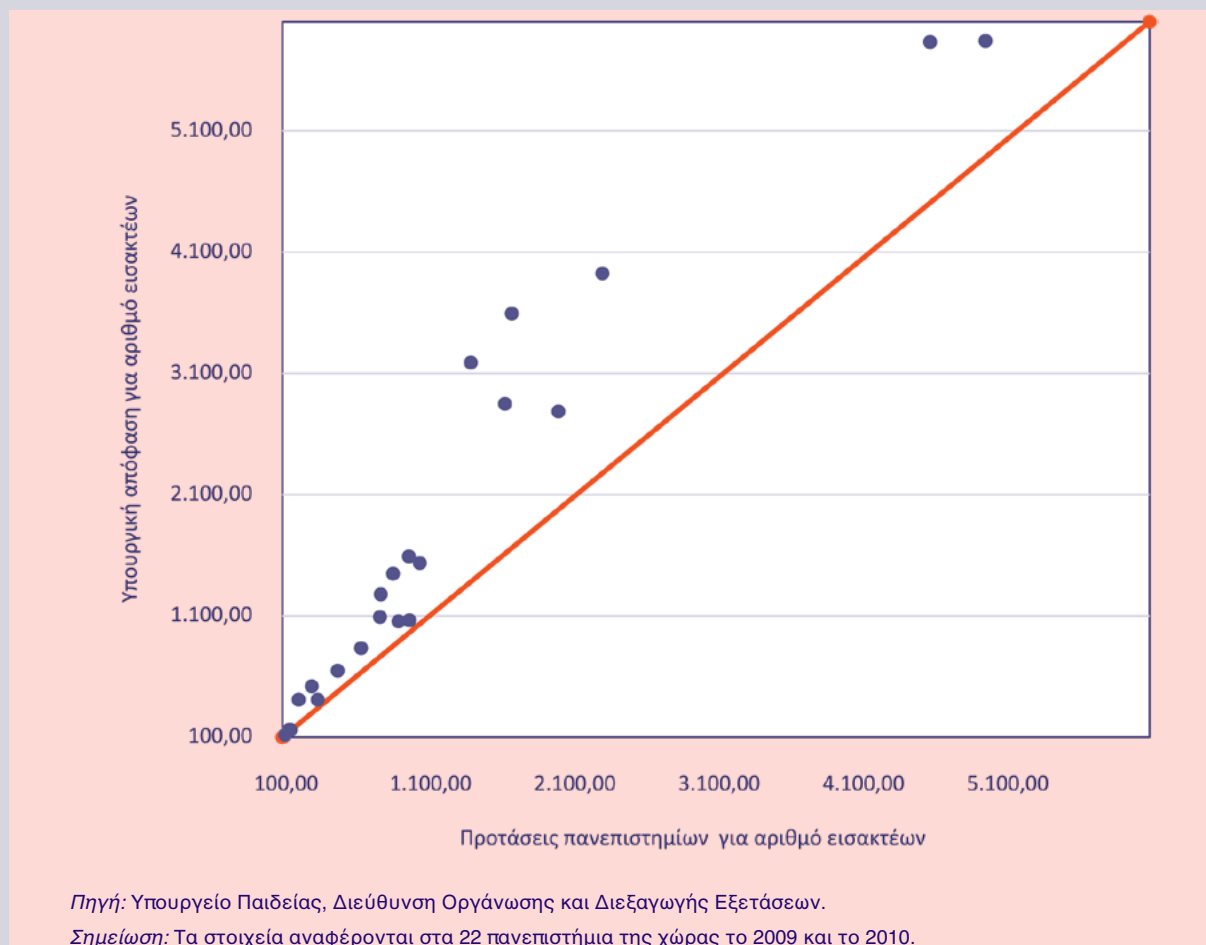
Ο ορισμός όμως μιας θέσης στα πανεπιστήμια ως κενής δεν είναι τόσο σαφής για δύο τουλάχιστον λόγους. Πρώτον, επειδή, όπως αναφέρθηκε ήδη παραπάνω, τα περισσότερα τμήματα των ΑΕΙ πριν την EBE ζητούσαν από το Υπουργείο χαμηλότερο αριθμό φοιτητών από αυτόν που τελικά αποφάσιζε το Υπουργείο, τουλάχιστον όταν η χρηματοδότηση των πανεπιστημίων δεν συνδέονταν αυστηρά με τον αριθμό των φοιτητών τους. Στοιχεία για τον αριθμό των εισακτέων που ζητούν τα τμήματα δεν είναι συστηματικά διαθέσιμα, ενδεικτικά όμως από παλιότερα στοιχεία του Υπουργείου για το 2009 και το 2010, τα οποία παρουσιάζονται στο

Διάγραμμα 1, σε επίπεδο πανεπιστημίων, προκύπτει ότι οι προτάσεις των 22 πανεπιστημίων ήταν για χαμηλότερο αριθμό εισακτέων από εκείνον που αποφάσιζε το Υπουργείο. Υπολογίζοντας, επομένως, τις κενές θέσεις με βάση τον αριθμό που αποφασίζει το Υπουργείο οδηγεί σε υπερεκτίμηση των κενών θέσεων. Αυτό φαίνεται καθαρά και από τις περιπτώσεις τμημάτων που απαιτούν εξέταση σε ειδικό μάθημα (π.χ. ιταλική γλώσσα) όπου ο αριθμός όσων έχουν έστω εξεταστεί στο μάθημα είναι πολύ χαμηλότερος των θέσεων εισακτέων που ορίζει το Υπουργείο Παιδείας.

Δεύτερον, στην πραγματικότητα οι θέσεις ενδεχομένως να έμεναν κενές και χωρίς την EBE, καθώς φαίνεται ότι τα τμήματα με κενές θέσεις είναι χαμηλά στις προτιμήσεις των φοιτητών. Ακόμη και αν κάποιοι φοιτητές εισάγονταν στα τμήματα αυτά, ενδεχομένως στην πράξη μπορεί ελάχιστοι να φοιτούσαν σε αυτά. Ανάλυση των δεδομένων των προτιμήσεων των υποψηφίων για τα επιμέρους τμήματα και των κενών θέσεων για τα έτη 2022-2025, η οποία έγινε στο πλαίσιο της προετοιμασίας του παρόντος άρθρου, δείχνουν ότι σε τμήματα που υψηλό ποσοστό των φοιτητών έχουν επιλέξει το τμήμα ως την πρώτη προτίμησή τους δεν υπάρχουν κενές θέσεις. Ενώ, αντίθετα, τα τμήματα τα οποία έχουν υψηλό ποσοστό κενών θέσεων δεν έχουν επιλεγεί από τους φοιτητές ανάμεσα στις πρώτες προτιμήσεις τους. Η αρνητική αυτή συσχέτιση μεταξύ προτιμήσεων και κενών θέσεων δείχνει ότι οι θέσεις παρέμειναν κενές, επειδή δεν

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Υπουργική απόφαση και προτάσεις πανεπιστημίων για τον αριθμό εισακτέων, μέσος όρος 2009 και 2010

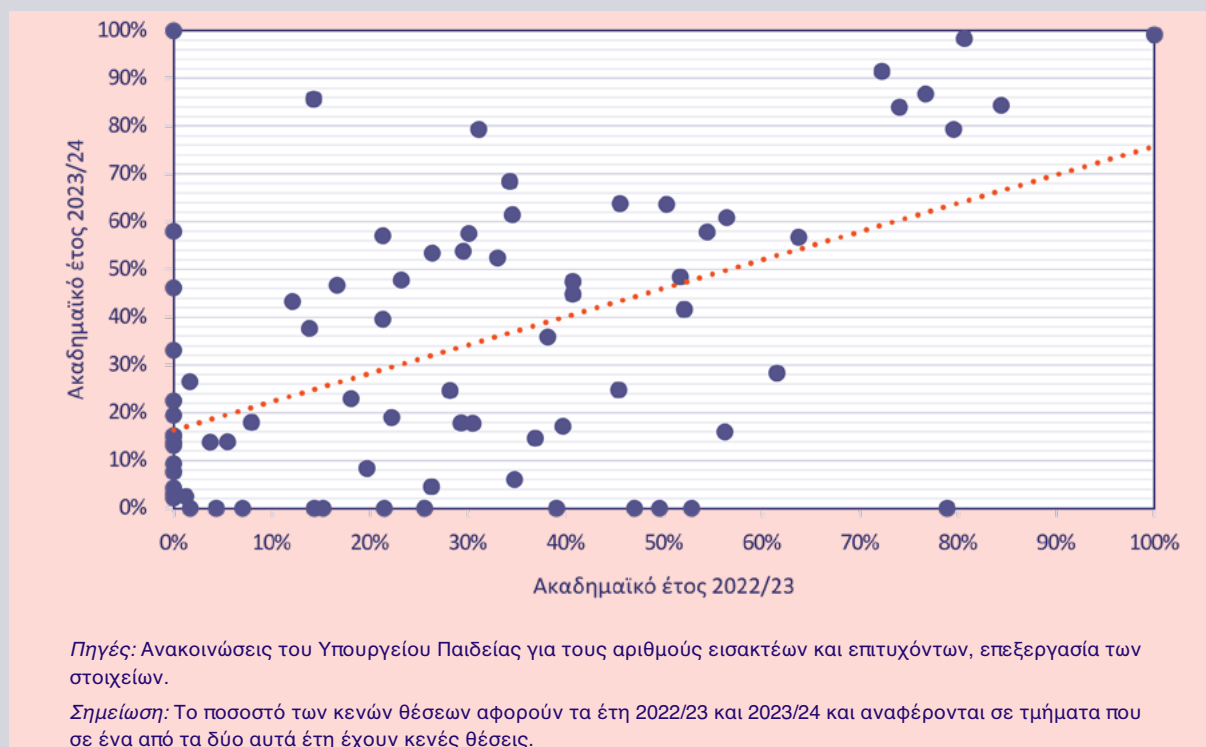
υπήρχε ζήτηση για αυτές. Δεν υπάρχουν πρόσφατες μελέτες για την Ελλάδα, οι οποίες να μετρούν τις αποδόσεις στην εκπαίδευση ανά επιστημονικό πεδίο. Μια παλαιότερη έρευνα των Λιβανού και Πουλιάκα (Livanos and Rouliakas, 2011) δείχνει ότι οι υψηλότερες αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα είναι στις ιατρικές σχολές, ακολουθούμενες από τις επιστήμες υπολογιστών, τις νομικές σπουδές και τις σπουδές σε πολυτεχνικές σχολές. Τις χαμηλότερες αποδόσεις παρουσιάζουν οι απόφοιτοι των ανθρωπιστικών σπουδών, των γεωπονικών σπουδών και της φυσικής αγωγής. Τα δεδομένα για τις κενές θέσεις δείχνουν ότι δεν υπάρχουν κενές θέσεις στις ιατρικές σχολές ή στις νομικές σχολές, αλλά υπάρχουν κενές θέσεις σε ορισμένα τμήματα πολυτεχνικών σχολών εκτός των μεγάλων πόλεων, ενώ υπάρχουν και κενές θέσεις σε τμήματα πληροφορικής και επιστήμης υπολογιστών. Δεδομένης της αυξημένης

ζήτησης στην αγορά εργασίας για επαγγέλματα που σχετίζονται τόσο με τις πολυτεχνικές σχολές όσο και με τα τμήματα πληροφορικής και επιστήμης υπολογιστών, τίθεται το ερώτημα γιατί δεν είναι ελκυστικά τα τμήματα αυτά για τους μαθητές του λυκείου. Μια απάντηση που προκύπτει από τα δεδομένα είναι ότι οι σχολές που είναι απομακρυσμένες από τα μεγάλα αστικά κέντρα δεν είναι τόσο ελκυστικές, καθώς το κόστος διαβίωσης σε αυτές είναι πολύ υψηλό, κάτι που μειώνει τις ιδιωτικές αποδόσεις στην εκπαίδευση. Ένας άλλος λόγος έχει να κάνει με συγκρίσεις των αποδόσεων της εκπαίδευσης όχι μεταξύ επιμέρους επιστημονικών πεδίων, αλλά με συγκρίσεις των αποδόσεων της ανώτατης εκπαίδευσης με εναλλακτικές οι οποίες απαιτούν λιγότερο κόπο από τους μαθητές.

Πάντως, τα ίδια τα τμήματα δεν έχουν σε γενικές γραμμές χρησιμοποιήσει την εμπειρία τους στα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Κενές θέσεις ως ποσοστό των συνολικών διαθέσιμων θέσεων σε τμήματα τα οποία εμφανίζουν κενές θέσεις

πρώτα τέσσερα χρόνια εφαρμογής της ΕΒΕ για να αναθεωρήσουν τον συντελεστή που είχαν θέσει. Επίσης, παρατηρούμε, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2, ότι υπάρχει θετική συσχέτιση στο ποσοστό των κενών θέσεων μεταξύ δύο διαδοχικών ακαδημαϊκών ετών (εδώ 2022/23 και 2023/24). Υπάρχουν όμως και τμήματα τα οποία μείωσαν τον συντελεστή ΕΒΕ και αυτό συνοδεύτηκε με μείωση ή και μηδενισμό των κενών θέσεων στο τμήμα (π.χ. Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου) ή τμήματα τα οποία δεν έχουν κενές θέσεις σε ένα έτος, ενώ είχαν στο προηγούμενο, καθώς συγχωνεύτηκαν με τμήματα με το ίδιο αντικείμενο (π.χ. τμήματα λογοθεραπείας) και έτσι ήταν λιγότερες οι συνολικά διαθέσιμες θέσεις για το αντικείμενο. Υπάρχουν ακόμη περιπτώσεις τμημάτων που δεν μετέβαλαν την ΕΒΕ, έχουν κενές θέσεις σε ένα έτος αλλά όχι στο επόμενο ή αντίστροφα. Σε τμήματα με μικρό αριθμό εισερχομένων φοιτητών (π.χ. Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών) ακόμη και μικρές μεταβολές στον απόλυτο αριθμό των εισαχθέντων φοιτητών εμφανίζονται ως υψηλό ποσοστό κενών θέσεων.

5. Σύνοψη και συμπεράσματα

Στα παραπάνω γίνεται μια πρώτη παρουσίαση των δεδομένων για τους αριθμούς των εισακτέων, των υποψηφίων και των επιτυχόντων μετά τις αλλαγές του 2021 στην πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η έλλειψη δεδομένων για την πορεία των φοιτητών στη διάρκεια των σπουδών τους δεν επιτρέπει την αξιολόγηση των αλλαγών που έχουν γίνει, ενώ τα δεδομένα που αφορούν τον ρυθμό αποφοίτησης των φοιτητών που μπήκαν για πρώτη φορά με το νέο σύστημα δεν έχουν ακόμη δημοσιευτεί από την ΕΛΣΤΑΤ.

Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την εξέταση των δεδομένων είναι ότι έχει μειωθεί σημαντικά ο αριθμός εκείνων που υποβάλλουν μηχανογραφικό δελτίο, χωρίς να είναι σαφές αν αυτό οφείλεται μόνο στη θέσπιση της ελάχιστης βάσης εισαγωγής. Η συζήτηση περί της δημιουργίας κενών θέσεων στα πανεπιστήμια λόγω της ΕΒΕ είναι ενδεχομένως παραπλανητική, καθώς δεν είναι σαφές αν ο αριθμός των κενών θέσεων υπερεκτιμά-

ται και, δεύτερον, αν οι κενές θέσεις αντανakλούν μάλλον τις προτιμήσεις των φοιτητών, οι οποίοι δεν επιλέγουν τα τμήματα αυτά. Όμως δεδομένων των κενών θέσεων εργασίας που υπάρχουν και της αδυναμίας των επιχειρήσεων να βρουν ειδικευμένους εργαζόμενους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε πολλές ειδικότητες, χρειάζεται καλύτερος σχεδιασμός και συντονισμός, προκειμένου να μην διατηρούνται «κενές» θέσεις σε πεδία σπουδών που δεν έχουν πια ζήτηση και να αυξηθεί η προσφορά σε άλλα πεδία.

Βιβλιογραφία

Στα ελληνικά

ΕΘΑΑΕ (2025). *Ετήσια Έκθεση για την Ποιότητα της Ανώτατης Εκπαίδευσης 2024*. Αθήνα: ΕΘΑΑΕ. <https://www.ethaae.gr/el/ethaae/etisies-ektheseis-ethaae>

IOBE (2017). *Τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα: Επιπτώσεις της κρίσης και προκλήσεις*. IOBE: Αθήνα.

Καραμεσίνη, Μ. (2008). *Η απορρόφηση των πτυχιούχων στην αγορά εργασίας*. Διόνικος: Αθήνα.

Νικολίτσα, Δ. (2017). "Προσδιοριστικοί παράγοντες της επιτυχίας στις σπουδές στην τριτοβάθμια εκπαίδευση: Μια πρώτη ματιά από ένα τμήμα Οικονομικών Επιστημών." *Οικονομικές Εξελίξεις ΚΕΠΕ*, 34, Οκτώβριος.

Στα αγγλικά

Aina, C., Baici, E. and Casalone, G. (2011). "Time to degree: students' abilities, university characteristics or something else? Evidence from Italy." *Education Economics*, 19:3, 311-325, DOI: 10.1080/09645292.2011.585016

Aina, C. and Casalone, G. (2020). "Early labor market outcomes of university graduates: Does time to degree matter?" *Socio-Economic Planning Sciences*, 71. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2020.100822>

Berlingieri, F., Diegmann, A. and Sprietsma, M. (2023). "Preferred field of study and academic performance." *Economics of Education Review*, 95:4. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2023.102409>

Brodsky, T., Gary-Bobo, R. and Prieto, A. (2008). *Does speed signal ability? The impact of grade repetitions on employment and wages*. CEPR Discussion Paper No. DP6832.

Brugiavini, A., Carraro, C. and Kovacic, M. (2014). *Academic achievements: grades versus duration*. Department of Economics, University of Venice "Ca' Foscari Working Paper 13.

Brunello, G. and R. Winter-Ebmer (2003). "Why do students expect to stay longer in college? Evidence from Europe." *Economics Letters*, 80:2, 247-253. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(03\)00086-Z](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(03)00086-Z)

Cholezas, I. and Kanellopoulos, N.C. (2024). "Returns to education in Greece: adjusting to large wage cuts." *Education Economics*, 32:5, 599-612. 10.1080/09645292.2024.2353868.

Fouarge, D. and Heß, P. (2023). "Preference-choice mismatch and university dropout." *Labour Economics*, 83:4. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2023.102405>

Galanaki, E.P., Arnett, J.J. and Amanaki, E. (2025). "Achieving adult status in Greece in the aftermath of the global financial crisis." *Acta Psychologica*, 256. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.104984>

Livanos, I. & Pouliakas, K. (2011). Wage returns to university disciplines in Greece: are Greek higher education degrees Trojan Horses? *Education Economics*, 19(4), 411-445. <https://doi.org/10.1080/09645290903546363>

OECD (2011). *Education policy advice for Greece*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264119581-en>

OECD (2025). *Education at a Glance 2025: OECD Indicators*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/1c0d9c79-en>

Radunzel, J. and Mattern, K. (2020). *Predicting students' chances of completing a degree* (ACT Working Paper R1825). ACT. <https://www.act.org/content/dam/act/unsecured/documents/R1825-degree-completion-superscore-2020-05.pdf>

Πρόσφατες Μελέτες και Εκθέσεις που έχουν εκδοθεί από το ΚΕΠΕ

ΜΕΛΕΤΕΣ

- No 88 N. Rodousakis and T. Tsekeris, *Sectoral and regional multiplier values of the Greek economy*. Athens 2025.
- No 87 E. Tsouma, F. Economou, A. Kontolaimou and G. Skintzi, *Value Added Tax revenue buoyancy and elasticity in Greece*. Athens, 2025.
- No 86 Αιμ. Μαρσέλλου, *Διανομή εισοδήματος και ζήτηση: Θεωρία και εμπειρική διερεύνηση με στοιχεία της ελληνικής οικονομίας, 1960-2017*. Αθήνα, 2025.
- No 85 Κ. Πασσά, *Ζητήματα παραγωγικότητας στην ελληνική οικονομία: Κοινωνικοί προσδιοριστικοί παράγοντες*. Αθήνα, 2024.
- No 84 Κ. Λοΐζου, *Οι διαστάσεις του προβλήματος των μη εξυπηρετούμενων δανείων και η ελληνική περίπτωση κατά την περίοδο 2002Q4-2019Q1*. Αθήνα, 2022.
- No 83 Ε. Αθανασίου, Α. Κώση και Ε. Ι. Νίση, *Εξαγωγές αγαθών της Ελλάδας: Επιδόσεις, εξειδίκευση και διαφοροποίηση*. Αθήνα, 2022.
- No 82 T. Tsekeris and S. Papaioannou, *Agglomeration economies and productivity in the EU regions*. Athens 2021.
- No 81 Αικ. Τσούμα, Ι. Κουντούρη, Φ. Οικονόμου, Γ. Παναγόπουλου και Γ. Σκίντζη, *Ειδικοί φόροι κατανάλωσης στα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα ποτά στην Ελλάδα: Έσοδα και ελαστικότητες*. Αθήνα, 2020.
- No 80 Ι. Κωνσταντακοπούλου, Τ. Μαγδαληνού και Γ. Σκίντζη, *Διερεύνηση του εξωτερικού εμπορίου και της ανταγωνιστικότητας των εξαγωγών των χωρών της Ευρωζώνης*. Αθήνα, 2019.
- No 79 Φ. Οικονόμου, Χ. Τριαντόπουλου, *Οικονομική κρίση και καταθέσεις: Ελλάδα και Νότιος Ευρώπη*. Αθήνα, 2018.
- No 78 S. Papaioannou, T. Tsekeris and Ch. Tassis, *Regional and sectoral efficiency of the Greek economy: Measurement and determinants*. Athens, 2017.
- No 77 Ι. Reziti, *Non-linear adjustment in the Greek milk market*. Athens, 2016.
- No 76 Ι. Κωνσταντακοπούλου, *Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: Κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα, εξαγωγές και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014*. Αθήνα, 2015.
- No 75 Τζ. Καβουνίδη, Ι. Χολέζα, *Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας*. Αθήνα, 2013.
- No 74 Σ. Παπαϊωάννου, *Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές*. Αθήνα, 2013.
- No 73 Ε. Α. Kaditi, *Analysis of the Greek food supply chain*. Athens, 2012.
- No 72 Θ. Π. Λιανού, Τ. Καβουνίδη, *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα*. Αθήνα, 2012.
- No 71 Α. Koutroulis, *Finance and economic growth: The case of Greece 1960-2005*. Athens, 2011.
- No 70 T. Tsekeris, *Travel consumption and market competition in Greece*. Athens, 2010.
- No 69 Ι. Ρεζίτη, *Η διαδικασία μετακύλισης τιμής στον ελληνικό αγροδιατροφικό τομέα: Η περίπτωση των οπωροκηπευτικών*. Αθήνα, 2010.

- No 68 Κ. Αθανασούλη, *Η επαγγελματική μετάβαση των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών*. Αθήνα, 2010.
- No 67 Κ. Ευστρατόγλου, *Αξιολόγηση της επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2009.
- No 66 P. I. K. Prodromidis, *The spatial distribution of male and female employment and unemployment in Greece*. Athens, 2008.
- No 65 Γ. Παναγόπουλου, *Βασιλεία II: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα*. Αθήνα, 2008.
- No 64 M. G. Arghyrou, *The effects of the accession of Greece to the EMU: Initial estimates and future prospects*. Athens, 2006.
- No 63 P. I. K. Prodromidis, *A regional analysis of declared incomes in Greece*. Athens, 2006.
- No 62 Σ. Σπαθή, *Σύγκριση των αεροπορικών και ακτοπλοϊκών μεταφορών στις γραμμές εσωτερικού. Οικονομική εκτίμηση της ζήτησης*. Αθήνα, 2005.
- No 61 Κ. Ν. Κανελλόπουλου σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου, *Οικονομικές διαστάσεις της κατάρτισης ενηλίκων*. Αθήνα, 2005.
- No 60 Θ. Τερροβίτη, *Παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην Ελλάδα: Σημασία και επιπτώσεις*. Αθήνα, 2005.
- No 59 Αν. Λαμπροπούλου, *Η ελληνική γεωργία στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον*. Αθήνα, 2005.
- No 58 M. Panopoulou, *Technological change and corporate strategy in the Greek banking industry*. Athens, 2005.
- No 57 Σ. Χανδρινού, σε συνεργασία Κ. Αλτίνογλου και Α. Πεπέ, *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρα μας: Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων*. Αθήνα, 2005.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

- No 83 *Βραχυχρόνια μίσθωση ακινήτων στην Ελλάδα*, των Ε. Αθανασίου και Α. Κώτση. Αθήνα, 2022.
- No 82 *Η επίδραση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα και στην ΕΕ*, του Β. Μισσού. Αθήνα, 2021.
- No 81 *Τεχνολογίες Πληροφόρησης και Επικοινωνίας και ηλεκτρονικό εμπόριο στην Ελλάδα*, των Α. Κοντόλαιμου, Ε. Κόρρα και Γ. Σκίντζη. Αθήνα, 2021.
- No 80 *Ελληνική μεταποίηση: Εξελίξεις, προοπτικές και προκλήσεις πολιτικής*, των Α. Κουτρούλη (συντονιστή), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Α. Κώτση και Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2018.
- No 79 *Εξελίξεις και προοπτικές της ναυπηγικής βιομηχανίας*, των Ε. Αθανασίου και Α. Κουτρούλη. Αθήνα, 2018.
- No 78 *Αξιολόγηση επιλεγμένων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που αφορούν στον ανταγωνισμό και οι επιπτώσεις τους σε βασικά οικονομικά μεγέθη*, των Ρ. Καραγιάννη, Α. Κώτση (συντονιστριών), Ε. Αθανασίου, Ε.Ι. Νίτση, Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2017.
- No 77 *Ο πολιτισμικός και ο θρησκευτικός τουρισμός ως συνιστώσες του εθνικού τουριστικού προϊόντος*, των Ν. Βαγιονή και Σ. Σκούλτσου. Αθήνα, 2016.
- No 76 *The emigration of Greeks and diaspora engagement policies for economic development*, by J. Cavounidis. Athens, 2016.
- No 75 *General Government Spending Review, 2013-2016: An analysis framework for Future Spending Reviews in Greece*, by Y. Monogios, E. I. Nitsi (coordinators), J. N. Anastassakou, I. Cholezas, N. C. Kanellopoulos, R.

Karagiannis, I. Konstantakopoulou, V. Lychnaras and Th. Tsekeris. Athens, 2016.

- No 74 *Εμπορευματικές μεταφορές και ανάπτυξη διεθνών εφοδιαστικών κόμβων στην Ελλάδα*, του Θ. Τσέκερη. Αθήνα, 2016.
- No 73 *Αποτίμηση της απελευθέρωσης σε είκοσι επιλεγμένα επαγγέλματα*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2016.
- No 72 *Προτάσεις για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*, του Β. Καφούρου. Αθήνα, 2015.
- No 71 *Βαθμός απελευθέρωσης των επαγγελματιών και αναμενόμενες επιπτώσεις*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη, Σ. Παπαϊωάννου και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2015.
- No 70 *The economies of the Western Balkans: Transition, growth and prospects for EU Accession*, by R. Panagiotou. Athens, 2012.
- No 69 *Η εξίσωση των ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών προς τα αντίστοιχα των ανδρών: Σημασία και επιπτώσεις*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού, Α. Κώτση. Αθήνα, 2012.
- No 68 *Αεροπορικές μεταφορές και αεροδρόμια στην Ελλάδα: Σύγχρονες εξελίξεις, οικονομική σημασία και αποδοτικότητα*, των Θ. Τσέκερη και Κ. Βογιατζόγλου. Αθήνα, 2011.
- No 67 *Συνθήκες αγοράς και ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία*, Μελετητικής Ομάδας ΚΕΠΕ, επιμέλεια Κ. Κανελλόπουλος. Αθήνα, 2011.
- No 66 *Ξενοδοχεία πολυτελείας στην Ελλάδα: Δυναμική και αναπτυξιακές δυνατότητες*, των Ν. Βαγιονή, Ε. Κασιμάτη, Β. Καφούρου. Αθήνα, 2011.
- No 65 *Αγορά εργασίας: Εξελίξεις και αρχές πολιτικής*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου, Κ. Αθανασούλη, Κ. Ευστρατόγλου, Γ. Παναγόπουλου, Π. Παπακωνσταντίνου, Π.Κ. Προδρομίδη. Αθήνα, 2010.
- No 64 *Μισθός, συντάξιμος χρόνος και συνθήκες εργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου και Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2010.
- No 63 *Μεταφορές και Οικονομία: Συμβολή, τάσεις και προοπτικές στην Ελλάδα με έμφαση στις χερσαίες μεταφορές*, των Θ. Τσέκερη και Αικ. Τσούμα. Αθήνα, 2010.
- No 62 *Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, των Σ. Σπαθή, Σ. Καραγιάννη, Ν. Γεωργικόπουλου. Αθήνα, 2010.
- No 61 *Το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα*, του Η. Πούπου. Αθήνα, 2010.
- No 60 *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα*, των Ε. Καδίτη και Ε. Νίτση. Αθήνα, 2010.
- No 59 *Size, profile and labour market analysis of immigration in Greece*, by K. Kanellopoulos, M. Gregou and A. Petralias. Athens, 2009.
- No 58 *Η εξέλιξη και προβληματισμός για την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος*, της Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2009.
- No 57 *Οικονομική και δημογραφική βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού και Α. Κώτση. Αθήνα, 2009.
- No 56 *Πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις: Εμπόριο υπηρεσιών*, του Β. Νότη. Αθήνα, 2008.
- No 55 *FYROM's transition: From Yugoslavia to the European Union?*, by R. Panagiotou. Athens, 2008.
- No 54 *Αναπτυξιακή διαδικασία και μακροχρονιότερες εξελίξεις στην οικονομική συμπεριφορά και στις οικονομικές συνθήκες*, του Λ. Αθανασίου. Αθήνα, 2007.
- No 53 *Τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο: Μια συγκριτική ανάλυση*, των Ν. Βαγιονή και Β. Καφούρου. Αθήνα, 2007.

- No 52 *Χρηματοδότηση και ασφάλιση εξαγωγικών πιστώσεων*, του Κλ. Β. Ευστρατόγλου. Αθήνα, 2007.
- No 51 *Ο ενεργειακός τομέας στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές*, του Νικηφ. Μανωλά. Αθήνα, 2007.
- No 50 *Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα στην ΕΕ-15 και δυνατότητες εφαρμογής του στην Ελλάδα*, των Αθ. Θ. Μπαλφούσια και Κ. Ν. Κωτσή. Αθήνα, 2007.
- No 49 *Αγροτικό εμπόριο Ελλάδας-Βαλκανικών χωρών: Συγκριτικό πλεονέκτημα και ανταγωνιστικότητα*, του Π. Παρασκευαΐδη. Αθήνα, 2006.
- No 48 *Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα: Εξελίξεις και προοπτικές*, του Κ. Κάρμα. Αθήνα, 2006.
- No 47 *Μέθοδοι και στρατηγικές αναδιάρθρωσης και ιδιωτικοποίησης του σιδηροδρόμου και των λιμένων Πειραιώς και Θεσσαλονίκης*, του Δ. Θ. Αθανασακόπουλου. Αθήνα, 2006.
- No 46 *Η ελληνική γεωργία ενώπιον των νέων συνθηκών και θεσμικού πλαισίου*, της Κ. Παχάκη, σε συνεργασία Π. Τονικίδου. Αθήνα, 2006.
- No 45 *Europe and the international economic environment in 2005: Recent developments and outlook*, by S. Savva-Balfoussia, E. Athanassiou, S. Karagiannis and A. Tsouma. Athens, 2006.
- No 44 *Ο συστημικός μετασχηματισμός των βαλκανικών χωρών και οι εξελίξεις στις οικονομικές ανταλλαγές με την Ελλάδα*, των Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου και Ε. Παναγιώτου. Αθήνα, 2005.
- No 43 *Εξελίξεις στην αγορά κατοικιών*, της Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. Αθήνα, 2005.

Οικονομικές εξελίξεις

